

Міністерство освіти і науки України
Житомирський національний агроекологічний університет

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

Науковий редактор
к. е. н., проф. Д. І. Дема

Житомир
2016

УДК 336.338.42.02
ББК 65.9 (2)
Ф 59

Авторський колектив:

**І. В. Абрамова, О. М. Віленчук, Д. І. Дема, І. В. Дем'янюк,
Л. М. Дорохова, Н. О. Куровська, О. Ф. Лимар, Л. В. Недільська,
О. Я. Стойко, Л. В. Сус, Ю. Ю. Сус, Н. М. Фещенко, І. В. Шевчук**

Рецензенти:

- О. М. Петрук** – д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Житомирського державного технологічного університету;
- В. І. Ткачук** – д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства Житомирського національного агроекологічного університету;
- О. І. Вікарчук** – к.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та маркетингу Житомирського державного університету ім. Івана Франка.

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського національного агроекологічного університету (протокол № 5 від 23.12.15 р.)

Підготовлено за результатами науково-дослідної роботи за темою
«Фінансова політика в аграрному секторі економіки»
(Державний реєстраційний номер 0111 U 009726)

- Ф 59** «Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи»: монографія / [І. В. Абрамова, О. М. Віленчук, Д. І. Дема та ін.]; за ред. проф. Д. І. Деми. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. – 364 с.
ISBN 978-966-8706-74-5

УДК 336.02:338.43.02
ББК 65.9 (2)

ISBN 978-966-8706-74-5

© І. В. Абрамова,
О. М. Віленчук,
Д. І. Дема та ін.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	7
<i>Розділ 1. ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	8
<i>1.1. Особливості формування фінансових ресурсів аграрних підприємств</i>	9
<i>1.2. Оцінка стану фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств</i>	29
<i>1.3. Ефективність використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств</i>	38
<i>1.4. Управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств</i>	47
<i>Розділ 2. КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ</i>	69
<i>2.1. Теоретико-методологічні засади кредитного забезпечення підприємств АПК</i>	69
<i>2.2. Функціонування та удосконалення кредитної інфраструктури аграрної сфери України</i>	82
<i>2.3. Банківське кредитування аграрних підприємств</i>	99
<i>2.4. Лізингове кредитування підприємств аграрної сфери</i>	113
<i>2.5. Кредитна кооперативна система як складова кредитної інфраструктури аграрного ринку</i>	123
<i>2.6. Альтернативні види кредитного забезпечення аграрних підприємств</i>	1367
<i>Розділ 3. СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ</i>	153
<i>3.1. Суть та значення страхування в системі захисту майнових інтересів аграріїв</i>	154
<i>3.2. Соціально-економічні та екологічні ризики: їх класифікації, оцінка, управління й страхування</i>	170
<i>3.3. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного страхування в Україні</i>	182
<i>3.4. Удосконалення механізму надання страхового захисту аграріям за умов невизначеності та ризикогенності</i>	197
<i>Розділ 4. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ</i>	209
<i>4.1. Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства</i>	210
<i>4.2. Зарубіжний досвід державної підтримки аграрного сектора</i>	225
<i>4.3. Стан та ефективність державної підтримки аграрної сфери</i>	237

4.4. Бюджетна підтримка сільського господарства	257
4.5. Застосування системного підходу до формування механізму державної підтримки аграрного сектора	275
Розділ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В РЕФОРМОВАНОМУ АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	287
5.1. Тенденції в оподаткуванні сільськогосподарських підприємств в процесі земельної реформи	288
5.2. Особисті селянські господарства та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в системі оподаткування України	299
5.3. Оподаткування доходів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та вплив податкової політики на інвестиційні процеси в Україні	307
5.4. Особливості системи оподаткування суб'єктів малого і середнього бізнесу	336

ВСТУП

Реформування аграрного сектора економіки сприяло появі значної кількості підприємств різних організаційно-правових форм, господарська діяльність яких заснована на приватній власності на землю та майно. В цих умовах зовсім по-іншому проявляється фінансова політика держави щодо фінансування, кредитування, страхування, державної підтримки та оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, ніж за адміністративно-планової системи господарювання. В умовах ринкових відносин успішність реалізації фінансової політики визначається стабільністю чинників та факторів, які її формують, що не завжди досягається.

Ефективність діяльності підприємств аграрної сфери в значній мірі залежить від їх забезпечення фінансовими ресурсами. В умовах інфляційних процесів більшість сільськогосподарських підприємств мають недостатньо власних коштів, а тому вимушені залучати фінансові ресурси з інших джерел, зокрема, у вигляді кредитів. Дослідження показують, що для підприємств аграрного сектору кредити є переважно недоступними. Одна з основних причин – це дуже висока плата за користування кредитами. Іншими стримуючими чинниками одержання кредитів є високі вимоги банків до застави, видача «коротких» кредитів, низький рівень кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств та ін. Виходячи з цього, сільськогосподарські підприємства все ширше залучають фінансові ресурси через механізм лізингу, прямого інвестування, фондовий ринок, розширення програми форвардних закупівель сільськогосподарської продукції.

Господарська діяльність підприємств аграрної сфери також залежить від природних умов, які в окремі періоди дуже впливають на урожайність культур та продуктивність тварин. Система страхування в якійсь мірі може зменшити вплив фактора природи на втрату коштів підприємством. Разом з тим, дослідження показують, що недоступність для сільськогосподарських підприємств страхових послуг за їх високої плати, невеликий вибір страхових послуг та зниження виплати страхових премій стримують розвиток страхового ринку в аграрній сфері.

В умовах ринкових відносин держава повинна також сприяти збереженню захисної функції фінансів. Не можна погодитися з тезою, що ринок сам все врегулює. Державі через механізм державного регулювання потрібно встановити зрозумілі, законодавчо врегульовані для аграрного бізнесу правила його діяльності. На сьогодні в аграрній сфері не можна відмовлятися від державної підтримки окремих галузей рослинництва і тваринництва. Зі сторони держави необхідно визначити тільки прямих одержувачів цієї допомоги, так працюють більшість країн світу.

Проведення земельної реформи сприяло створенню і функціонуванню в аграрній сфері різних організаційно-правових форм господарювання. Постійно

відбувається їх трансформація, зокрема поява такої форми як агрохолдинги. Ці підприємства, яких в Україні нараховується більше сотні, обробляють 4 млн га землі та являються основними виробниками зерна, соняшнику, технічних культур, переробки та експорту сільськогосподарської продукції. За останні роки агрохолдинги все більше коштів спрямовують на розвиток тваринництва та виробництво продукції з доданою вартістю.

Не можна применшувати значення для аграрного сектору економіки України особистих селянських господарств, які являються основними виробниками молока, картоплі, овочів і фруктів, але не мають статусу товаровиробників. Швидке їх залучання до фермерських господарств, сприятиме нарощуванню товарної сільськогосподарської продукції та збільшенню надходжень до бюджетів.

Важливим фактором стабільного розвитку аграрного сектору економіки України являється механізм оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Дослідження показують, що на сьогодні не знайдено стабільного і єдиного механізму оподаткування в цій сфері. Вже майже двадцять років йде пошук системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, що призводить до постійних змін в їх оподаткуванні. На нашу думку, необхідно для сільськогосподарських підприємств незалежно від їх організаційно-правової форми та розміру земельних ресурсів застосувати єдиний підхід в оподаткуванні, а об'єктом оподаткування повинен бути прибуток, диференційовані ставки податку на прибуток знімуть більшість протиріч і дискусій щодо оподаткування.

Сподіваємось, що розвиток аграрного сектора економіки може відбуватися лише за умови поєднання вищеназваних фінансових відносин та за наявності незмінності нормативно-правових актів, якими визначається реалізація фінансової політики.

Автори висловлюють щире подяку рецензентам монографії: д.е.н., професору О. М. Петруку, д.е.н., професору В. І. Ткачуку, к.е.н., доценту О. І. Вікарчук.

Розділ 1

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Особливості формування фінансових ресурсів аграрних підприємств

Недільська Л. В., Дорохова Л. М., Дем'янюк І. В.

1.2. Оцінка стану фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств

Дорохова Л. М., Недільська Л. В.

1.3. Ефективність використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств

Дорохова Л. М., Недільська Л. В.

1.4. Управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств

Дорохова Л. М., Недільська Л. В.

1.1. Особливості формування фінансових ресурсів аграрних підприємств

Системні трансформаційні перетворення аграрного сектора економіки в умовах нестабільності й невизначеності зумовлюють необхідність адаптації сільськогосподарських підприємств до ринкового середовища. Однією з найбільш гострих є проблема ресурсного забезпечення підприємств, передусім, фінансового. Стан забезпеченості ресурсами (природними, матеріальними та нематеріальними, трудовими та ін.) визначається переважно фінансовими можливостями господарюючого суб'єкта.

Фінансові ресурси – один з найважливіших чинників економічного відтворення та зростання підприємства. Вони забезпечують: безперервність процесу відтворення через фінансування поточних витрат підприємства; виконання зобов'язань перед державою, працівниками та іншими господарюючими суб'єктами; страхування капіталу від можливих фінансових ризиків завдяки диверсифікації форм фінансових ресурсів; стабільний розвиток і ділову репутацію підприємства; стимулювання поліпшення прибутковості; соціальний розвиток підприємства, в цілому, і його працівників, зокрема.

Сучасні дослідники підходять до трактування фінансових ресурсів з огляду цілей і завдань, які вони ставлять у процесі своїх досліджень. Це дозволяє виділити декілька підходів до розуміння сутності фінансових ресурсів підприємств:

- 1) фінансові ресурси як активи підприємства;
- 2) фінансові ресурси як пасиви підприємства;
- 3) фінансові ресурси як грошові накопичення, доходи і надходження.

Позицію щодо трактування фінансових ресурсів як активів підприємства представляють В. Андрійчук, О. Терещенко, П. Стецюк та ін. В. Андрійчук трактує дане поняття як активи підприємства, пов'язуючи їх з авансованим капіталом, який представлений органічно взаємопов'язаними ресурсами, що взяті на усіх стадіях їх кругообігу і забезпечують функціонування підприємства за усіма напрямками його діяльності¹. Варто відмітити, що активи лише відображають ті субстанції, в котрі уже були вкладені кошти підприємства, і не всі вони можуть негайно стати фінансовими ресурсами з огляду на різний ступінь їх ліквідності.

На думку О. Терещенко, фінансові ресурси – це грошові кошти, їх еквіваленти та майнові активи підприємства². П. Стецюк дає наступне

¹ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002.- С. 31.

² Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 24.

визначення: фінансові ресурси підприємства – це його найбільш ліквідні активи, що забезпечують неперервність руху грошових потоків¹.

Поширеною є точка зору, що фінансові ресурси всебічно відображені в пасиві балансу підприємства, оскільки це «кошти, спрямовані в основні і оборотні засоби підприємства»². Але пасиви також не є реальною фінансовою базою, оскільки показують лише приналежність раніше витрачених засобів до певного джерела фінансування.

В. Вовк, стверджує, що фінансові ресурси «це кошти, за рахунок яких формується власний і позиковий капітал, який використовується для придбання активів і здійснення звичайної діяльності з метою забезпечення економічної вигоди»³. Таким твердженням, автор виводить основну ціль формування фінансових ресурсів – створення джерел фінансування підприємства і лише тоді витрачання їх на певні цілі.

Р. Слав'юк, характеризує фінансові ресурси підприємницьких структур як «грошові доходи та надходження, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат на розширене відтворення та економічне стимулювання працівників»⁴. У цьому визначенні автор акцентує увагу на цільовому використанні фінансових ресурсів. Ряд вчених при тлумаченні цього поняття в центр уваги також ставлять цільовий характер формування та витрачання фінансових ресурсів, зокрема, призначення їх для розвитку виробництва, виконання фінансових зобов'язань, а також утримання об'єктів невиробничої сфери та створення резервів⁵, фінансування розвитку підприємства у майбутньому⁶, обов'язкову «концентрацію їх у відповідні фонди»⁷.

Н. Пойда-Носик та С. Грабарчук, зосереджуючи увагу на напрямках формування доходів, відмічають, що фінансові ресурси підприємства - це сукупність усіх грошових ресурсів, які надійшли на підприємство за певний період або на певну дату у процесі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг – операційна діяльність), основних і оборотних засобів (інвестиційна діяльність) і видачі зобов'язань (фінансова діяльність)⁸.

¹ Стецюк П.А. Теорія та практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П.А. Стецюк. – К.: ННЦІАЕ, 2008. – С. 46.

² Аранчій В.І. Фінанси підприємств: навч. посібник / В.І. Аранчій. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – С. 29–31; Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): навч. посібник / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 10; Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: навч. посібник / В.М. Суторміна, В.М. Федоров, Н.С. Резанова; за ред. В.М. Федосова. – К.: Либідь, 1993. – С. 42.

³ Вовк В.М. Методика та організація аналізу формування і використання фінансових ресурсів підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.04 / В.М. Вовк. – Тернопіль, 2004. – С. 7.

⁴ Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Р.А. Слав'юк. – К.: ЦУЛ, 2002. – С. 177.

⁵ Музиченко А.О. Суть категорії «фінансові ресурси» / А.О. Музиченко // Наук. вісн. НАУ. – 2002. – Вип. 58. – С. 264.

⁶ Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2002. – С. 495.

⁷ Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – С. 76.

⁸ Пойда-Носик Н.Н. Фінансові ресурси підприємства / Н.Н. Пойда-Носик, С.С. Грабарчук // Фінанси України. – 2003. – №1. – С. 101.

Проте грошову виручку не можна повною мірою вважати фінансовими ресурсами, оскільки в ній заздалегідь закладено суми заробітної плати, орендної плати, податків, плату за кредит, які не можуть бути фінансовими ресурсами для підприємства.

О. Гудзь розглядає фінансові ресурси як кошти, залучені в господарський оборот підприємства із різних джерел з метою отримання економічних вигод¹. Основною передумовою для формування фінансових ресурсів, на думку вченого, є виручка від реалізації товарів, робіт та послуг.

Кожна точка зору має свої раціональні «зерна». Ототожнюючи фінансові ресурси з активами підприємства, дослідники розглядають загальну сукупність уже вкладених ресурсів, які використовуються і мають приносити вигоди підприємству. З іншого боку, порівнюючи фінансові ресурси до пасивів, робиться акцент на джерело походження реальних грошових коштів, які були свого часу вкладені у підприємство. І перший, і другий підходи розглядають обсяг фінансових ресурсів лише на певний момент часу, на який було складено бухгалтерський баланс, і не враховують постійного руху грошових потоків, якими обов'язково супроводжується будь-яка діяльність підприємства.

Отже, фінансові ресурси відображають в узагальненому вигляді найважливіші життєво необхідні передумови економічного життя і є видовим поняттям, похідним від всезагальної категорії «капітал» поряд з такими видовими поняттями як «основний капітал», «людський капітал» тощо.

З іншого боку, фінансові ресурси відображають сутність економічних законів: граничної корисності ресурсів, вартості, нагромадження та ін. Згідно закону граничності фінансові ресурси формуються у такому складі і обсязі, який задовольняє потреби розширеного відтворення. Згідно дії і прояву закону вартості, додатковий продукт капіталізується на підприємстві у вигляді власних фінансових ресурсів. Формами прояву закону нагромадження є взаємозв'язок величини накопиченої вартості і розмірів споживання, що здійснюється через безпосереднє використання фінансових ресурсів. Зазначене повною мірою відповідає трактуванню сутності економічних категорій в економічній теорії².

Характерні риси фінансових ресурсів як економічної категорії узагальнено на рис. 1.1.

Важливо, що усі виділені ознаки тісно взаємопов'язані між собою. Так, трансформаційна здатність фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств у більшості випадків активізується у періоди сезонної потреби у виробничих та інвестиційних ресурсах або страхуванням від фінансових ризиків, що в свою чергу забезпечується їх високою ліквідністю. А фінансові ресурси як об'єкт купівлі-продажу, права власності і розпорядження відповідно стають джерелом доходу для підприємства.

¹ Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 26.

² Недільська Л.В. Фінансові ресурси як економічна категорія / Л.В. Недільська // Вісн. ЖНАЕУ. – 2009. – № 2, т. 2. – С. 261-269

Аналіз наукових дефініцій фінансових ресурсів дає змогу запропонувати уточнене їх визначення: *фінансові ресурси підприємства – це економічна категорія, що відображає сукупність усіх грошових коштів чи прорівняних до них високоліквідних активів (грошового капіталу), які були чи можуть бути вкладені у фізичний продуктивний капітал.* Цей капітал в процесі господарської діяльності відновлюється і капіталізується через нерозподілений прибуток, який знову авансується в активи підприємства. При цьому, під фізичним продуктивним капіталом слід розуміти необоротні та оборотні активи підприємства, джерела фінансування яких відображаються в пасиві.

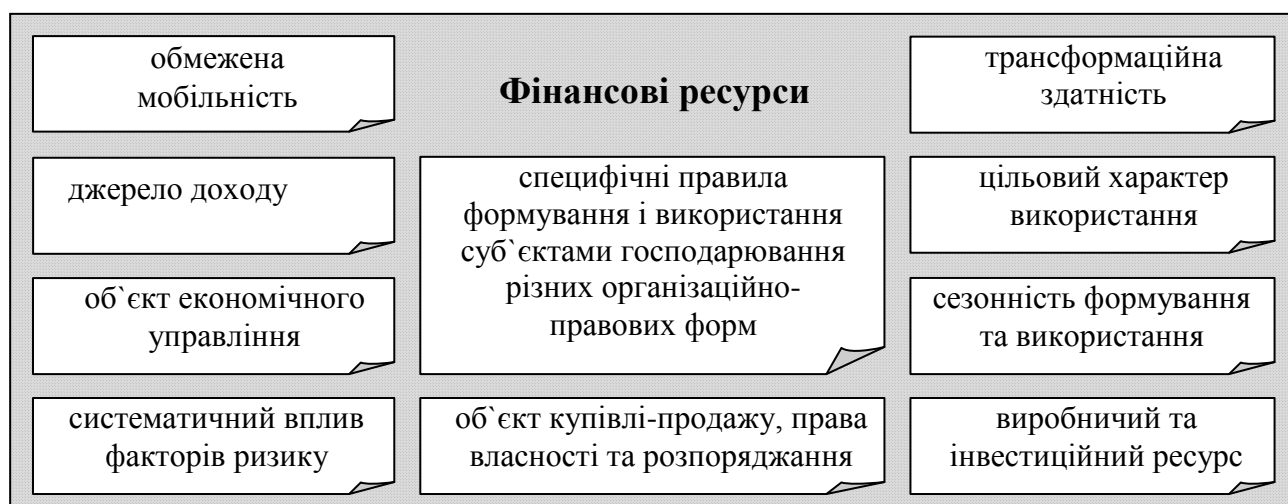

Рис. 1.1. Характерні риси фінансових ресурсів підприємств

Джерело: узагальнено та адаптовано¹.

Важливою складовою процесу формування фінансових ресурсів є визначення джерел їх походження. В економічній літературі мають місце два основні підходи до інтерпретації джерел фінансових ресурсів:

– макроекономічний, який визначає джерелом фінансових ресурсів ВВП або новостворену в суспільстві вартість²;

– мікроекономічний, згідно якого джерелами фінансових ресурсів є внутрішній та зовнішній фінансовий капітал підприємства³.

Варто відмітити, що ряд науковців виділяють і чітко деталізують внутрішні та зовнішні джерела створення власного фінансового капіталу і внутрішні та

¹ Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2002. – С. 13; Стецюк П.А. Теорія та практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П.А. Стецюк. – К.: ННЦІАЕ, 2008. – С. 35; Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 28.

² Дубішев В.П. Проблеми термінологічної упорядкованості категорії фінанси / В.П. Дубішев, О.В. Чернявська // Вісн. Полтавського держ. с.-г. ін-ту. – 2000. – №4. – С. 82; Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): навч. посібник / О.П. Кириленко. – Тернопіль: Астон, 2002. – С. 12]

³ Принципи формування і механізми реалізації фінансової політики приватизованих підприємств: монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.А.Козоріз; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – С. 71; Воробйов Ю.М. Особливості формування фінансового капіталу підприємств / Ю.М. Воробйов // Фінанси України. – 2001. – №2. – С. 77; Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 13.

зовнішні джерела створення позикового фінансового капіталу підприємств¹. Такий підхід логічно пояснюється наявністю внутрішніх та зовнішніх вхідних грошових потоків, які закладено в основу фінансових ресурсів. Проте деякі складові елементи внутрішніх джерел створення позикового капіталу за своїм економічним змістом не є позикою (наприклад, внутрішня і зовнішня кредиторська заборгованість, строк сплати якої не настав), тому доцільність їх віднесення до позикових коштів викликає сумнів.

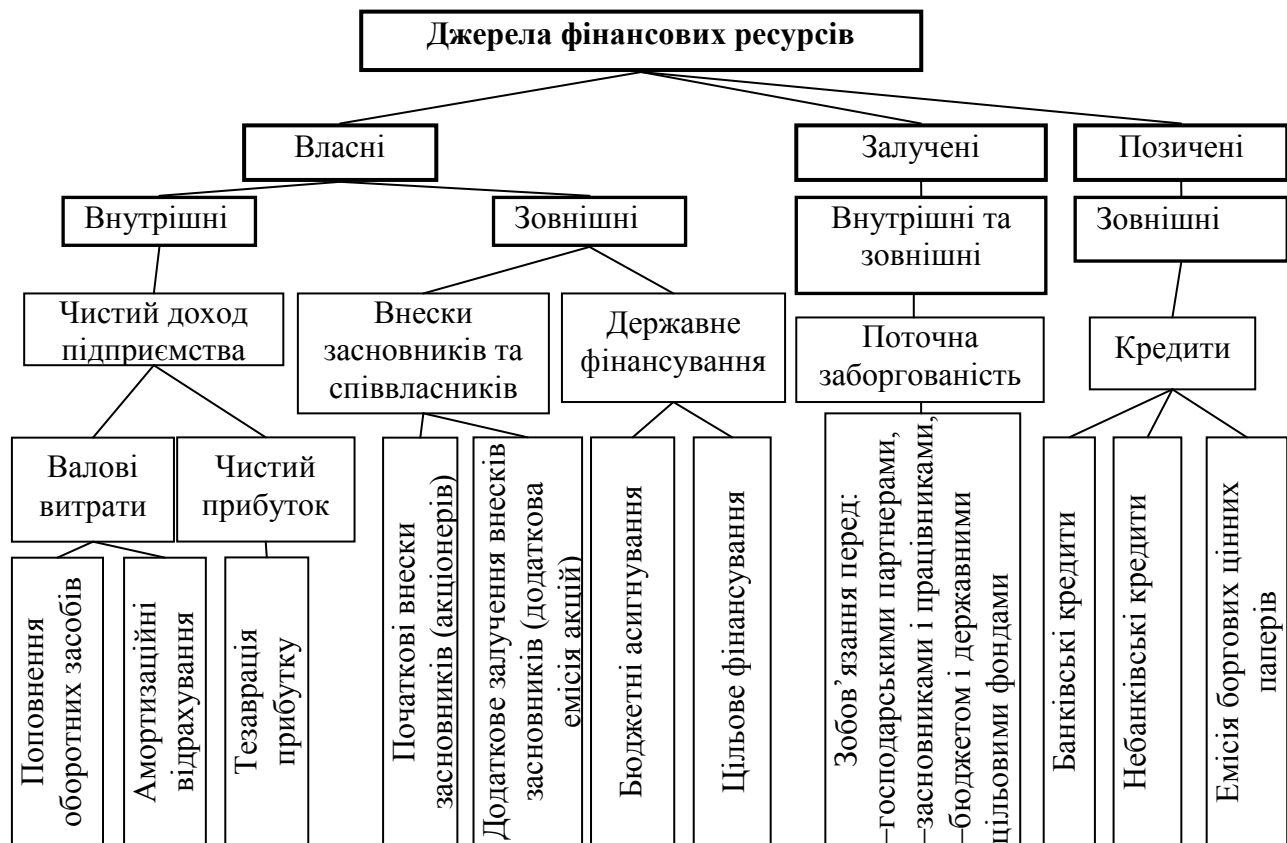

Рис. 1.2. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств

Джерело: узагальнено та адаптовано².

Джерелами формування фінансових ресурсів на різних стадіях господарювання можуть бути власні, позичені та залучені грошові чи матеріальні надходження (рис. 1.2). Ми враховуємо матеріальні надходження також, так як вони, за необхідності, в будь-який момент часу можуть бути перетворені в один із елементів фінансових ресурсів.

¹ Воробійов Ю.М. Особливості формування фінансового капіталу підприємств / Ю.М. Воробійов // Фінанси України. – 2001. – №2. – С. 78–81; Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – с. 13.

² Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 548; Стецюк П.А. Теорія та практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П.А. Стецюк. – К.: ННЦІАЕ, 2008. – С. 88.

Власні фінансові надходження можуть формуватися в результаті внутрішніх грошових потоків у вигляді чистого доходу від звичайної і надзвичайної діяльності та зовнішніх – вкладів засновників (акціонерів), цільових надходжень, безоплатної фінансової допомоги. Слід зазначити, що загальний розмір чистого доходу суттєво не змінює величину власного капіталу підприємства, оскільки в частині фонду заміщення відтворює його, а в частині чистого прибутку – примножує.

Залучені кошти підприємство отримує як відстрочку платежу за окремими видами зобов'язань: перед господарськими партнерами, засновниками, працівниками, бюджетом, державними цільовими фондами тощо. Ці засоби не є реальними грошовими надходженнями, але це конкретна вартість, якою підприємство продовжує користуватись ще протягом певного періоду, вона забезпечує кругообіг і приносить дохід. Такі кошти, зазвичай, не обтяжують підприємство додатковою платою за їх користування, проте, надмірне застосування цього джерела погіршує ділову репутацію підприємства.

Позичені кошти підприємство отримує у вигляді позик фінансово-кредитних установ або на фінансовому ринку. Вони надаються на конкретний строк, носять цільовий характер витрачання і за їх користування підприємство зобов'язане здійснювати певну плату кредиторю. Ці кошти обтяжують позичальника величиною нарахованої плати за кредит, але якщо прибутковість від такого фінансування перевищує рівень позичкового процента, їх використання є доцільним.

Формування дієвого механізму забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств є багатовекторною проблемою з урахуванням специфіки, взаємозумовленості та взаємозв'язку умов та факторів, що впливають цей процес.

Розглядаючи галузеві особливості діяльності аграрних підприємств, варто відзначити, що серед них є суб'єктивні – ті, які обумовлені фактичним станом діяльності сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах, та об'єктивні – спричинені особливостями сільськогосподарського виробництва¹.

Сільське господарство як галузь матеріального виробництва має ряд особливостей, що позначаються на його функціонуванні в умовах ринкової економіки, а отже, доцільно відмітити деякі характерні ознаки фінансових ресурсів, які притаманні їм саме в цій галузі функціонування: сезонність; значна тривалість виробничого циклу; підвищена потреба в кредитних ресурсах; широке використання оренди землі, специфічні правила формування і використання у різних організаційно-правових формах господарств (рис 1.3).

Важливо, що усі виділені ознаки тісно взаємопов'язані між собою. Так, трансформаційна здатність фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств у більшості випадків активізується у періоди сезонної потреби у

¹ Мискін Ю. І. Галузеві особливості діяльності сільськогосподарських підприємств та їх вплив на аналітичне забезпечення менеджменту / Ю. І. Мискін // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2011. – С. 317.

виробничих та інвестиційних ресурсах або страхуванням від фінансових ризиків, що в свою чергу забезпечується їх високою ліквідністю. А фінансові ресурси як об'єкт купівлі-продажу, права власності і розпорядження відповідно стають джерелом доходу для підприємства.

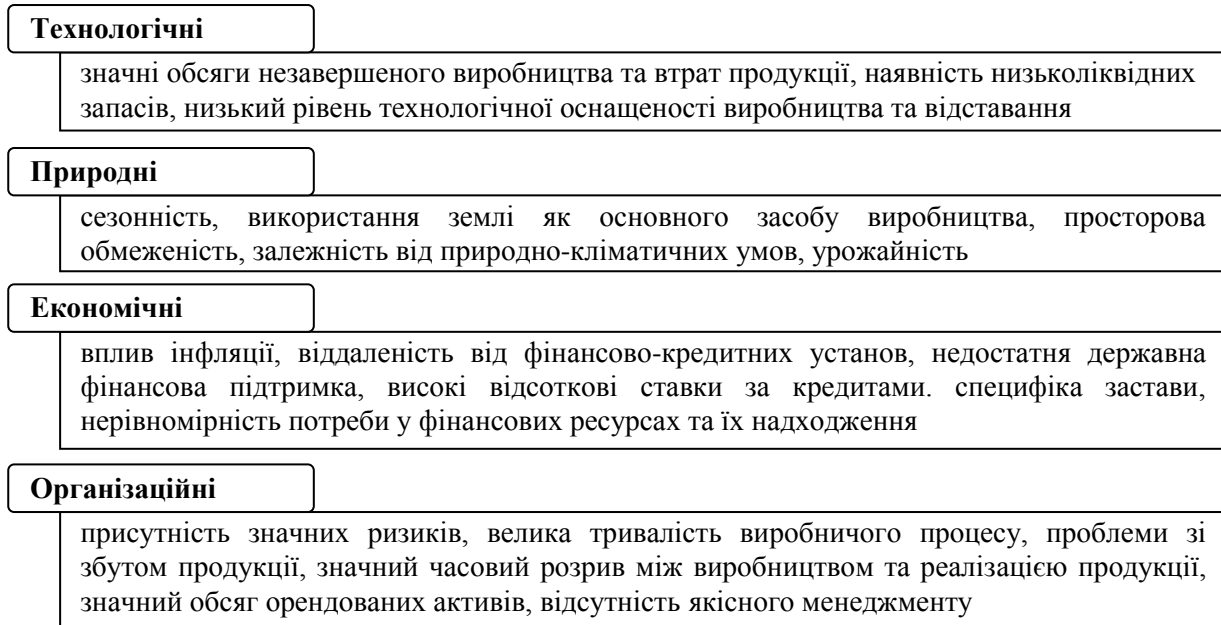

Рис. 1.3. Чинники впливу на фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств

Джерело: адаптовано¹

Зауважимо, що трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки суттєво позначилися на механізмі забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств, оскільки кардинальні реформи, спрямовані на приватизацію об'єктів агропромислового комплексу, розвиток нових форм господарювання на селі, зміни в регулюванні земельних відносин спричинили формування суб'єктивних особливостей господарювання, таких як: недосконалість (а у більшості випадків відсутність) механізму розширеного відтворення як власних, так і орендованих основних засобів; тривала криза неплатежів, зростання дебіторської та кредиторської заборгованості; несприятливе податкове законодавство; скорочення виробництва; гострий дефіцит фінансових ресурсів.

Важливо відмітити, що об'єктивні природні особливості сільськогосподарського виробництва досить тісно переплітаються з іншими факторами технологічного та організаційно-економічного характеру та здійснюють комплексний вплив на результати господарювання підприємств галузі.

¹ Олійник К. А. Фінансове забезпечення малих сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / К. А. Олійник – Миколаїв, 2013. – 23 с.

Так, одна з основних особливостей аграрної господарської діяльності полягає в тому, що сільськогосподарське виробництво ґрунтується на використанні землі як основного засобу виробництва. Отже, на відміну від промисловості до процесу сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси — основні й оборотні фонди, жива праця і земля, причому земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Отже, виникає проблема, пов'язана з відносною іммобільністю ресурсів, яка є бар'єром на шляху перерозподілу їх (крім трудових ресурсів) із сільського господарства в промисловість та інші галузі¹.

Земельні ділянки протягом тривалого періоду продовжують залишатися в сільськогосподарському обороті, на них безпосередньо виробляється сільськогосподарська продукція, а оскільки земля як основний засіб виробництва вимагає свого відтворення на розширеній основі, це вимагає від товаровиробників вкладання достатньої кількості основного та оборотного капіталу, а також здійснення інвестиції з урахуванням фактичних масштабів землекористування.

Специфікою функціонування сільськогосподарських підприємств України є те, що переважна більшість з них орендує землю та майно у великій кількості власників (91,2 % сільськогосподарських угідь взято сільськогосподарськими підприємствами в оренду). Це суттєво впливає на забезпечення фінансовими ресурсами згаданих підприємств насамперед через значні орендні виплати².

Досліджуючи співвідношення орендних виплат з фінансовими результатами, Гудзь О.Є. відзначає, що збільшення обсягів орендних виплат мало залежить від збільшення виробництва валової продукції і зовсім немає зв'язку з обсягами прибутків. Враховуючи, що орендні виплати нараховуються, головним чином, готовою продукцією і послугами, така ситуація не задовольняє власників землі, а також власників сільськогосподарських підприємств, оскільки орендні виплати для них обтяжливі і не сприяють зростанню їхньої економічної активності³.

С.В. Косторной звертає увагу на нерегульованість майнових і земельних відносин в багатьох господарствах; використання майна без належного документального оформлення; високий ступінь зносу основних засобів, що використовуються; недотримання рекомендацій щодо механізму відтворення орендованих основних засобів, а у більшості випадків відсутність їх розширеного відтворення⁴.

¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

² Гудзь О. Є. Забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.04 / О. Є. Гудзь – Київ, 2007. – 39 с.

³ Гудзь О. Є. Забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.04 / О. Є. Гудзь – Київ, 2007. – С.18.

⁴ Косторной С. В. Методичні підходи до визначення ефективності управління капіталом у сільськогосподарських підприємствах в умовах орендних відносин / С. В. Косторной // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 3 – С. 44.

Отже, постає необхідність запровадження заходів щодо докорінного перегляду формування політики участі власників земельних та майнових паїв у розподілі доходів сільськогосподарських підприємств з урахуванням дії закону земельної ренти; факторів ринкового середовища; максимального поєднання інтересів усіх учасників орендних відносин.

Аграрні підприємства сьогодні працюють в умовах ризику і невизначеності, в тому числі спричинених тісною взаємозалежністю економічного процесу відтворення з природними (біологічними) процесами. Сільськогосподарське виробництво здійснюється в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств і має наслідком (за інших однакових умов) істотну диференціацію рівня їх економічного розвитку.

Природна сезонність виробництва також має суттєві організаційно-економічні наслідки, які проявляються у нерівномірному використанні робочої сили і засобів виробництва та надходженні продукції і доходів протягом року, значну тривалості виробничого циклу та періоду окупності фінансових і матеріальних ресурсів, що зумовлює підвищену потребу аграріїв у залученні фінансового капіталу для активного функціонування на якісному технічному і технологічному рівні. Проте ті ж самі фактори з урахуванням ще й підвищеного ризику недоодержання готової продукції в очікуваному обсязі через незалежні від виробника обставини — несприятливі природно-кліматичні умови, знижують рівень інвестиційної привабливості сільського господарства порівняно з рядом інших галузей економіки.

Водночас, формування і використання фінансових ресурсів суттєво залежить від організаційно-правової форми господарювання сільськогосподарських підприємств. Згідно ст. 63 Господарського кодексу України та особливостей реформування аграрного сектору, сільськогосподарські підприємства представлені декількома групами господарських формувань: господарські товариства (акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю), приватні підприємства, фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, державні підприємства та інші формування.

Господарські товариства – це такі підприємства, які створені юридичними і фізичними особами на засадах угоди шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку¹. Згідно діючого законодавства України² до господарських товариств належать акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства та командитні товариства. Виходячи з окремих організаційно-економічних переваг, сільськогосподарські товариства на

¹ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – с. 77.

² Господарський кодекс України: за станом на 20.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>; Цивільний кодекс України: за станом на 30.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>; Про господарські товариства: закон України за станом на 14.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

даний час функціонують у формі акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

З фінансової точки зору, перевагою господарських товариств є те, що їх статутний капітал формується завдяки внесків засновників у межах їх частки у вигляді матеріальних і нематеріальних цінностей. Це забезпечує значні обсяги початкових фінансових ресурсів як основу для масштабного виробництва.

Сільськогосподарське акціонерне товариство може бути створене однією чи кількома юридичними та фізичними особами, які здійснюють державну реєстрацію товариства і організують емісію акцій цього підприємства. Такі підприємства створюються у вигляді публічних акціонерних товариств або приватних акціонерних товариств, що визначає масштаби поширення емітованих акцій на ринку. Шляхом емісії акцій, при розвиненому фінансовому ринку, товариство залучає у власний капітал реальні грошові кошти та їх еквіваленти від потенційних інвесторів ринку капіталів.

Крім того, акціонерне товариство, за умови успішного функціонування (повна сплата статутного капіталу), може здійснювати додаткову емісію акцій чи опціонів на акції або збільшувати номінальну вартість уже випущених. Цим збільшується розмір статутного капіталу і, фактично, залучаються додаткові власні фінансові ресурси підприємства. Мобілізація великого розміру власного капіталу дає можливість використовувати різноманітні форми позичкових ресурсів: емісію облігацій (в т.ч. конвертованих) та векселів, позики кредитних установ і комерційні кредити тощо.

Акціонерна форма підприємництва визнається високоефективною, особливо у великих аграрних спеціалізованих виробництвах¹ та найприйнятнішою з погляду залучення капіталу²:

1. До фінансування діяльності таких підприємств можуть долучатися дрібні інвестори (населення, невеликі підприємства), оскільки акції емітуються однакової, часто низької номінальної вартості.

2. Обмежена відповідальність акціонерів за зобов'язаннями товариства розміром їх частки у статутному капіталі, що дозволяє залучати кошти навіть до дуже ризикових, але прибуткових видів діяльності³.

3. Висока ліквідність акцій за умови успішного функціонування.

4. Досить чітке нормативно-правове регулювання усіх аспектів діяльності акціонерних товариств⁴.

5. Прозорість і публічність звітності акціонерних товариств, що забезпечує довіру потенційних інвесторів.

¹ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 78.

² Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 75.

³ Міщенко В. Методологічні аспекти формування акціонерного капіталу / В. Міщенко // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 178.

⁴ Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 75.

6. Рівноправний розподіл результатів діяльності підприємства між усіма його акціонерами у вигляді дивідендів згідно обраної ним дивідендної політики.

7. Гнучкі умови капіталізації прибутку – за рішенням загальних зборів акціонерів.

Однак, переважна більшість сільськогосподарських акціонерних товариств у процесі приватизації та реорганізації була акціонована власними трудовими колективами з метою збереження цілісності їх майнових комплексів. Безперечно, таке акціонування не змогло забезпечити очікуваних позитивних результатів.

Як зазначає А. Борщ, найбільш прийнятною сферою застосування акціонерних відносин на рівні підприємства виявилось створення акціонерних товариств на базі потужних тваринницьких комплексів, птахофабрик, комбикормових заводів¹. До того ж, перспективними вважаються акціонерні об'єднання типу концернів, холдингів, корпорацій, оскільки вони концентрують значний капітал з деяким упорядкуванням управління.

Спорідненими до акціонерної форми та більш поширеними в Україні, вважаються товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ), які формують свої початкові фінансові ресурси з вкладів учасників. Учасниками ТОВ можуть бути одна або кілька осіб. Проте згідно Закону України «Про господарські товариства» учасників має бути не більше 10 чоловік, в іншому випадку таке ТОВ підлягає перетворенню на акціонерне. При створенні сільськогосподарських ТОВ нерідко в статутах передбачені так звані асоційовані учасники – фізичні особи, які здали в оренду товариству свої земельні і майнові паї. Їм надається право дорадчого голосу в управлінні підприємством².

Розмір статутного капіталу при створенні товариства з обмеженою відповідальністю повинен становити не менше суми, що еквівалентна 100 мінімальних заробітних плат за ставкою, яка діє на момент створення підприємства. У процесі господарювання ТОВ може збільшувати розмір власного капіталу шляхом додаткових внесків засновників та тезаврації прибутку. Позичений капітал підприємства може складатися з банківських та небанківських кредитів, сума яких обмежуватиметься розміром власного капіталу.

За умови успішного функціонування ТОВ може емітувати облігації, залучаючи таким чином дешевші, ніж ринкові, кредитні ресурси. Також мають місце позики під поручительство чи гарантії одного з учасників, який нестиме відповідальність за зобов'язання ТОВ власним майном.

Однак, малосприятлива економічна ситуація та недостатня наукова розробка питань ефективного використання корпоративного залучення фінансових ресурсів зумовлюють поки-що недостатнє його поширення у практиці діяльності

¹ Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М.Я. Дем'янюк, В.М. Алексійчук, А.Г. Борщ [та ін.]. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С., с. 360.

² Про господарські товариства: закон України за станом на 14.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

корпоративних структур України¹. Як відмічає А.Я. Амбросов, на селі з'явилися і функціонують недолугі форми господарювання: акціонерні товариства, що не мають акцій, не формують дивідендів, не займаються залученням інвестицій². Початкові фінансові ресурси таких підприємств теж є лише успадкованим капіталом у формі зношеного малопритатного майна, а залучення додаткового капіталу стримується нерозвиненістю фондового ринку.

Отже, особливими рисами управління фінансовими ресурсами сучасних сільськогосподарських товариств слід вважати: здатність акумулювати значні обсяги землі та майна на основі залучення земельних і майнових паїв; відсутність емісії та вторинного ринку корпоративних цінних паперів сільськогосподарських підприємств; розпорошеність інтересів значної кількості співвласників, які не завжди є зацікавленими у підтримці і розвитку сільського господарства та ін.

Значно поширенішою організаційно-правовою формою є приватні підприємства, які створюються на засадах приватної власності одного чи декількох громадян та їх праці з можливістю залучення найманих працівників. Такі підприємства набули особливого поширення серед сільськогосподарських формувань, оскільки їх створення не обмежується розмірами статутного фонду, а майнові та земельні відносини ґрунтуються на оренді майнових та земельних паїв колишніх членів КСП³.

Початкові фінансові ресурси приватних підприємств здебільшого обмежені майном засновника-власника. Виходячи із специфіки реформування аграрної сфери в Україні, початковим капіталом таких підприємств став спадок колишніх КСП з усім їх майном і боргами.

Важливо, що управління капіталом і господарською діяльністю приватних підприємств здійснює одноосібний власник. Він визначає склад і розмір фондів підприємства, приймає рішення щодо доцільності додаткового залучення ресурсів, отримання кредитів, розподілу прибутку. Проте якщо прибуток приватне підприємство може реінвестувати повністю, то його доступ до кредитних ресурсів дуже обмежений. Адже, в переважній більшості сума кредиту не може перевищувати половини вартості власного майна позичальника. Крім того, такі підприємства не мають змоги додатково залучати власний капітал, оскільки кількість власників обмежена і обмежені їх фінансові можливості.

На сьогодні, переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства. Ця форма сприяє розвитку ініціативи найбільш активних, підприємливих і кваліфікованих селян⁴.

¹ Білоченко А.М. Залучення фінансових ресурсів агропромисловими корпораціями / А.М. Білоченко // Економіка АПК. – 2001. – №11. – С. 76.

² Амбросов В.Я. Власність та дохідність виробництва / В.Я. Амбросов // Агроінком. – 2008. – №5–6. – С. 23.

³ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 87.

⁴ Дієсперов В.С. Український тип сільськогосподарського підприємства / В.С. Дієсперов // Агроінком. – 2008. – №5–6. – С. 29.

Управління такими господарствами здійснюється фермером-господарем, здебільшого не компетентним у сфері економічних та фінансових питань, проте, фахівцем відносно технології виробництва сільськогосподарської продукції.

Стосовно фінансових ресурсів, то фермери обмежені у фінансових можливостях, оскільки обмежені ресурси їх сімей. Внаслідок цього, фермерські господарства характеризуються низькою спроможністю купувати і ефективно використовувати високопродуктивний насіннєвий матеріал, якісну сировину, новітню техніку, застосовувати сучасні технології. Підтримання їх достатньої конкурентоспроможності та фондооснащеності потребує посиленої підтримки з боку держави. Згідно чинного законодавства, фермерські господарства України мають право користуватися різними видами державної підтримки:

1) новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а в трудонедостатніх населених пунктах — п'ять років) надається безповоротна чи поворотна допомога (в залежності від цілей фінансування) за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств на меліорацію земель, а також на консервацію та рекультивацію малопродуктивних сільськогосподарських угідь, на придбання сільськогосподарської техніки (комбайнів, тракторів, автомашин, бульдозерів, сівалок тощо)¹;

2) на підтримку виробництва продукції рослинництва і тваринництва;

3) на фінансову підтримку підприємств через механізм здешевлення короткострокових та середньострокових кредитів, тощо.

Враховуючи посилену увагу держави до розвитку фермерських господарств ця організаційно-правова форма є найбільш привабливою з точки зору можливостей використання зовнішнього державного фінансування. Проте впродовж останніх років фінансування фермерських господарств за рахунок державного бюджету через державний фонд підтримки зведено нанівець і не вирішувало проблем формування їх матеріально-технічної бази².

Окремою формою господарювання є виробничі кооперативи. Вони створюються на засадах членства не менш як трьох громадян, які зобов'язуються здійснювати спільну виробничу та інші види господарської діяльності у вигляді безпосередньої трудової участі. Членами кооперативу стають особи, які зобов'язуються дотримуватись статуту кооперативу і здійснюють вступний та пайовий внески до капіталу підприємства. Вступний внесок, звичайно, сплачується у грошовій формі і зараховується до неподільного фонду кооперативу, який використовується на фінансування організаційних витрат. Пайовий внесок здійснюється у вигляді будь-якого майна і в рівній частці для усіх членів, що забезпечує створення та зростання пайового фонду кооперативу і, відповідно, його капіталу. Фінансові ресурси виробничого

¹ Про фермерське господарство: закон України за станом на 06.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

² Збарський В.К. Ефективність функціонування фермерських господарств: навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / В.К. Збарський, В.П. Горьовий, А.М. Артеменко; за ред. В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 82.

кооперативу, згідно п. 6 ст. 100 Господарського кодексу України, формуються за рахунок пайових та інших внесків членів кооперативу, доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), кредитів та інших надходжень¹.

Важливо, що обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи є неприбутковими організаціями, оскільки «працюють не на власний прибуток, а на забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників»². Тому, прибуток, отриманий в ході операційної діяльності обслуговуючого кооперативу не можна вважати джерелом його фінансових ресурсів, адже він, у першу чергу, призначений для розподілу між підприємствами-членами кооперативу. Лише частина цього прибутку залишається в розпорядженні кооперативу з метою капіталізації. Водночас, специфікою фінансування кооперативу є безпосередній зв'язок потреб його членів з обсягом членських внесків, оскільки, як зазначає В. Зіновчук, «ті, хто користується послугами кооперативу, повинні його й фінансувати»³.

Унікальною особливістю формування та функціонування кооперативу є поєднання його управління між трьома управлінськими інстанціями: рядовими членами кооперативу, його правлінням та професійним управлінським персоналом. Таким чином, чіткий механізм взаємодії управлінських інстанцій робить активними усі управлінські ланки, визначаючи місце і роль кожної у досягненні мети кооперативної організації⁴.

Найменш поширеною на сьогодні організаційно-правовою формою функціонування сільськогосподарських підприємств є державні підприємства. Вони діють переважно за рахунок коштів державного бюджету, цільових позабюджетних фондів та галузевих цільових грошових фондів міністерств і відомств, примножуючи їх позиченими та залученими ресурсами. Організовується фінансова діяльність таких підприємств під контролем міністерств та інших відповідних органів, яким вони підпорядковуються.

У цілому, кожна з форм організації бізнесу в сільському господарстві поряд з іншими має свої переваги та недоліки щодо можливостей формування і використання фінансового капіталу (табл. 1.1).

Варто відмітити видиму схожість основних засад процесу управління фінансовими ресурсами у фермерських господарствах та приватних підприємствах, де невеликі обсяги фінансових ресурсів оперативно і цілеспрямовано розподіляються одноосібним власником, який максимально зацікавлений в ефективному їх використанні. Окремо слід виділити господарські товариства і кооперативні організації, засади управління яких будуються на партнерських відносинах: участь у фінансуванні та управлінні приймають усі співвласники.

¹ Господарський кодекс України: за станом на 20.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

² Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – С. 256.

³ Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – С. 269.

⁴ Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – С. 193.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика можливостей фінансування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм

	Переваги	Недоліки
Господарські товариства	<ul style="list-style-type: none"> - можливість залучення дрібних інвесторів; - можливість емісії облігацій (для АТ ще й акцій та опціонів на акції) - обмежена відповідальність акціонерів; - можливість фінансування ризикових, але прибуткових видів діяльності; - чітке нормативно-правове регулювання діяльності АТ; - прозорість і публічність звітності; - приваблива дивідендна політика; - гнучкі умови капіталізації прибутку; - можливість диверсифікації виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> - часто відсутність цінного паперу як документа про достовірність інвестування; - недостатня розвиненість вторинного ринку цінних паперів (відсутність ринку торгівлі частками ТОВ); - відсутність чітко сформованих інституційних основ андеррайтингу; - можливість конфліктних ситуацій між власниками товариства; - недовіра населення до акцій та облігацій як об'єкта вкладання капіталу
Приватні підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - одноосібне оперативне управління; - відповідальність власника в межах власності підприємства; - не визначений законодавством мінімальний розмір статутного фонду 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість додаткового залучення власного капіталу ресурсами власника; - обсяги кредитних ресурсів обмежуються невеликими обсягами власного капіталу
Фермерські господарства	<ul style="list-style-type: none"> - одноосібне оперативне управління; - відповідальність власника в межах власності господарства; - можливість використання державної підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість власного капіталу коштами однієї сім'ї; - важкодоступність довгострокових фінансових вкладень; - бюрократія в процесі отримання державної підтримки; - не кваліфікованість фермера в питаннях організації виробництва, обліку і звітності
Кооперативні організації	<ul style="list-style-type: none"> - наявність неподільного фонду, що не повертається члену при виході з кооперативу; - виплата часток доходу на паї може здійснюватися у зручній формі (грошми, товарами, цінними паперами тощо); - управлінські рішення делегуються знизу до верху 	<ul style="list-style-type: none"> - розпорошеність управління між усіма членами кооперативу;
Державні підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - суворий державний контроль за використанням і збереженням майна; - фінансування за рахунок власних (спеціального фонду) та державних коштів (загального фонду); - постійне планування діяльності та процесу фінансування 	<ul style="list-style-type: none"> - керівництво наймане і часто не достатньо зацікавлене в отриманні максимального ефекту; - підприємство не може бути членом кооперативу чи засновником інших суб'єктів підприємницької діяльності; - витрачання фінансових ресурсів згідно затвердженого кошторису

Джерело: власні дослідження.

Таким чином, організаційні форми підприємницької діяльності у АПК: індивідуальна, партнерська, корпоративна¹ яскраво проявляються і у процесі фінансування відповідних сільськогосподарських підприємств.

Однак, як у цілому по галузі, так і у існуючих організаційно-правових форм підприємств, діюча процедура формування та використання фінансових ресурсів є недовершеною і потребує суттєвого удосконалення. В цьому аспекті позитивні корективи може внести зарубіжний досвід. Зокрема, заслуговують на увагу питання самофінансування зарубіжних агроформувань, методи залучення ними капіталу, способи державної їх підтримки, управлінські заходи щодо ефективного використання мобілізованих ресурсів та ін.

У зв'язку з проблемами українських сільськогосподарських підприємств стосовно залучення позикових коштів через низькі кредитні рейтинги, у структурі їх капіталу домінує частка залучених ресурсів над позиченими. В країнах Західної Європи, Сполучених Штатах Америки і, навіть, Азії залучені ресурси використовуються в незначному розмірі, а перевага надається фінансуванню через банківське кредитування. При цьому, розміри банківських кредитів і строки, на які вони надаються, знаходяться у прямій залежності від рівня та напряму розвитку економіки тієї чи іншої країни, розмірів підприємств та показників їх діяльності.

Країни з розвиненими фондово-ринковими фінансовими системами (США, Великобританія, Канада) більше залежать від нерозподілених прибутків і менше застосовують банківські кредити, ніж «банківські» країни (континентальна Європа і Японія). Підприємства Південної Кореї, Сінгапуру, Таїланду залежать від особливостей східно-азіатського способу кредитування, коли кредити видаються на строк до одного року, а потім, за умови добросовісних розрахунків, договори поновлюються².

Отже, сільськогосподарські підприємства багатьох зарубіжних країн мають достатній доступ до кредитних ресурсів, що дозволяє їм мінімізувати кредиторську заборгованість. Широке використання кредитних ресурсів стимулюється наявністю різноманітних державних програм підтримки таких підприємств через механізми здешевлення кредитів (Данія, Польща), державні пільгові кредити (Швеція, Австрія, Данія, США), пільгове оподаткування таких коштів (Німеччина) та ін. (табл. 1.2).

Крім того, з огляду на стратегічну важливість та високий економічний ризик сільськогосподарського виробництва, в усіх країнах світу організовано системи фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. У більшості країн держава бере активну участь у фінансуванні і кредитуванні сільськогосподарської діяльності шляхом державного регулювання цін та надання державних субсидій. Зокрема, фінансування аграрного виробництва у

¹ Стонер Джеймс А.Ф. Вступ у бізнес: пер. з англ. / Стонер Джеймс А.Ф., Долан Едвін Г.; заг. ред. і вступ Й.С. Завадського. – К.: Вид-во Європ. ун-ту фін., ін форм. Систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – с. 92.

² Дьячкина П. Структура капитала компаний восточной и юговосточной Азии / П. Дьячкина // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №7. – С. 104.

Таблиця 1.2

**Порівняльна характеристика особливостей фінансування
сільськогосподарських підприємств різних країн світу**

Показники	Сільськогосподарські підприємства			
	України	Азії	Західної Європи	Америки
Організаційно-правові форми підприємств	- господарські товариства; - приватні підприємства; - фермерські господарства; - виробничі кооперативи; - державні підприємства	- безземельні селяни; - малі, середні і великі фермерські господарства	- дрібні сімейні ферми; - змішані ферми; - великомасштабні ферми; - кооперативи	- партнерські ферми; - корпоративні ферми; - виробничі кооперативи
Джерела формування початкових фінансових ресурсів	Внески засновників, власників, акціонерів, членів	Внески засновників, власників	Внески засновників, власників, членів; банківські кредити на організацію бізнесу та державні пільгові кредити	Внески засновників, членів, власників; банківські кредити та пільгові кредити громадських фондів
Внутрішні джерела поповнення фінансових ресурсів	Додаткові внески засновників, власників, членів	Нерозподілений прибуток	Нерозподілений прибуток, додаткова емісія акцій	Нерозподілений прибуток, додаткова емісія акцій
Форми зовнішнього залучення капіталу	Банківські кредити, лізинг; кредиторська заборгованість	Короткострокові банківські кредити	Довгострокові банківські та облигаційні кредити, дезінвестиції	Довгострокові банківські та облигаційні кредити, дезінвестиції
Державна фінансова підтримка	Державні програми підтримки виробництва продукції рослинництва та тваринництва, здефінансування кредитів банків через компенсацію частини відсотків	Кредитні програми, податкові та інвестиційні пільги, транспортні субсидії	Пільгове оподаткування, пільгове кредитування, бюджетні субсидії, фінансова підтримка з державних бюджетів	Фінансова підтримка за рахунок коштів федеральних бюджетів
Структура капіталу	До 60 % – власний капітал, понад 20 % – поточні зобов'язання	Переважає – власний капітал, решта – короткострокові позики	Переважає – власний капітал, решта – довгострокові позики	Переважає – власний капітал (70% власного капіталу – вартість землі), решта – довгострокові та короткострокові позики

Джерело: власні дослідження.

США здійснюється за рахунок державної фінансової підтримки з використанням коштів федерального бюджету та громадських ресурсів, а також за рахунок приватних кредитів¹.

Сільськогосподарські підприємства Польщі користуються підтримкою Державної Агенції Реструктуризації і Модернізації сільського господарства². У Швеції сільськогосподарські товаровиробники одержують державні субсидії шляхом відшкодування частини їх витрат через щорічне фіксування гарантованого рівня цін і виділення коштів на їх підтримку³.

Світова практика пропонує низку фінансових інструментів для розширення аграрного бізнесу. Зокрема, в Україні правомірним є використання таких інструментів як: двосторонні кредити, синдиговані кредити, експортне кредитування, банківські інструменти торгового фінансування (гарантії, акредитиви), складські свідоцтва, аграрні розписки, FCR (Forwarder's Certificate of Receipt), єврооблігації, IPO (initial public offering). Особливості їх застосування та обігу дають змогу виробникам, трейдерам, експортерам та імпортерам обирати зручний та оптимальний спосіб фінансування свого розвитку (табл. 1.3).

Важливо, що виробниками сільськогосподарської продукції, окрім традиційного кредитування, можуть бути використанні товаророзпорядчі документи такі як просте складське свідоцтво, аграрна розписка або сертифікат FCR.

Просте складське свідоцтво є документом на пред'явника, який надає можливість власнику такого свідоцтва розпорядитися зерном протягом терміну його зберігання – продати, обміняти або передати в заставу. При цьому, власник простого складського свідоцтва в установленому порядку повинен повідомити зерновий склад, де зберігається зерно, на яке було видано це свідоцтво, про здійснену передачу свідоцтва і зерна в заставу⁴.

Аграрна розписка – це, товаророзпорядчий документ що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах. Іншими словами – це письмова обіцянка поставити сільськогосподарську продукцію у майбутньому в обмін на отримані тепер ресурси: як грошові, так і у вигляді матеріально-технічних засобів⁵.

¹ Терещенко О.О. Фінансування підприємств в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення / О.О.Терещенко // Економіка України. – 2002. – №1. – С. 14.

² Ващик М.С. Система державної підтримки сільського господарства Польщі / М.С.Ващик // Економіка АПК. – 2006. – №11. – С.149.

³ Олійник Д.С. Фінансова підтримка сільськогосподарського виробництва у зарубіжних країнах / Д.С. Олійник / Фінанси України. – 2002. – №6. – С. 73.

⁴ Лупенко Ю. Сучасні інструменти для фінансування аграрного сектору економіки [Електронний ресурс] / Лупенко Ю., Фещенко В. – Режим доступу: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/132.htm

⁵ Тимошенко Т. Аграрні розписки як фінансовий інструмент [Електронний ресурс] / Т. Тимошенко – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/u-pravovomu-poli/1377-agrarni-rozpysky-iaak-finansovyi-instrument.html>

Таблиця 1.3

Особливості використання фінансових інструментів для розвитку діяльності суб'єктів аграрного виробництва в Україні

Фінансовий інструмент	Виробники	Трейдери, експортери	Імпортери техніки, обладнання
Двосторонні кредити	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до десятків млн. дол.	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до десятків млн. дол.	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до десятків млн. дол.
Синдиковані кредити	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до сотень млн. дол.	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до сотень млн. дол.	На платній основі, на будь-який строк, обсягом до сотень млн. дол.
Експортне кредитування	На платній основі, на довгостроковий період, обсягом до десятків млн. дол.	x	На платній основі, на довгостроковий період, обсягом до десятків млн. дол.
Банківські інструменти торгового фінансування (гарантії, акредитиви)	x	Безоплатно, на будь-який строк, обсягом до десятків млн. дол.	Безоплатно, на будь-який строк, обсягом до десятків млн. дол.
Складські свідоцтва	x	Під забезпечення товаром, на короткостроковий період, обсягом до десятків млн. дол.	x
FCR (Forwarder's Certificate of Receipt)	x	Під забезпечення товаром, на короткостроковий період, обсягом до десятків млн. дол.	x
Аграрні розписки	Під забезпечення майбутнього врожаю, на короткостроковий період, обсягом до мільйонів дол.	x	x
Єврооблігації	На біржовому ринку, на платній основі, на довгостроковий період, обсягом до сотень млн. дол.	x	x
IPO (initial public offering)	На біржовому ринку, дають інвестору право власності, безстроковий період, обсягом до сотень млн. дол.	x	x

Джерело: адаптовано на основі даних¹

¹ Агробізнес України: інфографічний довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/Ukrainian%20Agribusiness%202015.pdf

FCR – це розписка (сертифікат) про отримання вантажу, яка видається експедитором, що діє в якості агента вантажовідправника чи одержувача вантажу, і підтверджує прийняття експедитором вантажу під свою відповідальність одночасно з безвідзивними інструкціями за його розпорядженням. Видаючи FCR, експедитор тим самим засвідчує, що він отримав певний вантаж в належному стані; вантаж і всі необхідні для його відправки документи ним також отримані, дані в них не входять у протиріччя з даними, зазначеними в FCR; вантаж знаходиться під його повним контролем, тобто ніхто не може розпоряджатися вантажем, крім особи, якій експедитор видав FCR; надалі щодо вантажу експедитор зобов'язується слідувати виключно інструкціям особи, якій був виданий FCR¹.

Одним із дієвих інструментів залучення підприємством великих обсягів фінансових ресурсів є перетворення приватного підприємства у акціонерне товариство з наступною швидкою акумуляцією власного капіталу шляхом емісії акцій на фондовому ринку. У світовій практиці така процедура носить назву IPO. У класичному трактуванні IPO – це первинне публічне розміщення акцій підприємства на фондовій біржі з відповідним їх внесенням до котирувальних списків (лістингом). При такому розміщенні компанія прагне продати пакет своїх акцій (як правило, невеликий, близький до блокуючого) інвесторам на біржі як із метою отримання фінансового вливання для розвитку, так і для того, щоб за котируваннями акцій на біржі визначити свою капіталізацію чи реальну ринкову вартість або з метою підвищення свого інвестиційного рейтингу, для доступу до інших недорогих джерел фінансування.

Однак, доступ до публічного ринку капіталів і залучення інвестицій мають винятково великі гравці, а дрібні задовольняються кредитним ресурсами і власним капіталом акціонерів.

Таким чином, поєднання сільськогосподарськими підприємствами усього світу внутрішніх та зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів відбувається у різних співвідношеннях, з огляду на регіональні традиції, особливості культури управління, протекціоністську політику.

В Україні також діють ряд державних програм фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу в цілому та фермерських господарств і виробників продукції рослинництва та тваринництва, зокрема.

Усі без винятку сільськогосподарські підприємства України користуються фінансовою підтримкою із загального фонду державного бюджету у сфері виробництва продукції тваринництва та рослинництва, селекції та створення сортового запасу насіння, здійснення протиепізоотичних заходів у тваринництві, лізингу сільськогосподарської техніки та підтримки підприємствам, що функціонують у складних кліматичних умовах.

¹ Мирошніченко Н. FCR и торговое финансирование экспорта / Н. Мирошніченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interlegal.com.ua/blog/?p=1518>

Основними напрямками подальшого розвитку системи державної підтримки фінансового механізму у сільському господарстві України можуть стати: формування більш ефективних принципів розподілу бюджетних коштів з контролем їх використання та недопущенням корупції; запровадження дієвого механізму співпраці сільськогосподарських товаровиробників та державних організацій і підприємств; спрямування інвестиційних ресурсів не лише у виробництво, але й на розвиток соціальної сфери села та сільських територій; організація постійного контролю за ефективністю виконання діючих бюджетних програм¹.

Проблеми достатнього забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств і підвищення ефективності їх використання носять глибокий, масштабний та всеохоплюючий характер. Соціально-економічна природа фінансових ресурсів і їх категоріальна сутність спричиняють їх високу мобільність і постійну обмеженість як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях. Нестабільність фінансового забезпечення підприємств аграрної сфери ускладнюється впливом сучасних глобалізаційних процесів. Відтік іноземних інвестицій, нестабільність курсу світових валют, обмеженість міжнародних кредитних ресурсів створюють складні умови адаптації фінансів аграріїв до сучасних стандартів функціонування в рамках національної та світової фінансової системи.

Формування та використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств знаходиться в прямій залежності від особливостей сільськогосподарського виробництва, які впливають на організацію цих процесів, структуру джерел, напрями використання, обсяги та стабільність надходження фінансових ресурсів. Найбільш істотними чинниками впливу доцільно визначити такі об'єктивні ознаки кругообігу фінансових ресурсів в аграрній сфері, як: сезонне розмежування періодів здійснення витрат і одержання доходів; тривалий виробничий цикл; наявність земельно-майнових орендних відносин; висока ризиковість функціонування та суб'єктивні особливості управлінського впливу на фінансове забезпечення суб'єктів господарювання (відсутність ефективного механізму розширеного відтворення основних засобів; тривала криза неплатежів; зростання дебіторської та кредиторської заборгованості; несприятливе податкове законодавство тощо).

Усі вище зазначені галузеві особливості діяльності сільськогосподарських підприємств доцільно враховувати як при формуванні обліково-інформаційної системи забезпечення фінансового менеджменту в аграрному секторі економіки, так і у процесі імплементації результатів моніторингу реальних тенденцій формування і використання фінансових ресурсів та формуванні логічної моделі управління капіталом аграрних підприємств.

¹ Антоненко Т. В. Особливості формування інвестиційних ресурсів у сільському господарстві / Т. В. Антоненко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.znau.edu.ua/visnik/2013_12_2/216.pdf.

1.2. Оцінка стану фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств

Успішне розв'язання стратегічних завдань продовольчого забезпечення населення та продовольчої безпеки країни залежать від усталеного й ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств, їх достатнього ресурсного забезпечення, передусім, фінансового. Це вимагає створення та реалізації системи постійних моніторингових досліджень, яка б оперативно інформувала про стан фінансового забезпечення підприємств та пропонувала шляхи його оптимізації.

Ситуація, що склалася в останні роки щодо фінансового забезпечення галузі сільського господарства, не сприяє поліпшенню фінансового стану та забезпеченості фінансовими ресурсами підприємств галузі. З одного боку, завдяки природнім і кліматичним умовам демонструються високі показники урожайності, створено гнучку систему оподаткування, впроваджуються державні програми дотацій і підтримки галузі. Проте, з іншого – через недосконалий алгоритм виконання запланованих програм, неузгодженість дій профільних органів виконавчої влади, відсутність діючого ринкового механізму збуту продукції, ручне управління ціноутворенням в галузі позитивні показники зводяться нанівець¹.

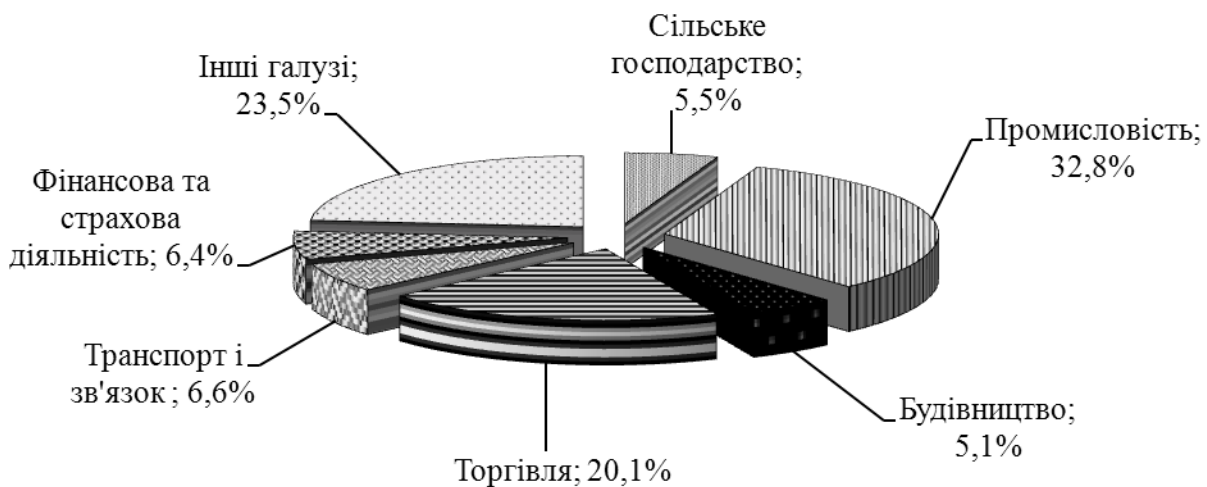

Рис. 1.4. Структура капіталу підприємств України за галузями економіки, 2013 р.

Джерело: побудовано за даними²

¹ Кошельник В. М. Напрями зміцнення фінансового стану аграрних підприємств у посткризовий період їх розвитку / В. М. Кошельник, Л. В. Побережна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

² Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дослідження структури фінансових ресурсів вітчизняних підприємств за галузями господарства станом на 31.12.2013 р. (рис. 1.4) свідчить про те, що найбільша частка у загальній їх сумі припадала на промислові підприємства (32,8 %), а питома вага підприємств галузі сільського господарства, мисливства та лісового господарства порівняно незначна і склала 5,5 %.

Проте, враховуючи, що діяльність аграрних підприємств спрямована на виконання найголовнішої функції – життєзабезпечення, ефективне використання їх фінансових ресурсів є суттєвим інструментом впливу на конкурентоспроможність як окремих суб'єктів економіки, так і країни в цілому на кожному етапі відтворювального процесу.

Як свідчать дані рис. 1.5, динаміка обсягу фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України протягом 2009–2013 рр. відзначалася тенденцією до зростання.

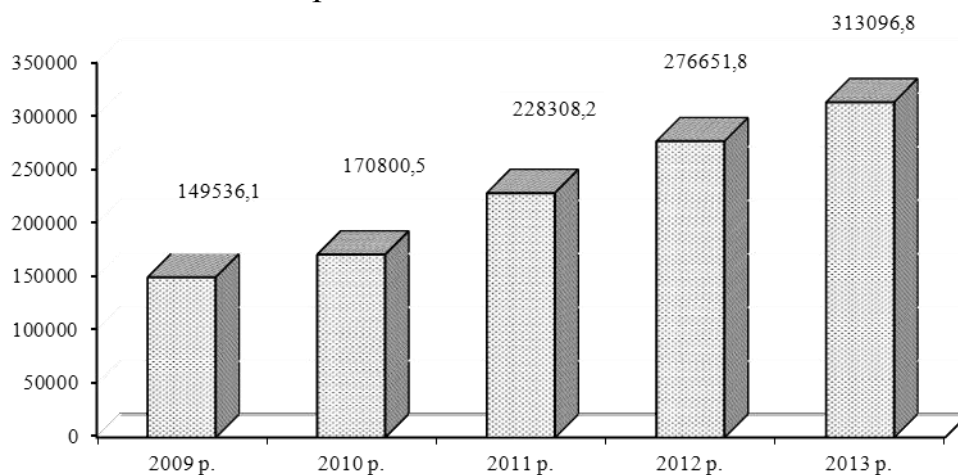

Рис. 1.5. Динаміка обсягу фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України за 2009-2013 рр., млн грн

Джерело: побудовано за даними¹

Оскільки структура джерел фінансування сільськогосподарських підприємств характеризується переважанням власного капіталу над залученими і позиченими коштами, то особливої уваги заслуговує детальна оцінка джерел формування фінансових ресурсів. Так, протягом досліджуваного періоду загальна вартість капіталу аграрних підприємств зросла на 163,6 млрд грн або у 2,1 рази, при цьому темпи приросту як власного, так і залученого капіталу були майже однаковими (табл. 1.4).

Оцінка структури капіталу підприємств аграрної сфери свідчить про певні коливання вагомості власних джерел формування фінансових ресурсів порівняно з позичковими. Так, якщо частка власного капіталу сільськогосподарських підприємств у загальній його сумі у 2009-2012 рр. відзначалась тенденцією до зростання (на 6,4 п.п.) і складала 53,6 % за станом на

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

кінець 2012 р., то у 2013 р. питома вага складових капіталу майже зрівнялась. Такі структурні зрушення можуть мати негативні наслідки з огляду на підвищення залежності підприємств галузі від зовнішніх джерел фінансування і потенційне зниження фінансової стійкості та платоспроможності аграрних підприємств.

Таблиця 1.4

**Аналіз динаміки і структури капіталу
сільськогосподарських підприємств України за 2009-2013 рр.**

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2009 р.	
						+/-, тис. грн	разів
Загальна вартість капіталу, тис. грн	149536,1	170800,5	228308,2	276651,8	313096,8	163560,7	2,09
Власний капітал, млн грн	72217,2	90390,9	124208,8	148147,8	156820,0	84602,8	2,17
У % до загальної суми	48,3	52,9	54,4	53,6	50,1	1,8	х
Позичковий та інший залучений капітал, млн грн	77318,9	80409,6	104099,4	128504,0	156276,8	78957,9	2,02
У % до загальної суми	51,7	47,1	45,6	46,4	49,9	-1,8	х

Джерело: розраховано за даними¹

Проте слід враховувати, що за своєю суттю аграрний сектор є ресурсомісткою сферою, яка, до того ж, характеризується сезонністю, широким використанням оренди землі, значною тривалістю виробничого циклу та періоду окупності фінансових і матеріальних ресурсів підприємств. Це зумовлює підвищену потребу аграріїв у залученні фінансового капіталу для активного функціонування на якісному технічному і технологічному рівні.

Головним джерелом нарощування позикових та інших залучених фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників виступають поточні зобов'язання, обсяг яких за 2009-2013 рр. збільшився у 2,5 рази порівняно з приростом довгострокових пасивів на 67,5 %. Що стосується структури позикового капіталу підприємств аграрної сфери, частка поточних зобов'язань у загальній його сумі за 5 років зросла на 5,6 п.п. і склала 72,4 % на кінець 2013 р. (рис. 1.6).

Основними постачальниками запозичених джерел фінансових ресурсів для аграрних підприємств традиційно виступають комерційні банки, інші установи, які надають кредити у грошовій формі, та постачальники, за допомогою яких залучаються ресурси у матеріальній формі. Залучення ресурсів у фінансовій формі у вигляді різноманітних фінансових інструментів (акцій, облігацій,

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

сертифікатів тощо) у вітчизняній господарській практиці використовується сільськогосподарськими підприємствами вкрай рідко.

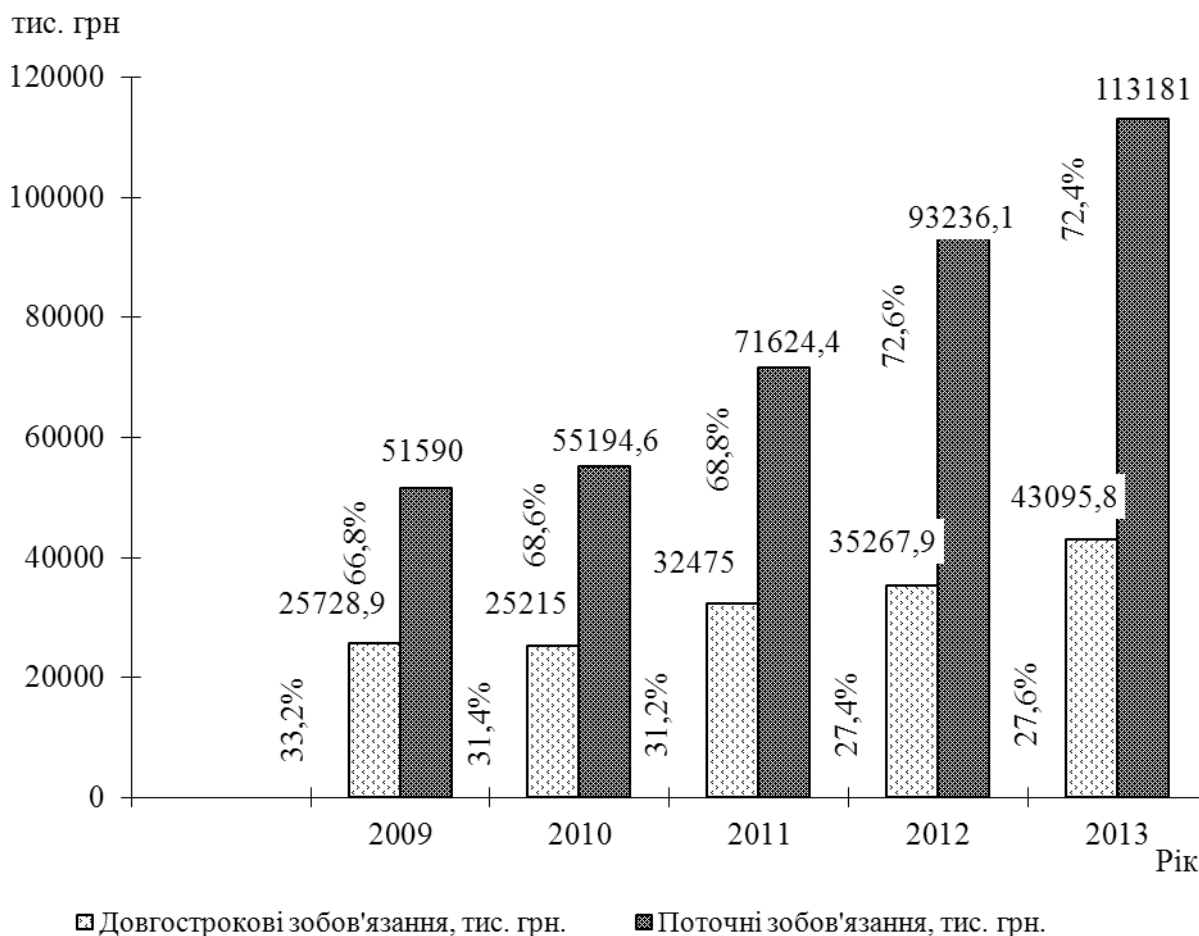

Рис. 1.6. Динаміка обсягу і структури основних складових позичкового капіталу сільськогосподарських підприємств України за 2009-2013 рр.
Джерело: побудовано за даними ¹

Найбільш універсальною формою залучення позикового капіталу є грошова, важливість якої у фінансовому забезпеченні галузі підтверджується загальним зростанням обсягів кредитування агроформувань на 67,3 % у 2013 р. порівняно з 2009 р.² Це свідчить про зростання довіри комерційних банків до сільськогосподарського виробника у вигляді надання йому кредитів та впровадження різноманітних кредитних програм саме для аграрного сектору економіки. Окрім того, позитивно на зростання обсягів кредитування вплинуло відшкодування витрат, які пов'язані із оплатою відсотків за користування кредитами³.

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/fin.htm.

³ Попов В. М. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства / В. М. Попов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)...20.../27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)...20.../27.pdf).

Поряд з цим обсяги розміщених ресурсів в сільському господарстві не відповідають реальним потребам галузі, а тенденція до скорочення частки кредитів, що надаються банками на середньо- і довгостроковій основі негативно впливає на здатність аграрного виробництва до розширеного відтворення. Враховуючи специфіку галузі, оптимальним (а в деяких випадках і мінімальним) терміном кредитування є п'ятирічний період, проте частка таких позик у загальному обсязі наданих кредитів незначна.

Слід відзначити також, що у складі запозичених коштів підприємств аграрного сектору ресурси, що залучені на кредитному ринку, займають відносно невелику частку порівняно з кредиторською заборгованістю довгострокового і поточного характеру. Встановлено, що у структурі поточних зобов'язань кредиторська заборгованість у 2009-2013 рр. стабільно складала близько 80 % їх загальної суми, хоча і мали місце певні структурні зрушення на користь зростання питомої ваги короткострокових кредитів (на 4,2 п.п.), що пов'язано зі збільшенням їх обсягу, наданого комерційними банками підприємствам аграрної сфери (рис. 1.7).

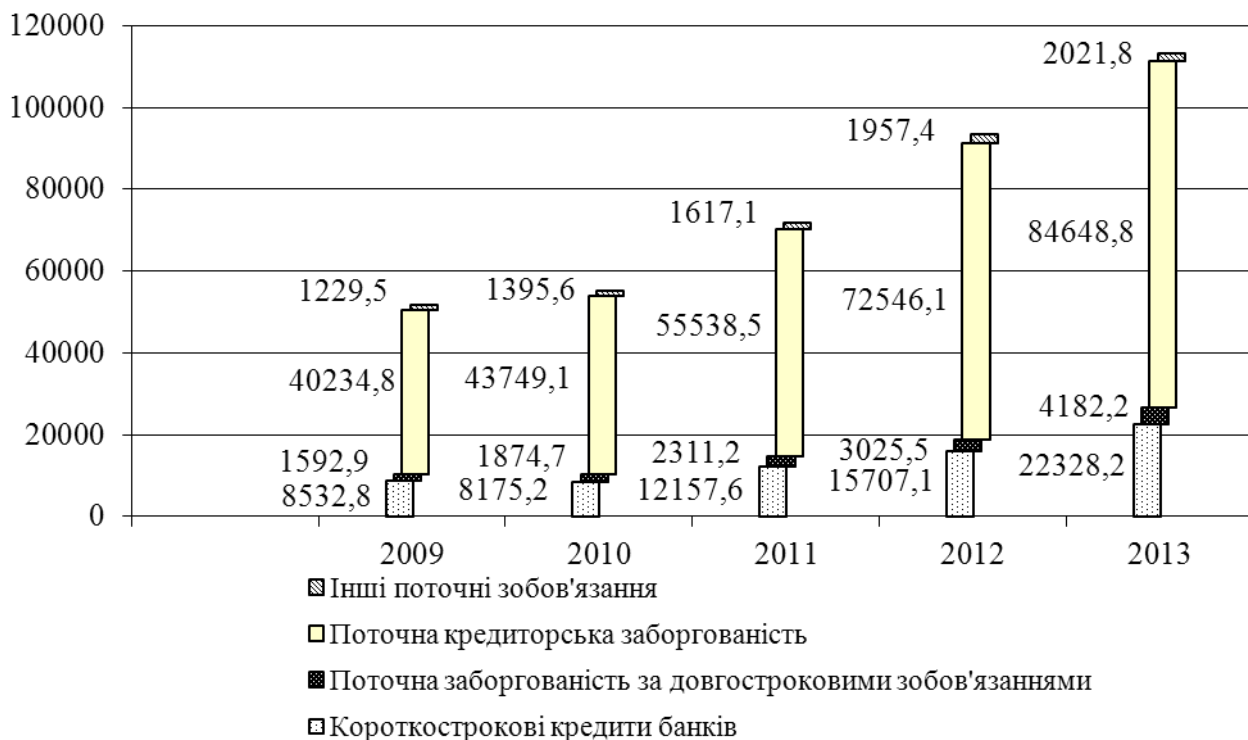

Рис. 1.7. Динаміка обсягу і структури основних складових поточних зобов'язань сільськогосподарських підприємств України за 2009-2013 рр.

Джерело: побудовано за даними¹

Реальні та потенційні фінансові можливості будь-якого підприємства визначається сукупністю параметрів, які виражають наявність, доцільність

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

розміщення та ефективність використання його фінансових ресурсів. Отже, важливого значення набуває не тільки забезпеченість підприємств фінансовими ресурсами, а й оптимізація структури їх формування, розміщення та ефективність використання, що значною мірою впливає на загальні фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання.

Одним з головних завдань управління фінансовими ресурсами підприємства є формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення необхідних темпів економічного розвитку підприємства, оптимізація розподілу сформованого обсягу фінансових ресурсів за видами діяльності та напрямками використання та забезпечення умов досягнення максимальної доходності фінансових ресурсів (капіталу) при запланованому рівні фінансового ризику.

Аналіз складу і структури фінансових ресурсів виступає важливим та самостійним етапом управління ними. Моніторинг зміни в динаміці величини фінансових ресурсів, розміщених в активах, забезпечує оцінку швидкості та інтенсивності розвитку господарської діяльності відносно джерел формування майнового потенціалу. Оптимізація структури складових активів повинна, з однієї сторони, забезпечувати безперебійне ефективне функціонування підприємства, з іншої – мінімізувати наявність не діючих поточних активів.

Можливості переходу сільськогосподарського виробництва на індустріальну основу, поява нової техніки, технологій, організаційних інновацій визначаються кількісним і якісним складом необоротних та оборотних активів, які відповідали б сучасним умовам діяльності сільськогосподарських підприємств. Актуальність вирішення проблеми співвідношення оборотних та необоротних активів для галузі сільського господарства визначається її зростанням та стратегічним значенням для країни, поширенням великомасштабного виробництва, постійними змінами в агропромисловому комплексі, інфляційними процесами, входженням економіки України у світове співтовариство¹.

Динаміка обсягу і структури активів сільськогосподарських підприємств України, що наведені в табл. 1.5, відображають характерне для підприємств галузі співвідношення: переважну частку вартості всього капіталу складають оборотні активи. При цьому, впродовж досліджуваного періоду спостерігалася тенденція як до зростання їх обсягу більше, ніж удвічі, так і питомої ваги у загальній вартості ресурсів з 55,4 % до 62,3 % (майже на 7 п.п.). Не зважаючи на збільшення вартості необоротних активів на 52,2 млрд грн або на 79,5% їх частка в структурі активів аграрних підприємств скорочується на 6,2 п.п.

Це свідчить в цілому про підвищення ступеня мобільності активів сільськогосподарських підприємств, проте таку тенденцію не можна вважати абсолютно позитивним явищем, оскільки питома вага необоротних активів зменшується переважно за рахунок того, що більшість сільськогосподарських

¹ Смирнова Н. В. Аналіз співвідношення оборотних і необоротних активів сільськогосподарських підприємств [Текст] / Н. В. Смирнова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет, 2014. – Том 18. – № 2. – С. 246-252.

підприємств не в змозі замінювати застарілі та зношені основні засоби (машини, техніку тощо) новими, а також нестабільною ціновою ситуацією на ринку матеріальних ресурсів, що змушує аграрних товаровиробників створювати більші їх резерви.

Таблиця 1.5

**Оцінка складу і структури активів
сільськогосподарських підприємств України за 2009-2013 рр.**

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2009 р.	
						+/-	разів
Загальна вартість активів, тис. грн	149536,1	170800,5	228308,2	276651,8	313096,8	163560,7	2,1
Необоротні активи, млн грн	65693,9	69561,5	86875,3	101829,6	117942,3	52248,4	1,8
У % до загальної суми	43,9	40,7	38,2	36,8	37,7	-6,2	x
Оборотні активи, млн грн	82867,4	100482,4	139993,4	173085,0	195021,3	112153,9	2,3
У % до загальної суми	55,4	58,8	61,5	62,6	62,3	6,9	x
Інші активи	974,8	756,6	602,5	1737,2	133,2	-841,6	-86,3%
У % до загальної суми	0,7	0,5	0,3	0,6	0	-0,7	x

Джерело: розраховано за даними¹

Проблема управління структурою активів підприємств вимагає більш ретельного вивчення співвідношення оборотних та необоротних активів за видами економічної діяльності та зосередження особливої уваги на аналізі структурних зрушень з метою виявлення потенційних можливостей підвищення ефективності господарювання².

Необхідною передумовою для нормального функціонування в умовах ринкової економіки є наявність у підприємства достатніх оборотних активів оптимальної структури. Оборотні активи є рушієм виробничого процесу, які у сукупності із основними виробничими фондами, земельними та трудовими ресурсами створюють передумови для здійснення розширеного відтворення в аграрному секторі економіки. Оборотні активи за складом та структурою мають різнопланове призначення у господарсько-фінансовій діяльності кожного агроформування³.

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Репіна І. М. Аналіз структури активів підприємств України зв ідами економічної діяльності / І. М. Репіна // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 34-39.

³ Краснікова О. М. Управління оборотними активами і оборотним капіталом як взаємозалежні складові фінансового менеджменту аграрних підприємств / О. М. Краснікова, О. В. Безкровний, А. О. Діденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/.../129.pdf

Нині значна частина сільськогосподарських підприємств тою чи іншою мірою зіштовхується з проблемами забезпечення ліквідності основної діяльності, які викликані неефективним використанням власних оборотних активів. Дуже часто значна доля коштів виявляється практично «замороженою» в запасах, готовій продукції, дебіторській заборгованості, що знаходить відображення у відповідній структурі оборотних активів, притаманній підприємствам аграрної сфери.

Так, загальний обсяг оборотних активів сільськогосподарських підприємств майже порівну поділяється між оборотних коштів, що перебувають у сфері виробництва й у сфері обігу (рис. 1.8), хоча частка фондів обігу все ж є більшою порівняно з оборотними активами, що обслуговують виробничу сферу (55,5 % у 2013 р.).

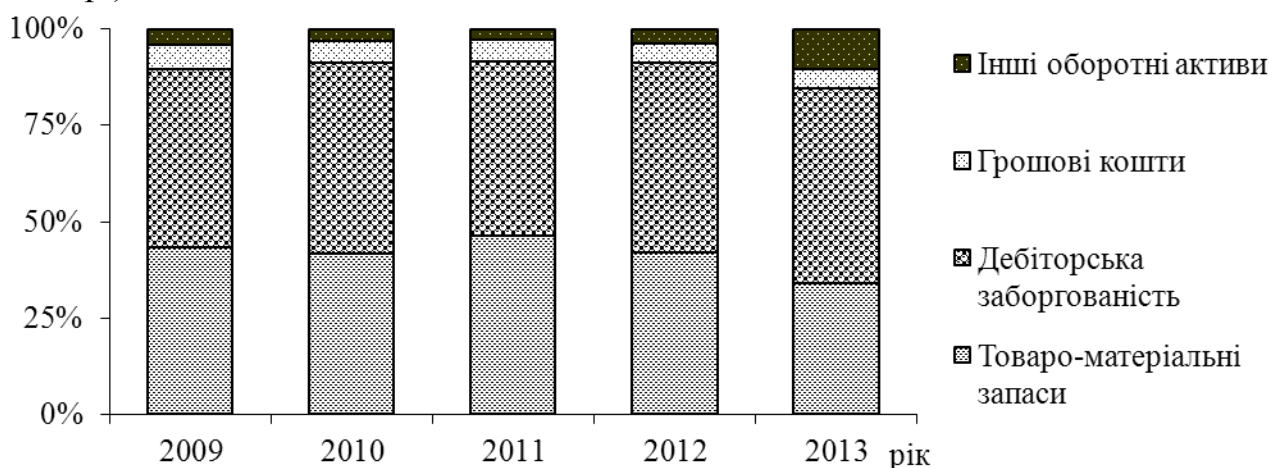

Рис. 1.8. Структура оборотних активів сільськогосподарських підприємств України у 2009-2013 рр., %

Джерело: розраховано за даними¹

Необхідність зберігати чималі запаси насіння, добрив, інших матеріалів у зв'язку із сезонністю виробництва спричиняють наявність значної частки товаро-матеріальних запасів у структурі поточних активів, хоча слід відмітити її зменшення у 2013 р. до 34,2 % порівняно з 43,4 % у 2009 р. Це є позитивною тенденцією з огляду на зростання мобільності оборотного капіталу та можливості його потенційного вивільнення з метою ефективного використання.

Проте досить серйозне занепокоєння викликає зростання як абсолютної суми (у 2,6 разів протягом досліджуваного періоду), так і частки дебіторської заборгованості у загальній вартості оборотних активів (на 4,2 п.п.). Поточна дебіторська заборгованість є найменш ліквідним елементом поточних фінансових ресурсів, оскільки її використання залежить від виду, статусу (строкова, прострочена чи безнадійна), стосунків з дебіторами та їх фінансового стану. Очевидно, що нестабільність зовнішнього середовища й велика кількість

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

дестабілізуючих факторів в економіці країни негативно впливають на стан розрахунків аграрних підприємств з дебіторами, зумовлюючи нестачу власних фінансових ресурсів, їх заморожування та уповільнення оборотності.

Важливо відмітити загальне зростання у 2013 р. суми грошових коштів та їх еквівалентів (на 88,4 %) у порівнянні з 2009 р. при одночасному зменшенні їх частки в структурі оборотних активів на 1,3 п.п. Помітним є також зростання вартості інших оборотних активів – майже у 6 разів переважно за рахунок збільшення обсягів поточних біологічних активів та витрат майбутніх періодів, що призвело до зростання питомої ваги цих активів у 2013 р. порівняно з 2009 р. на 6,2 п.п.

Величина фінансових ресурсів, розміщених в активах (об'єктах майнового потенціалу) в системі моніторингу повинна також інтерпретуватися з юридичної позиції як сума зобов'язань підприємства перед його власниками, кредиторами, позикодавцями, працівниками, бюджетом, та з економічної – як сума джерел формування майна підприємства. Сформована структура майна сільськогосподарських підприємств та джерел формування загальних фінансових ресурсів дає змогу охарактеризувати фінансовий стан аграрних підприємств України як нестійкий (рис. 1.9), оскільки значення коефіцієнтів автономії та фінансової залежності після їх поліпшення у період 2009–2011 рр. змінило напрям у бік погіршення у 2013 р. Проте помітною є стабільна тенденція підвищення платоспроможності, яка відображає готовність підприємств у повному обсязі відповідати за своїми поточними зобов'язаннями.

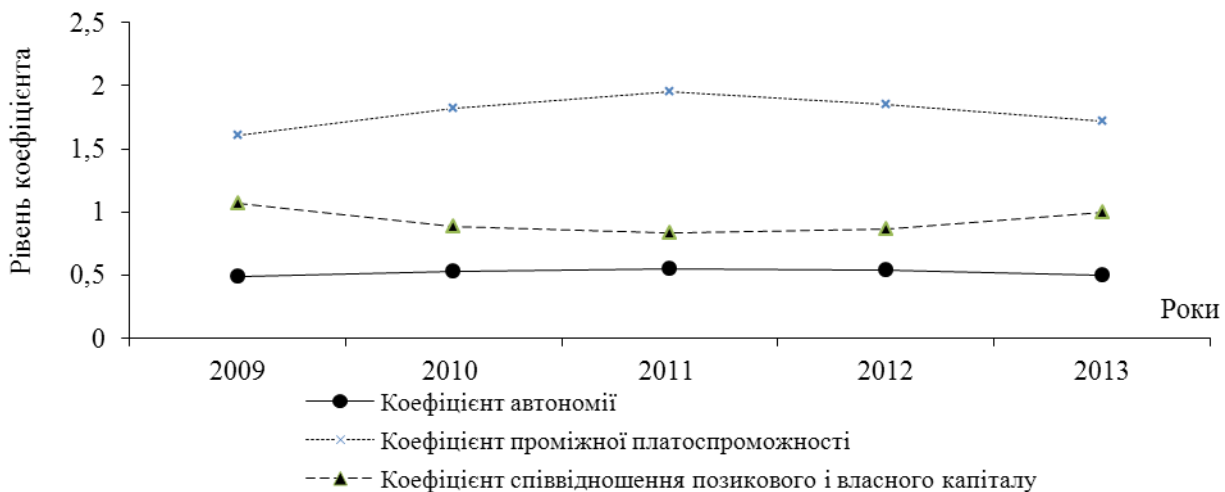

Рис. 1.9. Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств України

Джерело: розраховано за даними¹

Відносне зниження автономії підприємств зумовлене збільшенням обсягів залучення позикових коштів та іншого зовнішнього капіталу. За таких умов важливим є розрахунок доцільності зовнішнього фінансування за допомогою

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

показників ефективності використання авансованих фінансових ресурсів і коефіцієнта загального фінансового левериджу.

Поліпшення фінансового забезпечення аграрних підприємств вимагає організації постійного та якісного моніторингу фінансових ресурсів, в основі якого має бути покладена система показників, які характеризують їх величину, якісний стан, структуру, вартість та ефективність використання. Процес управління фінансовими ресурсами повинен базуватися на дотриманні фінансової рівноваги, яка забезпечує розв'язання таких задач, як створення раціональної системи формування джерел фінансових ресурсів, їх використання з урахуванням структури та досягнення максимальної ефективності при мінімальній ціні¹.

Динаміка обсягу і структури фінансових ресурсів аграрних підприємств формується під впливом динамічного характеру ринкових відносин, структурних зрушень в економіці країни, переоцінки вартості економічних ресурсів на ринку. Нині, коли внаслідок низки кризових явищ фінансові можливості суб'єктів господарювання обмежуються, а якісні ресурси дорожчають, важливим завданням є формування оптимальної структури фінансових ресурсів та концентрація їх на стратегічних напрямках діяльності підприємства.

1.3. Ефективність використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств

Ринковий механізм господарювання надає сільськогосподарським підприємствам можливість вільного вибору організаційно-правових форм та напрямів господарювання, методів формування та використання ресурсів та ін. Однак, в ринкових умовах у кожного підприємства значно посилюється відповідальність перед власниками, інвесторами, кредиторами, державою щодо ефективного використання фінансових ресурсів. Таким чином, ефективність стає ключовим фактором підприємницького успіху.

В. Андрійчук трактує "ефективність" як економічну категорію, яка відображає результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами². Ефективність будь-якої діяльності чи сфери виробництва формується під впливом ряду вихідних чинників. Чинники макро- та мезорівнів створюють наближено однакові умови зовнішнього впливу на діяльність

¹ Мороз Ю. Ю. Моніторинг фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств / Ю. Ю. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eztuir.ztu.edu.ua/1925/1/58.pdf

² Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 9.

підприємств однієї галузі, регіону, організаційно-правової форми, тоді як чинники мікрорівня спроможні розкрити індивідуальні особливості кожного окремого суб'єкта господарювання.

Як стверджує П. Друкер, ступінь використання ресурсів і кінцевий продукт, отриманий в результаті їх використання, є першим показником якості управління підприємством¹. Тому визначення ефективності на рівні кожного окремого господарюючого суб'єкта дає можливість зробити більш повні і конкретні висновки щодо виявлених недоліків та перспективних напрямів удосконалення процесів господарювання як по окремих підприємствах, так і по галузі в цілому.

Визначальними внутрішніми факторами ефективності окремого підприємства є його ресурсозабезпеченість і якість управління щодо використання цих ресурсів. Фінансові ресурси, як і будь-які інші ресурси, за рівнозначних умов зовнішнього середовища здатні приносити різний економічний та соціальний ефект. Традиційними показниками такого ефекту є розмір загальних фінансових ресурсів (активів) та отриманого чистого прибутку, обсяг валового доходу, величина заробітної плати працівників, рівень рентабельності та ін.

Сформований за рахунок раціонального розміщення фінансових ресурсів капітал має забезпечувати відповідну віддачу у вигляді економічного ефекту. Проте при ефективному управлінні і раціональному ресурсовикористанні можна отримати значно кращий ефект, ніж за інших рівних умов. Традиційно для визначення економічної ефективності використовують ряд показників рентабельності (рівень рентабельності, норма прибутку, маса прибутку на земельну площу, тощо). Крім цих показників, на думку Ю. Цал-Цалко, доцільним є визначення ефективності використання окремих активів підприємств: основних засобів – через показник продуктивності їх використання, оборотних активів – через коефіцієнт оборотності оборотних активів².

Узагальнюючи різні методичні підходи до вирішення цієї проблеми, пропонуємо для оцінки ефективності використання фінансових ресурсів з урахуванням якості управління ними використовувати систему показників, наведену на рис. 1.10.

Впровадження такої системи критеріїв та обґрунтування їх нормативних значень дозволяє найбільш точно, зрозуміло та аргументовано оцінити ефективність використання наявних фінансових ресурсів підприємств з урахуванням особливостей їх діяльності.

¹ Друкер, Питер, Ф. Энциклопедия менеджмента: пер. с англ. / Питер, Ф. Друкер. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. – С. 57.

² Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: підручник / Ю.С. Цал-Цалко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 218, С. 246]

Рис. 1.10. Оцінка ефективності використання фінансових ресурсів підприємства

Джерело: власні дослідження.

Враховуючи, що кожне сільськогосподарське підприємство є виробником продукції, робіт і послуг, передусім важливими є виробничі показники ефективності використання їх капіталу: капіталообезпеченість та капіталоозброєність.

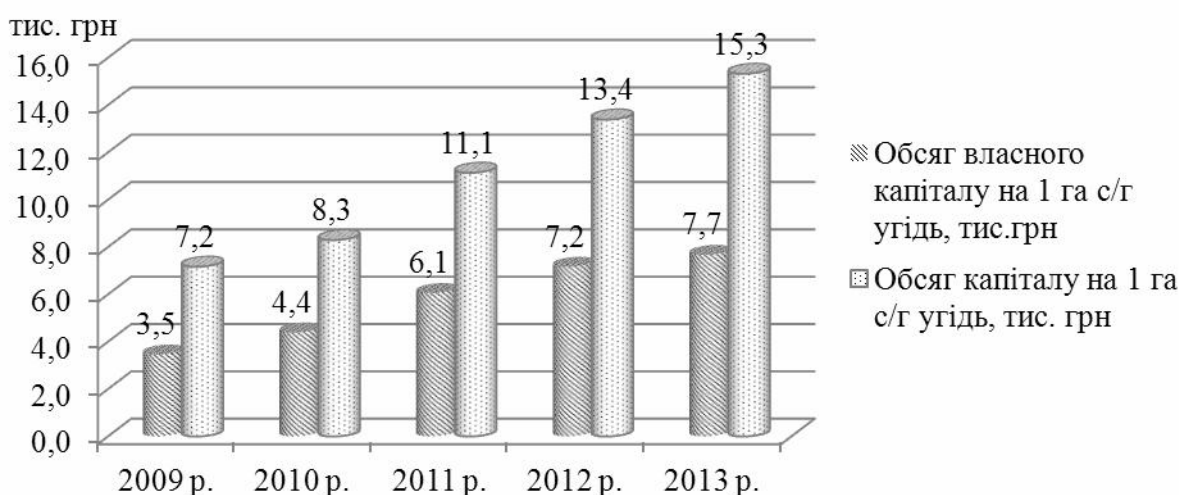

Рис. 1.11. Капіталообезпеченість сільськогосподарських підприємств України

Джерело: розраховано за даними¹

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дослідивши показники капіталозабезпеченості (рис. 1.11), потрібно відмітити їх зростаючу динаміку протягом усього досліджуваного періоду. Однак показовим є відставання темпів зростання власного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь від темпів зростання всього капіталу підприємств.

Капіталоозброєність сільськогосподарських підприємств (рис. 1.12) за досліджуваній період також характеризується аналогічними темпами зростання, що і капіталозабезпеченість, навіть враховуючи скорочення зайнятих працівників із 764,7 тис. осіб у 2009 р. до 659,9 тис. осіб у 2013 р.

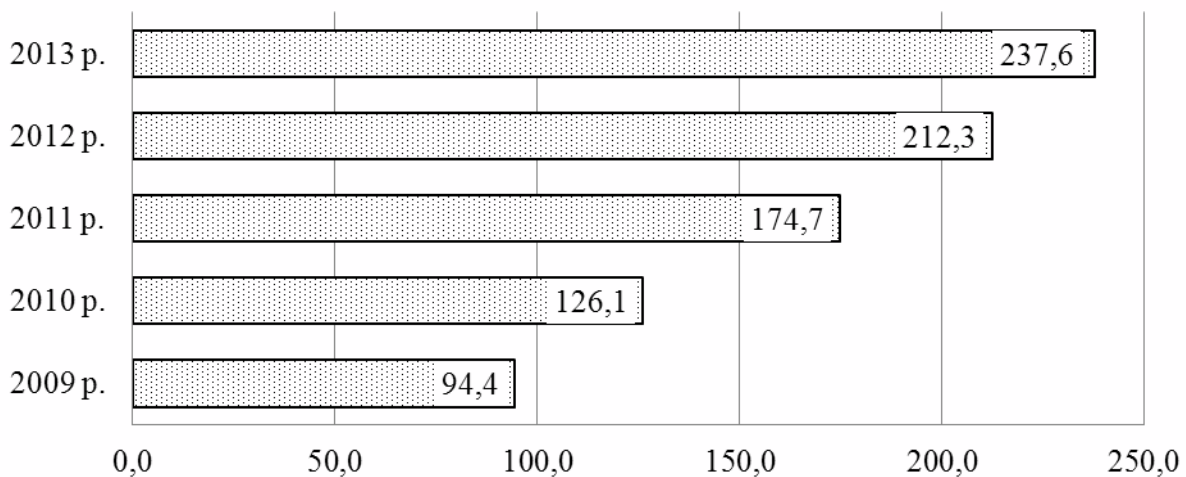

Рис. 1.12. Капіталоозброєність аграрних підприємств, тис. грн

Джерело: розраховано за даними¹

Оскільки основною метою функціонування підприємств є отримання прибутку, то особлива увага при визначенні ефективності приділяється показникам, в обрахунку яких приймає участь безпосередній результат діяльності підприємства: чистий прибуток (збиток).

За результатами аналізу показників, наведених в табл. 1.6, спостерігається певна стабільність показників фінансового стану. Отриманий сільськогосподарськими підприємствами економічний ефект від використання наявних ресурсів, виражений через систему економічних показників та коефіцієнтів, підтверджує взаємозалежність обсягу використаних ресурсів, доходності та ефективності використання активів.

Основні економічні та соціальні результати господарювання сільськогосподарських підприємств дають підстави виявити наступну закономірність: авансуючи у виробництво більший капітал, підприємства отримують більші доходи, мають більший прибуток і краще оплачують працю працівників.

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 1.6

**Показники ефективності використання фінансових ресурсів
сільськогосподарських підприємств України**

Показники	Нормативне значення	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Зміна, +/-
Показники рентабельності і динаміки розвитку							
Рентабельність (збитковість) власного капіталу, %	> 0, збільшення	10,49	19,09	20,86	18,04	10,08	-0,41
Рентабельність (збитковість) всього капіталу, %	> 0, збільшення	5,07	10,10	11,35	9,66	5,05	-0,02
Рентабельність (збитковість) діяльності підприємств, %	> 0, збільшення	11,51	21,26	24,89	20,22	11,85	0,34
Індекс ділової активності	> 1, збільшення	1,14	1,21	1,32	1,22	1,13	-0,01
Темпи зростання чистого доходу	збільшення	1,35	1,23	1,28	1,27	1,01	-0,34
Показники ліквідності та ділової активності							
Коефіцієнт покриття	> 1	1,65	1,87	2,00	1,90	1,72	0,08
Коефіцієнт оборотності активів	> 0,5	0,44	0,48	0,46	0,48	0,43	-0,01
Коефіцієнт оборотності необоротних активів	< 1 зменшення	1,00	1,17	1,20	1,30	1,13	0,13
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	< 0,1 зменшення	0,79	0,81	0,74	0,76	0,68	-0,11
Показники фінансової активності							
Коефіцієнт фінансової автономії	збільшення	0,48	0,53	0,54	0,54	0,50	0,02
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	збільшення	0,50	0,46	0,44	0,45	0,50	0,00
Коефіцієнт співвідношення власного і позикового капіталу	> 0,5	0,96	1,16	1,23	1,19	1,00	0,04

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики України¹

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, більший обсяг вкладеного капіталу генерує більший дохід та чистий прибуток підприємства, що сприяє покращенню його фінансово-економічного стану, інвестиційної привабливості, розвитку соціальної політики (рис. 1.13).

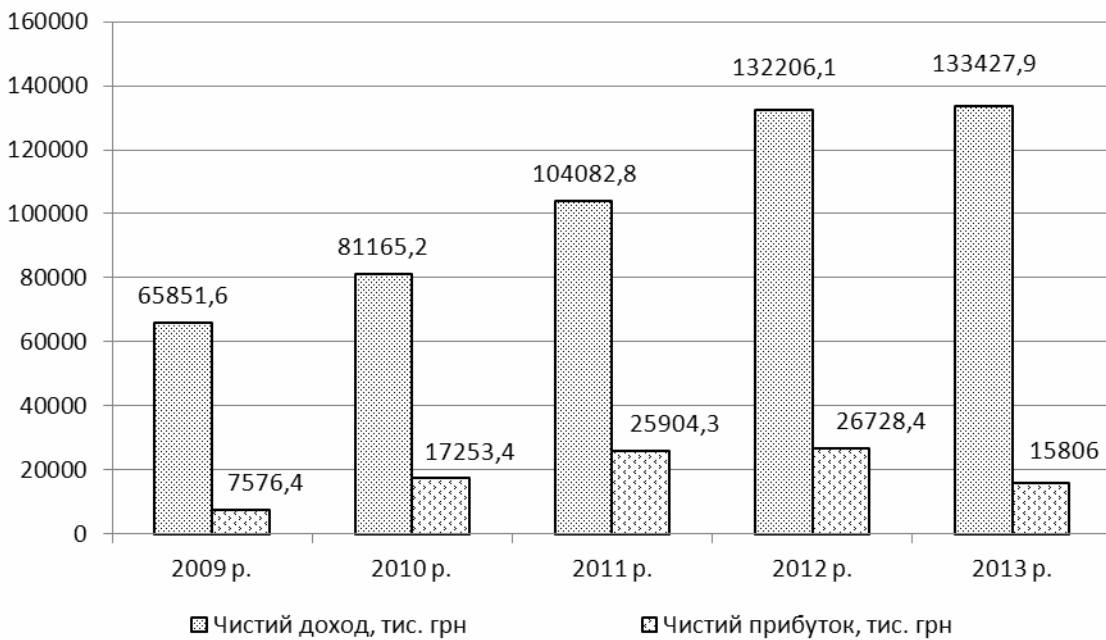

Рис. 1.13. Результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств України

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики України¹.

Така тенденція є винятково позитивною для підприємств, які раціонально зважують свою економічну, технологічну, соціальну та природоохоронну політику. Водночас, надмірне накопичення капіталу з єдиною ціллю максимізації прибутків власників може стати шкідливим для культури виробництва, землі як засобу виробництва, навколишнього середовища тощо.

Оцінка за загальними показниками економічної ефективності господарської діяльності не забезпечує вимог власників, інвесторів, кредиторів у повній і достовірній інформації щодо фінансового стану підприємства, його інвестиційної привабливості, можливості генерувати додаткові вигоди для зацікавлених суб'єктів.

Отриманий підприємством фінансовий результат генерують власні, залучені та позичені ресурси. Закономірно, що за рахунок власних коштів підприємства формують основні засоби виробництва, а оборотні активи фінансуються переважно за рахунок короткострокових позик та інших залучених ресурсів. Зрозуміло, що більші обсяги вкладених у виробництво оборотних активів (сировини, матеріалів та ін.) забезпечують ширші обсяги виробництва і більші доходи. Водночас, різниця між рівнем рентабельності підприємства та ціною на залучений чи позичений капітал може суттєво змінити кінцевий результат.

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Показником, який відображає залежність ефективності господарювання від структури капіталу, є загальний ефект фінансового левериджу. Він характеризує ступінь вигоди підприємства від використання позикового капіталу через збільшення рентабельності власних активів.

Методика розрахунку загального ефекту фінансового левериджу для аграрних господарств дещо інша, ніж для підприємств інших галузей економічної діяльності. Ця відмінність полягає в тому, що по-перше, у розрахунках недоречно враховувати податок на прибуток, оскільки сільськогосподарські підприємства знаходяться на спеціальному режимі оподаткування, а по-друге, відсоткові ставки за отриманими позиками у більшості випадків скорочуються на розмір облікової ставки НБУ згідно державної програми механізму здешевлення кредитів. Отже, загальний ефект фінансового левериджу (ЗЕФЛ) сільськогосподарських підприємств розраховується як підсумок рентабельності активів (P_A) та, власне ефекту фінансового левериджу, тобто ефекту від використання позикових коштів (P_E):

$$\text{ЗЕФЛ} = P_A + P_E = P_A + (\text{ПК} : \text{ВК}) \cdot (P_A - B_{\text{п}} - B_{\text{к}}),$$

де $B_{\text{п}}$ – відсоткова ставка за позиковими коштами;

$B_{\text{к}}$ – облікова ставка НБУ, за якою здійснюється відшкодування частини сплачених відсотків за позиками сільськогосподарським підприємствам;

$(\text{ПК} : \text{ВК})$ – коефіцієнт фінансового левериджу або плече фінансового левериджу.

Наведений рівень загального ефекту фінансового левериджу для сільськогосподарських підприємств України за період 2009-2013 рр. свідчить про неефективне використання позикового капіталу у 2009 та 2013 рр. (рис. 1.14).

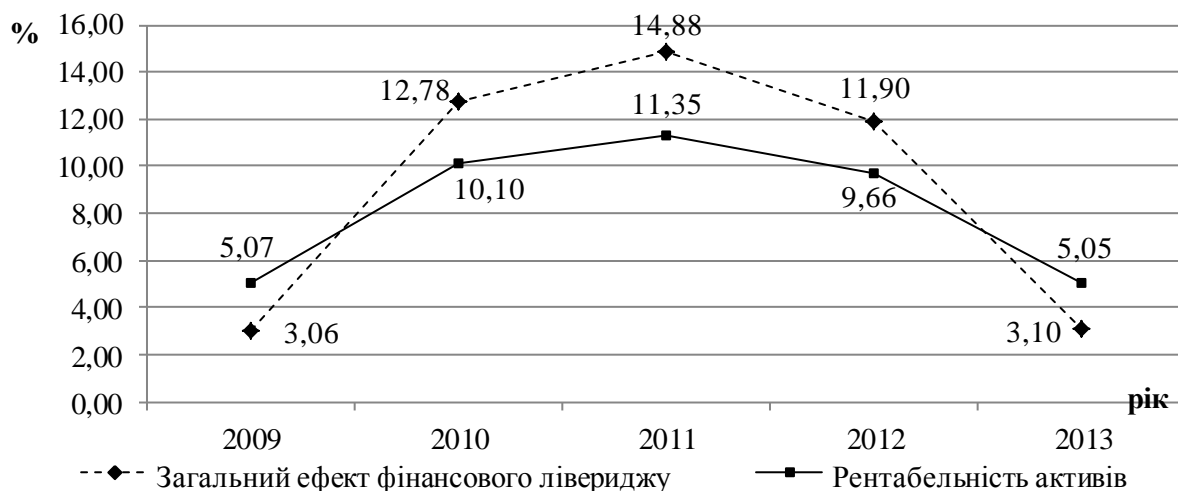

Рис. 1.14. Загальний ефект фінансового левериджу сільськогосподарських підприємств, проранжированих за обсягом фінансових ресурсів
Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики України¹.

¹ Статистична інформація [Електронний ресурс]/ Державна служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Від'ємне значення даного показника вказує на зниження рентабельності активів, причиною якої є високі відсоткові ставки за використання позикових коштів. Візуальний аналіз свідчить про наявність у кожній з груп таких підприємств, що мають помітно високі значення показника загального фінансового левериджу.

Це свідчить про наявність можливостей у будь-якого підприємства, незалежно від розміру авансованих ним ресурсів, примножувати рентабельність активів за рахунок ефективного використання позичених коштів. При цьому, помітно, що чим вищий розмір капіталу підприємства, тим більша імовірність ефективного використання позикових коштів. Це підтверджується тим, що у господарствах з вищим ресурсозабезпеченням спостерігається переважно позитивне значення показника загального фінансового левериджу.

Отже, структура джерел фінансування виробництва, яка головним чином залежить від якості управлінських рішень, може істотно впливати на загальну ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

**Показники ефективності господарювання
сільськогосподарських підприємств України**

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Зміна 2014 р. до 2010 р.(+,-)
ЕВІАТ (прибуток до вирахування процентів), тис. грн	25482,8	34313	40506,5	29468,2	49316,1	23833,3
НОРАТ (чистий прибуток), тис. грн.	17170,5	25384	26787,2	14984,5	21481,3	4310,8
ROA (відношення ЕВІАТ до середньорічної вартості активів)	0,149	0,150	0,146	0,094	0,126	-0,023
ROS (відношення НОРАТ до чистого доходу)	0,139	0,155	0,134	0,074	0,082	-0,057
ЕВА (приріст власного капіталу підприємства), тис. грн	18173,7	33818	23939	8672,2	7111,7	-11062

Джерело: власні дослідження.

Аналізуючи фінансові результати господарювання за період 2009-2013 рр., варто відмітити дотримання прибутковості аграрних підприємств навіть у кризові для країни останні два роки. Помітним є незначне зниження за досліджуваний період прибутковості активів та операцій реалізації, однак у порівнянні з іншими сферами економіки ці показники відображають високий рівень ефективності господарювання.

Резерви збільшення рентабельності авансованого капіталу можна виявити також за допомогою факторного аналізу. Рентабельність фінансових ресурсів можна представити у вигляді добутку наступних показників: рентабельність

господарської діяльності, фондівдача, коефіцієнт співвідношення необоротних і власних засобів та коефіцієнт автономії.

Таким чином, отримуємо чотирьохфакторний мультиплікативний показник рентабельності фінансових ресурсів:

$$R_{фр} = \frac{ЧП}{ЧД} \times \frac{ЧД}{СОЗ} \times \frac{СОЗ}{ВК} \times \frac{ВК}{ФР},$$

де $R_{фр}$ – рентабельність фінансових ресурсів, ЧП – чистий прибуток, ЧД – чистий дохід, СОЗ – середньорічна вартість основних засобів, ВК – власний капітал, ФР – фінансові ресурси підприємства.

Даний показник інтегрує оцінку ефективності операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Вплив ефективності операційної, інвестиційної та фінансової діяльності на рентабельність фінансових ресурсів

Показник (фактор)	2012 р.	2013 р.	Абсолютне відхилення 2013 р. від 2009 р. (+,-)
Рентабельність господарської діяльності, %	13,45	7,39	-6,05
Фондовіддача, грн.	1,96	1,72	-0,24
Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних засобів	0,69	0,75	0,06
Коефіцієнт автономії	0,54	0,50	-0,03
Рентабельність фінансових ресурсів, %	9,68	4,79	-4,89

Джерело: власні дослідження.

Погіршення рентабельності фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України у 2013 р. порівняно з 2012 р. на 4,89 п.п. зумовлене зниженням рентабельності господарської діяльності і нижчою фондівдачею, вищою часткою необоротних активів у власних засобах (на 0,06 п.) та нижчою автономією (на 0,03). Кількісну оцінку впливу зазначених факторів на рівень рентабельності фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств можна здійснити методом підстановок:

$$R_{фр} (Рп) = 4,79 - (13,45 \times 1,72 \times 0,75 \times 0,50) = - 4,04;$$

$$R_{фр} (Фв) = 4,79 - (7,39 \times 1,96 \times 0,75 \times 0,50) = - 0,78;$$

$$R_{фр} (Кн/в) = 4,79 - (7,39 \times 1,72 \times 0,69 \times 0,50) = 0,38;$$

$$R_{фр} (Кав) = 4,79 - (7,39 \times 1,72 \times 0,75 \times 0,54) = -0,45.$$

Відхилення значень кожного фактора вплинуло на рентабельність фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України наступним чином: нижча на 6,05 % рентабельність господарської діяльності зумовила зниження рентабельності капіталу на 4,04 п. п.; нижча на 0,24 грн. фондівдача знизила рентабельність ще на 0,78 п. п.; нижчий на 0,06 одиниць коефіцієнт співвідношення необоротних активів і власного капіталу сприяв підвищенню рентабельності на 0,38 п. п.; низький коефіцієнт автономії погіршив рентабельність на -0,45 п. п. Загальне відхилення рентабельності становить:

$$\Delta P_{зфр} = (-4,04) + (-0,78) + 0,38 + (-0,45) = -4,89 \text{ п. п.}$$

Отримані результати свідчать, що для підвищення рентабельності авансованого капіталу необхідно активізувати операційну діяльність сільськогосподарських підприємств та істотно покращувати їх фінансовий стан.

Здійснений аналіз ефективності використання фінансових ресурсів дає підстави стверджувати, що незалежно від розмірів авансованого капіталу та обсягів ресурсозабезпеченості, будь-які сільськогосподарські підприємства за умови кваліфікованого управління мають можливість генерувати прибуток і забезпечувати позитивний економічний ефект господарювання. Проте підприємства з великим обсягом фінансових ресурсів мають значно вищу імовірність ефективного використання коштів і отримання високих фінансових результатів.

1.4. Управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств

Сільськогосподарське виробництво є фондомістким, високоризиковим, низькорентабельним і, як результат, непривабливим для потенційних інвесторів. Однак, це надзвичайно важлива галузь з точки зору необхідності її продукції та відродження соціальної основи села. Успішне функціонування та стабільний економічний розвиток сільськогосподарських підприємств здатні забезпечити виконання економічних, соціальних і екологічних завдань як підприємств, так і держави в цілому.

Рис. 1.15. Місце і роль фінансової стратегії у загальній стратегії підприємства

Джерело: власні дослідження.

Прагнення підприємства до розвитку і урізноманітнення діяльності знаходять своє відображення у його стратегії. Досягнення стратегічних цілей підприємства можливе за умови злагодженої комплексної системи виробничої, маркетингової та фінансової стратегій підприємства (рис. 1.15).

Напрямок фінансової стратегії обирається в залежності від загальної характеристики основних фінансових, економічних та виробничих параметрів підприємства і визначає правила його фінансової політики. Водночас, ефективна фінансова політика здатна забезпечити переоцінку напряму фінансової стратегії та стратегічних цілей підприємства.

Фінансова стратегія забезпечує акумулювання власних коштів та раціональне формування позиченого капіталу з метою ефективного їх використання у господарській діяльності підприємства. Вона може бути ефективною лише у випадку правильного вибору напряму, адекватного потребам та можливостям підприємства.

Успішні підприємства ставлять за ціль досягнення максимального доходу, високої рентабельності, виконання соціальних програм, утримання досягнутих та розширення і зміцнення ринкових позицій та ін. Деякі підприємства в силу обставин (відсутність ресурсів, ресурси низької якості, несприятливий зовнішній вплив і ін.) за основну ціль приймають умови виживання, стабілізації чи оздоровлення. Систематизувавши дві основні умови вибору адекватної моделі: кількість та ефективність використання фінансових ресурсів отримаємо матрицю фінансових стратегій (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Матриця фінансових стратегій сільськогосподарських підприємств

Забезпеченість власними ресурсами	Недостатність власних фінансових ресурсів	Повне забезпечення фінансовими ресурсами	Надлишок власних фінансових ресурсів
Стан рентабельності	Стратегія розширення	Стратегія розширення	Стратегія розширення
Стабільна прибутковість	Стратегія розширення	Стратегія поступового розвитку	Стратегія поступового розвитку
Не значна або періодична збитковість	Стратегія стабілізаційна стратегія	Стратегія поступового розвитку	Стратегія поступового розвитку
Глибока збитковість	Стратегія оздоровлення або згортання	Стратегія виживання	Стратегія виживання

Джерело: власні дослідження.

Процедуру вибору фінансової стратегії підприємства слід здійснювати у три етапи:

1 етап – детальний аналіз фінансового стану підприємства з оцінкою його ліквідності, платоспроможності, ефективності використання фінансових ресурсів. Такий аналіз поглиблюється SWOT-аналізом з метою виявлення переваг та недоліків діючої системи управління;

2 етап – імітування можливого розвитку ситуації (подальшого перебігу подій) з оцінкою імовірного ризику втрат. На цьому етапі доцільними є екстраполяція, прогнозування, імітаційне моделювання;

3 етап – вибір оптимальної стратегії і розробка детального плану її втілення.

За умови високої платоспроможності та стабільної прибутковості підприємства обирають стратегію *розширення*, яка передбачає придбання нових виробничих потужностей, освоєння виробництва нових видів продукції, участь у інтеграційних процесах, а також використання коштів на стимулювання працівників, розвиток соціальної інфраструктури, благодійні заходи та ін. Такі підприємства можуть використовувати значні обсяги кредитних коштів, що суттєво не відобразиться на їх платоспроможності чи фінансовій незалежності. У даному випадку обмеження щодо ризику можуть стосуватися обсягів розширення та напрямів інвестування, які моделюються і оцінюються на 2-му етапі вибору фінансової стратегії. Якщо ж таке підприємство ставить за мету максимізацію прибутку власників, ним може бути обрана і інша менш активна стратегія.

Незначна або періодична збитковість підприємства при повному та надлишковому забезпеченні власними фінансовими ресурсами сприяє його *поступовому розвитку* за рахунок ефективнішого використання наявних ресурсів та позичених коштів. Ключовим етапом такої стратегії є глибокий аналіз господарської діяльності підприємства та його фінансово-економічного стану, внаслідок чого виявляються прорахунки і упущення, резерви покращення ефективності господарювання. У результаті коригувань і удосконалення управління підприємство, як правило, має змогу дуже швидко покращити результати своєї діяльності і активізувати свій розвиток.

Стабілізаційна стратегія необхідна підприємствам з нестійким рівнем рентабельності та обмеженістю власних фінансових ресурсів, оскільки вона забезпечує детальний моніторинг господарської діяльності підприємства і пошук ефективних шляхів підвищення рівня рентабельності. Така стратегія може бути придатною і для підприємств з достатнім рівнем рентабельності та значними кредитними зобов'язаннями, адже у такому випадку має місце низька платоспроможність і висока залежність від зовнішніх джерел фінансування.

Стратегія *виживання* характерна для підприємств з великими обсягами капіталу, що не використовується в повній мірі або використовується неефективно. Такі підприємства повинні здійснювати глибокий контроль усіх етапів виробництва та управління, виявити резерви уникнення збитковості, детально переглянути активи з метою залучення їх у виробництво або реалізацію та знайти шляхи поліпшення фінансового стану.

Глибока збитковість при недостатності капіталу може бути усунута шляхом *оздоровлення* підприємства на основі санаційної процедури або ж реорганізації чи ліквідації з причини його нежиттєздатності. Стратегія оздоровлення

базується на застосуванні фінансового контролінгу, який допомагає виявити причини кризового стану та розробити механізм нівелювання наслідків.

Правильно обрати оптимальну стратегію фінансового управління в умовах повної невизначеності, яка притаманна як сільськогосподарським підприємствам, так і економіці країни в цілому, дозволяють економіко-математичні методи і моделі теорії ігор. Теорія ігор дозволяє економічним суб'єктам шляхом побудови математичних моделей прийняття оптимальних рішень в умовах невизначеності, обрати оптимальну стратегію. Оптимальною вважається стратегія, яка зацікавленій стороні забезпечує максимально можливий середній вигравш.

Підґрунтям для прийняття обґрунтованих рішень є SWOT-аналіз, за результатами якого формуються імовірнісні сценарії, що дають підстави окреслити межі вибору фінансової стратегії підприємств, що функціонують у визначених умовах (рис. 1.16).

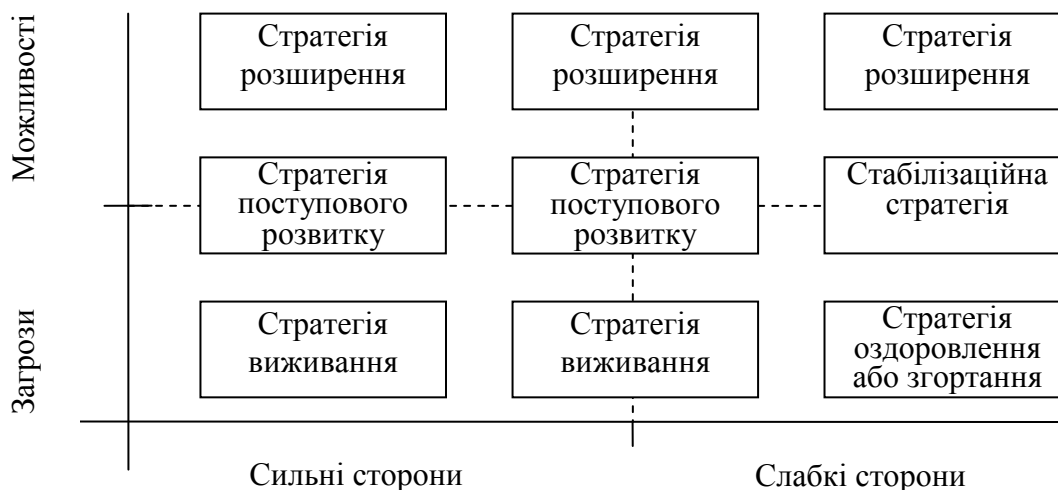

Рис. 1.16. Матриця фінансових стратегій з врахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів фінансового розвитку підприємств
Джерело: власні дослідження.

Зважаючи на велику сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів, які безпосередньо впливають на ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств, вибір стратегії варто проводити за моделлю ігор з природою (несвідомим опонентом).

Узагальнення отриманих результатів дає змогу окреслити алгоритм втілення фінансової стратегії як цілеспрямоване використання можливостей з активізацією сильних сторін за умови суцільного нівелювання загроз і усунення слабких сторін з метою раціонального формування фінансових ресурсів і підвищення ефективності їх використання. Такий підхід можна вважати універсальним, оскільки він відповідає вимогам кожної з виділених фінансових стратегій. Однак, у випадку вибору стратегії розширення чи поступового розвитку акцентується увага на активному використанні сильних сторін та

можливостей при помірному усуненні загроз. Натомість, стабілізаційна стратегія, виживання та оздоровлення вимагають негайного усунення загроз і слабких сторін із помірним застосуванням можливостей.

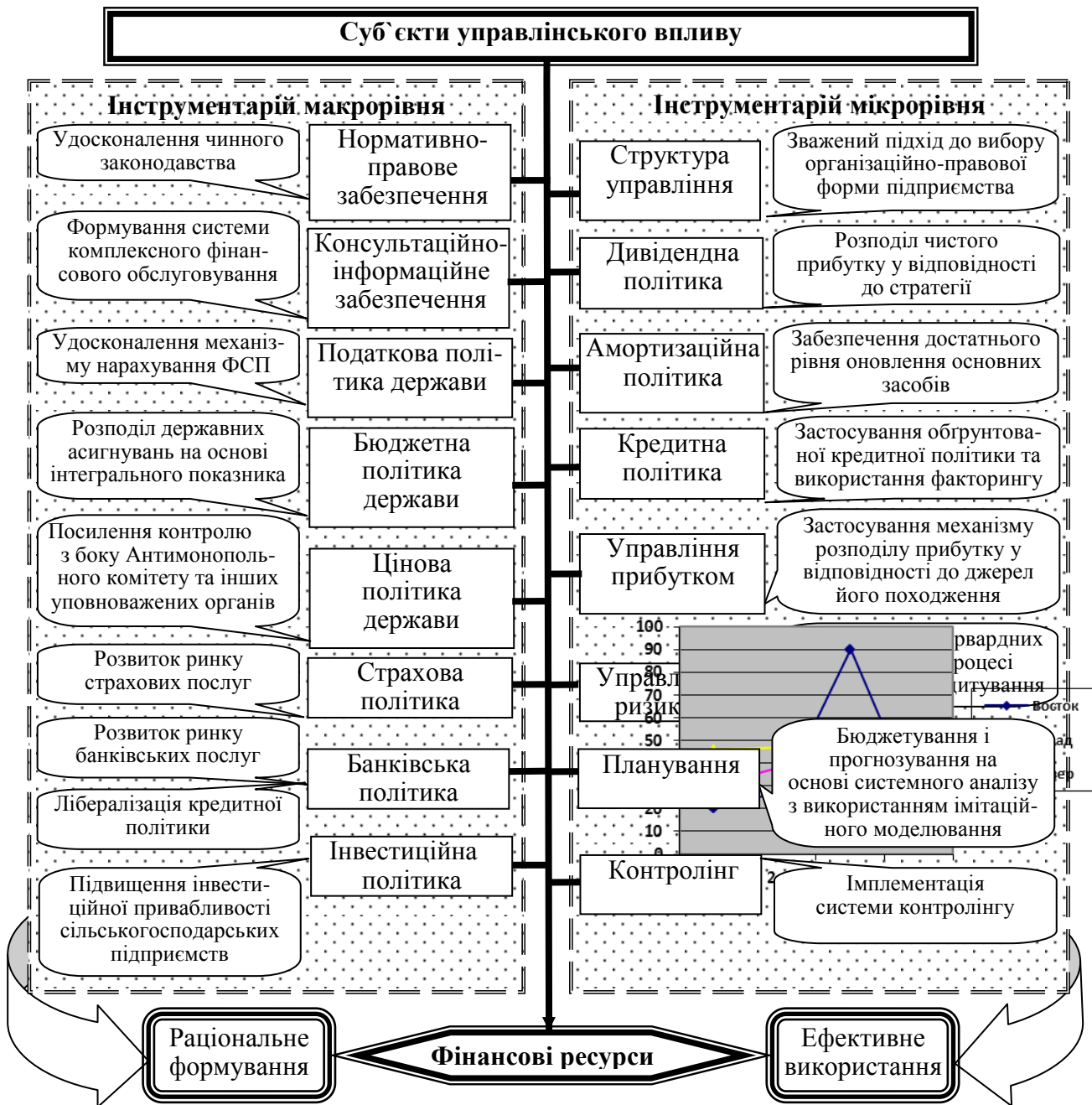

Рис. 1.17. Модель організаційно-економічного механізму управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

Неодмінними елементами втілення фінансової стратегії є мотивування спеціалістів до сумлінного досягнення поставлених цілей та заохочення їх ініціативності, активності і творчого підходу. Фінансове управління потребує широкого спектру знань і вмінь, тому суб'єкти управлінського впливу різних

ланок організаційної структури повинні бути зацікавленими у освоєні та використані сільськогосподарськими підприємствами сучасних інструментів управління та методів його організації. Таким чином, втілення фінансової стратегії здійснюється у вигляді комплексу послідовних дій, пов'язаних з плануванням, організацією, контролем та регулюванням процесів формування і використання фінансових ресурсів. Методологічною основою застосування фінансової стратегії є організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами, який базується на комплексному використанні системи організаційних та економічних інструментів управлінського впливу (рис. 1.17).

Запропонована модель здатна забезпечити раціональне формування фінансових ресурсів, головним чином, на підставі використання сприятливого зовнішнього впливу. Кваліфіковане внутрішнє управління фінансовими ресурсами за виділеними у моделі елементами дає змогу підвищувати ефективність використання авансованого капіталу підприємства. У цілому, такий організаційно-економічний механізм є доцільним для кожної з виділених фінансових стратегій, оскільки є прозорим, об'єктивним і легко адаптується для різних умов господарювання.

Для ефективного відтворення і максимального примноження фінансових ресурсів важливо чітко дотримуватись спрямування отриманих грошових коштів з різних джерел фінансування в певні конкретні категорії активів (рис. 1.18). Тобто, за рахунок власного капіталу слід формувати матеріально-технічну базу підприємства, яка забезпечуватиме безперебійне виробництво: основні засоби, робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження та робочий капітал. Прибуток від ефективного використання цих активів має збільшувати частину власного капіталу підприємства, зокрема, у вигляді амортизаційного фонду та нерозподіленого прибутку.

Позичені кошти довгострокового характеру слід спрямовувати в капітальне будівництво, інноваційні вкладення, а короткострокового – в оборотні засоби, потреба в яких виникає у зв'язку з розширенням виробництва. Відповідно прибуток, отриманий від користування новоствореними чи придбаними активами, повинен покривати плату фінансовим установам за користування їх ресурсами та примножувати власний капітал підприємства.

Залучений капітал має нестійкий характер та короткий термін використання, тому його доцільно використовувати на фінансування аналогічних вкладень: дебіторської заборгованості, поточних фінансових інвестицій. Прибуток, отриманий в результаті використання такого капіталу, слід спрямовувати на покриття витрат, які не включаються до складу валових і здійснюються з чистого прибутку: організацію прийомів, презентацій, свят, розваг та відпочинку.

Нестабільність зовнішнього середовища, нераціональний розподіл та неефективне використання наявних економічних ресурсів в аграрному секторі економіки, загострення суперечностей розвитку продуктивних сил та

виробничих відносин висувають на перший план необхідність підвищення ефективності управління як власним, так і залученим капіталом сільськогосподарських підприємств. Особливої актуальності набуває визначення оптимальних обсягів залучення позикового капіталу, а також вибір найбільш ефективних форм та умов його залучення, оскільки від цього значною мірою залежать темпи розвитку, підвищення конкурентоспроможності та ринкової вартості аграрних підприємств.

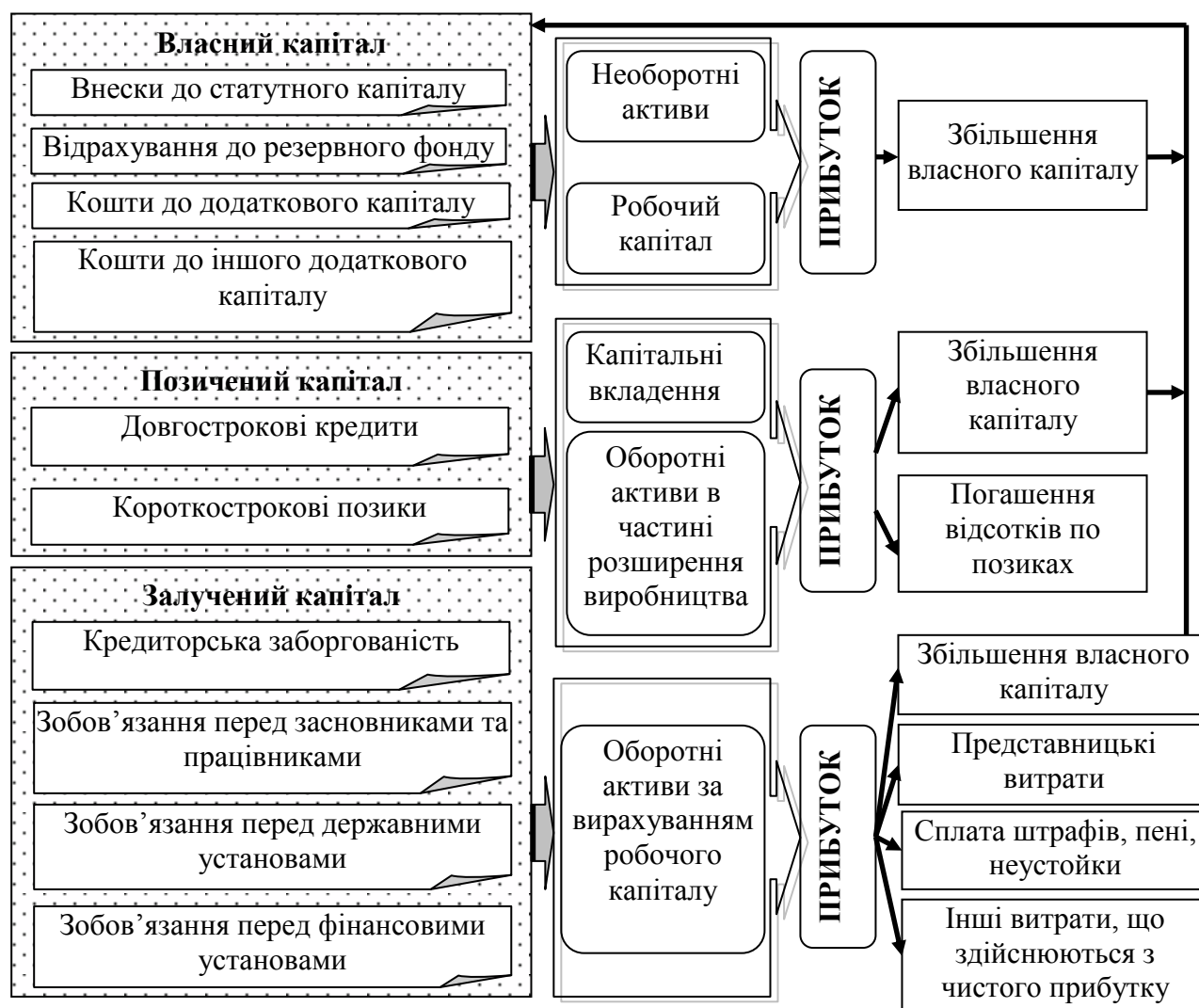

Рис. 1.18. Джерела збільшення фінансових ресурсів підприємства шляхом ефективного використання прибутку

Джерело: власні дослідження.

Використання позикового капіталу на основі дотримання базових принципів його залучення генерує позитивний вплив на фінансову діяльність суб'єктів господарювання через можливість диверсифікації джерел фінансування, забезпечення зростання фінансового потенціалу та інвестиційної активності, прискорення оборотності вкладених коштів, збільшення рентабельності власного капіталу тощо.

Таблиця 1.10

Чинники, що обмежують позитивний вплив позикового капіталу на фінансову діяльність аграрних підприємств

Напрями впливу позикового капіталу на діяльність підприємств	Чинники, що обмежують використання позикового капіталу
Зміцнення матеріально-технічної бази	Відсутність доступу до необхідного для розширеного відтворення довгострокового фінансування, зумовлена недостатністю в сучасних умовах значних і стабільних довгострокових пасивів у банківській системі та високою ризикованістю довгострокової співпраці кредитних установ з аграріями
Прискорення оборотності оборотних активів	Значна тривалість операційного циклу в галузі, низька платоспроможність сільськогосподарських підприємств, що спричиняє підвищений ризик банкрутства у зв'язку з несвоєчасним погашенням боргу
	Недосконалість системи нормування оборотних коштів
	Низька купівельна спроможність населення, зростання дебіторської заборгованості та виникнення кризи неплатежів
Зростання фінансового потенціалу та інвестиційної активності	Неготовність більшості підприємств до ефективного освоєння засобів
	Неготовність потенційних інвесторів вкладати капітал в аграрний сектор економіки внаслідок високих ризиків, пов'язаних з незахищеністю права власності та великою вірогідністю неповернення засобів внаслідок неефективного управління ними
Зменшення бази оподаткування за рахунок віднесення процентів за кредит до витрат підприємства	Зменшення маси прибутку та рентабельності авансованого капіталу у зв'язку з необхідністю сплати відсотків та дивідендів
	Обмежені можливості використання податкового коректора внаслідок неспроможності більшості аграріїв сплачувати високу ціну кредиту
Диверсифікація джерел фінансування господарської діяльності	Складність залучення коштів, зумовлена великою кількістю документів, необхідних для отримання кредиту та тривалим періодом їх розгляду
	Низький рівень доступу до кредитних ресурсів внаслідок відсутності ліквідної застави, низького рівня кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, відсутністю дієвого страхового захисту
	Слабкий розвиток фінансово-кредитної інфраструктури аграрного сектора, психологічна та практична неготовність керівників і спеціалістів агроформувань до залучення нових сучасних форм позикового капіталу
Можливість збільшення рентабельності власного капіталу	Часткова втрата контролю та можливості управління діяльністю підприємства
	Виникнення специфічних ризиків, пов'язаних з фінансовою діяльністю підприємства на ринку позикового капіталу
Одержання доступу до державної підтримки	Ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації, для підприємств АПК, що відбувається на конкурсній основі
	Відсутність рівного доступу до державної підтримки (для збиткових підприємств, фермерських господарств, дрібних виробників, новостворених підприємств тощо)

Джерело: власні дослідження.

Проте у практиці господарювання підприємств аграрної сфери в сучасних умовах існує цілий ряд чинників, які обмежують можливості застосування механізму ефективного використання запозичених ресурсів, а отже, мають бути враховані при формуванні політики управління фінансовою діяльністю підприємства (табл. 1.10).

Враховання зазначених чинників та прогнозування потенційних позитивних результатів використання позикового капіталу у фінансовій діяльності аграрних підприємств зумовлює ступінь привабливості (або непривабливості) залучення ресурсів із зовнішніх джерел. При цьому процес прийняття відповідних рішень часто носить суперечливий характер з огляду на наявність різних за своїми проявами факторів впливу на формування фінансово-інвестиційної стратегії підприємства. Найбільш важливими критеріями вибору ефективних джерел фінансування діяльності аграрного підприємства найчастіше є: доступність джерела фінансування (можливість залучення ресурсів без виконання будь-яких додаткових умов фінансування); потенційна ємність джерела (обсяги фінансових ресурсів, які реально можуть бути отримані з даного джерела); рівень ризику використання джерела (імовірність виникнення ситуації необхідності непередбаченого екстреного повернення засобів, подорожчання їхнього використання або можливої втрати контролю над підприємством); вартість залученого капіталу.

Важливе місце у процесі управління позиковим капіталом має бути відведене забезпеченню достатньої фінансової стійкості підприємства. Важливо, що вона повинна оцінюватися не тільки з позицій самого підприємства, але й з позицій можливих його кредиторів, що забезпечить згодом зниження вартості залучення фінансових ресурсів. Взагалі аналіз ризику залучення позикового капіталу має займати одне з визначальних місць при прийнятті фінансових рішень та сприяти обґрунтованості встановлення ліміту використання позикових засобів у господарській діяльності аграріїв¹.

Нагальною проблемою для сільськогосподарських підприємств у процесі банківського кредитування є ризик недоотримання чи невчасного отримання необхідної суми кредиту, а також підвищення відсоткових ставок по діючих договорах кредитування. У світовій практиці одним з найпоширеніших способів нейтралізації таких фінансових ризиків є хеджування за допомогою похідних фінансових інструментів. Цей метод дозволяє оптимізувати стратегію управління фінансовими ризиками, оскільки передбачає право вибору щодо вектора використання різних інструментів, умов договору за ними і можливість відмови у разі несприятливої ситуації.

¹ Брюховецька Н. Ю. Оцінка ризику залучення позикового капіталу підприємств / Н. Ю. Брюховецька, О. В. Базартінова // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку . – 2013. – С. 22-33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sim_2013_2013_4.pdf

Враховуючи потреби сільськогосподарських товаровиробників та ступінь розвитку фінансового ринку України перспективним може стати механізм хеджування за допомогою форвардних контрактів за відсотковими ставками.

Форвардні контракти – це інструменти міжбанківського ринку. Їх особливості відповідають вимогам реальних товарних угод господарюючих суб'єктів: обсяги та строки максимально наближені до потреб по комерційних операціях, вид активу визначається згідно потреби клієнтів банку, ціна встановлюється в залежності від розміру форвардної маржі. Механізм використання форвардного контракту за відсотковими ставками передбачає, що попередньо між потенційним позичальником і банком укладається угода про фіксування кредитної плати на наперед визначеному рівні за кредитом, який планує отримати позичальник протягом визначеного терміну у майбутньому. Крім того, позичальник має змогу кредитуватися в будь-якій банківській установі, а банк, що укладав форвардний контракт, прийматиме участь лише у кінцевому розрахунку з вирівнювання процентної плати за кредитом згідно умов укладеного форварду (рис. 1.19).

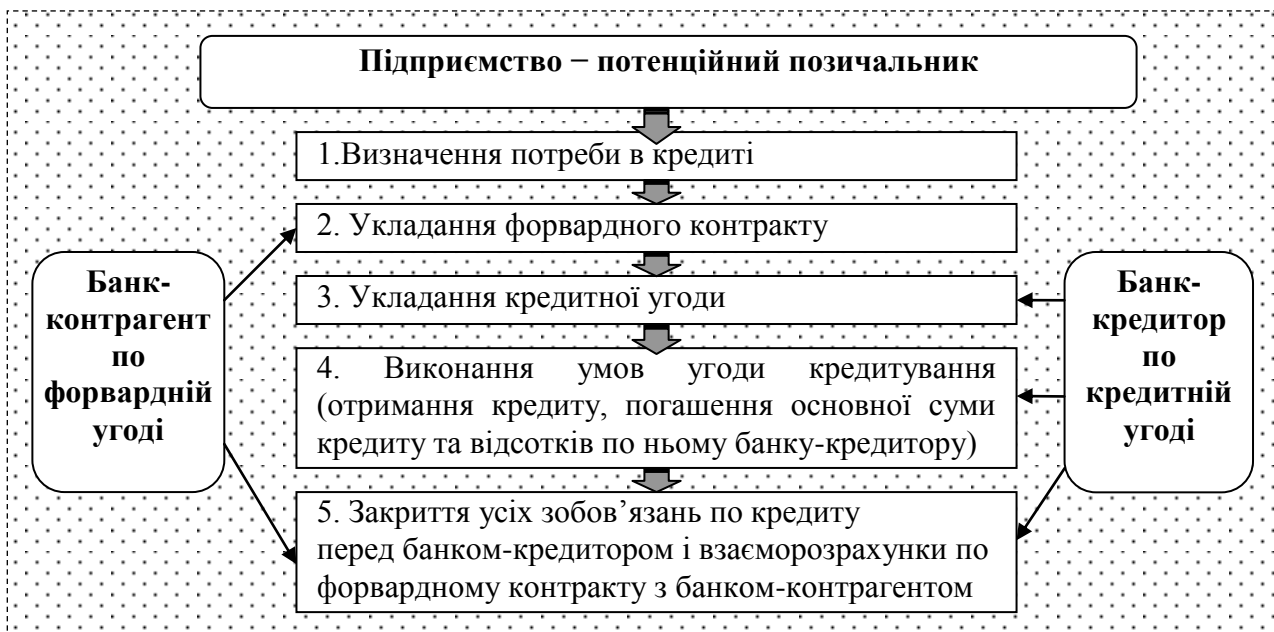

Рис. 1.19. Механізм використання форвардних контрактів за відсотковими ставками

Джерело: власні дослідження.

Сільськогосподарським товаровиробникам доцільно використовувати форвардні контракти за відсотковими ставками, оскільки через тривалий операційний цикл у них виникає постійна потреба в обігових коштах. В силу специфіки своєї діяльності сільськогосподарські підприємства чітко можуть визначити обсяги та періоди залучення додаткових фінансових ресурсів і наперед укласти контракти, згідно яких на визначену дату матимуть необхідну суму кредиту. Поряд з цим, форвардний контракт дає змогу зафіксувати розмір

кредитної плати за майбутнім кредитом, що дозволяє спрогнозувати майбутні грошові потоки, спланувати витрати та доходи підприємства, максимально збалансувати його розвиток. За умови, якщо у підприємства відпала потреба у кредиті, воно має можливість за погодженням з банком-контрагентом перепродати форвардний контракт іншому підприємству – потенційному позичальнику.

Хеджування деривативами має стати для сільськогосподарських підприємств України невід'ємним елементом їх політики управління, оскільки вигоди цього механізму – беззаперечні. По-перше, підприємства, які використовують такі контракти, мають змогу спрогнозувати фінансові потоки, спланувати прибуток і визначитись з його розподілом; по-друге, знизити ризик невизначеності у кредиторській заборгованості; по-третє, мінімізувати ціновий ризик та ризик зниження попиту на продукцію чи інші активи, тобто забезпечити більш ефективний фінансовий менеджмент підприємства.

Ще одним важливим інструментом забезпечення стабільного фінансування сільськогосподарських товаровиробників повинно стати страхування як спосіб уникнення чи зменшення впливу ризиків, що призводять до фінансових втрат. Причинами таких ризиків може бути скорочення обсягів валової продукції через стихійні явища, втрата майна (посівів, худоби, інших активів) через хвороби, пожежі, нещасні випадки та ін. В результаті таких загроз та викликів підприємство може втратити не лише частину свого майна, а й доходи, які створюються в результаті використання цього майна. У зв'язку з цим, підприємству фінансово вигідніше попередньо витратити незначну суму коштів на страхування, аніж покривати усі збитки за власний рахунок.

Нерозвиненість національного страхового ринку та відсутність конкуренції страхових послуг, брак вільних обігових коштів у товаровиробників, недостатній фінансовий потенціал страхових компаній, ризиковість і невиконаність сільськогосподарського страхування для страхових компаній агрострахування не набуло значного поширення. У зв'язку з цим автори поділяють думку вчених, які пропонують здійснювати самострахування у товариствах кооперативного типу, які б функціонували на неприбуткових засадах і були б максимально наближені до потреб товаровиробників.

Інструментом мікро- та макроекономічного впливу на управління фінансовими ресурсами є цінова політика. Її удосконалення можливе за умови спільних зусиль державних органів та самих підприємств. Продати вироблену продукцію за вищою ціною мають змогу ті підприємства, які, з одного боку, виробляють якісну продукцію, а, з другого, мають умови для її зберігання, накопичення та її реалізації у великих розмірах у вигідний з точки зору ціни період. Таким чином, щоб максимізувати прибуток від реалізації своєї продукції, підприємства повинні здійснювати активну маркетингову діяльність і створювати умови для зберігання продукції до моменту встановлення вигідної ціни її реалізації. Важливо також налагодити жорсткий контроль з боку

державних органів влади (Антимонопольного комітету, Державного департаменту продовольства та Державної служби експортного контролю України) за діяльністю посередницьких структур (закупівельних підприємств), які отримують необґрунтовані надприбутки.

Елементами цінової політики на рівні підприємства мають бути: 1 – систематичний моніторинг ринку і пошук прийнятної реалізаційної ціни з точки зору її співставності з повної собівартістю; 2 – встановлення тісних реалізаційних зв'язків з інфраструктурними установами Аграрного фонду та Аграрної біржі або безпосередньо з переробними підприємствами; 3 – ґрунтовний аналіз процесу ціноутворення і реалізації та виявлення резервів його удосконалення. Висока ефективність такої політики можлива лише в умовах контролю держави за дотриманням добросовісної конкуренції і стримуванням недобросовісних спекуляцій. При цьому, держава може обмежити свій вплив на цінову політику підприємств лише організаційними, а не фінансовими заходами.

Враховуючи наявність значної частки кредиторської, в тому числі товарної, заборгованості в структурі зобов'язань сільськогосподарських підприємств, необхідним є розробка та реалізація системи заходів, спрямованих, з одного боку, на зменшення фінансових зобов'язань, а з іншого, на збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання. Фінансові зобов'язання підприємство може зменшити, зокрема, за рахунок: скорочення суми постійних непродуктивних витрат (зокрема витрат на утримання управлінського персоналу); продовження строків кредиторської заборгованості за товарними операціями та їх узгодження з періодом інкасації боргів дебіторів; перегляду основних постачальників сировини, зменшення кількості посередників у процесі закупівлі; уникнення штрафів за порушення господарських договорів із суб'єктами господарювання, за податковими та іншими розрахунками; запобігання сплати процентів за прострочені банківські позички. Збільшити суму грошових активів можна за рахунок: реалізації та здачі в оренду окремих об'єктів основних та оборотних засобів, які безпосередньо не пов'язані з процесом виробництва та реалізації продукції; рефінансування дебіторської заборгованості шляхом факторингу, форфейтингу, застосування комплексу процедур з примусового стягнення заборгованості; прискорення оборотності дебіторської заборгованості шляхом скорочення строків надання комерційного кредиту; оптимізації запасів товарно-матеріальних цінностей тощо.

Зокрема, зважаючи на необхідність забезпечення жорсткої розрахункової дисципліни та розвиток ринку фінансових послуг, перспективним для сільськогосподарських підприємств може стати застосування факторингу як альтернативного інструмента ефективного управління дебіторською заборгованістю.

Згідно з Конвенцією про міжнародний факторинг, операція визнається факторинговою в тому разі, якщо вона відповідає як мінімум двом з чотирьох

ознак: наявність фінансування у формі кредиту чи попередньої оплати боргових вимог; ведення бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості постачальника фірмою-фактором; інкасація дебіторської заборгованості та страхування постачальника від ризику неплатежу. Отже, факторингова послуга полягає в тому, що банк чи інша фінансова установа (фірма-фактор) за окрему комісійну винагороду здійснює моніторинг основних дебіторів підприємства, негайно оплачує підприємству основну частину боргу, в подальшому веде облік дебіторської заборгованості та здійснює її інкасацію. Факторинг є вигідною операцією як для підприємств-постачальників, так і для покупців, оскільки купуючи борги клієнта, фактор бере на себе ризики втрат по безнадійних боргах і здійснює страхування клієнта від збитків по безнадійних боргах.

З огляду на кризовий стан, специфіку виробництва та фінансування, погіршення стану розрахунків з дебіторської заборгованості і необхідність активізації розвитку, сільськогосподарські підприємства також могли б використовувати факторинг як вид зовнішнього фінансування (рис. 1.20).

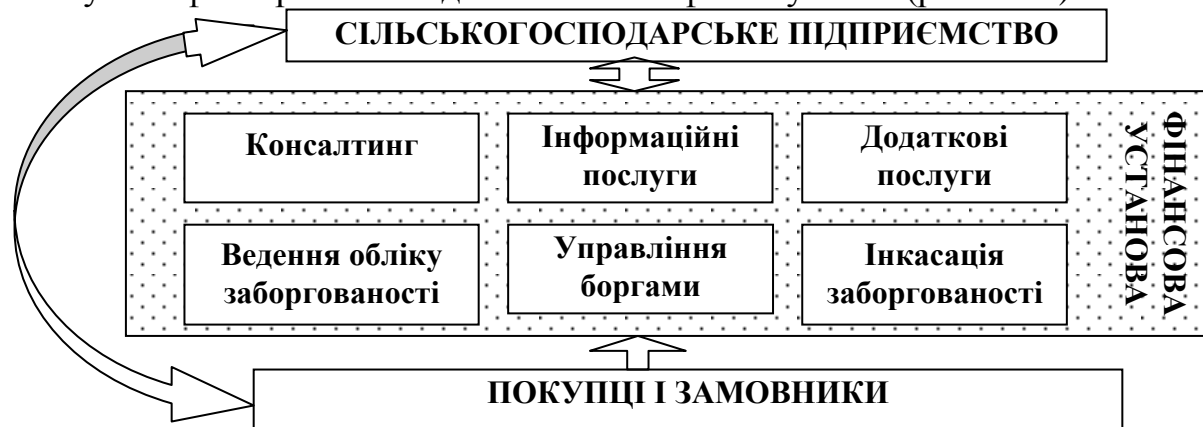

Рис. 1.20. Схема використання факторингу сільськогосподарським підприємством

Джерело: власні дослідження.

Для укладення договору факторингу з банківською установою чи факторинговою компанією сільськогосподарське підприємство повинно підбрати комерційні та фінансові документи по ряду своїх постійних дебіторів і передати їх для аналізу надійності та платоспроможності фірмі-фактору. Після позитивної оцінки фінансового стану дебіторів підприємство має змогу укласти договір факторингу, який в першу чергу дасть змогу отримувати негайне фінансування відправленої продукції чи наданих послуг визначеним у договорі дебіторам.

Підприємство також може передати фактору ведення обліку дебіторської заборгованості та її інкасацію, отримувати постійні консультації та інші додаткові послуги. При цьому факторингова фірма не тільки поліпшує менеджмент постачальника, беручи на себе роботу адміністрації, а й знижує витрати підприємства на утримання управлінського апарату. Послуги фактора

по обслуговуванню великих боргів досить дешеві і становлять від 0,1 до 2 % купівельної вартості боргів (або вартості річного обороту).

Поряд з факторинговими операціями, сільськогосподарським підприємствам невеликих розмірів і таким, які не мають численної бухгалтерської, фінансової та економічної служб, доцільно було б делегувати усі функції фінансового та бухгалтерського управління консалтинговим фірмам. Така практика є досить поширеною у розвинутих країнах, що дає змогу концентрувати зусилля на підвищенні ефективності виробництва. Особливо актуальним це є для фермерських господарств, керівники яких мають вузьку спеціалізацію і недостатньо компетентні у фінансовому управлінні.

Динамізм ринкового середовища потребує використання сільськогосподарськими підприємствами сучасної системи фінансового менеджменту. Зважаючи на реалії функціонування сільськогосподарських товаровиробників є усі підстави стверджувати про незадовільний стан управління на усіх етапах фінансового забезпечення та використання фінансових ресурсів. Зокрема, підприємства недостатньо мірою використовують планування та прогнозування, організація процесів відбувається стихійно – без наукового методологічного підходу, контроль обмежується нормативно-необхідними процедурами, а регулювання носить лише організаційний характер. Практика показує, що значно краще налагоджена система управління у великих за розміром підприємствах, агрофірмах, а невеликі господарства через недостатність кваліфікованого персоналу обмежуються лише основними управлінськими процедурами.

За таких умов необхідним є удосконалення діючої системи фінансового управління у напрямі її озброєння сучасними методами та диференціації згідно особливостей підприємств різних організаційно-правових форм (корпоративного, партнерського та одноосібного управління). Зважаючи на гостроту окреслених проблем, першочерговими заходами у напрямі поліпшення усієї системи фінансового управління має стати послідовний комплексний підхід до процедури управління, основою якої є планування та прогнозування (рис. 1.21).

Стратегічні цілі формуються і розробляються на рівні керівництва підприємства і спрямовані на координування роботи усього персоналу, однак вони значною мірою залежать від оперативних планів, які впливають із поточного аналізу тенденцій діяльності підприємства та впливу на нього зовнішніх факторів. Стратегічні фінансові плани передбачають прогноз обсягів потреби у фінансових ресурсах та пошук джерел забезпечення запланованих заходів. Деталізація фінансування конкретних напрямів діяльності підприємства та можливості інвестування мобілізованих ресурсів здійснюється з допомогою бюджетування.

Бюджетування фінансових ресурсів повинно охоплювати усі стадії руху як грошових коштів, так і інших активів підприємства, оскільки будь-яка зміна здатна вплинути на обсяг потреби у фінансових ресурсах, а також змінити

результат ефективного їх використання. Таким чином, бюджетування передбачає складання кошторисів за окремими напрямками діяльності підприємства та елементами фінансових ресурсів (виробничий план, план реалізації, план руху грошових коштів, план дебіторської та кредиторської заборгованості, плановий баланс і план фінансових результатів).

Рис. 1.21. Внутрігосподарське управління фінансовими ресурсами

Джерело: власні дослідження.

Детальна розробка зазначених планів є обов'язковою для великих підприємств із складною організаційною структурою. Підприємства партнерського та одноосібного типу фінансового управління можуть обмежитись складанням фінансового плану потреби у капіталі, який комплексно включає план виробництва, витрат і надходжень грошових коштів із різних джерел фінансових ресурсів та план фінансових результатів.

У фінансовому плані потреба підприємства у фінансових ресурсах формується на основі запланованих обсягів основного, допоміжного та обслуговуючого виробництва, обсягів інвестування в необоротні активи, обсягів фінансових витрат та грошових надходжень із різних джерел. Оскільки сільськогосподарське виробництво є винятковою сферою діяльності з точки зору тривалості операційного циклу, періодичного вкладання коштів і тривалого розриву з моментом реалізації виробленої продукції, то планування потреби в капіталі має здійснюватись за особливою схемою.

Розрахунок потреби в капіталі для фінансування сільськогосподарського виробництва повинен включати помісячний графік надходження і витрачання коштів у всіх напрямках здійснюваної діяльності. В основі розрахунку може лежати розрахунок очікуваних доходів підприємства (операційних та фінансових), аналіз тенденцій попередніх років та специфічні для запланованого

періоду завдання, скажімо, виробництво нового виду продукції чи придбання техніки. Зіставляючи надходження та витрачання фінансових ресурсів, необхідно планувати додаткові джерела покриття перевищення витрат над доходами (короткострокові комерційні та банківські кредити, факторинг, кредиторська заборгованість) і напрями використання чи заощадження коштів у випадку переважання доходів над витратами (строкові банківські рахунки, короткострокові інвестиції чи попередня закупівля необхідної сировини та матеріалів).

Зауважимо, що завдання по формуванню та використанню фінансових ресурсів підприємства вирішуються виключно його керівництвом та спеціалістами фінансово-економічного чи бухгалтерського відділу підприємства незалежно від його організаційно-правової форми. При цьому, важливим є постійний контроль за адекватністю прийнятих рішень, відповідністю результатів запланованим показникам.

Низький рівень кваліфікації менеджменту і брак достатньої інформації у більшості сільськогосподарських підприємств обмежують можливість вчасної ідентифікації зовнішніх і внутрішніх загроз та виконання поставлених стратегічних завдань. У такому випадку саме за допомогою інструментів фінансового контролінгу вирішується низка важливих завдань: розробляється і реалізується методичне забезпечення фінансової стратегії, організовується процес бюджетування, здійснюється координація підсистем управління, внутрішнього контролю, консалтингу, управління ризиками та забезпечується інформаційна підтримка керівництва, що є надзвичайно актуальним для вітчизняних суб'єктів господарювання, особливо за нинішніх умов, коли третина з них є збитковими. Крім того, поряд з першочерговими завданнями, фінансовий контролінг здатний забезпечити розвиток інноваційного потенціалу компанії за рахунок зміни методів управління, способів організації праці, отримання нових ідей, перетворення групи керівників в управлінську команду тощо.

З метою обґрунтування та деталізації втілення даної концепції в систему управління сільськогосподарським підприємством пропонуємо використовувати послідовний і глибокий алгоритм, який складатиметься з наступних стадій (рис. 1.22)¹:

1. Підготовча стадія, на якій під час оцінки доцільності і готовності підприємства до побудови системи контролінгу приймається рішення про її формування, здійснюється діагностика діяльності досліджуваного суб'єкта господарювання та визначаються цілі, завдання і концепція звичайного або антикризового фінансового контролінгу.

¹ Писанюк Р.В. Організація антикризового фінансового контролінгу на сільськогосподарському підприємстві / Р.В. Писанюк // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листоп. 2015 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. – С. 841-846.

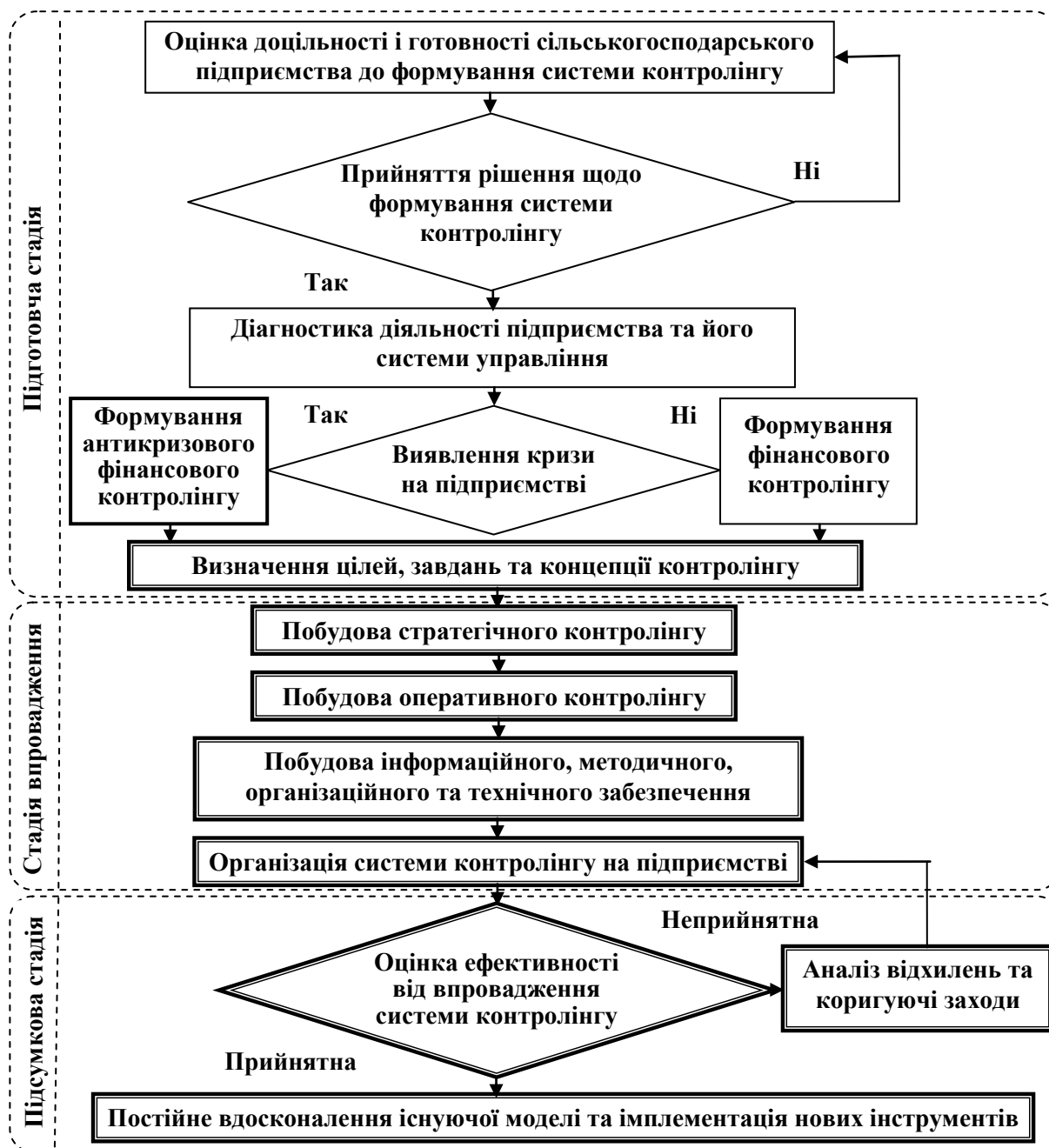

Рис. 1.22. Алгоритм формування фінансового контролінгу на сільськогосподарському підприємстві

Джерело: наведено за даними¹.

2. На стадії впровадження виконується комплекс заходів щодо побудови стратегічного й оперативного контролінгу (при необхідності – антикризового), їх інформаційного, методичного, організаційного і технічного забезпечення. Завершується даний етап безпосередньою організацією системи контролінгу на підприємстві, яка може бути представлена у вигляді окремого відділу на

¹ Писанюк Р.В. Організація антикризового фінансового контролінгу на сільськогосподарському підприємстві / Р.В. Писанюк // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листоп. 2015 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. – С. 841-846.

середніх і великих підприємствах або делегування відповідних обов'язків певним кваліфікованим працівникам в малих фірмах.

3. Підсумкова стадія характеризується комплексом дій щодо оцінки ефективності від впровадження системи контролінгу, аналізу відхилень та розробки коригуючих заходів і постійного вдосконалення існуючої моделі.

Враховуючи специфіку менеджменту сільськогосподарських підприємств (звичаї та традиції управління) головним мотиватором впровадження даної системи може стати виявлений на підприємстві кризовий стан. У такому випадку доцільним є виділення антикризового фінансового контролінгу, особливістю якого є те, що він спрямований на своєчасне інформування менеджменту про імовірну кризу на сільськогосподарському підприємстві і формування різноманітних сценаріїв її вирішення на основі використання традиційних та специфічних методів та інструментів фінансового контролінгу.

Процес імплементації системи фінансового контролінгу повинен інтегрувати в собі послідовність відповідних процедур, методів та інструментів на кожному з визначених етапів від діагностики діяльності підприємства до постійного вдосконалення існуючої моделі. Складність та багатоаспектність даного процесу обумовлює доцільність виділення модуля імплементації стратегії антикризового фінансового контролінгу (рис. 1.23). В даному випадку під модулем варто розуміти функціонально завершений фрагмент процесу, що складається з визначеної кількості етапів та виконує ряд завдань в контексті досягнення кінцевої мети.

Найважливішим етапом імплементації стратегії антикризового фінансового контролінгу на сільськогосподарському підприємстві є діагностика діяльності, оскільки за допомогою відповідних методів та інструментів можна визначити його стратегічний потенціал. Найбільш дієвим методом такої діагностики для аграрних підприємств є використання експертного оцінювання на основі анкетування топ-менеджменту для виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, щоб сконцентрувати увагу на пріоритетних напрямках розвитку та сформулювати сценарії вирішення недоліків. При проведенні діагностики діяльності сільськогосподарських підприємств пропонуємо надавати перевагу саме SWOT-аналізу, оскільки, на відміну від PEST-аналізу, він враховує вплив внутрішнього середовища і є менш трудомістким порівняно зі SPACE-аналізом. На цьому етапі також важливим є розрахунок ймовірності банкрутства (за дискримінантною моделлю О. О. Терещенка) як одного з показників виявлення кризи.

Наступним етапом є визначення стратегічних цілей, завдань та концепції антикризового фінансового контролінгу за допомогою «Дерева цілей», яке у відповідності з основною метою діяльності підприємства будується як «Дерево цілей» з цілями I рівня – стратегічними (для інвесторів, клієнтів, персоналу, суспільства окремо), цілями II рівня – тактичними (по виробництву, маркетингу, фінансовій та інвестиційній діяльності) та цілями III рівня – завданнями та заходами.

Рис. 1.23. Модуль імплементації стратегії антикризового фінансового контролінгу

Джерело: наведено за даними¹.

¹ Писанюк Р.В. Організація антикризового фінансового контролінгу на сільськогосподарському підприємстві / Р.В. Писанюк // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листоп. 2015 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. – С. 841-846.

На основі сформованих цілей пропонуємо будувати стратегічний антикризовий фінансовий контролінг, який ґрунтуватиметься на збалансованій системі показників (BSC), за допомогою якої враховуватимуться фінансові та нефінансові аспекти діяльності підприємства. При цьому буде враховано систему мотивації співробітників до дотримання загальної стратегії підприємства та здійснюватиметься моніторинг виконання стратегічних цілей. На даному етапі потрібно надзвичайно ретельно здійснити вибір ключових показників різнобічної оцінки сільськогосподарського підприємства, оскільки вони впливатимуть на прийняття управлінських рішень щодо виконання заходів для досягнення корпоративної стратегії.

Найбільш трудомістким етапом в імplementації стратегії антикризового фінансового контролінгу є стратегічне забезпечення: інформаційне, методичне, організаційне та технічне, яке пропонуємо будувати за допомогою ERP-системи на основі збалансованої системи показників (BSC), яка складається з чотирьох взаємопов'язаних груп індикаторів (фінанси; клієнти; бізнес-процеси; інновації, навчання, розвиток). За допомогою даної системи показників можна кількісно оцінити всі процеси у діяльності підприємства, що допоможе визначити недоліки та слабкі місця компанії, для відповідного застосування певних заходів з метою підвищення ефективності та вироблення стратегії щодо збільшення вартості підприємства в майбутньому.

Підсумковим етапом стратегії антикризового фінансового контролінгу є визначення за допомогою формули (1) синергетичного ефекту від його організації, який складається з економічного, соціального й екологічного ефекту.

$$E_{\text{синерг}} = \prod_{j=1}^n E_{\text{екон}j} * \prod_{j=1}^n E_{\text{соц}j} * \prod_{j=1}^n E_{\text{екол}j}$$

де $E_{\text{екон}j}$, $E_{\text{соц}j}$, $E_{\text{екол}j}$ – відносні показники економічного, соціального й екологічного ефекту, які характеризують співвідношення j -показників до впровадження відділу антикризового фінансового контролінгу і після.

При цьому, економічний ефект визначають наступні складові: виробнича (рентабельність господарської діяльності, фондівіддача, матеріалівіддача, рентабельність інвестиційного капіталу рівень надійності постачальників, зниження витрат часу на виробництво одиниці продукції, процент браку тощо), фінансова (показник EVA, рентабельність грошового потоку, коефіцієнт ліквідності, коефіцієнт фінансової незалежності тощо) та маркетингова (рентабельність продажу, частка ринку, рівень залучення нових клієнтів, рівень повторного звернення клієнтів тощо). Соціальний ефект формується співвідношенням показників: кількість нещасних випадків, коефіцієнт плинності кадрів, кількість новостворених місць для інвалідів, витрати на благодійність і спонсорство тощо. Для екологічного ефекту слід розраховувати обсяг екологічних витрат, рівень викидів у навколишнє середовище, зміну якості продукції тощо.

Таким чином, якщо добуток усіх наведених складових більший за одиницю, то синергетичний ефект від запровадження інструментарію системи контролінгу слід вважати позитивним і необхідно залишити впроваджену модель для постійного вдосконалення та імплементації нових інструментів управління. В іншому випадку варто здійснити аналіз відхилень фактичних показників від тих, які були до запровадження інструментарію та розробити коригуючі заходи.

Отже, в умовах трансформації економічних відносин, які суттєво змінили умови та принципи формування фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів у сільському господарстві, виникає необхідність формування нового механізму управління фінансовими ресурсами на мікрорівні, орієнтованого на зростання та ефективне використання об'єктів майнового потенціалу підприємств при забезпеченні їх стійкості та допустимого рівня ризиків. За цих умов ефективне управління фінансовими ресурсами суб'єктів сільськогосподарського виробництва потребує взаємопідсилюючого впливу регулюючих важелів макро- і мікроекономічного рівнів. Формування оптимальних умов такої синергії є першочерговим завданням в удосконаленні фінансового механізму.

З метою удосконалення управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств сформовано сучасний, адаптований до впливу макро- та мікроекономічних чинників організаційно-економічний механізм, що базується на комплексній взаємодії його важелів. Першочерговими заходами поліпшення системи фінансового управління на підприємстві має стати стратегічне планування та прогнозування. Реалізація обґрунтованої фінансової стратегія має забезпечити акумулювання достатнього обсягу власних коштів та раціональне формування позиченого капіталу з метою ефективного їх використання у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств.

Розділ 2

КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА

ЕКОНОМІКИ

2.1. Теоретико-методологічні засади кредитного забезпечення підприємств АПК

Куровська Н. О.

2.2. Функціонування та удосконалення кредитної інфраструктури аграрної сфери України

Стойко О. Я.

2.3. Банківське кредитування аграрних підприємств

Стойко О. Я.

2.4. Лізингове кредитування підприємств аграрної сфери

Стойко О. Я.

2.5. Кредитна кооперативна система як складова кредитної інфраструктури аграрного ринку

Стойко О. Я.

2.6. Альтернативні види кредитного забезпечення аграрних підприємств

Стойко О. Я.

2.1. Теоретико-методологічні засади кредитного забезпечення підприємств АПК

Формування сучасної фінансової інфраструктури для потреб сільськогосподарських підприємств зумовлює необхідність урізноманітнення джерел кредитного забезпечення за рахунок банківського та позабанківського кредитування. Доступ аграріїв до кредитних ресурсів надає їм можливість розширення обсягів виробництва та переробки продукції; поповнення обігових коштів, а також освоєння інноваційних технологій, необхідних для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств. У цьому зв'язку постає питання як на науковому, так і практичному рівнях знайти оптимальне поєднання фінансово-економічних інтересів учасників процесу кредитного забезпечення аграріїв.

Під кредитним забезпеченням слід розуміти спрямування кредитних ресурсів на забезпечення безперервності відтворювального процесу на сільськогосподарських підприємствах. Взаємовідносини підприємств та фінансово-кредитних установ є взаємовигідною: зростання обсягів кредитних вкладень для комерційних установ збільшує дохідність активних операцій у вигляді відсотків за користування кредитами, а для підприємств – кредитне забезпечення дає змогу покривати свої виробничі витрати з метою безперервності відтворювального процесу та є стимулом ефективного використання кредитних коштів як джерела фінансових ресурсів. Належне кредитне забезпечення є визначальним чинником ефективного функціонування будь-якого підприємства. Доступність кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників впливає на збільшення обсягів виробництва, активізує підприємницьку ініціативу та сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності.

Необхідність і особлива роль кредиту в аграрному секторі зумовлені специфікою відтворювального процесу, що прискорює рух грошових і матеріальних ресурсів та сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності. Саме через кредит як один із фінансових інструментів впливу на процес виробництва можна вирішити проблеми фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору економіки. Кредит сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва, економічному використанню матеріальних ресурсів і грошових надходжень, зміцненню господарських зв'язків між усіма підрозділами агропромислового комплексу, впливає на прискорення оборотності засобів підприємства¹.

Здійснення фінансово-економічної діяльності потребує наукового обґрунтування та дослідження категоріальної сутності кредиту як форми фінансового забезпечення функціонування суб'єктів господарювання. Реалізація кредитних відносин ґрунтується на розподілі та перерозподілі наявних ресурсів

¹ Вдовенко Л. О. Необхідність аграрних підприємств у кредитному забезпеченні / Л. О. Вдовенко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 94-98.

між фінансовими установами та господарюючими суб'єктами з приводу організації виробничо-господарської та фінансово-економічної діяльності підприємницьких структур. Наведене трактування кредиту є найбільш розповсюдженим серед дослідників кредитних відносин, але з даного приводу існують різні погляди на дану проблематику.

Сутність кредиту визначається як форма прояву кредитних відносин і форма руху позичкового капіталу. Кредит виражає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення. Кредитори надають, а позичальники одержують вартість (капітал) у позику, повертаючи її потім з процентом. Кредит як форма руху позичкового капіталу об'єднує в собі два процеси: 1) акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів; 2) вкладення, або розміщення, цих коштів. В умовах розвинутого ринкового господарства кредит є обов'язковим атрибутом механізму господарювання для всіх економічних суб'єктів¹.

У науковій літературі відображено широкий спектр думок щодо визначення сутності кредиту, кредитних відносин та кредитного забезпечення, що зумовлено різноманітністю підходів у дослідженні процесу банківського кредитування. Відповідно до закону України «Про банки та банківську діяльність», банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми². У банківській енциклопедії банківський кредит (Bank Loan) трактується як позичковий капітал банку у грошовій формі та в банківських металах, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання³.

Найбільш повно сутність кредиту відображається в його функціях. У теорії кредиту найбільш поширеними є такі функції: перерозподільча, що полягає у перерозподілі тимчасово вільних коштів одних суб'єктів господарювання та використання їх іншими суб'єктами з метою задоволення тимчасових потреб; заміщення, яка полягає у заміні готівкових коштів безготівковими розрахунками у вигляді записів на банківських рахунках; контролююча, в основі якої лежить забезпечення належного контролю; антипаційна (емісійна), яка полягає у створенні кредитних грошей для грошового обігу та інвестиційна, що сприяє економічному зростанню шляхом впровадження у виробничий процес новітніх

¹ Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика / В. Д. Лагутін. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 215 с.

² Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III (із змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24/96-вр>.

³ Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.

технологій. Основні положення щодо забезпечення кредитними ресурсами підприємств АПК (мета, завдання, функції та принципи) зазначені на рис. 2.1.

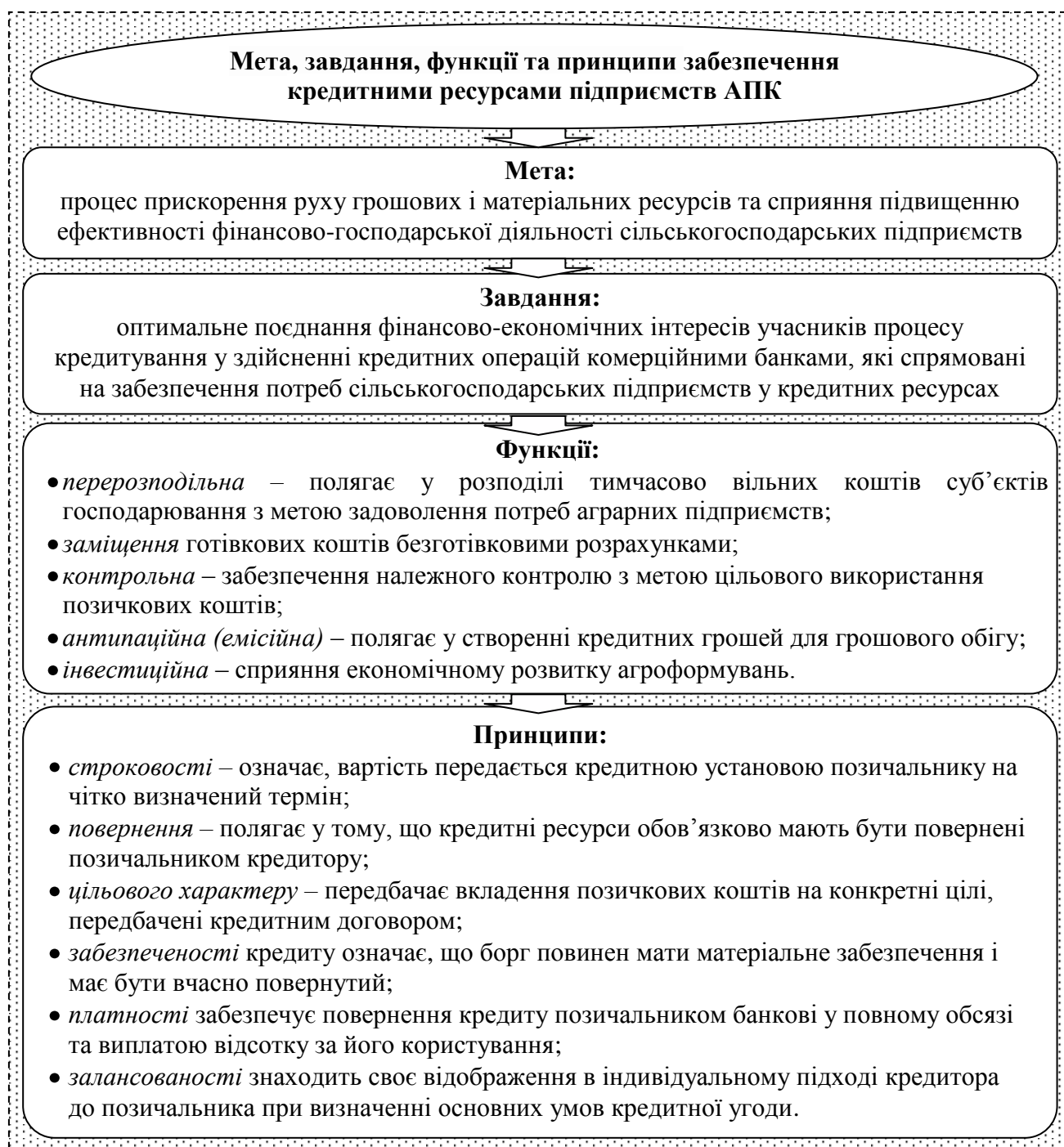

Рис. 2.1. Мета, завдання, функції та принципи забезпечення кредитними ресурсами підприємств АПК

Джерело: власні дослідження.

Проте, на відміну від інших галузей народного господарства, аграрний сектор як основа агропромислового комплексу, має ряд специфічних особливостей, основними з яких є: природно-кліматичні фактори, які

визначають: неможливість (за окремими винятками) організації поточного виробництва, що потребує значних обсягів кредитів, з різними термінами погашення; наявність сезонного розриву між вкладенням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, з терміном погашення до півтора року; потребу в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може довгий час зберігатись, що потребує гарантованих видів оплати, а також соціально-економічні та політичні фактори, що обумовлюють: значне відставання агропромислового виробництва від інших галузей народного господарства у рівні фондоозброєності праці, що потребує значного обсягу інвестиційного забезпечення галузі; надмірний моральний і фізичний знос засобів виробництва, що викликає потребу у значних довгострокових вкладеннях; зростання заборгованості за реалізовану сільськогосподарську продукцію, що потребує вдосконалення системи розрахунків та збільшує потребу в додатковому фінансовому забезпеченні галузі; висока ризиковість; специфічність застави та її зміни ціни, зокрема землі та майна спеціалізованих виробництв; невідповідність ступеня ризику та прибутковості¹.

У цьому контексті постає проблема у незацікавленості переважної більшості банківських та небанківських фінансово-кредитних установ у кредитуванні аграрного виробництва, що пояснюється нестабільним фінансовим становищем виробництва сільськогосподарських підприємств, а також відсутністю ліквідного забезпечення та високими ризиками кредитування галузі. Не зважаючи на це, функціонування сільськогосподарських підприємств безпосередньо пов'язане з пошуком джерел фінансування для простого та розширеного відтворення. Тому виникає необхідність у диверсифікації джерел фінансування потреб аграрних підприємств, що зумовлена необхідністю забезпечення безперервного процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим постає завдання як на науковому, так і практичному рівнях, щодо оптимального поєднання фінансово-економічних інтересів учасників процесу кредитування. Це потребує методологічного обґрунтування методів, прийомів, а також використання відповідного інструментарію щодо удосконалення кредитного забезпечення аграріїв.

Найбільш поширеними є кредитні відносини між сільськогосподарськими підприємствами та комерційними банками як економічні відносини, що виникають у процесі здійснення кредитних операцій комерційними банками, спрямованих на забезпечення потреб сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах на умовах, що враховують базові принципи кредитування та об'єктивні вимоги галузі щодо обґрунтованості строку, обсягу, вартості кредиту, своєчасності його надходження, порядку погашення та сплати відсотків за користування ним. Дане визначення точніше розкриває суть даного виду

¹ Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / А. М. Стельмашук. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 315 с.

кредитних відносин через конкретизацію операційних меж, якими є усі кредитні операції банку, та визначення основних умов ефективної їх реалізації, якими є необхідність дотримання принципів банківського кредитування, з одного боку, та об'єктивних вимог галузі щодо організації її кредитного обслуговування – з іншого, тобто врахування інтересів банку і сільськогосподарського підприємства¹.

Банківське кредитування аграрного виробництва здійснюється державними та комерційними банками, які діють на основі закону України «Про банки та банківську діяльність»². Процес банківського кредитування – це сукупність певних дій банку, пов'язаних із наданням і поверненням кредиту. Цей процес складається з певних етапів, кожний з яких, окремо, забезпечує розв'язання локальної задачі і разом досягається головна ціль позичкових операцій – їх надійність і прибутковість для банку³. Юридичною основою системи кредитування є кредитний договір. Усі питання щодо кредитування вирішуються безпосередньо між двома сторонами: кредитором і позичальником. Кредитний договір передбачає виникнення певних обов'язків кожної із сторін. Одночасно суб'єкти кредитних відносин володіють й певними правами та відповідають за дотримання і виконання договірних умов⁴.

Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств із комерційними банками мають свою специфіку, обумовлену їх суб'єктним складом. З одного боку, участь у цих відносинах комерційного банку як кредитора визначає основні ознаки банківського кредиту, що принципово відрізняють його від інших видів кредиту. Зокрема, одним із суб'єктів кредитних відносин є банк, а об'єктом – вартість виключно у грошовій формі; специфіка форми власності на кредитні ресурси, яка дозволяє банку одночасно бути позичальником і кредитором; висока ризикованість і більш жорсткі умови та принципи кредитування; плата у формі кредитного відсотка та інших характерних для банківської практики формах оплати; договірний характер, обов'язковість письмової форми угоди та жорстке державне регулювання кредитної діяльності банку. З іншого боку, участь у досліджуваних відносинах сільськогосподарських підприємств – позичальників зумовлює необхідність врахування об'єктивних вимог галузі щодо організації її кредитного забезпечення через специфіку відтворювального процесу.

¹ Сомик А. В. Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств з комерційними банками [Текст]: автореф. дис. . канд. екон. наук: 08.04.01 / А. В. Сомик; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. – К., 2005. – 20 с.

² Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24/96-вр>.

³ Шевченко Р. І. Кредитування і контроль: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Р. І. Шевченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 183 с.

⁴ Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика / В. Д. Лагутін. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 215 с.

Визначено, що на даному етапі розвитку кредитних відносин сільськогосподарських підприємств із комерційними банками їм притаманна така риса як багатосуб'єктність. Вона спричинена участю в процесі кредитування інших суб'єктів, які виводять дані кредитні відносини за межі мікрорівня «комерційний банк – сільськогосподарське підприємство». Такими суб'єктами є державні структури – Міністерство аграрної політики та продовольства, Державна казначейська служба, Департаменти сільського господарства і продовольства обласних державних адміністрацій, Аграрний фонд, які в силу наданих їм повноважень сприяють кредитному забезпеченню аграрного сектора економіки України¹.

Найпоширенішим видом кредитування сільськогосподарських товаровиробників є банківський кредит, для якого характерні кредитні відносини між банками і аграрними підприємствами з приводу видачі (отримання) і використання позикових коштів. Залежно від ознаки, проводять класифікацію видів банківського кредиту, основні з яких зображено у табл. 2.1.

Поряд із зазначеними видами, науковці розрізняють такі риси кредиту, що відповідають критеріям, в залежності від яких він класифікується, а саме: роль банку (кредитор або позичальник): активний або пасивний вид кредиту; умови надання: пільговий, нормальний, виданий за особливо жорсткими умовами; джерела залучення: внутрішній (у межах країни); зовнішній (міжнародний); статус кредитора: офіційні: неофіційні; змішані; міжнародних організацій; форми надання: готівково-грошова; рефінансування; переоформлення; реструктуризація: надання нового кредиту; ступінь концентрації об'єкта кредитування: під разову потребу: під сукупну потребу; під укрупнену потребу; вид процентної ставки: з фіксованою ставкою; з плаваючою ставкою; зі змішаною ставкою тощо².

Кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюється переважно з метою покриття сезонних витрат, а саме: заготівлю кормів, добрив, робочу силу та пальне, а також на купівлю тварин, оскільки зростання витрат у них відбувається в один період року, а надходження доходів – в інший. Короткострокове кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюється, як правило, з використанням кредитної лінії, що відкривається на тривалий період (до одного року). Надання сільськогосподарського кредиту проводиться шляхом оплати з позичкового рахунку розрахункових документів за товарно-матеріальні цінності і послуги, що купують сільськогосподарські підприємства. Погашення кредиту відбувається з поточного рахунку

¹ Сомик А. В. Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств з комерційними банками [Текст]: автореф. дис. . канд. екон. наук: 08.04.01 / А. В. Сомик; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. – К., 2005. – 20 с.

² Бандурка О. М. Гроші і кредит: підручник / О. М. Бандурка, В. В. Глущенко, А. С. Глущенко. – Львів: Магнолія, 2014. – 368 с.

сільськогосподарського підприємства в розмірах і строки, зазначені в кредитному договорі.

Таблиця 2.1

**Класифікація видів банківського кредиту
для сільськогосподарських підприємств**

Ознаки	Види банківського кредиту
За терміном використання	– короткострокові (до 1 року); – середньострокові (до 3 років); – довгострокові (понад 3 роки)
За цільовим спрямуванням	– в поточну діяльність; – в інвестиційну діяльність
За формою забезпечення	– забезпечені заставою (майно, майнові права, обладнання, ВРХ, майбутній урожай); – гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи); – з іншим забезпеченням (поручительством, свідоцтвом страхової організації); – незабезпечені (бланкові)
За формою надання	– кредитна лінія; – овердрафт; – факторинг; – лізинг; – акредитив
За строками погашення кредиту	– кредити, що погашаються водночас; – після закінчення обумовленого періоду (квартал, місяць); – рівними частинами протягом терміну кредитування; – рівними частинами в період найвищої ціни на сільськогосподарську продукцію (листопад-лютий) – достроково (за вимогою кредитора або за заявою позичальника)
За ступенем ризику	– стандартні кредити; – кредити з підвищеним ступенем ризику
За формою залучення	– двосторонній; – консорціумний; – паралельний
За валютою кредиту	– у національній валюті; – в іноземній валюті (долар, євро)
За строками повернення	– строкові; – до запитання; – пролонговані; – прострочені

Джерело: власні дослідження.

Строки погашення позичок встановлюються на ті квартали, в яких вихід продукції за планом перевищує планові витрати та приріст залишків матеріальних цінностей. Ці квартали визначаються на основі розрахунку сільськогосподарського підприємства, в якому відображається потреба в короткострокових кредитах. Сільськогосподарським підприємствам, що мають

фінансові ускладнення в результаті загибелі сільськогосподарських культур та тварин, а також недобору продукції через стихійні лиха, може надаватися відстрочка погашення заборгованості¹.

Поряд з комерційними банками, кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюють позабанківські установи, до яких відносяться: лізингові, іпотечні, факторингові компанії, кредитні спілки тощо. З огляду на кредитора, виділяють такі види кредитів: комерційні, які надають постачальники засобів виробництва з відстрочкою платежу, та кооперативні, які надаються кредитними спілками і кооперативами².

При комерційному кредиті, на відміну від банківського, використовується товарна форма кредиту і немає цільового характеру. Суб'єкти кредитних відносин можуть створювати платіжні засоби – боргові зобов'язання, що оформляються у вигляді векселя як зобов'язання боржника сплатити кредитору зазначену суму у визначений термін. Об'єктом комерційного кредиту можуть бути реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги щодо яких продавцем надається відстрочка платежу. У разі оформлення комерційного кредиту за допомогою векселя інших угод про надання кредиту не укладається. Погашення комерційного кредиту може здійснюватися шляхом: сплати боржником за векселем; передачі векселя відповідно до чинного законодавства іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ); переоформлення комерційного кредиту на банківський. У разі оформлення комерційного кредиту не за допомогою векселя, погашення такого кредиту здійснюється на умовах, передбачених договором сторін.

Характерною особливістю комерційного кредиту є те, що він здійснюється товаровиробниками за їхнім власним розсудом і не підпорядковується банківській системі. Метою комерційного кредиту є прискорення реалізації товарів виробниками за умови тимчасової нестачі грошових коштів у покупців. Для аграрного виробника основними перевагами комерційного кредиту є відносно проста процедура оформлення; оперативність; значно нижча вартість кредиту; позитивний вплив на підтримання фінансової стійкості підприємств; зменшення обсягу грошових коштів для обслуговування товарного обігу; зменшення грошового банківського кредиту тощо, проте суттєвим недоліком є обмеженість обсягів та строків користування кредитом у порівнянні з іншими видами.

Для розвитку комерційного кредиту в Україні існує ряд законодавчих та нормативних актів. Проте він не набув широкого застосування, насамперед через недостатню обізнаність суб'єктів підприємницької діяльності з умовами

1 Стойко О. Я. Банківські операції: підруч. / за ред. О. Я. Стойко. – К.: КУНЕС, 2002. – 258 с.

2 Кредитне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників : зб. рекомендацій / Міністерство аграрної політики України; ННЦ «Інститут аграрної економіки»; Проект ЄС ТАСІС «Надання підтримки малим і середнім підприємствам на селі». – Ч. 1 / За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Знання-Прес, 2005. – 199 с.

його використання. Тому для розвитку даного виду кредитування потрібно опрацювати відповідні рекомендації та доповнити чинні законодавчі і нормативні акти щодо забезпечення механізму безперервного руху векселів, з жорсткою гарантією їх оплати¹.

У той же час, враховуючи низький рівень ефективності сільськогосподарського виробництва, і, як наслідок, зменшення ліквідності та платоспроможності сільгоспідприємств, немає необхідних гарантій швидкого повернення залучених кредитних ресурсів. Це потребує пошуку нових підходів до кредитного забезпечення аграріїв. На сучасному етапі розвитку кредитних відносин, здійснюючи комерційне кредитування, більшість виробників здатні розширити об'єми продажу товарів, проте стримуючим фактором постає необхідність інвестування постачальником значних коштів в оборотний капітал.

Альтернативним напрямом розвитку комерційного кредиту є факторинг як різновид фінансування під відступлення права грошової вимоги. Сутність факторингу полягає у перевідступленні однією стороною (фактору) або зобов'язанні передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника)².

Нині зростає попит на факторингові послуги, які позитивно впливають на ефективність управління дебіторською заборгованістю підприємства та суттєве зростання обсягів залучених ресурсів. Різновидом факторингу без права регресу, який оформляється із застосуванням цінних паперів (найчастіше векселів), є форфейтинг як специфічна форма кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком (форфейтером) у експортера боргових зобов'язань, акцептованих імпортером, тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупців³. При укладанні форфейтингової угоди обов'язковим є використання цінних паперів, які містять абстрактне зобов'язання (найчастіше векселів), при якій форфейтор бере на себе всі ризики: ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний тощо.

Проте сільськогосподарські виробники ще не на достатньому рівні використовують ці форми кредитних відносин, що зумовлено недосконалістю відносин між суб'єктами кредитування на ринку позикового капіталу, а також низьким рівнем платоспроможності виробників сільськогосподарської продукції. Для України факторинг та форфейтинг є новими фінансовими

¹ Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, А. Г. Борщ [та ін.]: за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.

² Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

³ Милейко Я. Форфейтинг як форма кредитування зовнішньоекономічних операцій / Я. Милейко, А. Поплюймо // Цінні папери України. – 2001. – № 47 (187). – С. 10-11.

інструментами, а розвиток їх значною мірою пов'язаний зі зростанням конкуренції на ринку товарів та послуг, удосконаленням форм та методів взаємодії між виробниками та споживачами продукції. Поширення сучасних форм кредитування сприятиме активізації продажу товарів та послуг підприємств агропромислового комплексу, а це в свою чергу зумовить зростання рівня виробництва цих товарів та послуг. У цьому контексті розвиток таких форм кредитування, як факторинг та форфейтинг, є одним із важливих напрямів фінансово-кредитних відносин, спрямованих на вихід з кризового стану та забезпечення належного рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Вихід аграрного сектора з кризового стану потребує нових підходів щодо оновлення техніки та обладнання, що пов'язано зі зношеністю (майже на 80 %). У цьому контексті альтернативою банківському кредитуванню є лізинговий кредит, основними об'єктами якого є транспортні засоби, техніка, машини і устаткування для сільського господарства, що надаються в оренду терміном на 5-8 років і більше. Лізингові операції необхідно розглядати в контексті підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Лізинг, у порівнянні з довгостроковим кредитуванням, набагато доступніший, надається на більш вигідних умовах та не потребує застави, а його застосування стимулює впровадження інноваційних технологій у виробничий процес та підвищує конкурентоспроможність аграрного підприємства. Тому лізинг вважається найбільш вигідним перспективним напрямом кредитування, здатним поживати процес оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських виробників.

Без реальних інвестицій у новітні технології вітчизняні підприємства не зможуть вийти з економічної скрути. Пошук інвестиційних джерел за кордоном поки що не дає бажаних результатів. Невпевненість у стабільності нашої держави, корумпованість, відсутність відповідних законів, які б захищали права іноземних інвесторів, та інші чинники стоять на заваді надходження реальних інвестицій в економіку України. Проте сподівання тільки на іноземні інвестиції не сприятиме розв'язанню проблеми оновлення матеріально-технічної бази і виходу з кризи¹.

Основним напрямом подальшого розвитку лізингового кредитування є удосконалення законодавчої бази, здешевлення фінансових ресурсів, забезпечення відповідної державної підтримки у формуванні системи

¹ Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, А. Г. Борщ [та ін.]: за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.

державних гарантій або поручительств у погашенні боргів сільськогосподарських підприємств у разі невиконання умов лізингового договору, а також часткової компенсації відсоткових ставок за лізингом аграріям, які придбали сільськогосподарську техніку вітчизняних виробників.

Одним із напрямів виходу з кризи сільського господарства є залучення інвестиційних коштів на засадах кредиту у виробництво аграрної продукції. Особливим видом економічних відносин з приводу надання довгострокових кредитів під заставу нерухомого майна (житлових будинків, квартир, виробничих будинків, споруд, магазинів, земельних ділянок) є іпотечне кредитування. Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки. Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Іпотечне кредитування є перспективним напрямом і потужним джерелом залучення фінансових ресурсів у сільськогосподарське виробництво. Ефективно діючий іпотечний механізм повинен стати важелем і стимулюючим чинником фінансового й економічного зростання агропромислового комплексу України, забезпечуючи при цьому соціальний розвиток сільських територій. В умовах, коли сільськогосподарські угіддя та різні види нерухомості у сільському господарстві нині не можуть бути повноцінними об'єктами іпотеки, становлять інтерес підприємства як єдиний майновий комплекс. Загальний механізм іпотечного кредитування має передбачати реалізацію відносин між кредитором і позичальником з приводу передачі (одержання) у тимчасове користування вартості на основі платності, строковості, повернення, цільового використання та гарантування виконання відповідних зобов'язань. Держава має виступати гарантом належного функціонування взаємозв'язків між учасниками процесу іпотечного кредитування¹.

У процесі оптимізації джерел фінансування потреб сільськогосподарських підприємств важливого значення набуває розвиток кредитної кооперації, а саме кредитних спілок. Суттєвими перевагами їх серед інших фінансово-кредитних установ є те, що вони функціонують на кооперативних принципах і захищають фінансові інтереси своїх членів. У відповідності до Закону України «Про кредитні спілки», кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки².

¹ Калетнік Г. М. Іпотечне кредитування в сільському господарстві України / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 58.

² Про кредитні спілки: закон України від 10 липня 2003 № 1096-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T012908.html.

Поширення кредитних спілок у сільській місцевості сприятиме покращенню умов та якості життя населення, належному рівню розвитку соціальної інфраструктури, що відіграє важливу роль у формуванні сприятливого середовища на селі. Оскільки основна частина загальних потреб у фінансових ресурсах виробників сільськогосподарської продукції має сезонний характер, тому саме кредитні спілки надають їм можливість планувати свою діяльність й повертати кредитні ресурси після реалізації виробленої продукції. В цьому контексті, необхідно акцентувати увагу на важливості ролі кредитних спілок у фінансуванні потреб сільськогосподарських виробників.

В умовах посиленої конкуренції на ринку позичкового капіталу перспективним напрямком небанківського кредитування малого та середнього агробізнесу може стати розвиток кредитної кооперації. Унікальність такої форми об'єднання полягає у тому, що селяни виступають одночасно власниками і користувачами (клієнтами) кредитних ресурсів. Відтак кредитний кооператив управляє ними, надає фінансові послуги виключно своїм членам і діє лише в їхніх інтересах. Діяльність кредитних кооперативів здійснюється шляхом спільного акумулювання тимчасово вільних грошових коштів (особистих заощаджень) з метою взаємного кредитування на основі кооперативних принципів.

Подальший розвиток сільськогосподарської кредитної кооперації сприятиме: створенню організаційно-економічних та соціальних умов функціонування механізму самофінансування малого та середнього агробізнесу; забезпеченню товаровиробників та сільського населення доступними кредитними ресурсами; розширенню спектру фінансових послуг, які надаються сільським громадам. Діяльність кредитних кооперативів необхідно розглядати як найбільш адекватну інституціональну форму акумуляції грошових коштів фізичних і юридичних осіб та трансформації їх в інвестиційно-ресурсний потенціал для потреб аграрної сфери.

До загальновідомих принципів кооперації належать такі: відкрите, добровільне членство; демократичний контроль (один член кооперативу – один голос); пайовий капітал кооперативу створюється лише його членами, розмір індивідуального паю повинен бути обмеженим, як і дивідендів на вкладений капітал, якщо вони виплачуються; прибуток кооперативу розподіляється між його членами пропорційно обсягу роботи, виконаної через кооператив; піклування про безперервну освіту членів кооперативу; чесний бізнес з помірним ризиком; політичний і релігійний нейтралітет; розрахунки готівкою; використання ринкових цін¹.

Таким чином, гармонійне поєднання принципів кооперації у кредитних спілках створює міцне підґрунтя для їх ефективного функціонування. Проте,

¹ Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

враховуючи сучасні соціально-економічні умови ведення бізнесу, вважаємо доцільним створити необхідне інституціональне забезпечення для фінансово-кредитних установ кооперативного типу, важливою умовою подальшого розвитку яких є: удосконалення нормативно-правової бази, де необхідно чітко регламентувати обов'язки членів кредитних спілок, а також захистити права та інтереси їх суб'єктів, особливо, виробників сільськогосподарської продукції. Важливим аспектом подальшого розвитку кредитних спілок є інтеграція їх в об'єднання з метою акумулювання кредитних ресурсів і надання якісних кредитних послуг сільськогосподарським підприємствам. Наявність розгалуженої системи кредитних спілок в Україні посилить їх конкуренцію з банківськими установами, що є безумовно позитивним чинником формування фінансово-кредитної системи відносно активізації кооперативного руху в Україні.

Важливим аспектом у забезпеченні потреб сільськогосподарських виробників є розширення джерел фінансових ресурсів, оскільки основною проблемою є те, що їх витрати пов'язані з сезонністю виробництва. Визначено, що пріоритетним напрямом формування необхідних фінансових ресурсів аграріїв є розповсюдження кредитних спілок, які замаються кредитуванням ризикових сфер діяльності, у т.ч. й сільськогосподарського виробництва. З метою акумуляції власних фінансових ресурсів та забезпеченні попиту на них членів кредитних спілок, акцентовано увагу на доцільності інтеграції їх у об'єднання. Зростання рівня капіталізації кредитних спілок забезпечить підвищення їх рівня конкурентоспроможності серед ін. кредитних установ, надасть можливість розширити базу для надання фінансових послуг та додасть позитивного іміджу на фінансовому ринку. Розвиток кредитних спілок в Україні необхідно розглядати в контексті активізації кооперативного руху. Оскільки вони засновані на кооперативних принципах і відповідають всім вимогам некомерційних установ, які забезпечують захист своїм клієнтам, а також надають їм якісні фінансово-кредитні послуги на прийнятних засадах.

Отже, аграрний сектор економіки має потужний потенціал свого розвитку, реалізація якого можлива за умови формування відповідного фінансового, в тому числі й кредитного, забезпечення. Активізація руху кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво може бути забезпечена завдяки поєднанню фінансових інтересів всіх суб'єктів кредитного процесу.

У цьому контексті важливим є досягнення максимальної диверсифікації методів формування кредитних ресурсів за рахунок впровадження прозорого механізму реалізації державної підтримки аграріїв через взаємодію Державного земельного банку, комерційних банків і сільськогосподарських товаровиробників. У ієрархії фінансового забезпечення важливе місце посідає розвиток небанківського сегменту фінансового ринку шляхом створення і функціонування кредитних сільськогосподарських кооперативів. Урізноманітнення та удосконалення різних форм, методів та інструментарію

кредитного забезпечення аграріїв сприятиме додатковому залученню фінансових ресурсів для збалансованого та поступального розвитку підприємств аграрної сфери.

Основними причинами низької активності щодо залучення кредитів в сільськогосподарське виробництво є: недостатній рівень платоспроможності аграрних підприємств; відсутність фінансового забезпечення позики, а також висока процентні ставка на залученими кредитами. Проблемою у кредитному забезпеченні аграрних підприємств є неврахування особливостей аграрного виробництва, нестабільна фінансова підтримка держави, нерозвиненість процесу кредитування тощо. Тому на сучасному етапі важливе значення має як державна фінансово-кредитна система пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, так і створення відповідних умов для залучення кредитних ресурсів в аграрний сектор економіки.

2.2. Функціонування та удосконалення кредитної інфраструктури аграрної сфери України

В умовах постійної нестачі кредитних ресурсів для аграрних підприємств і загострення кризових явищ в економіці посилюється роль кредитного забезпечення аграрної сфери, важливим елементом якої є кредитна інфраструктура. Наразі ця структура знаходиться у процесі формування, яке ускладнюється низкою об'єктивних особливостей агропромислового виробництва, такими, як повільна оборотність активів, низька дохідність та висока ризикованість вкладень, що знижує інвестиційну привабливість аграрних господарств для кредиторів. Крім того, сучасний етап економіки України характеризується значним погіршенням фінансового стану аграрних товаровиробників, порушенням фінансової паритетності між сільським господарством та промисловістю, відсутністю розвинутого ринку землі тощо.

В Україні фактично відсутні спеціалізовані аграрні кредитні установи, а кредитне забезпечення агропромислових товаровиробників здійснюється, як правило, на загальних умовах. Не знаходять свого комплексного відображення особливості функціонування аграрних кредитних установ й у вітчизняному законодавстві. У той же час, у зарубіжних країнах, особливо з перехідною економікою, діють міжнародні та урядові програми підтримки розвитку кредитної інфраструктури з обслуговування аграрної сфери. Тому, дослідження функціонування і удосконалення кредитної інфраструктури аграрної сфери України та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо державного регулювання цих процесів набуває наразі особливої актуальності та має теоретичне й практичне значення.

Проблеми кредитного забезпечення аграрної сфери та формування її кредитної інфраструктури досліджують такі вчені-економісти: В. І. Аранчій, В. Г. Андрійчук, В. М. Алексійчук, М. Д. Безуглий, М. М. Білий, В. В. Гончаренко, І. В. Гринюк, О. Є. Гудзь, Б. А. Дадашев, М. Я. Дем'яненко, В. В. Зіновчук, Р. О. Колібаба, П. А. Лайко, Н. М. Левченко, Ю. Я. Лузан, М. Й. Малік, П. Т. Саблук, А. М. Стельмащук, А. В. Чупіс, А. А. Чухно, О. М. Шпичак та ін. Окремі питання функціонування кредитної інфраструктури аграрного сектору, пов'язані з діяльністю спеціалізованих банківських установ і відповідних фондів, зорієнтованих на обслуговування АПК, залишаються невирішеними, а стан і перспективи їх розвитку – недостатньо дослідженими. Важливість вирішення цих питань зумовлює необхідність проведення окремого дослідження.

Основною складовою системи кредитного забезпечення сільсько-господарських товаровиробників є кредитна інфраструктура, що передбачає створення комплексу кредитних установ з різною організаційно-функціональною базою, які об'єднані спільною метою кредитного обслуговування виробників сільськогосподарської продукції. У формуванні кредитної інфраструктури провідна роль належить державі й полягає у забезпеченні нею сприятливих економічних умов, правовому забезпеченні, сприянні створенню та розвитку ринкових інституцій і безпосередній участі в деяких з них. Методами державної інтервенції у кредитну систему аграрного сектора можуть бути кредитні та відсоткові субсидії, кредитні лінії, кредитні гарантійні схеми, підтримка кооперативних банків, технічна підтримка кредитних інститутів тощо.

Наразі в Україні продовжується процес формування інфраструктури кредитного ринку аграрної сфери, до складу якої, окрім Аграрного фонду, Фонду підтримки фермерських господарств, комерційних банків, лізингових і факторингових компаній, кредитних спілок, постачальників ресурсів, повинні увійти Державний земельний (іпотечний) банк і кооперативні банки (рис. 2.2).

Провідне місце у системі кредитування підприємств АПК повинен посісти Державний земельний (іпотечний) банк, без якого інфраструктура як єдине ціле не зможе ефективно функціонувати. Такий банк, з одного боку, повинен стати центром, через який держава зможе проводити фінансово-кредитну політику в агропромисловому комплексі, з іншого – центром зосередження усіх фінансово-кредитних ресурсів галузі, незалежно від джерел їх формування.

Досвід Європейського Союзу, а також багатьох інших розвинених країн підтверджує необхідність функціонування на ринку земель державного банку земель. Саме цим шляхом пішло багато країн – Бельгія, Данія, Нідерланди, Франція, Росія¹. Ефективне державне управління сільськогосподарського землекористування в ринкових умовах може бути успішним за умов

¹ Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4-13, с. 6.

функціонування земельного банку, який виконуватиме функції регулятора ринку та розпорядника державних сільськогосподарських земель.

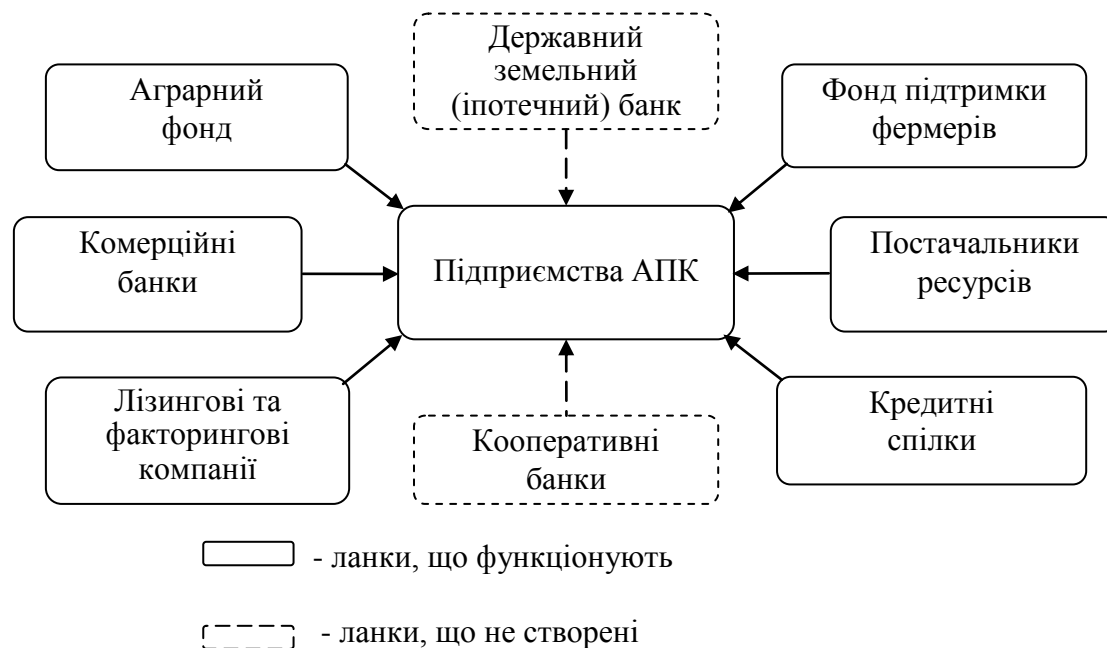

Рис. 2.2. Складові кредитної інфраструктури аграрної сфери України

Джерело: запропоновано автором

Відсутність Земельного (іпотечного) банку у нашій державі пов'язана з багатьма труднощами. Основними чинниками, що гальмують процес створення нових кредитних установ з обслуговування вітчизняних підприємств аграрної сфери, є відсутність ринку сільськогосподарських земель; низький рівень ліквідності активів сільськогосподарських підприємств; дефіцит довгострокових кредитних ресурсів у банківських установах; висока ціна кредитних ресурсів на внутрішньому фінансовому ринку; недостатній рівень розвитку інфраструктури іпотечного ринку; відсутність реальних інституційних інвесторів тощо.

В Україні вже була невдала спроба створення Державного земельного банку як спеціалізованої установи для кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі та іншого майна. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2012 р. № 609 було створено ПАТ «Державний земельний банк» та сформовано за рахунок коштів державного бюджету статутний капітал банку в розмірі 120 млн грн. Передбачалось, що банк забезпечуватиме управління землями сільськогосподарського призначення державної власності та виконуватиме функцію з реалізації державних кредитних програм, передусім для середнього і малого бізнесу у сільській місцевості. Однак, згодом за пропозицією Кабінету міністрів України, який вважав існування Земельного банку корупційним, депутати Верховної Ради ухвалили законопроект від 25.04.2014 р. № 4784 «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України (щодо функціонування Державного земельного банку)», яким ліквідували Державний земельний банк.

Не вдаючись до аналізу політичної складової доцільності існування Державного земельного банку в нашій країні, вважаємо, що діяльність Державного земельного банку як спеціалізованої установи для кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі пов'язана з низкою проблем, серед яких надмірна ризиковість його кредитної діяльності внаслідок високої частки у нього (понад 50 % відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність») однотипних активів – кредитів під заставу землі, обмежених обсягів іпотечного кредитування на початковому етапі його діяльності в умовах відсутності достатньої інфраструктури ринку землі, додаткових обмежень діяльності спеціалізованих банків, зокрема щодо залучення вкладів фізичних осіб (не більше 5 % капіталу комерційних банків).

Зважаючи на це, доцільніше створити в Україні універсальний Державний земельний (іпотечний) банк. Його діяльність була б менш ризикованою, оскільки нівелюватиметься диференціацією діяльності у сфері АПК, а не лише іпотечним кредитуванням під заставу землі. Державний земельний банк як універсальна фінансова установа, працюватиме з усіма формами аграрних підприємств, використовуватиме різноманітні види застави за кредитами та забезпечить здешевлення вартості кредитних ресурсів для аграрних виробників (в середньому 8-9 % річних, що як мінімум удвічі менше, ніж ставка комерційних банків).

Механізм кредитування вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників універсальним Державним (іпотечним) земельним банком наведено на рис. 2.3.

Окрім того, Державний земельний (іпотечний) банк має активно співпрацювати з комерційними банками України у частині рефінансування, надання та отримання гарантій, а також брати на себе частину ризиків, пов'язаних з кредитуванням аграріїв. Реальними джерелами фінансових ресурсів для функціонування такого банку можуть бути кошти Державного бюджету України, іпотечні облігації, кошти міжнародних фінансових інституцій та приватних інвесторів. За оцінками експертів, для ефективної діяльності банку та повномасштабного кредитування аграріїв його статутний капітал має сягати мінімум 50 млн дол, а ще краще – 1,0 млрд грн¹. Для його створення доцільно використати можливості вже існуючого державного банку, що дозволить прискорити початок його діяльності та суттєво зменшити витрати².

¹ Колесник І. А. Проблеми та перспективи розвитку аграрної іпотеки в Україні у контексті світового досвіду / І. А. Колесник // Європейські перспективи. – 2011. – № 2, ч. 2. – С. 13-17.

² Про наукове забезпечення розвитку іпотечного кредитування в аграрному секторі [Електронний ресурс] // Національна академія аграрних наук України. – Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua/content/prozasidannyprezidiyi-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-z-pitannya-pro>.

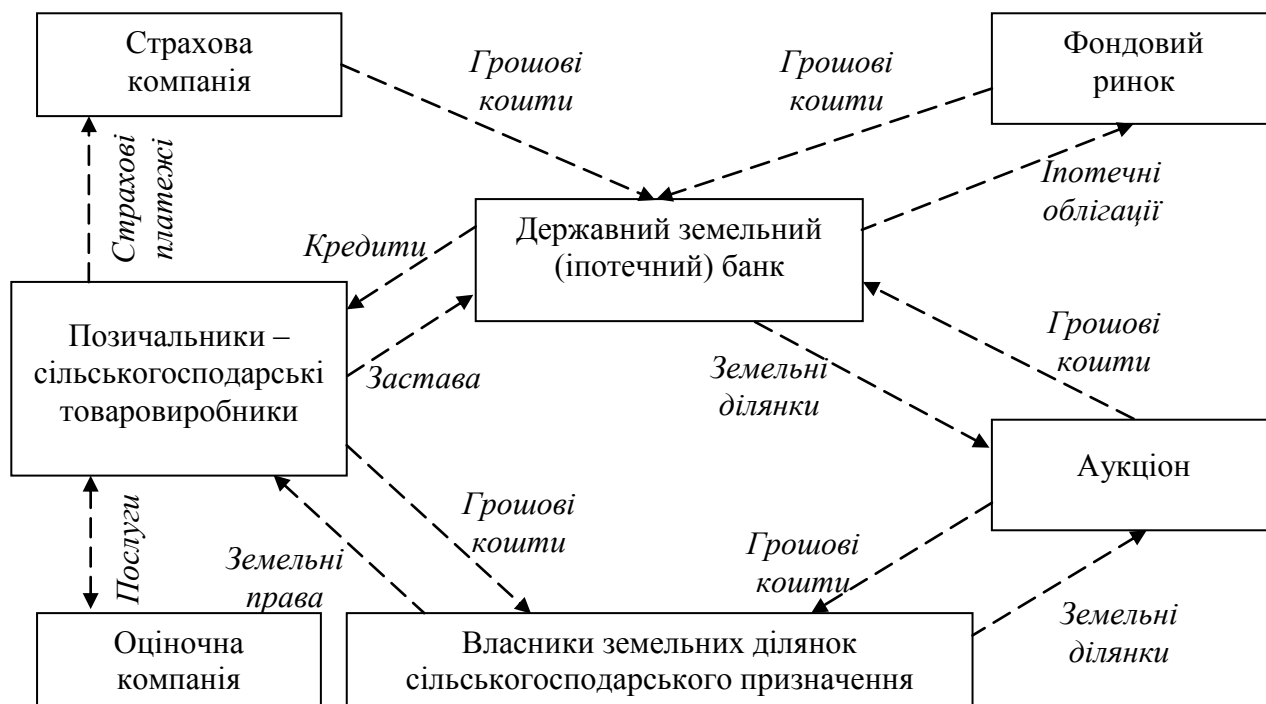

Рис. 2.3. Схема кредитування вітчизняних сільськогосподарських підприємств Державним земельним (іпотечним) банком

Джерело: адаптовано за даними¹.

Для забезпечення діяльності Державного земельного (іпотечного) банку є відповідний ресурсний потенціал. В Україні налічується 10,6 млн га сільськогосподарських угідь державної власності. На часі запровадження надійних механізмів щодо ефективного використання земель від умерлої спадщини (2 млн га) та невитребуваних паїв (1,5 млн га). Крім того, слід навести лад з орними землями, які роздроблені на 7 млн часток (паїв), у середньому площа яких становить 3-4 га, що множить труднощі для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва². Згодом, після створення ринку сільськогосподарських земель та із зняттям мораторію на їх обіг, буде надана можливість передавати в іпотеку приватні земельні ділянки сільськогосподарського призначення та право оренди на ці ділянки.

Кредитування під заставу землі є цілком реальним економічним явищем за умови скасування мораторію на купівлю-продаж цього активу. Аргументом на користь застави землі як джерела фінансового забезпечення економічного зростання сільського господарства є те, що у світі кредити під заставу землі становлять 95 % від інвестиційного ресурсу фермерів, і тільки 5 % – це кошти

¹ Лупенко Ю. О. Основні засади становлення та функціонування іпотечного кредитування аграрного сектора економіки [Електронний ресурс] / Ю. О. Лупенко. – Режим доступу: <http://iae.faaf.org.ua/images/iae/lupenko%20ipotagro%202012.pdf>.

² Державний земельний банк в Україні: перспективи діяльності [Електронний ресурс] // Дайджест аграрних новин. – Режим доступу: http://farmer.co.ua/news/?id=&action=view&f_no=279.

від продажу земельних ділянок¹. Як свідчать результати наукових досліджень ННЦ «Інститут аграрної економіки», використання іпотеки дасть змогу агроформуванням збільшити обсяги одержаних кредитів у 6-9 разів – до 120 млрд грн, у 7-11 разів подовжити терміни кредитування – до 35 років під відчутно нижчі відсотки за кредитами (до 5 % річних) та суттєво (до 100 %) розширити доступність кредитування².

З метою впровадження механізму іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення найближчим часом необхідно розв'язати такі завдання: завершити приватизацію земель сільськогосподарського призначення на умовах її прозорості; впровадити ефективну систему вивчення попиту і пропозиції, забезпечити розвиток маркетингу й менеджменту на ринку землі; вдосконалити оцінку нерухомості і, насамперед, земельних ділянок сільськогосподарського призначення; забезпечити надійну систему реєстрації прав на нерухоме майно і операції з ним, а також заставних з метою зменшення ризиків, пов'язаних із сумнівними правами; створити судовий механізм для розгляду випадків, пов'язаних з погашенням іпотечного боргу; створити систему інституцій, що забезпечує оборот іпотечних позик, гарантії щодо цінних паперів, забезпечених пулом застав тощо.

Забезпечення обігу землі неможливе без випуску і обігу земельних цінних паперів. На відміну від акцій і звичайних облігацій підприємств, ці цінні папери забезпечені нерухомістю і тому є привабливими для вкладення коштів. В Україні ще не сформовано довгострокового фінансового ринку. Іпотечні цінні папери є складними фінансовими інструментами, тому не можна сподіватися на їхнє швидке масове сприйняття. Також, треба враховувати психологічний фактор – певну недовіру до фінансових продуктів, у тому числі й до такого продукту, як іпотечні облігації. В Україні іпотечне кредитування здійснювалось би значно активніше, якби було вирішено проблему використання земельних цінних паперів як на законодавчому рівні, так і в організаційному відношенні за безпосередньою активною участю держави. Поява на фондовому ринку іпотечних цінних паперів сприяла б підвищенню інтересу потенційних інвесторів до фінансування аграрної сфери та пожвавленню ринку цінних паперів.

Враховуючи, що в Україні 85-90 % земель сільськогосподарського призначення використовуються аграрними підприємствами на умовах оренди, залучення цих земель у систему іпотечного кредитування може відбуватися

¹ Дідківська Л. І. Потенційні ризики аграрної іпотеки / Л. І. Дідківська // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 53-57, с. 54.

² Про наукове забезпечення розвитку іпотечного кредитування в аграрному секторі [Електронний ресурс] // Національна академія аграрних наук України. – Режим доступу: <http://old.uaan.gov.ua/content/pro-zasidannya-prezidiyi-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-z-pitannya-pro>.

шляхом отримання кредиту під заставу права оренди земельної ділянки¹. Застосування у кредитуванні механізму застави земельних ділянок та прав на них стане можливим із започаткуванням ринку земель сільськогосподарського призначення. Тільки за земельними ділянками, що перебувають в оренді (17,4 млн га), потенційні обсяги кредитування можуть досягнути 201,1-281,4 млрд грн².

Розробка механізму застави права оренди відкриває агроформуванням доступ до іпотечного кредиту, а власникам землі – дозволить зберегти об'єкт власності. Схема одержання кредиту під заставу права оренди земельної ділянки наведена на рис. 2.4.

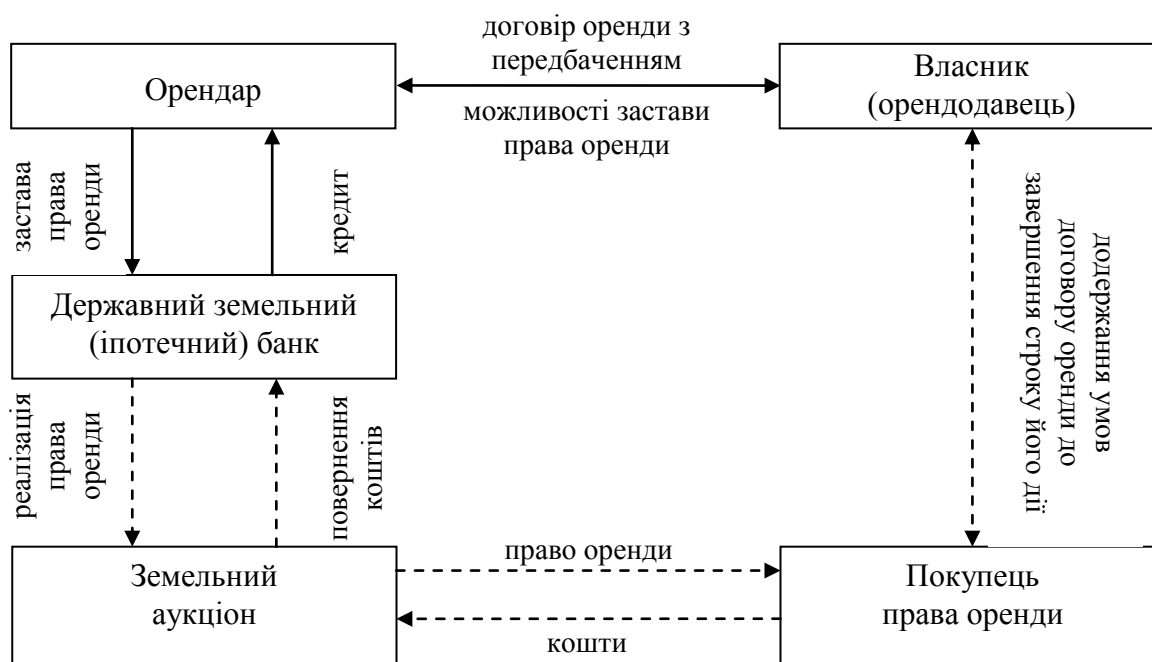

Рис. 2.4. Схема кредитування під заставу права оренди землі
Джерело: складено за даними³.

Враховуючи зарубіжний досвід, вважаємо доцільним створення в Україні розгалуженої інфраструктури іпотечного ринку, складовими елементами якої мають стати різноманітні фінансово-кредитні установи. Центральне місце у цій системі має посідати універсальний Державний земельний (іпотечний) банк. Крім цієї інституції, доцільно також підтримувати функціонування недержавних іпотечних банків, у тому числі і на регіональному рівні, а також надати можливість здійснювати іпотечне кредитування і небанківським фінансово-

¹ Прокопенко В. Ю. Регулююча роль держави в розвитку іпотечного кредитування землі / В. Ю. Прокопенко, М. Т. Юхно // Проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 19-22.

² Безуглий М. Д. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України / М. Д. Безуглий, М. В. Присяжнюк. – К.: Аграр. наука, 2012. – 48 с.

³ Колесник І. А. Проблеми та перспективи розвитку аграрної іпотеки в Україні у контексті світового досвіду / І. А. Колесник // Європейські перспективи. – 2011. – № 2, ч. 2. – С. 13-17, с. 16.

кредитним установам, що, у свою чергу, сприятиме конкуренції на ринку іпотечних кредитів, збільшенню його ресурсів і зниженню відсоткових ставок.

Суттєвим доповненням до діяльності універсального Державного земельного (іпотечного) банку слід вважати створення мережі локальних кооперативних іпотечних банків. Такі банки могли б проводити політику диференційованого підходу до потенційних позичальників залежно від їх кредитної історії та результативності господарювання. Кооперативна форма утворення спеціалізованих іпотечних банків дозволяє значно розширити можливості застосування низьколіквідних (не тільки за критерієм низької якості, а й місця розташування) сільськогосподарських земель як предмета застави, що у багатьох регіонах стримуватиме доступ в аграрний сектор іпотечних кредитів великих комерційних банків. Адже, у кооперативних банках існує можливість використання такого додаткового предмета застави іпотечного кредиту як кругова порука. Засновники такого банку – аграрні товаровиробники – можуть передбачати в його статуті чіткі вимоги щодо такого особливого виду застави, а також конкретних вимог щодо форм розрахунків, у випадку звернення стягнення на такий предмет застави, при невиконанні позичальником умов кредитного договору.

Формування системи кооперативних банків в Україні дозволить аграрним виробникам ефективно функціонувати у складних, перш за все, в кризових умовах, оскільки ці установи не пов'язані із споживчим кредитом, а лише з виробничим, а також працюють на засадах собівартості, не підвищують кредитних ставок для аграрних підприємств, порівняно з комерційними банками, і залишаються більш доступними. Створити дієву систему кооперативних банків в нашій країні без державної підтримки практично не можливо. І причиною цього є не слабкість організаційно-правової форми кооперативного банку, а специфіка його неприбуткової природи, нинішня фінансова неспроможність сільськогосподарських товаровиробників створити статутний капітал банку та деяка природна недовіра до кооперування.

Для відродження кооперативних банків в Україні необхідна підтримка держави у їх створенні з подальшим викупом членами кооперативу паїв держави впродовж тривалого терміну (скажімо, протягом 20 років) або навіть на безповоротних засадах, як це відбулося у багатьох країнах з перехідною економікою.

Важливою складовою кредитної інфраструктури аграрної сфери економіки України є Аграрний фонд, який функціонує на підставі Постанови КМУ від 06.07.05 р. № 543 як державна спеціалізована бюджетна установа, уповноважена реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки. З метою забезпечення ефективності, відкритості та прозорості роботи, доведення інформації безпосередньо до аграрних товаровиробників, створено 25 регіональних відділень у всіх обласних центрах України, які тісно

співпрацюють не тільки з головними управліннями агропромислового розвитку, але й з товаровиробниками усіх форм власності.

Аграрний фонд починав свою діяльність, оперуючи досить скромними 500 млн грн., а вже через п'ять років урядом виділялись асигнування на державну підтримку на рівні 3,4 млрд грн¹. За даними прес-служби Міністерства аграрної політики і продовольства у 2012-2013 маркетинговому році Аграрний фонд отримав 7,2 млрд грн для забезпечення державної підтримки сільськогосподарських виробників².

Наразі Аграрний фонд забезпечує державну підтримку сільськогосподарських виробників за трьома основними напрямками: спотових, форвардних і заставних закупівель.

Система форвардних контрактів дозволяє отримати доступ до фінансування для посівної і збиральної кампаній сільськогосподарським підприємствам практично будь-якого розміру. Сума авансового платежу становить 50 % від вартості контракту, розрахованої на основі мінімальної інтервенційної ціни для відповідного класу зернової культури на умовах форвардного контракту. Остаточна ціна розраховується на основі середньозваженої ціни, яка буде складатися протягом трьох торгових сесій на Аграрній біржі або сертифікованих нею акредитованих товарних біржах на дату оформлення покупки зерна, за мінусом отриманого авансу та плати за фінансування на підставі середньозваженої процентної ставки згідно з даними НБУ. Однак найближчим часом Аграрний фонд збирається змінити механізм формування ціни за форвардними контрактами, ґрунтуючись на поточному курсі долара, і збільшити рівень передоплати до 65 %.

Механізм заставних операцій передбачає кредитування виробників зерна шляхом надання їм державної бюджетної позики під заставу зерна на пільгових умовах. Це означає, що кредитування здійснюється за ставкою Національного банку України, яка є відчутно меншою від ставки комерційних банків і становить не більше 8 %. Вартість заставного зерна визначена у розмірі не більше 80 % мінімальної інтервенційної ціни. Крім того, процедура отримання кредитних ресурсів значно простіша, ніж у комерційних банках. Товаровиробникові зерна гарантується право у будь-який час повернути кредитні кошти і відсотки за користування кредитом, а також одержати назад заставлене зерно. У випадку неповернення кредитних коштів до початку нового маркетингового року заставне майно переходить у власність Аграрного фонду.

У 2013 р. Аграрний фонд став публічним акціонерним товариством зі статутним капіталом 5 млрд грн. згідно з постановою Кабінету міністрів України

¹ Мінагрополітики: Микола Присяжнюк привітав з п'ятою річницею Аграрний фонд України [Електронний ресурс] // Прес-служба Мінагрополітики. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=243512810.

² Сидоренко О. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК [Електронний ресурс] / О. Сидоренко // Український журнал «Економіст». – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/216-prodovolcha-bezpeka-ukrayini-nemozhлива-bez-derzhavnogo-regulyuvannya-apk.html>.

від 22 квітня 2013 р. № 364. У капіталі фонду 100 % належать державі, управління корпоративними правами здійснює Міністерство аграрної політики та продовольства, яке було ініціатором перетворення Аграрного фонду у ПАТ, мотивуючи це можливістю фонду залучати не бюджетні кошти і здійснювати інвестиційні проекти в аграрному секторі.

Така трансформація державної установи у публічне акціонерне товариство пов'язана, зокрема, з серйозними порушеннями у роботі Державної спеціалізованої бюджетної установи (ДСБУ) «Аграрний фонд». Так, за сім років діяльності Аграрного фонду недостача продукції, яка сформувалась у цій установі з 2005 р., склала 282 тис. тонн, при цьому 90 % цього обсягу було розкрадено до березня 2010 р.¹. Протягом 2010-2014 рр. в держкомпанії була зафіксована нестача 380,7 тис. тонн продукції загальною вартістю 1,2 млрд грн².

За результатами ревізії Державної фінансової інспекції України встановлено, що з початку свого існування ДСБУ «Аграрний фонд» не провела жодної товарної чи фінансової інтервенції. Декілька відповідних операцій були здійснені лише упродовж останніх двох років, переважна більшість з них – з порушенням законодавства. За станом на квітень 2015 р. в ДСБУ враховувалося тільки 3,4 тис. тонн зерна, в той час як відповідно до законодавства запаси повинні складати 20 % від внутрішніх річних норм споживання (не менше 1,2 млн т зерна)³.

Разом з тим, враховуючи важливу роль Аграрного фонду у регулюванні цінової політики у вітчизняному аграрному секторі, необхідно максимально використовувати його переваги. Для посилення ролі Аграрного фонду у фінансовій підтримці аграріїв в умовах прогнозованої нестабільності світових цін на сільськогосподарську продукцію необхідно збільшувати його фінансування.

З метою удосконалення роботи Аграрного фонду необхідно вжити такі заходи:

- впровадити новий механізм реалізації товарних запасів, які є власністю Аграрного фонду. Цей механізм передбачає надання Аграрним фондом переробним підприємствам безвідсоткового товарного кредиту під заставу майна на термін, зазвичай, до 6 місяців. Переробне підприємство використовує отримані товарні запаси у своїй виробничій діяльності, а за рахунок виручки від реалізації готової продукції повертає Аграрному фонду кошти у сумі вартості товарного кредиту;

¹ За семь лет из Аграрного фонда украдено 282 тыс. тонн сельхозпродукции [Электронный ресурс] // Газета «Дело». – Режим доступа: <http://delo.ua/business/za-sem-let-iz-agrarnogofonda-ukradeno-282-tys-tonn-selhozpro-179260/>.

² Держфінінспекція хоче ліквідувати збитковий «Аграрний фонд» [Електронний ресурс] // Газета «Економічна правда». – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/21/551840/>.

³ Держфінінспекція хоче ліквідувати збитковий «Аграрний фонд» [Електронний ресурс] // Газета «Економічна правда». – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/21/551840/>.

- запровадити форвардні контракти «з дорученням», що передбачає одержання сільськогосподарським товаровиробником у період весняно-польових робіт від Аграрного фонду 50 % вартості форвардного контракту в обмін на заставу. Після збору урожаю зернових сільськогосподарський товаровиробник обмінює заставу на заставне свідоцтво і одержує решту (50 %) коштів. Згідно з графіком, виконання форвардного контракту сільськогосподарський товаровиробник за дорученням Аграрного фонду здійснює товарну інтервенцію зерном за ціною форвардного контракту і повертає кошти кредиторів без сплати відсотків за користування кредитними ресурсами;

- супроводжувати в якості кредитора механізм обігу аграрних розписок, що дасть змогу товаровиробникам отримати через цей фінансовий інструмент готівкові кошти за рахунок кредитування під заставу майбутнього урожаю і власного майна та підвищити ефективність довгострокового планування господарської діяльності. З іншого боку, переробні підприємства знизять ризик щодо непоставки продукції.

- провести трансформацію Аграрного фонду у фінансову установу, що дасть йому змогу брати участь у фінансуванні пріоритетних для держави інвестиційних проектів.

Державна підтримка фермерських господарств здійснюється переважно через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який є державною бюджетною установою та виконує функції щодо фінансової підтримки становлення і розвитку вітчизняних фермерських господарств.

Державна підтримка вітчизняних фермерських господарств в Україні може здійснюватися за бюджетними програмами «Фінансова підтримка фермерських господарств», «Надання кредитів фермерським господарствам» та «Надання кредитів фермерським господарствам за рахунок коштів Стабілізаційного фонду». Фінансова підтримка надається в межах коштів, передбачених у державному бюджеті на відповідні цілі.

Обсяги державної фінансової підтримки вітчизняних фермерських господарств є недостатніми з огляду на ту роль, яку вони відіграють в економіці аграрної сфери. Так, за 2007-2009 рр. частка державної підтримки фермерських господарств у загальному обсязі державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників становила лише 2 %¹, а частка сільськогосподарської продукції, виробленої фермерськими господарствами, у загальному обсязі продукції сільськогосподарських підприємств становила 11,2 %².

Починаючи з 2010 р. намітилась стійка тенденція до істотного зменшення як обсягів державної підтримки, так і до призупинення окремих бюджетних програм фінансування фермерських господарств. Впродовж 2010-2014 рр. за бюджетною

¹ Про результати аналізу використання коштів державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК [Електронний ресурс] // Рахункова палата України. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16720005>.

² Статистичний щорічник України за 2009 рік // Державний комітет статистики України. – К., 2010. – 567 с, с. 141.

програмою 2801230 «Фінансова підтримка фермерських господарств» на безповоротній основі кошти взагалі не передбачались, що суттєво стримує розвиток фермерських господарств та створення нових суб'єктів господарювання. Для підтримки вітчизняних фермерів протягом 2010-2014 рр. держава виділяла кошти лише за бюджетною програмою 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» на поворотній основі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Державна фінансова підтримка вітчизняних фермерських господарств
за бюджетною програмою 2801460
«Надання кредитів фермерським господарствам»**

Показник	2009 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість фермерських господарств, од.	41906	40965	40676	40856	40752
Передбачено, млн грн	27,2	28,0	26,8	27,9	27,9
Використано, млн грн	8,1	21,2	6,4	6,3	-
Кількість фермерських господарств, які отримали кредити, од.	138	138	45	35	-
Середня сума кредиту, тис грн	58,7	153,6	142,2	180,0	-

Примітка: інформація щодо використання коштів у 2014 р. відсутня.

Джерело: розраховано за даними¹.

Дані табл. 2.2 свідчать, що доступ фермерських господарств до кредитних ресурсів є дуже обмеженим. Частка господарств, які отримали кредити у 2009 р., становить 0,3 % у загальній їх кількості, а в 2013 р. – лише 0,1 %. Відсоток використання кредитних коштів, передбачених відповідною бюджетною програмою, також на низькому рівні: у 2009 р. становить 29,8 %, а в 2013 р. – 22,6 %.

У Державному бюджеті України на 2014 р. було передбачено 27,9 млн грн. для надання фінансової підтримки фермерським господарствам у вигляді безвідсоткових кредитів, з терміном повернення до 5 років. Найбільшу суму безвідсоткової кредитної допомоги у 2014 р. передбачено для Кіровоградської і Дніпропетровської областей – обсяг фінансової підтримки 5091,8 тис грн, а найменшу для Чернівецької, Івано-Франківської і Рівненської загальним обсягом 786,9 тис грн². Інформація щодо використання коштів за бюджетною програмою 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» за 2014 р., на жаль, є відсутньою.

Разом з тим, в умовах розвитку інтеграційних процесів в Україні (членство в СОТ та ін.), а також з розвитком ринкових відносин вітчизняні фермери можуть втратити більшість з нинішніх форм їх державної фінансової підтримки. Наразі діючі форми державної підтримки фермерських господарств є засобами прямої дії, що чинять негативний вплив на торгівлю і виробництво (тобто є засобами

¹ Матеріали офіційного сайту Українського державного фонду підтримки фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udf.gov.ua/>.

² Матеріали офіційного сайту Українського державного фонду підтримки фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udf.gov.ua/>.

«жовтої» скриньки). На фоні жорстких зобов'язань перед СОТ саме такі заходи мають бути скорочені з часом. На нашу думку, в Україні необхідно істотно реформувати систему державної підтримки сільського господарства з ширшим використанням заходів «зеленої» скриньки. До останньої належать заходи, не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників, які таким чином не порушують принципів справедливої конкуренції. У тому числі в межах «зеленої» скриньки витрати державної фінансової підтримки фермерів можуть бути спрямовані на сприяння збуту сільськогосподарської продукції, удосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж) тощо^{1;2}.

Удосконалення вітчизняної системи державної підтримки фермерів, на наш погляд, має складатись з двох взаємопов'язаних процесів, з одного боку, держава здійснюватиме фінансову підтримку розвитку ринкової інфраструктури (транспортної, збутової, обслуговуваної, інформаційної), а, з іншого боку, фермери, одержуючи фінансову підтримку держави, мають активізувати свої зусилля для об'єднання в сільськогосподарські кооперативи з метою оптимізації бізнес-діяльності та зменшення власних фінансових витрат за рахунок здешевлення виробництва і збуту продукції.

Саме сільськогосподарські кооперативи є найпоширенішим і дієвим ринковим механізмом, завдяки якому зарубіжні фермерські господарства підтримують розвиток товарного виробництва в аграрній сфері й забезпечують власні економічні інтереси. Участь фермерів у кооперативах є традиційною для країн Північної Європи, Нідерландів, Ірландії. В більшості країн континентальної Європи в кооперативи об'єднано близько 80 % усіх фермерських господарств. У США від 60 до 80 % фермерських господарств є членами кооперативів. Приблизно таке саме становище в Канаді та Австралії. У Великобританії й Італії участь у кооперативах беруть близько 35-40 % усіх фермерських господарств³.

Широкого поширення функціонування сільськогосподарських кооперативів набуло завдяки вдалому поєднанню координації великого виробництва у сфері різного виду послуг з невеликими фермерськими господарствами. Сільськогосподарська кооперація приваблює фермерів і тим, що, дотримуючись добровільного рівноправного партнерства, вони повністю зберігають свою господарську самостійність, відповідальність за прийняття управлінських рішень. Кооперативи здійснюють захист інтересів фермерів і підвищують їх конкурентоспроможність у системі ринкових відносин.

¹ Нів'євський О. СОТ та сільське господарство / О. Нів'євський // Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України: науково-практичне видання. – К.: Український центр міжнародної інтеграції, 2006. – С. 53-59.

² Осташко Т. Перспективи сільського господарства після вступу України до СОТ / Т. Осташко // Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України: науково-практичне видання. – К.: Український центр міжнародної інтеграції, 2006. – С. 46-52.

³ Глущенко С. В. Напрями розвитку бюджетної підтримки фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Глущенко // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/NaUKMA/Econ/2007_68/04_glushchenko_s.pdf.

Державна фінансова підтримка розвитку вітчизняного кооперативного руху серед фермерів може здійснюватись за такими напрямками: фінансова допомога новостворюваним кооперативам при здійсненні організаційних витрат (оренда офісів, придбання оргтехніки тощо); цільові довгострокові бюджетні кредити і субсидії – до 50 % витрат на будівництво та ремонт виробничих і складських приміщень, придбання устаткування, транспортних засобів для новостворених і діючих кооперативів; пільгові кредити всім кооперативам на поповнення обігових коштів тощо.

Банківське кредитування для вітчизняних аграрних підприємств є найпоширенішим, але аж ніяк не найдешевшим способом залучення фінансових ресурсів. Переважна частина підприємств аграрної сфери на сьогодні не має доступу до банківських кредитів. Це пояснюється як високими відсотковими ставками, так і низькою кредитоспроможністю виробників аграрної продукції. Більшість з них у якості застави за кредитом окрім майбутнього врожаю нічого надати не можуть, оскільки земля, яку вони використовують як основний засіб виробництва, є орендованою.

До 2014 р. кількість комерційних банків, які кредитували аграрних товаровиробників, обчислювалася десятками, в 2014 р. на ринку активно продовжують діяльність лише кілька банків, які зробили ставку на довгострокову побудову бізнесу в цій галузі – наприклад, такі як АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Креді Агріколь Банк», ПАТ «ПУМБ», АТ «ПроКредит Банк». Така ситуація склалась у результаті введення у 2014 р. тимчасової адміністрації в ряді банків, які раніше займалися агрокредитуванням (ПАТ «Ві-Ей-Бі Банк»), банкрутства кількох великих позичальників (агрохолдинги «Мрія», «ТАКО», «Агротон»), а також спекуляції з оподаткуванням аграрних виробників (відшкодування експортного ПДВ, збільшення ставки фіксованого сільськогосподарського податку, перемови з МВФ з приводу можливого скасування пільгового режиму оподаткування ПДВ тощо).

Сезонність і ризикованість аграрного бізнесу, низький рівень банківської ліквідності і політичні процеси в нашій державі обумовлювали консервативну політику кредитування аграрної сфери в останні роки, а також підвищені вимоги до позичальників і застав. У 2014-2015 рр. комерційні банки з вітчизняним капіталом страждають від відсутності ліквідності, комерційним банкам із іноземним капіталом перекрыті ліміти з боку материнських компаній через ризики на вітчизняному аграрному ринку, а банки російського походження з цілком зрозумілих причин не поспішають нарощувати свої кредитні портфелі та інвестувати вільні кошти в економіку України¹. У результаті традиційне банківське кредитування, яке розглядається в інших державах світу як основний інструмент фінансування потреб аграрних товаровиробників, в Україні застосовується в недостатніх обсягах.

¹ Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

Кредитні спілки відіграють незначну роль у кредитуванні сільськогосподарських підприємств, частка кредитів особистим селянським та фермерським господарствам у кредитному портфелі кредитних спілок у 2010 р. складала лише 3,8 %, у 2014 р. – 9,3 %¹.

В умовах кризових явищ в національній економіці кредитні спілки постраждали найбільше, оскільки не отримали ніякої підтримки з боку Кабінету Міністрів України або Національного банку України. Розгляд можливості створення системи рефінансування кредитних спілок на базі комерційних банків, зокрема Фонду гарантування вкладів вкладників кредитних спілок, який дозволив би одержувати цільові кредити від НБУ і надавати їх кредитним спілкам для подолання проблеми ліквідності малих сільськогосподарських господарств, взагалі не створено. Відтак, ефективність функціонування кредитних спілок на ринку аграрного кредитування залишається низькою.

В Україні існують реальні можливості для ефективного застосування аграрного лізингу, але для виробників сільськогосподарської продукції сучасний стан функціонування лізингового ринку характеризується ще несприятливими умовами щодо отримання необхідних матеріально-технічних засобів для ведення господарської діяльності. Саме через неспроможність більшості комерційних лізингових компаній скласти достойну конкуренцію комерційним банкам пояснюється унеможливлення здешевлення лізингових операцій порівняно з банківськими кредитами. Відтак вітчизняні аграрні підприємства, користуючись лізингом, повинні сплатити достатньо високі суми авансу й лізингових послуг, а також забезпечити додаткову заставу до об'єкта лізингу².

Економічні взаємовідносини між аграрними товаровиробниками й лізинговими компаніями будуються, переважно, на принципах монополії і не враховують об'єктивних економічних законів та інтересів аграрних товаровиробників. Вони носять дискримінаційний, а не стимулюючий характер, у результаті чого не всі учасники лізингових послуг мають рівні можливості для конкуренції. Так, лізингові компанії державної форми власності для збільшення прибутку встановлюють вищу ціну на сільськогосподарську техніку та обладнання. При цьому розмір платежів за лізингом для лізингоодержувача значно збільшується. Крім цього, державні лізингові компанії як монополісти на ринку лізингових послуг, використовуючи безвідсоткові бюджетні кошти, мають можливість диктувати свої вимоги, надаючи сільськогосподарську техніку у лізинг за низькими відсотковими ставками. Приватні ж лізингові компанії таких можливостей не мають.

Поряд з фінансовим лізингом, на який держава постійно виділяє кошти, варто розвивати оперативний лізинг для сільськогосподарських підприємств,

¹ Річні звіти Нацкомфінпослуг за 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

² Бурковська А. В. Стан і перспективи лізингової діяльності в сільському господарстві України / А. В. Бурковська, І. Д. Бурковський, Т. І. Лункіна // Економіка АПК. – 2013. – № 11. – С. 72-77, с. 75.

який дозволяє малоприбутковим аграрним господарствам використовувати нові технології виробництва без залучення значної частини коштів. Постачання техніки для забезпечення потреб аграрних підприємств необхідно здійснювати з двох джерел: закупівля нового обладнання за рахунок державного лізингового фонду і закупівля робочої техніки, що була у використанні у суб'єктів господарювання. Для надання техніки в оперативний лізинг доцільно створити при районних та обласних центрах технічного обслуговування майданчики з технікою для оперативного лізингу, а також організувати на базі районних центрів технічного обслуговування склади запасних частин, пересувні технічні майстерні та пункти технічного обслуговування.

В умовах загострення економічної та політичної ситуації в країні, погіршення доступу до кредитних ресурсів (що є основним джерелом фінансування лізингових операцій), падіння платоспроможності сільськогосподарських підприємств, призупинення інвестиційних проектів у аграрну сферу у найближчі роки можна очікувати значного скорочення обсягів лізингового кредитування та призупинення зростання лізингового ринку. Проте, в структурі капітальних інвестицій частка агролізингу може вирости за рахунок обмеження обсягів банківського кредитування підприємств аграрної сфери.

Одним із дієвих інструментів залучення кредитних ресурсів може стати факторинг, який здатен позитивно впливати на ефективність управління дебіторською заборгованістю підприємства та всіма його активами. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства користуються цим видом фінансових послуг ще не у повній мірі. Основними причинами цього є недосконалість технології розрахункових стосунків між покупцями і постачальниками сільськогосподарської продукції, низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників.

За даними Нацкомфінпослуг за станом на 31.12.2014 р. в Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 264 фінансові компанії, які мають право надавати послуги факторингу. Варто відмітити, що протягом 2011-2012 рр. не було укладено жодного договору факторингу у сільському господарстві. Проте вже у 2013 р. договорів факторингу у сільському господарстві було укладено на суму 17,5 млн грн., що склало 17,4 % від обсягу усіх укладених договорів, а в 2014 р. указаних договорів було укладено лише на 1,3 млн грн., що на 92,6 % менше ніж у 2013 р¹.

Для сільськогосподарських підприємств використання факторингу має незаперечні переваги, оскільки на факторингове обслуговування можуть бути прийняті поставки на невеликі суми. Виставляється тільки вимога до наявності у потенційного клієнта диверсифікованої дебіторської заборгованості. Також значна перевага факторингу для сільськогосподарських підприємств полягає в тому, що він є беззаставною формою кредитування.

¹ Річні звіти Нацкомфінпослуг за 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

Факторинг надає можливість трансформувати дебіторську заборгованість у грошові ресурси і, як результат, ліквідувати дефіцит оборотних коштів і досягти балансу грошових потоків. Навіть при завищених ставках вважається, що факторинг відпрацьовує витрачені на нього кошти, оскільки дозволяє наростити обсяги продажів продукції на 15-20 %¹. Відтак, застосування факторингових операцій у аграрній сфері сприятиме активізації продажу товарів та послуг підприємств агропромислового комплексу, налагодженню продажу товарів у кредит, скороченню термінів обігу грошових коштів.

У складі кредитної інфраструктури аграрної сфери особливе місце займають постачальники ресурсів, до яких належать постачальники техніки, паливо-мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин, зернотрейдери, заводи з переробки молока. Як правило, вони постачають ресурси під заставу майбутнього урожаю. За цією схемою працює більшість сільськогосподарських підприємств. Однак, найефективніші аграрні господарства уникають вказаної схеми кредитування, вважаючи її занадто витратною, і надають перевагу користуванню власними коштами або вигідному банківському кредитуванню, якщо підприємство має добру кредитну історію і користується довірою банку.

Отже, в Україні продовжується процес формування кредитної інфраструктури аграрного ринку, до складу якої з різним ступенем інтеграції входять Аграрний фонд, Фонд підтримки фермерських господарств, комерційні банки, лізингові й факторингові компанії, кредитні спілки та постачальники ресурсів. Поряд з цим, кредитна інфраструктура аграрного ринку ще не набула належного розвитку, що підтверджується відсутністю універсального Державного земельного (іпотечного) банку, кооперативних банків, незначним поширенням кредитних спілок, особливо у сільській місцевості.

2.3. Банківське кредитування аграрних підприємств

Найбільшим кредитором аграрної сфери України як за обсягом, так і асортиментом кредитних послуг є комерційні банки. Банківське кредитування у системі фінансової підтримки вітчизняного аграрного виробництва забезпечує 25-26 % фінансових ресурсів і знаходиться на другому місці після внутрішнього самофінансування, що становить 56-57 %, 12 % – це особисті заощадження фермерських господарств і 5 % дають кошти постачальників ресурсів та переробних підприємств².

¹ Ганюк Р. В. Факторинг, як важіль ефективного формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Р. В. Ганюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/28440.doc.htm.

² Кредитование аграрного сектора [Электронный ресурс] // Газета «Экономические известия». – Режим доступа: <http://www.eizvestia.com/tag/apk>.

Відносини аграрних підприємств з комерційними банками є взаємовигідними: зростання обсягів кредитних вкладень для комерційних банків збільшує дохідність активних операцій у вигляді процентів за користування кредитами, а для суб'єктів господарювання – дає змогу фінансувати виробничі витрати з метою безперервності відтворювального процесу, будучи стимулом ефективного використання банківського кредиту як джерела інвестиційних ресурсів.

Аграрне виробництво є кредитомісткою галуззю і її функціонування без кредитних ресурсів у сучасних умовах практично неможливе. Це зумовлено специфікою галузі: сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого процесу, істотною залежністю від природно-кліматичних умов і застарілою матеріально-технічною базою, високою капіталомісткістю і порівняно низькою фондівдачею, нерівномірним рухом оборотних коштів і нестачею вільних фінансових ресурсів.

Значення кредитів у фінансуванні аграрних товаровиробників, як свідчить зарубіжний досвід, особливо збільшилось в 60-70 роки ХХ століття і в деяких західноєвропейських країнах їх частка в аграрному капіталі наблизилась до 50 %. До країн з найбільшою часткою позичкового капіталу в основному капіталі аграрного виробництва належать такі країни як: Англія та Німеччина – близько 50 %, Франція – понад 40 %, Італія та Бельгія – понад 30 %. Загалом у країнах Європейського Союзу 40 % господарств повністю залежать від залучення позичкових коштів і лише 25 % фермерських господарств обходиться без банківських кредитів^{1,2}

Дослідженням проблем та ролі комерційних банків при кредитуванні підприємств агропромислового комплексу займаються такі вітчизняні вчені: В. М. Алексійчук, В. І. Аранчій, О. Є. Гудзь, Б. А. Дадашев, М. Я. Дем'яненко, Т. Т. Ковальчук, О. В. Крисальний, Ю. Я. Лузан, О. О. Непочатенко, В. О. Паламарчук, М. І. Савлук, П. Т. Саблук, Н. А. Хрущ, С. Г. Черемісіна та інші. Проте окремі питання щодо подальшого вдосконалення банківського кредитування підприємств АПК у сучасних умовах господарювання недостатньо вивчені й вимагають ґрунтовного дослідження.

Попри важливе значення кредитування на розвиток аграрного виробництва, банківське кредитування все ще не відіграє належної ролі у фінансуванні вітчизняного аграрного виробництва. Так, частка кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам, у загальному кредитному портфелі українських банків у 2014 р. становила 7,1 %, а питома вага сільськогосподарського виробництва в загальному обсязі ВВП країни – 16,0 % (табл. 2.3).

¹ Коробейников М. Зарубежная практика кредитования сельского хозяйства [Электронный ресурс] / М. Коробейников // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2010. – № 4. – Режим доступа: http://www.creditcoop.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=108:agropactice&.

² Содома Р. І. Кредитна підтримка банками сільськогосподарських підприємств України [Електронний ресурс] / Р. І. Содома // Облік і фінанси АПК. – Режим доступу: <http://magazine.faaaf.org.ua/content/view/1161/35/>.

Таблиця 2.3

Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Валовий внутрішній продукт, млрд грн	1079,4	1300,0	1404,7	1465,2	1566,7
Валова продукція сільського господарства, млрд грн	187,5	225,4	216,6	246,1	251,4
Частка валової продукції сільського господарства у ВВП, %	17,4	17,3	15,4	16,8	16,0
Загальний обсяг наданих кредитів в економіку країни, млрд грн	501,0	575,6	605,4	669,6	778,8
Заборгованість за кредитами, наданими у сільське, лісове та рибне господарство, млрд грн	26,6	34,1	36,5	40,1	55,3
Частка кредитів, наданих у сільське, лісове та рибне господарство, %	5,3	5,9	6,0	6,0	7,1

Примітка: без тимчасово окупованої території (АР Крим) та Луганської області.

Джерело: розраховано за даними¹.

Така структура кредитного портфеля вітчизняних комерційних банків, на нашу думку, свідчить про розрив між інтересами комерційних банків і потребами в кредитуванні аграрної сфери України. Зауважимо, що статистика НБУ щодо сільськогосподарського корпоративного сектору враховує кредити лісового та рибного господарств, проте лівова частка кредитів надається саме сільському господарству.

Показники ефективності кредитування української аграрної сфери знаходяться на дуже низькому рівні порівняно з аналогічними показниками США (вітчизняна аграрна сфера одержує у 15 разів менше кредитних ресурсів у розрахунку на одиницю виготовленої валової аграрної продукції; у 24 рази менше отримує кредитів на 1 га землі сільськогосподарського призначення, ніж аграрні підприємства США²).

За підрахунками інвестиційного фонду «European Fund for Southeast Europe», українська аграрна сфера недоотримує кредитних ресурсів на суму 8,7 млрд дол. США, при цьому загальний попит на аграрні кредити в Україні, за підрахунками експертів, сягає 12,0 млрд дол. США³. Така ситуація пояснюється тим, що вітчизняним комерційним банкам не вигідно надавати кредити сільськогосподарським товаровиробникам через значно вищий, ніж в інших галузях, ступінь ризиків. Також розвиток кредитного обслуговування аграрного сектора гальмує нерозвиненість ринку землі, що унеможлиблює її використання як

¹ Бюлетені Національного банку України на кінець грудня 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127.

² Бабич Ю. А. Кредитування аграрного сектора економіки у розвинутих країнах світу / Ю. А. Бабич // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 155-162.

³ European Fund for Southeast Europe. Potential for Agricultural Finance in Ukraine [Electronic resource] // EFSE. – Mode of access: <http://www.efse.lu>.

застави для отримання кредиту, знос основних засобів у галузі, недосконалість механізму захисту прав кредитора, брак ефективного страхового захисту тощо.

Як свідчить вітчизняний досвід, банківська система навіть під час економічного зростання надавала перевагу кредитуванню інших галузей економіки, а не аграрної сфери. За умов погіршення економічної ситуації в країні загальне скорочення обсягів кредитування відбувається переважно за рахунок обмеження кредитування підприємств АПК. Комерційні банки починають застосовувати дискримінаційний підхід по відношенню до аграрних підприємств, підвищуючи їм ставки кредитування у порівнянні із суб'єктами господарювання інших галузей економіки¹.

Аналіз банківського кредитування сільськогосподарських підприємств свідчить про скорочення кількості комерційних банків, які кредитують підприємства цієї галузі. Так, до 2008 р. кредиторами аграрних підприємств були до 100 комерційних банків, тоді як у 2010-2014 рр. – до 20, основними з яких є АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ КБ «ПриватБанк», ПАТ «КІБ Креді Агріколь», ПАТ «Ві-Ей-Бі Банк», ПАТ «ІНГ Банк Україна», АТ «Укрексімбанк», АТ «Ощадбанк».

Таблиця 2.4

**Рейтинг вітчизняних комерційних банків за кількістю кредитів,
наданих сільськогосподарським підприємствам у 2012 р.**

№ п/п	Комерційний банк	Сума наданих кредитів, тис. грн	Кількість наданих кредитів, шт	Середня сума кредиту, тис. грн
1	ПАТ КБ «ПриватБанк»	1079707,8	1432,0	754,0
2	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	1041964,4	1109,0	939,6
3	ПАТ КБ «Надра»	12724,5	543,0	23,4
4	АТ «ПроКредит Банк»	188864,9	410,0	460,6
5	АТ «ОТП Банк»	176191,8	283,0	622,6
6	АТ «Ощадбанк»	325271,4	265,0	1227,4
7	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	509441,1	236,0	2158,6
8	ПАТ «Мегабанк», Харків	176802,5	195,0	906,7
9	ПАТ «КІБ Креді Агріколь»	2365480,1	133,0	17785,6
10	ПАТ «Ві-Ей-Бі Банк»	1096113,5	79,0	13874,9
11	АТ «Укрексімбанк»	933618,2	74,0	12616,5
12	ПАТ «Кредобанк»	49389,4	74,0	667,4
13	ПАТ «ПУМБ»	352072,3	67,0	5254,8
14	ПАТ КБ «Фінансова Ініціатива»	90021,8	60,0	1500,4
15	АТ «МетаБанк»	44827,2	54,0	830,1
16	ПАТ «Укрсоцбанк»	59125,1	47,0	1258,0
17	ПАТ «Банк «Київська Русь»	71309,1	46,0	1550,2
18	АТ «Ерсте Банк»	17011,3	36,0	472,5
19	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	1340635,9	35,0	38303,9
20	ПАТ «Промінвестбанк»	257468,3	35,0	7356,2

¹ Дадашев Б. А. Кредитування агроформувань: проблеми та напрями стабілізації / Б. А. Дадашев, С. Г. Черемісіна // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 142-149, с. 145.

Джерело: адаптовано за даними¹.

При цьому найбільш активними кредиторами є іноземні, з іноземним капіталом та системні вітчизняні банки, що зумовлено наявністю у них довгострокового капіталу нижчої вартості та кращим ризик-менеджментом.

Комерційні банки, які надавали кредити вітчизняним сільськогосподарським підприємствам у 2012 р., наведені у табл. 2.4.

З даних табл. 2.4 видно, що за кількістю наданих кредитів у 2012 р. лідерами були такі комерційні банки як ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ КБ «Надра», АТ «ПроКредит Банк», а за середньою сумою наданого кредиту – ПАТ «ІНГ Банк Україна», ПАТ «КІБ Креді Агріколь», ПАТ «Ві-Ей-Бі Банк», АТ «Укрексімбанк».

Варто відзначити, що майже усі системні банки (ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «Укрексімбанк», ПАТ «Креді Агріколь Банк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «ПУМБ») орієнтуються на кредитування великих сільськогосподарських виробників та агрохолдингів. До комерційних банків, які порівняно з іншими банками найбільше кредитували малі і середні сільськогосподарські підприємства, можна віднести ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «ПроКредит Банк», АТ «ОТП Банк», ПАТ «Мегабанк». Серед вітчизняних банків виділяється також ряд банків, що значну частину свого кредитного портфелю спрямували на фінансування сільського господарства, проте більшість з них не є системними банками і представлені тільки в певних регіонах. Так, АТ «МетаБанк», що має 30,9 % агрокредитів у своєму кредитному портфелі, працює тільки у Запорізькій, Київській, Дніпропетровській та Миколаївській областях, ПАТ КБ «Земельний капітал» – у Дніпропетровській області, ПАТ «Мотор-банк» – у Запорізькій області, ПАТ «КБ «Інвестбанк» – в Одеській області².

Дослідження загальних тенденцій банківського кредитування сільськогосподарського виробництва вказує на необхідність упровадження кредитних програм, які дозволять виділити сільськогосподарські підприємства із загальної категорії позичальників і разом з тим стимулюватимуть розвиток кредитних відносин між комерційними банками та позичальниками. Прикладами таких програм є Програма кредитування мікро-, малих і середніх підприємств, яку запровадив на території України Європейський банк реконструкції та розвитку, Пілотна програма розвитку бізнесу підприємців сільської місцевості в рамках співпраці з Німецько-Українським фондом щодо кредитування на придбання основних засобів, інвестиційного кредитування.

¹ Аналітичний огляд поточного стану агрокредитування малих і середніх сільськогосподарських виробників [Електронний ресурс] // Z-Україна. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/zakonoproekt/apk/analitichnij-oglyad-potochnogo-stanu...>

² Аналітичний огляд поточного стану агрокредитування малих і середніх сільськогосподарських виробників [Електронний ресурс] // Z-Україна. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/zakonoproekt/apk/analitichnij-oglyad-potochnogo-stanu...>

Окремі вітчизняні комерційні банки розробили спеціальні кредитні програми для аграрних підприємств, зокрема: кредити або кредитні лінії, що передбачають фінансування на будь-якому етапі виробничого циклу для купівлі добрив, засобів захисту рослин, паливно-мастильних матеріалів, придбання племінного поголів'я худоби тощо; кредити на поповнення власних обігових коштів; лізинг сільськогосподарської техніки імпортного виробництва, що дозволяє товаровиробникам придбати самохідну сільськогосподарську техніку, навісне/причіпне сільськогосподарське обладнання від провідних світових виробників; кредити під заставу зерна, що зберігається на сертифікованому зерновому складі, авалювання комерційних векселів для аграрних підприємств та інші.

Впродовж 2010-2013 рр. намітилась тенденція щодо зростання обсягів кредитування підприємств АПК. У 2013 р. підприємствами агропромислового комплексу залучено кредитів на суму 16,2 млрд грн, що на 6,1 млрд грн більше ніж у 2010 р. (табл. 2.5). Про зацікавленість комерційних банків до вкладання коштів у аграрну сферу впродовж вказаного періоду свідчить адаптація умов надання кредитів до особливостей галузі з боку комерційних банків. Великі системні банки як основні кредитори аграрного сектору відпрацювали механізми роботи з позичальниками (система оцінювання ризиків, механізм кредитного забезпечення, процедура повернення кредитів).

Таблиця 2.5

Залучення кредитів підприємствами АПК України у 2010-2014 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р., %	2014 р. до 2013 р., %
Кількість підприємств АПК, які залучили кредити	2238	2668	2603	3142	2267	101,3	72,2
Обсяги залучених кредитів, млрд грн:							
- всього	10,1	14,9	13,5	16,2	11,0	108,9	67,9
- короткострокові	7,0	10,3	9,6	9,9	7,9	112,9	79,8
- середньострокові	1,4	2,9	2,3	3,1	2,0	142,9	64,5
- довгострокові	1,7	1,7	1,6	3,2	1,1	64,7	34,4

Примітка: дані за 2014 р. наведено без тимчасово окупованої території (АР Крим) та Луганської області за станом на 26.12.2014 р.

Джерело: складено за даними^{1,2,3}.

Порівнюючи обсяги кредитування підприємств агропромислового комплексу у 2014 р. проти 2010 р. слід зазначити про незначний приріст, який склав 8,9 %.

¹ Аранчій В. І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств / В. І. Аранчій, О. П. Зоря, І. І. Петренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 4. – С. 120-124.

² Хрущ Н. А. Тенденції, особливості та проблеми використання кредитних ресурсів для фінансування діяльності вітчизняних агропідприємств / Н. А. Хрущ, Л. А. Приступа // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 4, том 2. – С. 179-182.

³ Оперативна інформація про стан залучення кредитних коштів підприємствами агропромислового комплексу у 2014 році станом на 26.12.2014 [Електронний ресурс] // Аграрний сектор України. – Режим доступу: http://agroua.net/statistics/statnews_t30_49303.html.

Проте, у 2014 р. внаслідок складної економічної та політичної ситуації в країні, девальвації гривні, війни на сході кредитні вкладення у підприємства АПК значно скоротилися у порівнянні з попереднім роком. Так, у 2014 р. проти 2013 р. обсяги кредитування АПК зменшилися на 32,1 %, а кількість підприємств галузі, які залучили кредити, на 27,8 %. Це стало наслідком скорочення комерційними банками програм кредитування аграрної сфери та посилення вимог кредиторів до позичальників.

У структурі залучених кредитів у 2014 р. найбільша частка припадала на короткострокові кредити (71,8 %), найменша – на довгострокові кредити (10,0 %). Це означає, що найбільше залучаються кошти для покриття потреби в оборотному капіталі під час проведення весняно-польових робіт і збирання врожаю, а довгострокові кредити залучаються, в основному, для придбання коштовної сільськогосподарської техніки.

Впродовж 2010-2013 рр. спостерігалась тенденція щодо збільшення обсягів за всіма видами отриманих кредитів у розрізі термінів їх користування. Проте, у 2014 р. проти 2013 р. відбулось суттєве скорочення обсягів одержаних кредитів за строками їх погашення. Особливо це стосується довгострокового кредитування, обсяги якого у 2014 р. проти 2010 р. скоротилися на 35,3 %, а проти 2013 р. відповідно на 65,6 % (табл. 2.5). Зменшення обсягів довгострокового кредитування підприємств АПК, на нашу думку, може призвести до уповільнення розвитку галузі, унеможливить інтенсифікацію виробництва та впровадження сучасних технологій, які вимагають значних інвестицій та мають тривалий строк окупності. В свою чергу, скорочення обсягів короткострокового кредитування в умовах збільшення вартості всіх виробничих ресурсів може призвести до нестачі оборотних коштів, що може стати критичним для підприємств у період активного проведення польових робіт і вплинути на продуктивність аграрного виробництва.

У розрізі валют серед кредитів строком до 5 років левову частку займали кредити у національній валюті. Довгострокове кредитування у період до 2009 р. переважно здійснювалося в іноземній валюті, зокрема у доларах США. Проте поступово частка кредитів в іноземній валюті зменшувалася, особливо у 2009-2010 рр. та другій половині 2014 р. Така тенденція зумовлена девальвацією національної валюти.

Згідно з даними НБУ у 2014 р. кредитні ресурси залучили 2267 вітчизняних аграрних підприємств, серед них найбільш активними були Херсонська (309 підприємств), Миколаївська (288 підприємств), Одеська (225 підприємств), Кіровоградська (217 підприємств), Харківська (215 підприємств). Менш активними в отриманні кредитів були Донецька область (14 підприємств) та області західного регіону (Івано-Франківська – 10, Волинська – 7, Чернівецька – 5, Закарпатська – 3) (табл. 2.6).

Загалом обсяги отриманих кредитів агропідприємствами України у 2014 р. становили 11017,8 млн грн, з них найбільшу частку в загальному обсязі

позикових коштів мали підприємства таких областей: Черкаської – 14,3 % (1577,8 млн грн), Херсонської – 11,4 % (1258,7 млн грн), Тернопільської – 10,0 % (1105,9 млн грн), Одеської – 8,8 % (965,4 млн грн), Миколаївської – 5,6 % (615,4 млн грн), Харківської – 5,6 % (615,4 млн грн).

Таблиця 2.6

**Залучення кредитів підприємствами АПК України
за регіонами у 2014 р. (за станом на 26.12.2014 р.)**

Область	Кількість підприємств АПК, які залучили кредити	Обсяги залучених кредитів, млн грн				Процентна ставка за залученими кредитами	
		Всього	короткострокові	середньострокові	довгострокові	у національній валюті	в іноземній валюті
Вінницька	67	291,4	204,0	87,4	0,0	16,2-24,0	х
Волинська	7	9,8	7,2	0,0	2,6	22,0-25,0	х
Дніпропетровська	79	343,2	288,4	10,2	44,6	18,0-25,0	х
Донецька	14	75,0	19,0	29,3	26,7	23,0-24,0	9
Житомирська	182	211,9	179,0	18,4	14,5	20,3	10,8
Закарпатська	3	2,5	2,5	0,0	0,0	16,0-23,0	16,0
Запорізька	99	499,5	438,2	56,5	4,8	20,0-30,0	7,9
Івано-Франківська	10	15,1	14,6	0,5	0,0	19,0-21,5	х
Київська	49	585,1	75,6	455,5	54,0	18,0-26,0	х
Кіровоградська	217	453,3	202,9	227,0	23,4	19,0-24,0	х
Львівська	20	449,7	449,7	0,0	0,0	17,0-27,0	х
Миколаївська	288	615,4	508,5	29,6	77,3	22,3	х
Одеська	225	965,4	680,5	198,5	86,4	17,0-25,0	10,0-13,0
Полтавська	105	581,7	456,5	25,1	100,1	17,0-25,0	х
Рівненська	38	146,3	115,4	30,5	0,4	19,0-26,0	х
Сумська	35	544,2	392,6	0,0	151,6	21,5	х
Тернопільська	75	1105,9	947,1	0,0	158,8	15,0-29,9	х
Харківська	215	615,4	390,5	190,9	34,0	18,0-26,0	11,0-15,0
Херсонська	309	1258,7	1071,5	178,6	8,6	19,5	9,2
Хмельницька	43	286,2	286,2	0,0	0,0	18,0-22,0	х
Черкаська	125	1577,8	774,8	468,6	334,4	18,5-25,0	х
Чернівецька	5	22,4	22,4	0,0	0,0	19,0-25,0	х
Чернігівська	57	361,9	346,9	0,0	15,0	16,5-24,5	7,8
Всього	2267	11017,8	7874,0	2006,6	1137,2	15,0-30,0	7,8-16,0

Примітка: без тимчасово окупованої території (АР Крим) та Луганської області.

Джерело: складено за даними¹.

Серед областей України найбільші обсяги залучених короткострокових кредитів мали Херсонська, Тернопільська та Черкаська області (1071,5 млн грн., 947,1 млн грн та 774,8 млн грн відповідно), середньострокових – Черкаська (468,6 млн грн), Київська (455,5 млн грн) і Кіровоградська (227,0 млн грн.), довгострокових – Черкаська (334,4 млн грн), Тернопільська (158,8 млн грн) і Сумська (151,6 млн грн).

¹ Оперативна інформація про стан залучення кредитних коштів підприємствами агропромислового комплексу у 2014 році станом на 26.12.2014 [Електронний ресурс] // Аграрний сектор України. – Режим доступу: http://agroua.net/statistics/statnews_t30_49303.html.

Впродовж 2010-2014 рр. заборгованість за кредитами, наданими вітчизняними комерційними банками у сільське господарство, постійно зростала. В 2014 р. проти 2010 р. величина непогашених сільськогосподарськими підприємствами кредитів збільшилась на 108,5 % (табл. 2.7). Це викликано зростанням вартості валютних кредитів внаслідок зниження офіційного курсу гривні впродовж 2014 р. та низькими темпами повернення раніше отриманих позик.

Таблиця 2.7

Заборгованість за кредитами, наданими комерційними банками сільському господарству України на кінець грудня 2010-2014 рр.

Кредити за строками погашення	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2014 р. у % до 2010 р.
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	
Всього:	26545	100,0	34143	100,0	36488	100,0	40098	100,0	55335	100,0	208,5
у т. ч.: - до 1 року;	8631	32,5	13336	39,1	16509	45,2	20195	50,4	24953	45,1	289,1
- від 1 р. до 5 р.;	14708	55,4	17249	50,5	16095	44,1	15823	39,4	25262	45,7	171,8
- понад 5 років	3206	12,1	3558	10,4	3884	10,7	4080	10,2	5120	9,2	159,7
Із загальної суми: - прострочені кредити	3330	100,0	2512	100,0	2462	100,0	2385	100,0	6040	100,0	181,4
у т. ч.: - до 1 року;	1105	33,2	614	24,4	574	23,3	795	33,3	3187	52,8	288,4
- від 1 р. до 5 р.;	2143	64,4	1820	72,5	1156	47,0	1369	57,4	2563	42,4	119,6
- понад 5 років	82	2,4	77	3,1	732	29,7	222	9,3	290	4,8	353,7
Питома вага прострочених кредитів до загальної суми заборгованості, %	x	12,5	x	7,4	x	6,7	x	5,9	x	10,9	- 1,6 пункта

Джерело: розраховано за даними¹.

Поряд з цим за період, що аналізується, збільшилась заборгованість за усіма видами кредитів у розрізі строків їх погашення. Так, розмір заборгованості за короткостроковими кредитами зріс у 2014 р. проти 2010 р. на 189,1 %, за середньо- і довгостроковими відповідно на 71,8 % та на 59,7 %.

В умовах загострення економічної та політичної ситуації в країні, девальвації гривні уже в кінці 2014 р. сума прострочених сільськогосподарських позик у порівнянні із 2010 р. збільшилась на 81,4 %, а з 2013 р. відповідно на 153,2 %. Впродовж 2010-2013 рр. спостерігалась позитивна тенденція щодо зменшення частки прострочених позик у загальній сумі заборгованості за сільськогосподарськими позиками: з 12,5 % у 2010 р. до 5,9 % у 2013 р. Проте, у 2014 р. питома вага прострочених кредитів зросла до 10,9 %, що на 5,0 пунктів більше ніж у 2013 р., і ця негативна тенденція, на жаль, буде спостерігатись і в наступні роки.

Процентні ставки користування аграрних підприємств залученими кредитами зберігалися на високому рівні: так, у 2014 р. вони коливалися у

¹ Бюлетені Національного банку України на кінець грудня 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127.

національній валюті в межах 15-30 %, а в іноземній валюті – в межах 7,8-16,0 % (табл. 2.6).

За даними НБУ, у грудні 2014 р. річна середньозважена ставка за кредитами, наданими у сільське господарство, становила 20,1 % за середньої ставки по економіці України 14,5 % річних (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Процентні ставки за кредитами, наданими комерційними банками України сільському господарству у грудні 2010-2014 рр.

Види ставок	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р., п.п.	2014 р. до 2013 р., п.п.
Річна середньозважена ставка по економіці України в цілому, %	14,0	14,4	14,8	14,0	14,5	0,5	0,5
Річна середньозважена ставка по сільському господарству в цілому, %	14,9	13,5	17,6	13,1	20,1	5,2	7,0
Річна середньозважена ставка по сільському господарству в національній валюті, %	15,9	17,1	21,9	15,7	21,2	5,3	5,5
Річна середньозважена ставка по сільському господарству в іноземній валюті, %	9,6	7,3	8,1	8,1	14,1	4,5	6,0

Джерело: розраховано за даними¹.

Якщо середньозважена ставка за кредитами по сільському господарству України у 2012 р. становила 17,6 % річних, то у цьому ж році річна середньозважена ставка за кредитами у Японії становила 1,5 %, Німеччині – 3,1 %, США – 3,3 %, Франції – 3,4 %, у Польщі – 8,7 %. І тільки у таких країнах, як Гондурас, Грузія, Білорусь та Уганда ставка за кредитами була вищою, ніж в Україні (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Річні середньозважені ставки за кредитами по окремих державах за 2012 р.

Назва країни	Ставка, %	Назва країни	Ставка, %
Японія	1,5	Польща	8,7
Австрія	2,5	Молдова	13,3
Німеччина	3,1	Аргентина	14,1
США	3,3	Україна	17,6
Франція	3,4	Гондурас	18,5
Велика Британія	4,2	Грузія	22,1
Італія	5,2	Білорусь	19,5
Китай	6,0	Уганда	26,3

Джерело: складено за даними².

¹ Бюлетені Національного банку України на кінець грудня 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127.

² Агросектор: Лист Мінфіну про ПДВ-пільги присвячується, – УАК [Електронний ресурс] // Аграрний сектор України. – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_46748.html.

За такої вартості кредитних ресурсів в Україні, рівень прибутковості у сільському господарстві, де період обороту капіталу становить майже один рік, має бути надзвичайно високим, щоб разом із забезпеченням виконання зобов'язань перед банками, ще й накопичувати хоча б якісь резерви для підтримання власного функціонування, не кажучи вже про розширення виробництва. Однак, статистичні дані свідчать, що при досягнутій рентабельності сільськогосподарського виробництва на рівні: 2010 р. – 21,1 %, 2011 р. – 27,0 %, 2012 р. – 20,5 %, 2013 р. – 11,2 %, 2014 р. – 25,8 %¹, сільськогосподарські підприємства змушені працювати практично лише на покриття процентів за банківськими кредитами. Виключенням є великі компанії, що мають можливість залучати зовнішнє, часто «материнське», фінансування за нижчими процентними ставками.

За підрахунками фахівців, сільськогосподарське підприємство, яке працює з 5,0 % прибутком для забезпечення відповідних виплат (14,0 % ставки НБУ (діяла з 13.11.2014 р. до 05.02.2015 р.) + 12,0 % ставки банку + 11,0 % ставки страхування + 5,0 % прибутку підприємства), повинно мати прибутковість своєї діяльності як мінімум на рівні 42,0 %². Разом з тим, НБУ з метою подолання кризових явищ і стримування інфляційних процесів у державі, проводячи режим жорсткої грошово-кредитної політики, істотно збільшив розмір облікової ставки з 19,5% за станом на 06.02.2015 р. до 30,0 % за станом на 04.03.2015 р. Такий розмір облікової ставки неминуче призведе до подорожчання вартості кредитних ресурсів і може призупинити кредитування банківською системою реального сектора економіки, зокрема аграрної сфери.

Значний розрив між процентною ставкою та рентабельністю аграрних підприємств свідчить, з одного боку, про необхідність підвищення рівня їхньої рентабельності, а з другого – про потребу у здешевленні кредитів для аграрної сфери. Для зменшення розриву між вартістю кредитних коштів і спроможністю сільськогосподарських підприємств розрахуватися за них в Україні реалізується програма компенсацій сільськогосподарським підприємствам частини вартості процентних ставок комерційних банків. Фінансування цієї програми здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

У 2012 р. процентна ставка, що субсидується, становила 10,9 % річних і вона менше середньої процентної ставки 23,0 % річних, яку банки виставляли аграрним позичальникам (рис. 2.5).

А якщо врахувати, що у тому ж році рівень відсоткової ставки за кредитами сільськогосподарським виробникам досягав 30 % річних, то стає зрозумілим, що прив'язка розміру компенсації до облікової ставки НБУ полегшує ситуацію лише частково. Відтак користування кредитами для багатьох аграрних

¹ Зведені показники сільського господарства [Електронний ресурс] // Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/zp_u.html.

² Аналітична нотатка щодо ситуації на фінансових ринках АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid....>

підприємств було економічно не вигідним. До того ж, відсоткові ставки комерційних банків для сільського господарства, порівняно з іншими галузями, були завжди вищими, що також знижувало ефективність коштів, виділених за програмами підтримки АПК.

Рис. 2.5. Середні процентні ставки за банківськими кредитами сільськогосподарським підприємствам і розмір компенсацій процентних ставок із Державного бюджету України за 2000-2013 рр.
Джерело: складено за даними¹.

Обсяг пільгового кредитування істотно залежить від обсягу коштів, передбачених державним бюджетом на пільгове кредитування, а цей показник має тенденцію непостійності та зменшення. Так, в 2011 р. державна фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів склала 626 млн грн, або 11,5 % від загального обсягу видатків Міністерства аграрної політики та продовольства на розвиток АПК. У 2012 р. даний показник знизився у 2 рази – до 378,8 млн грн (6,5 % від загального обсягу фінансування)². У 2013-2014 рр. розмір компенсації відсоткових ставок з держбюджету взагалі було зведено до нульового рівня.

У забезпеченні ефективного процесу пільгового кредитування підприємств АПК можна виділити наступні проблеми:

- недостатній обсяг коштів, що виділяються з державного бюджету на пільгове кредитування аграрних підприємств (у 2013-2014 рр. повне припинення пільгового кредитування аграріїв);

- неспроможність охопити велику кількість аграрних підприємств і недостатня прозорість схеми підтримки (зазвичай схема здешевлення кредитів застосовується до аграрних компаній, які не мають проблем з доступом до фінансування);

¹ Возна Л. Б. Регулювання кредитної структури та удосконалення механізму її функціонування в аграрній сфері України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л. Б. Возна. – Львів, 2014. – 223 с., с. 114.

² Дадашев Б. А. Перспективи розвитку кредитування аграрних підприємств [Електронний ресурс] / Б. А. Дадашев. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/14.pdf>.

- диспропорції у кредитуванні регіонів країни (окремі регіони з відносно високим внеском в сільськогосподарське виробництво не отримують підтримки у пропорції до їх потреб);

- високі вимоги до позичальника (комерційні банки висувають підвищені вимоги до застави, яким відповідає наразі менше третини підприємств-позичальників. Таким вимогам, зазвичай, відповідають агрохолдинги, які представляють великий комерційний капітал і орендують значні масиви сільськогосподарських угідь);

- ускладнена процедура одержання бюджетної компенсації, що відбувається на конкурсній основі, для аграрних підприємств (для участі в конкурсі позичальник має надати комісії від 10 до 12 документів, але не має гарантії отримати компенсацію процентної ставки за кредитом). Відтак, за невеликих обсягів кредитів підприємства утримуються від участі у програмі пільгового кредитування^{1,2}.

Проблема вдосконалення діючого механізму здешевлення кредитів підприємствам агропромислового комплексу є назрілою і потребує системного підходу до її вирішення з урахуванням економічних інтересів усіх учасників кредитних відносин – аграрних підприємств, комерційних банків і держави. Зрозуміло, що одна така програма компенсацій сільськогосподарським підприємствам частини вартості відсоткових ставок комерційних банків не в змозі розв'язати проблему кредитного забезпечення аграрної сфери. Проте в умовах, коли комерційні банки пропонують своїм клієнтам кредити за ставками у розмірі 25-30 % річних, таку програму слід відновити, що дозволить певній частині сільськогосподарських підприємств бути прибутковими і користуватися банківськими кредитами.

На розвиток кредитних відносин комерційних банків і сільськогосподарських підприємств впливають різні фактори, головними з яких є фінансовий стан позичальника, рівень кредитоспроможного попиту сільськогосподарських підприємств на банківські кредити, наявність ліквідної застави, реальність страхового захисту тощо.

Передумовою кредитного обслуговування села є не тільки спроможність комерційних банків надавати кредити, але, насамперед, спроможність позичальників його повернути. Рівень кредитоспроможності сільгосподарських товаровиробників знаходиться на низькому рівні: частка збиткових господарств у загальному їх обсязі у 2011 р. становить 16,5 %, у 2012 р. – 21,4 %, у 2013 р. – 19,0 %, у 2014 р. – 15,2 %^{3,1}.

¹ Маслак Н. Тонкощі кредитування підприємств АПК / Н. Маслак // Пропозиція. – 2011 – № 4. – С. 34-39.

² Матеріали офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

³ Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік» [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://uga-port.org.ua/sites/default/files/bl_oevpv_12.pdf.

Причинами збитковості діяльності аграрних підприємств є такі чинники: відсутність еквівалентного обміну між виробниками, що зумовило диспаритет цін на продукти сільськогосподарських товаровиробників і промисловості; недосконалість механізму кредитування аграрних підприємств, що має вирішальне значення в умовах сезонності; недостатній їх страховий захист; відсутність належної державної підтримки.

Поряд з цим, сільськогосподарські підприємства мають вкрай незадовільну структуру активів. У загальній вартості майна понад 76 % припадає на необоротні активи, переважну частку яких становлять основні засоби, що є неліквідними через високий рівень (70-80 %) зносу й моральну застарілість²

Враховуючи наслідки кризових явищ в економіці та військових дій на сході країни, можна спрогнозувати на найближчі роки погіршення фінансового стану аграріїв, а це не сприятиме активізації банківського кредитування аграрної сфери, оскільки необхідною передумовою її кредитування є стабільно прибуткові сільськогосподарські підприємства.

Відсутність дієвого механізму застави майна стримує розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Неможливість залучити кредити під заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення або прав оренди на них спричиняє зростання дефіциту обігових коштів та капітальних вкладень в аграрне виробництво. Проте, враховуючи високий ступінь ризику неповернення кредитів, існує ризик часткової втрати земель сільськогосподарського призначення товаровиробниками і переходу їх у власність комерційних банків. Ступінь захищеності прав кредиторів і можливість здійснення різноманітних комерційних операцій передбачені чинним законодавством, але нормативно-правова база захисту аграрних товаровиробників з боку держави в процесі фінансово-кредитних відносин є недосконалою.

Наразі у якості забезпечення під кредити комерційні банки беруть такі активи: нерухомість, сільськогосподарську техніку, депозити та корпоративні права. Популярним видом застави є запаси на зберіганні – зерно, що зберігається на сертифікованому складі – з використанням механізму подвійних складських свідоцтв. При цьому строк кредиту не може перевищувати строк зберігання зерна, тому, зазвичай, такий вид застави є забезпеченням під кредити короткострокового характеру. У той же час, майбутній урожай як заставу комерційні банки беруть неохоче, оскільки цей вид кредитування пов'язаний із підвищеними ризиками. Більшість комерційних банків використовують такий вид забезпечення як додатковий засіб для зменшення резервування заборгованості за виданими кредитами для цілей фінансової звітності.

¹ Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» 2014 рік [Електронний ресурс] // Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/pub17_u.htm.

² Дадашев Б. А. Кредитування агроформувань: проблеми та напрями стабілізації / Б. А. Дадашев, С. Г. Черемісіна // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 142-149, с. 145.

Важливим елементом кредитного забезпечення аграрного сектору економіки України є страхування ризиків при кредитуванні сільськогосподарських підприємств. Такий вид страхування покликаний запобігти втраті не тільки заставленого майна і майбутніх доходів, а й поліпшити доступ сільськогосподарських підприємств до кредитних ресурсів. Основною проблемою у страхуванні кредитних ризиків аграрних виробників є відсутність у більшості комерційних банків дієвих комплексних програм управління ризиками у сфері кредитування аграрної сфери.

Значна кількість підприємств не має кредитної історії; в багатьох банках відсутній кваліфікований персонал для оцінки стану та перспектив розвитку бізнесу саме в аграрного позичальника; не налагоджений облік господарської та фінансової діяльності аграрних підприємств. Усе це обмежує обсяги кредитування банками аграрного бізнесу, призводячи до підвищення вартості кредитних ресурсів.

Практика кредитування підприємств аграрної сфери свідчить, що банки досить часто стикаються з проблемою правильного визначення розміру кредиту для позичальника. Недостатня сума кредиту підвищує кредитний ризик, оскільки у позичальника може виникнути дефіцит обігового капіталу для повного здійснення виробничого процесу, що поставить банк перед вибором: дати додатковий кредит або втратити раніше наданий. Надання занадто великої суми кредиту підвищує витрати позичальника на сплату процентів, що теж може погіршити його фінансовий стан.

Також, слід відмітити обмежені можливості комерційних банків щодо стягнення проблемних та безнадійних боргів внаслідок недосконалості законодавчої бази. Тому високі ризики кредитування підприємств аграрної сфери вони компенсують високими процентними ставками та жорсткими вимогами до позичальників. Недосконала структура банківської системи також гальмує розвиток кредитних відносин з аграрними підприємствами. Відсутність таких її структурних елементів як кооперативні банки, спеціалізовані банки (іпотечний, аграрний) створює галузеві диспропорції у кредитному забезпеченні аграрного виробництва.

Відтак до основних напрямів активізації процесу банківського кредитування аграрних підприємств можна віднести:

- подальше удосконалення нормативно-правової бази з питань банківського кредитування, насамперед, у частині механізму захисту прав кредиторів;
- розробка комерційними банками внутрішніх нормативних документів, що регламентують кредитний процес і враховують особливості кредитування аграрних підприємств;
- спрощення процедура одержання банківського кредиту для аграрних підприємств за рахунок зменшення кількості необхідних документів і періоду їхнього розгляду;

- застосування нових форм гарантування банківського кредитування, стимулювання розвитку страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрній сфері;

- відновлення програми компенсацій аграрним підприємствам частини вартості процентних ставок комерційних банків, а також удосконалення механізму пільгового кредитування шляхом спрощення процедури одержання бюджетної компенсації та здійснення конкурсного відбору за певними категоріями позичальників;

- впровадження дієвих заходів у роботі з проблемною і сумнівною заборгованістю аграрних позичальників з використанням усіх можливих шляхів реструктуризації та погашення таких кредитів у разі виявлення перших ознак проблемності;

- застосування економічних стимулів до комерційних банків, які кредитують аграрний сектор економіки, обмежуючи при цьому спекулятивні операції та сприяючи розвитку спеціалізованих банківських установ;

- розширення сфери діяльності комерційних банків шляхом створення умов і стимулювання їх участі статутних капіталах підприємств аграрної сфери.

Таким чином, впровадження вказаних заходів дозволить усунути проблеми кредитного забезпечення аграрного виробництва завдяки збільшенню обсягів кредитування та розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів; збільшенню строків кредитування та зменшенню вартості кредитних ресурсів; підвищенню прибутковості аграрних товаровиробників за рахунок підвищення ефективності використання кредитних ресурсів.

2.4. Лізингове кредитування підприємств аграрної сфери

Важливим чинником росту продуктивності праці у сільському господарстві та забезпечення сталого розвитку села є рівень технічного оснащення та можливість застосовувати новітні технології в аграрній сфері. В умовах дефіциту фінансових ресурсів у агропромисловому комплексі України простежується стійка тенденція до скорочення капітальних вкладень і зношення виробничих потужностей. Так, основними сільськогосподарськими машинами аграрні підприємства забезпечені лише на 40-58 %, понад 90 % з яких відпрацювали свій амортизаційний строк. Виробничі потужності підприємств сільськогосподарського машинобудування завантажені на 10-20 %, а знос технологічного обладнання досягнув 70-80 %¹.

¹ Саблук П. Т. Становлення аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3-7.

У таких умовах для оновлення матеріально-технічної бази і підвищення ефективності сільського господарства аграрні товаровиробники потребують великих довгострокових вкладень капіталу, які можна одержати за допомогою лізингу. Потреба у лізингу для вітчизняних аграрних підприємств зумовлюється не тільки необхідністю кардинальної зміни матеріально-технічних ресурсів на інноваційній основі, а й недостатньою платоспроможністю більшості аграрних товаровиробників через ускладнений доступ до фінансових ресурсів з метою інвестування у підприємницьку діяльність. Тому проблема дослідження лізингової діяльності в аграрній сфері та обґрунтування напрямів її подальшої активізації набуває особливої актуальності.

Проблеми розвитку лізингової діяльності та особливості використання лізингових відносин з метою технічного переоснащення аграрної сфери досліджували такі вчені, як: А. В. Бурковська, І. Д. Бурковський, А. Ф. Головчук, О. Є. Гудзь, М. Я. Дем'яненко, А. Г. Загородній, Т. І. Лункіна, М. Й. Малік, Н. А. Марченко, В. І. Міщенко, О. О. Непочатенко, П. Т. Саблук, Т. І. Хомуляк та інші науковці. Проте окремі питання та перспективи лізингової діяльності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників ще потребують подальшого вивчення й деталізації.

Аграрні товаровиробники значну потребу в кредитних ресурсах спроможні задовольнити завдяки повнішому використанню потенціалу ринку лізингових послуг. Лізинг може бути непоганою альтернативою банківському кредитуванню, оскільки дозволяє значно зменшити стартові капіталовкладення, а отже відкриває широкі можливості для розвитку малого та середнього бізнесу.

Порівняно з іншими способами придбання технічних засобів (банківський кредит, оплата за фактом поставки, купівля з відстроченням оплати тощо) лізинг має низку переваг: знижує ризик неповернення коштів, оскільки за лізингодавцем зберігається право власності на передане майно; передбачає 100 % кредитування і не вимагає негайного початку платежів; забезпечує гнучкіші умови лізингової угоди, ніж позика, оскільки надає можливість обом сторонам виробити зручну схему виплат; зменшує ризик морального і фізичного старіння майна для лізингоодержувача, адже майно не купується у власність, а береться в тимчасове користування; лізингове майно не враховується у лізингоодержувача на балансі, що не збільшує його активи і звільняє від сплати податку на це майно; забезпечує страхування від інфляції, оскільки платежі здебільшого фіксовані впродовж дії лізингової угоди; дає змогу відносити лізингові платежі на витрати виробництва лізингоодержувача і відповідно знижувати оподаткований прибуток; сприяє одержанню сільськогосподарським товаровиробникам додаткових можливостей щодо збуту техніки та обладнання.

Фінансовий лізинг в аграрній сфері є вигідною формою діяльності для всіх учасників цього виду інвестицій (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Інтереси учасників лізингових відносин в аграрній сфері

Учасники агролізингових відносин	Загальноекономічні інтереси	Специфічні інтереси
Постачальник	Збільшення обсягів реалізації сільськогосподарської техніки та устаткування	Реалізація агротехніки на ринку, альтернативні шляхи збуту агротехніки
Лізингодавець	Одержання прибутку у вигляді лізингової маржі або відсотків за лізингом	Посередництво між суб'єктами різних ринків, зведення їх інтересів в одній угоді, отримання знижок від виробників агротехніки
Лізингоодержувач	Вивільнення частини власного капіталу, необхідного для придбання основних засобів	Збільшення або модернізація виробничих потужностей; відсутня потреба у великих одноразових вкладеннях капіталу
Комерційний банк	Отримання нових довгострокових джерел доходів у вигляді відсотків і комісійних	Розширення асортименту послуг, залучення нових клієнтів, надання супутніх послуг
Страхова компанія	Збільшення обсягів страхових винагород	Залучення нових клієнтів, оптових покупців страхових послуг
Консалтингова фірма	Одержання доходів від консультацій	Накопичення досвіду з питань лізингу

Джерело: власні дослідження.

Разом із тим, лізинг має і певні недоліки, а саме: лізингові платежі за фінансовим лізингом сплачуються впродовж усього терміну дії угоди, навіть якщо науково-технічний прогрес робить лізингове обладнання морально застарілим; підвищується складність організації через велику кількість учасників лізингової угоди; при міжнародному мультивалютному фінансовому лізингу зростає ступінь валютного ризику, який переходить від одного до іншого учасника лізингової угоди.

До недоліків лізингової схеми кредитування також можна віднести приховані платежі, наприклад, зі страхування техніки, а також приховану прив'язку до курсу гривні відносно долара США або євро (залежно від країни заводу-виробника). Механізм валютної прив'язки виглядає наступним чином: платежі з обслуговування боргу або сервісні збори прив'язуються до курсу на дату виставлення рахунку або оплати, причому часто в односторонньому порядку, тобто у разі девальвації гривні щодо курсу, зафіксованого на дату підписання договору, лізингоодержувач компенсує різницю лізингодавцю, а в разі ревальвації зменшення платежів не передбачено. На практиці, після кризи 2008 р. багато компаній відмовлялися платити курсову різницю і зверталися до суду з вимогою фіксації платежів у гривні за старим курсом або визнання таких договорів недійсними, що стало популярним механізмом відходу від виконання своїх зобов'язань. Більше того, ще в 2013 р. з'явилися рішення судів різних

інстанцій, які підтверджували позицію лізингоотримувачів. У зв'язку з новою хвилею девальвації у 2014 р. лізингодавці побоюються масовості подібних випадків, що може призвести до системної кризи галузі¹.

Упродовж останніх років використання лізингу в сільськогосподарській сфері України має позитивну тенденцію. Так, вартість діючих договорів фінансового лізингу, укладених з сільськогосподарськими підприємствами, у 2014 р. склав 58,3 млрд грн., що на 91,1 % більше, ніж у 2010 р. Поряд з цим, у зв'язку із загостренням політичної і економічної ситуації в країні у 2014 р. проти 2013 р. відбулось зменшення вартості діючих договорів фінансового лізингу, укладених з сільськогосподарськими підприємствами, на 13,1 % (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка лізингових угод, укладених з сільськогосподарськими підприємствами в Україні за 2010-2014 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р., % (пунктів)
Вартість діючих договорів фінансового лізингу всього, млрд грн	30,5	33,6	41,5	67,1	58,3	191,1
Вартість діючих договорів фінансового лізингу, укладених з сільського сподарськими підприємствами:						
- млрд грн	4,0	4,7	7,9	9,4	11,2	280,0
- % у вартості діючих договорів фінансового лізингу	13,0	14,0	19,0	14,0	19,2	6,2

Джерело: розраховано за даними².

Також простежується тенденція щодо зростання питомої ваги вартості діючих договорів фінансового лізингу, укладених з сільськогосподарськими підприємствами, у загальній структурі діючих лізингових угод. Так, у 2014 р. проти 2010 р. значення цього показника збільшилось на 6,2 пункти (табл. 2.11). Характер діючих лізингових договорів вказує на перевагу таких видів обладнання лізингу, як техніка, машини та устаткування сільськогосподарського призначення. Водночас спостерігається переважне фінансування лізингових операцій, в т. ч. лізингових операцій з аграрними підприємствами, за рахунок позичкових коштів, в т. ч. банківських кредитів. Поясненням такої тенденції є тісна співпраця комерційних банків і лізингових компаній. Так, серед лідерів на вітчизняному ринку лізингових послуг зустрічаються лізингові компанії як асоційовані юридичні особи щодо комерційних банків – ТОВ «Райфайзен Лізинг Аваль», ТОВ «VAB Лізинг», ТОВ «ОТП Лізинг», ТОВ «ВТБ Лізинг Україна», ТОВ «ІНГ Лізинг Україна», ТОВ

¹ Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

² Річні звіти Нацкомфінпослуг за 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

«УніКредит Лізинг» та ін¹. Окрім того, перевагами такої взаємодії є можливість залучення пільгових банківських кредитів лізинговою компанією, управління ліквідністю, комплексна оцінка справжньої платоспроможності лізингоодержувача, спільний ризик-менеджмент, збільшення клієнтської бази та нарощування кредитно-інвестиційного портфеля тощо².

Щороку сегмент сільського господарства як за галузями економіки, так і за типами об'єктів лізингу займає друге місце після автотранспорту. І, незважаючи на те, що частка сільськогосподарської техніки в грошовому еквіваленті знизилася з 15,6 % в 2012 р. до 11,4 % в 2013 р., зростання склало понад 50,0 %³.

Незважаючи на позитивну динаміку, лізингові операції не набули належного поширення у вітчизняній аграрній сфері. За експертними оцінками, лізинговими технологіями користуються не більше 3,0 % агроформувань, тоді як у розвинених країнах за лізингом надходить 90,0 % промислового обладнання, а обсяги інвестицій за ними становлять до 30,0 %⁴.

Активізація лізингової діяльності у сфері сільського господарства, на наш погляд, стримується такими чинниками: недосконалістю законодавчої бази; відсутністю системи оподаткування, яка б стимулювала бізнес; низькою платоспроможністю вітчизняних сільськогосподарських підприємств, їх неспроможністю своєчасно та у повному обсязі сплачувати лізингові платежі; різні конкурентні можливості суб'єктів ринку лізингових послуг (із монопольним становищем лізингодавців); високою вартістю лізингових угод; відсутністю доступу до довгострокового фінансування; психологічною неготовністю керівників і спеціалістів агроформувань до використання лізингу тощо.

Правову основу забезпечення існування інституту лізингу в нашій країні становлять норми Глави 58 Цивільного кодексу України⁵ та спеціальний закон – Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР⁶. Крім того, Україна приєдналася до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг, і з 01 липня 2007 р. її положення також є чинними для України. Позитивним фактором для розвитку ринку лізингу стало прийняття Податкового кодексу у частині здійснення лізингових операцій, зокрема щодо: виключення з бази оподаткування ПДВ комісії лізингодавців для фінансового лізингу;

¹ Возна Л. Б. Регулювання кредитної структури та удосконалення механізму її функціонування в аграрній сфері України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л. Б. Возна. – Львів, 2014. – 223 с.

² Сисоєва Л. Ю. Взаємодія лізингових компаній з банківськими установами щодо інвестиційного забезпечення відтворення економіки / Л. Ю. Сисоєва // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 4 (107). – С. 96-100.

³ Агролізинг: важливий, доступний, динамічний [Електронний ресурс] // VAB Банк. – Режим доступу: http://www.vab.ua/ukr/press_centre/comments/agro-l-zing-vazhliiviy-dostupniy-dinam-chniy/.

⁴ Головчук А. Ф. Агролізинг як механізм реалізації державної інвестиційної політики / А. Ф. Головчук, О. О. Непочатенко // Зб. наук. пр. Уманського нац. ун. садівництва. – 2010. – Вип. 74, ч. 2: Економіка. – С. 7-16.

⁵ Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

⁶ Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>.

повернення права на податковий кредит при купівлі легкового автомобіля; можливість фінансового лізингу житлової нерухомості тощо¹.

Розвиток лізингової діяльності в аграрній сфері України бере початок із 1997 р., коли Постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.1997 р. № 1031 було створено Державний лізинговий фонд з метою поліпшення матеріально-технічного та сервісного забезпечення сільського господарства. Проте від самого початку діяльність фонду була неефективною і він зіткнувся з проблемою масового невиконання зобов'язань лізингодержувачами стосовно сплати лізингових платежів. З липня 1999 р. розпорядником коштів Державного лізингового фонду та його правонаступником стало Державне лізингове підприємство, а з квітня 2001 р. – Національна акціонерна компанія «Украгролізинг».

У процесі формування лізингових відносин в аграрній сфері України склалася наступна схема взаємодії учасників фінансового лізингу (рис. 2.6).

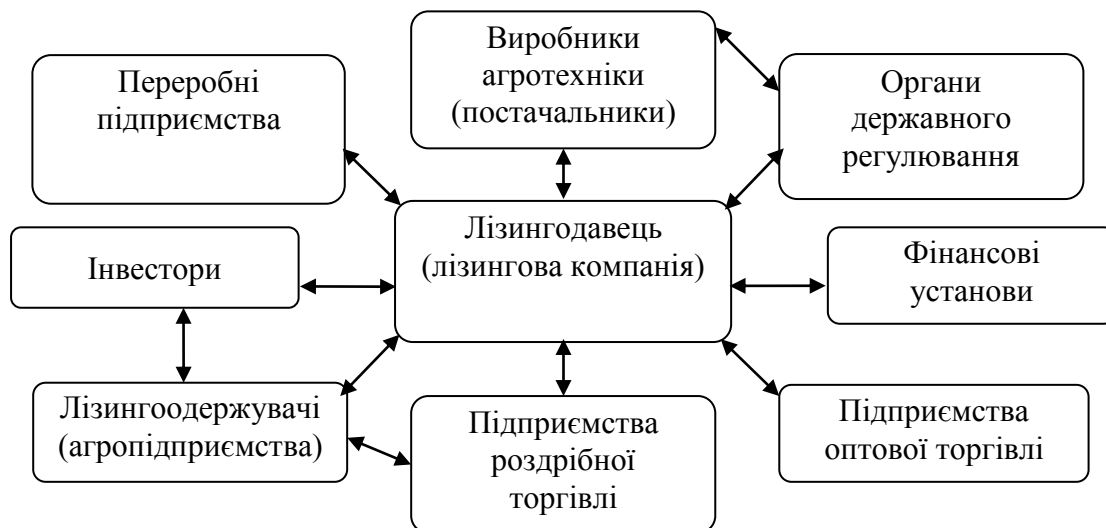

Рис. 2.6. Схема взаємодії суб'єктів агролізингу в Україні

Джерело: адаптовано за даними^{2,3}.

Разом із лізинговою компанією, яка організовує та реалізовує фінансовий лізинг, лізингодержувачі (виробники агротехніки та сільськогосподарські підприємства) формують своєрідну основну вертикаль фінансового лізингу. При цьому лізингова компанія укладає договір купівлі-продажу з підприємством-виробником агротехніки, потім – угоду лізингу із лізингодержувачем – сільськогосподарським товаровиробником. Взаємовідносини між заводом-виробником і лізингодержувачем будуються на основі угоди про сервісне обслуговування агротехніки, придбаної через лізингову компанію. Інвестори та фінансові інститути забезпечують фінансування лізингових операцій; органи

¹ Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.

² Марченко Н. А. Особливості та перспективи агролізингу в Україні / Н. А. Марченко, А. В. Якунько // Проблеми інноваційного розвитку економіки України: зб. наук. пр. з актуальних проблем економічних наук: у 2-х ч. – Дніпропетровськ: ВД «Гельветика», 2014. – Ч. 2. – С. 72-78.

³ Резнік Н. Л. Обґрунтування розвитку фінансового лізингу в аграрній сфері економіки / Н. Л. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 6 (133). – С. 141-143.

державного регулювання можуть надавати централізоване бюджетне фінансування, вирішувати питання, пов'язані з наданням пільг лізингодавцям і лізингоодержувачам.

При організації агролізингу можна виділити кілька інноваційних підходів: реалізація лізингу із провідною роллю виробника агротехніки та обладнання; здійснення лізингової угоди в межах агропромислово-фінансової групи та створення регіонального агрохолдингу з лізинговою компанією, постачальницькими, ремонтно-технічними і агро-сервісними структурами. У першій схемі провідна роль в організації агролізингу відводиться вітчизняним виробникам сільськогосподарської техніки й устаткування, які зацікавлені у збереженні та розширенні ринків збуту своєї продукції. Вони можуть виступати як засновники лізингових компаній і передавати як внесок у статутний капітал вироблену агротехніку, яка згодом надаватиметься у лізинг. За такою схемою можливе залучення переробних підприємств у число засновників і, крім того, вони можуть брати участь у лізинговій угоді, частково сплачуючи лізингові платежі, що надасть цілісності лізинговим відносинам. Також можлива участь у заснуванні лізингової компанії і лізингоодержувачів – аграрних товаровиробників, які матимуть певні переваги при отриманні майна у лізинг.

Наразі в Україні діє низка лізингових компаній, що надають технічні засоби у фінансовий лізинг, кількість яких, зареєстрована на початок 2013 р., перевищувала сотню¹. В Україні склалося кілька типів лізингових компаній, що займають певну нішу на ринку агролізингових послуг і мають свою специфіку діяльності. Усіх їх можна поділити на дві групи: компанії комерційного лізингу та компанії державного лізингу.

До першої групи належать такі компанії комерційного лізингу:

1. Лізингові компанії, які створені комерційними банками і використовуються, по-перше, як інструмент розміщення своїх активів і, по-друге, для надання послуг структурам-клієнтам комерційних банків.

2. Лізингові компанії, які належать підприємствам, що виробляють машини й устаткування. Вони є дочірними структурами, і головне їх завдання полягає у забезпеченні реалізації цієї продукції.

3. Регіональні лізингові компанії, які створюються для впровадження місцевих інвестиційних проектів.

4. Лізингові компанії, що утворені великими фінансово-промисловими групами.

До другої групи належать лізингові структури, утворені за участю держави: ПАТ НАК «Украгролізинг», ДП «Спецагролізинг» та ін. Провідну роль серед них відіграє НАК «Украгролізинг», яка є основним оператором на ринку надання техніки сільськогосподарським товаровиробникам на умовах фінансового лізингу і виступає головним посередником у цій процедурі. Вона

¹ Хомуляк Т. І. Сучасний стан і перспективи лізингу в агропромисловому секторі / Т. І. Хомуляк // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2013. – № 2. – С. 252-258.

доволі диверсифікована, має 26 обласних філій, працює з кількома десятками виробників вітчизняної сільськогосподарської техніки.

В Україні протягом 2007-2012 рр. через ПАТ НАК «Украгролізинг», у середньому, було придбано 4,0 % сільськогосподарської техніки, у 2013 р. – лише 1,3 %. Протягом 2009-2013 рр. сільськогосподарським товаровиробникам поставлено на умовах фінансового лізингу сільськогосподарської техніки та обладнання в кількості 2421 одиниці на суму 875,9 млн грн, у тому числі: - тракторів – 808 од. на 194,7 млн грн; - зернозбиральних комбайнів – 181 од. на 201,4 млн грн; - ґрунтообробної та посівної техніки – 708 од. на 115,0 млн грн; - обладнання для тваринництва та птахівництва – 248 комплектів на 276,4 млн грн. У 2013 р. НАК «Украгролізинг» поставив аграріям техніки та обладнання майже на 87,0 млн грн, що на 20 млн грн більше, ніж у 2012 р¹.

Попри певні здобутки державних лізингових компаній, їх монопольна позиція на ринку лізингових послуг не дає можливості розвиватися приватним лізинговим компаніям, вносить викривлення й спотворення в лізингові схеми та дискредитує сутність лізингу. Підтримуючи вітчизняних виробників агротехніки, політика НАК «Украгролізинг» призводить до здорожчання цієї техніки для сільськогосподарських товаровиробників. Так, середня ціна трактора зростає на 5,0 %, що є цілком прийнятним, а комбайна – майже у 2 рази. У той же час ціна імпортованого зернозбирального комбайна (не гіршої, а іноді й кращої якості) на вторинному ринку техніки може бути у 1,5-2,0 рази нижчою за ціну вітчизняного, реалізованого через НАК «Украгролізинг»². Відтак державна підтримка аграрних підприємств через фінансування НАК «Украгролізинг» призводить до підвищення рівня собівартості вітчизняної техніки, виробництва непопулярної техніки, зловживань та корупції в цій сфері і значно знижує ефективність використання коштів Державного бюджету України.

Щоб не втратити своєї частки на ринку агролізингових послуг і функціонувати як альтернатива державним лізинговим компаніям, окремі приватні лізингові компанії купують стару сільськогосподарську техніку, реставрують її та реалізують як нову за нижчими цінами. Недоліком приватних лізингодавців можна вважати те, що вони пропонують здебільшого ґрунтообробну техніку, трактори, комбайни, але не ризикують брати до власних лізингових портфелів великі об'єкти, наприклад, переробні комплекси.

На окрему увагу заслуговує неефективний механізм фінансування державної підтримки шляхом поповнення статутного капіталу НАК «Украгролізинг» із подальшим спрямуванням коштів на закупівлю сільськогосподарської техніки для передачі її у фінансовий лізинг. Упродовж 2010-2012 рр. НАК «Украгролізинг» на збільшення статутного капіталу отримав та освоїв із

¹ Науково-методологічний семінар «Проблеми матеріально-технічного та фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств України» [Електронний ресурс] // Економіка АПК. – Режим доступу: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/658-l-r-.html>.

² Головчук А. Ф. Агролізинг як механізм реалізації державної інвестиційної політики / А. Ф. Головчук, О. О. Непочатенко // Зб. наук. пр. Уманського нац. ун. садівництва. – 2010. – Вип. 74, ч. 2: Економіка. – С. 7-16.

державного бюджету фінансування за бюджетною програмою (КПКВК 6801020) на загальну суму 730,3 млн грн. За передану у фінансовий лізинг сільськогосподарську техніку до компанії надійшло лізингових платежів на суму 225,6 млн грн, з яких лише чверть (60,1 млн грн) витрачено на придбання техніки для її подальшої передачі у фінансовий лізинг, а решта коштів на суму 165,5 млн грн (або 73,0 % від загальної суми надходжень) було витрачено на власні потреби компанії¹.

За результатами державного фінансового аудиту загальна сума неефективно використаних коштів державної підтримки аграрних підприємств через фінансування НАК «Украгролізинг» становить 669,0 млн грн, втрати придбаних активів – 98,3 млн грн, розрахунковий обсяг недоотриманих доходів – 31,0 млн грн. При цьому 165,5 млн грн не було спрямовано на виконання заходів Державної програми, а використано НАК «Украгролізинг» на власні потреби. Незважаючи на те, що Державною програмою передбачено видатки для придбання на умовах фінансового лізингу лише вітчизняної техніки й обладнання, операторами фінансового лізингу (НАК «Украгролізинг» та ДП «Спецагролізинг») спрямовано 130,0 млн грн (або 15,0 % коштів Державної програми) на закупівлю техніки іноземного виробництва. Ще одним прикладом неефективного використання коштів державної підтримки є спрямування придбаної сільськогосподарської техніки на суму 241,8 млн грн суб'єктам господарювання, які не є сільськогосподарськими товаровиробниками, зокрема ТОВ «ДПЗКУ – МТС» і ТОВ «Перлина Збруча» (Хмельницька область), які відповідно до довідок з ЄДРПОУ не займаються виробництвом сільськогосподарської продукції².

Підтримка сільськогосподарських товаровиробників державою повинна ґрунтуватися на розробці досконалішого механізму розподілу бюджетних коштів, а повноцінний розвиток лізингу в аграрній сфері має функціонувати на засадах ринкової конкуренції за участі як державних, так і комерційних лізингових компаній.

Для активізації співпраці з аграрними підприємствами державі слід стимулювати приватні лізингові компанії шляхом часткової компенсації лізингової ставки відсотка на рівні, що становить розмір облікової ставки НБУ; шляхом часткової компенсації вартості об'єкта лізингу після внесення авансового платежу лізингоотримувачем за ставкою, еквівалентною авансовому платежу, але не більше ніж 30 %³.

¹ Про ефективність виконання Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі [Електронний ресурс] // Державна фінансова інспекція України. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/97986;jsessionid=F262335A06A17F5A520771E1802D25CB.vapp25:2>.

² Про ефективність виконання Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі [Електронний ресурс] // Державна фінансова інспекція України. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/97986;jsessionid=F262335A06A17F5A520771E1802D25CB.vapp25:2>.

³ Гудзь О. С. Сучасний вимір становлення та перспектив розвитку лізингових послуг в аграрній сфері [Електронний ресурс] / О. С. Гудзь // Зб. наук. пр. Уманського нац. ун. садівництва. – 2010. – Вип. 73, № 2: Економіка. – С. 24-34.

Також для ефективності запровадження державної підтримки технічного оснащення аграрної сфери достатньо частково зацікавити потенційних покупців сільськогосподарської техніки інвестувати власні кошти, тим самим збільшуючи обсяги ринку техніки не за рахунок бюджету, як це було раніше, а за рахунок приватного капіталу.

Найприйнятнішим механізмом державної підтримки технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників може бути державна підтримка через механізм компенсації вартості об'єкта лізингу. За цим механізмом сільськогосподарський товаровиробник визначається з об'єктом лізингу у постачальника та звертається до лізингової компанії. У разі позитивного рішення щодо надання лізингової послуги, укладається договір фінансового лізингу (на суму, яка складає різницю між вартістю об'єкта лізингу та подвійною сумою авансу) і товаровиробник сплачує визначений авансовий платіж лізинговій компанії. Після отримання авансу лізингова компанія надає відповідну інформацію до відповідних державних структур, які у свою чергу надають підтвердження до казначейської служби. Після цього, казначейська служба перераховує лізинговій компанії платіж у розмірі суми авансу, що сплатив сільськогосподарський товаровиробник.

Такий механізм сприятиме підвищенню попиту сільськогосподарських товаровиробників на основні засоби виробництва та надходження до бюджету додаткових сум податків і зборів. Разом із тим, цей механізм забезпечуватиме матеріально-технічну базу агровиробників не на один рік, як у випадку з короткостроковим пільговим кредитуванням, а на 5-10 років, що у свою чергу сприятиме зниженню собівартості і підвищенню ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. У результаті дії такого механізму унеможливлується державне втручання у розвиток ринку лізингу в аграрній сфері, і відтак ринок лізингових послуг наповнюватиметься значними обсягами приватного капіталу.

Під час укладання лізингових угод необхідно враховувати ризики, зокрема фінансові. До них, зазвичай, відносяться ризик несплати лізингових платежів у визначені терміни, ризик зміни відсоткових ставок на ринку капіталів тощо. У практиці застосовується два способи зниження ризику: страхування лізингових ризиків і розподіл ризику між учасниками лізингової операції. Останній може бути реалізований завдяки участі в лізинговій операції більшої кількості учасників, які у свою чергу виступають гарантами виконання зобов'язань лізингоодержувача.

Вітчизняний досвід засвідчує, що страхування ризиків, пов'язаних з об'єктом лізингової угоди (майнове страхування), здійснюється за правилами, що розроблюються кожною страховою компанією окремо, де зазвичай вигодонабувачем є лізингова компанія, яка й сплачує страхову премію страховій компанії, а лізингоодержувачем відшкодовується лише сума сплачених страхових платежів лізингодавцю включенням їх у лізингові платежі. У той же час страхування фінансових ризиків в Україні поширення не набуло і практично

не здійснюється. Це пояснюється не тільки складністю в оцінюванні існуючих фінансових ризиків, а тим, що природно призводить до здорожчання об'єкта лізингу для лізингоодержувача. Незважаючи на це, страхування фінансових ризиків, на наш погляд, є фактично найдієвішим засобом мінімізації ризиків агролізингової операції.

Для подальшої активізації розвитку лізингу в аграрній сфері необхідно:

- удосконалити нормативно-правову базу щодо лізингових операцій, зокрема у частині запровадження інституту міжнародного лізингу, створення сприятливіших умов оподаткування, кредитування, амортизації;

- забезпечити функціонування на ринку одночасно державних та приватних лізингових операторів, що сприятиме безперервному процесу оновлення основних засобів у господарствах із різним рівнем прибутку;

- диверсифікувати джерела фінансування лізингу, поряд із державним нарощувати обсяги приватного капіталу;

- збільшувати фінансування програм часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки та заходів із фінансового лізингу вітчизняної сільськогосподарської техніки;

- реформувати систему державної підтримки технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників через механізм компенсації вартості об'єкта лізингу;

- запровадити механізм надання податкових пільг щодо операцій з міжнародного лізингу для ввезення на територію України високотехнологічного устаткування;

- запровадити механізм страхування фінансових ризиків, що сприятиме мінімізації ризиків агролізингової операції.

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню попиту сільськогосподарських товаровиробників на послуги лізингових компаній, наповненню ринку агролізингових послуг приватним капіталом, а відтак поліпшенню інвестиційного середовища в аграрній сфері.

2.5. Кредитна кооперативна система як складова кредитної інфраструктури аграрного ринку

Важливою складовою кредитної інфраструктури аграрного сектору та дієвим шляхом вирішення проблеми забезпечення фермерів та інших сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами є функціонування у сільській місцевості кредитних кооперативних установ. Вони виникають за відсутності розгалуженої банківської інфраструктури у сільській місцевості та є альтернативою банківського кредитування.

Кредитна кооперація широко розповсюджена в країнах з розвинутою економікою. Так, фермери США одержують через кредитні кооперативи щорічно до 40 % довгострокових і до 20 % короткострокових позик, у Німеччині – відповідно 45 і 24 %, а у Фінляндії тільки короткострокові позики складають 50 %¹.

У Нідерландах на частку кооперативних структур припадає (90 % кредитування аграрного сектора, у Франції – 70, в Японії – до 50, у США – 26 %. У 90-х роках минулого століття почалося відродження кредитної кооперативної діяльності в колишніх соціалістичних країнах. Так, у Польщі частка кооперативів на ринку кредитів складає 10, в Угорщині – 15 %².

Проблеми кредитного забезпечення аграрного сектора економіки і кооперативного кредитування, досліджували такі вчені, як: В. М. Алексійчук, М. М. Білий, Л. І. Бубнов, В. В. Гончаренко, О. Є. Гудзь, М. Я. Дем'яненко, В. В. Зіновчук, В. М. Ковалів, Ю. Я. Лузан, М. Й. Малік, О. О. Непочатенко, А. О. Пантелеймоненко, П. Т. Саблук та ін. Проте окремі питання функціонування кредитних спілок та відродження системи аграрних кооперативних банків, пов'язані із законодавчим регулюванням їх створення та діяльності, залишаються невирішеними, а основні підходи до формування системи кооперативного кредитування сільськогосподарських товаровиробників недостатньо дослідженими.

В Україні кредитні кооперативи існують у вигляді кредитних спілок, які розвиваються понад 20 років і поступово займають своє місце серед суб'єктів фінансового ринку. Активізація кредитних спілок почалась із прийняттям Закону України «Про кредитні спілки» у грудні 2001 р. Однак, в Україні кредитно-кооперативний сегмент фінансового ринку ще недостатньо розвинений і займає незначну частку від загального обсягу ресурсів кредитних установ.

Наразі основними проблемами у діяльності вітчизняних кредитних спілок є: відсутність механізму гарантування вкладів членів кредитних спілок; незадовільний стан корпоративного управління в кредитних спілках; недостатність гарантій захисту прав членів кредитних спілок як співвласників та споживачів їх послуг; недосконалість системи пруденційного нагляду на ринку кредитних установ.

Діяльність кредитної спілки як організації, яка не має на меті одержання прибутку, спрямована власне на надання лише певних послуг. Це визначає її вузьку спеціалізацію щодо ймовірних напрямів використання фінансових ресурсів, закумуляованих за рахунок заощаджень своїх членів. Кредитна спілка не має права здійснювати іншу, крім надання кредитних та ощадних послуг

¹ Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

² Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: Логос, 2001. – с. 18.

своїм членам, господарську діяльність. Вона створюється та функціонує насамперед для того, щоб надати можливість своїм членам одержати кредит на прийнятних для них умовах.

Одним із пріоритетних завдань діяльності вітчизняних кредитних спілок є кредитування малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників, які зазвичай не мають доступу до банківських кредитів. До основних напрямів діяльності кредитних спілок в частині аграрного кредитування можна віднести: організацію мережі кредитування фермерських та особистих селянських господарств, кредитування інфраструктури обслуговування сільськогосподарського виробництва, забезпечення росту агротехнологій шляхом підтримки та розвитку сільськогосподарської інфраструктури, консультування та інформаційне обслуговування сільських мешканців, створення умов для підвищення рівня життя і обслуговування сільського населення.

Вітчизняні кредитні спілки шукають і знаходять власні індивідуальні підходи до фермерів і сільськогосподарських виробників, навчаються оцінювати їхню кредитоспроможність і можливі ризики, розробляють окремі кредитні продукти, ведуть адресну кампанію, у рамках якої пояснюють сільськогосподарським виробникам можливості такого кредитування й швидкість окупності вкладених у виробництво коштів. Серед позичальників вітчизняних кредитних спілок значним попитом користуються кредитні продукти «Фермерський і фермерський особливий», «Енергозберігаючі технології», «Сільський зелений туризм та екологічно безпечне середовище», «Теплиця в кредит», «Домашнє господарство», а також кредити на придбання доїльного апарату, оформлення прав на землю, для ведення молочарства та будівництва теплиць¹.

У межах кредитування більшість кредитних спілок надають своїм членам також додаткові послуги: допомога в підготовці бізнес-плану та у збуті продукції, інформаційно-консультаційні послуги з питань вирощування сільськогосподарської продукції та її обліку тощо.

Основними перевагами отримання кредиту в кредитній спілці є:

- мінімальний пакет документів для одержання кредиту;
- розгляд заявок у стислі строки;
- індивідуальний та гнучкий підхід до визначення умов кредитування (середньозважена процентна ставка від 17 % до 33 %; терміни кредитування – від 1 до 60 місяців; мінімальна сума кредиту – 1000 грн., максимальна – 100000 грн.)
- структуризація кредитної угоди залежно від фактора сезонності;
- можливість отримання кредиту готівкою;
- кредит надається в національній валюті, що захищає позичальника від ризику валютних коливань;

¹ Агрокредитування в Україні – як це? [Електронний ресурс] // Всеукраїнська асоціація кредитних спілок. – Режим доступу: http://vaks.org.ua/?menu=agrokredytuvannya_v_Ukraini.

- прийнятні види забезпечення – порука (як правило, фізичних осіб – друзів, родичів, колег) та застава (як правило, сільськогосподарська техніка або інше рухоме та нерухоме майно);

- відсутність прихованих платежів та комісій;

- гнучкий графік погашення відповідно до планів розвитку й очікуваних грошових надходжень;

- можливе дострокове погашення кредиту без штрафних санкцій тощо¹.

За станом на 31.12.2014 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 589 кредитних спілок. Впродовж 2014 р. кількість членів кредитних спілок зменшилася на 16,2 % і на 31.12.2014 р. становила 821,6 тис. осіб, з яких 186,6 тис. осіб, або 22,7 % – члени кредитних спілок, що мають чинні кредитні договори, та 31,5 тис. осіб (3,8 %) – члени спілок, що мають внески на депозитних рахунках. Це свідчить про те, що переважна кількість членів кредитних спілок активно не користується їх послугами.

За кількістю членів кредитних спілок лідирують Львівська область (130,4 тис. осіб), м. Київ та Київська область (78,3 тис. осіб), Івано-Франківська (64,1 тис. осіб) та Закарпатська області (59,7 тис. осіб). Лідерами за розмірами активів є кредитні спілки м. Києва (646,6 млн. грн.), Харківської (170,7 млн. грн.), Львівської (154,5 млн. грн.) та Херсонської областей (137,8 млн. грн.)².

Лідируючі позиції в сфері кредитування фермерів і господарств населення займають такі області, як Черкаська, Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська, Харківська та Закарпатська. Разом з тим, обсяги кредитування кредитними спілками селянських (фермерських) господарств залишаються обмеженими. Розмір кредитів, наданих кредитними спілками на ведення селянських (фермерських) господарств за станом на 31.12.2014 р., становив 40,0 млн грн, а це лише 2,0 % усього кредитного портфеля наданих позик. При цьому в 2014 р. проти 2010 р. відбулось зменшення суми заборгованості за наданими кредитами селянським (фермерським) господарствам на 14,7 % (табл. 2.12).

Поряд з цим, як показують дані табл. 2.12, впродовж 2010-2014 рр. спостерігається позитивна тенденція щодо зростання обсягів кредитів, наданих на ведення особистих селянських господарств, обсяг яких у 2010 р. проти 2014 р. зріс на 81,8 %.

За даними Нацкомфінпослуг найризикованішими кредитами з огляду на обсяги прострочення платежів є саме кредити, надані на ведення селянських (фермерських) господарств. За станом на 31.12.2014 р. простроченість понад три місяці мають 26,6 % (10,6 млн. грн.)³.

¹ Кредитування малих та середніх сільгоспвиробників [Електронний ресурс] // Кредитні спілки України. – Режим доступу: <http://www.unascu.org.ua/>.

² Річний звіт Нацкомфінпослуг за 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

³ Річний звіт Нацкомфінпослуг за 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/>.

Таблиця 2.12

Заборгованість за кредитами, наданими кредитними спілками України

Види кредитів	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2014 р. до 2010 р., %
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	
Споживчі кредити	1088,6	32,5	845,7	37,8	1602,1	63,3	1576,7	67,0	1263,2	63,2	116,0
Кредити, надані на придбання, ремонт та реконструкцію нерухомого майна	345,0	10,3	416,2	18,6	607,4	24,0	393,8	16,7	348,9	17,5	101,1
Комерційні кредити	968,0	28,9	201,4	9,0	192,4	7,6	197,3	8,4	199,4	10,0	20,6
Кредити, надані на ведення особистих селянських господарств	80,4	2,4	96,2	4,3	88,6	3,5	138,5	5,9	146,2	7,3	181,8
Кредити, надані на ведення селянських (фермерських) господарств	46,9	1,4	38,0	1,7	40,5	1,6	45,9	2,0	40,0	2,0	85,3
Кредити, надані на інші потреби	820,6	24,5	639,9	28,6	-	-	-	-	-	-	-
Всього:	3349,5	100,0	2237,4	100,0	2531,0	100,0	2352,2	100,0	1997,7	100,0	59,6

Джерело: розраховано за даними¹.

Процентні ставки у кредитних спілках є вищими, ніж у комерційних банках. У 2014 р. більше половини всіх кредитних спілок (54,4 %) надавали своїм членам кредити за середньозваженими відсотковими ставками в межах від 30 до 50% річних², в той же час комерційні банки своїм клієнтам – за ставками в межах 15-30 % річних³. Однак, незважаючи на високі процентні ставки, позичальники кредитних спілок мають ряд суттєвих переваг перед позичальниками комерційних банків: кредитні спілки, зазвичай, не вимагають у них забезпечення; процедура подачі заявки на отримання кредиту набагато простіша й швидша, ніж у комерційних банках.

В цілому, можна констатувати, що кредитні спілки намагаються кредитувати сільськогосподарське виробництво, але наразі не здатні задовольнити потреби сільських малих і середніх підприємств, бо кредитують переважно споживчі потреби селян; надають кредити занадто малого розміру та за високими відсотковими ставками; не мають права кредитувати малий бізнес; мають обмежені фінансові ресурси тощо.

¹ Річні звіти Нацкомфінпослуг за 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

² Річний звіт Нацкомфінпослуг за 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.

³ Оперативна інформація про стан залучення кредитних коштів підприємствами агропромислового комплексу у 2014 році станом на 26.12.2014 [Електронний ресурс] // Аграрний сектор України. – Режим доступу: http://agroua.net/statistics/statnews_t30_49303.html.

З метою подальшої активізації діяльності кредитних спілок у сільській місцевості необхідно надати їм право включати до числа своїх членів юридичних осіб (малі підприємства та фермерські господарства) і надавати кредити юридичним особам; розширити для кредитних спілок перелік видів фінансових послуг, які вони можуть надавати своїм членам; запровадити систему гарантування вкладів членів кредитних спілок; створити умови для забезпечення ліквідності та фінансової стабільності кредитних спілок; внести зміни до законодавства щодо удосконалення ведення персоніфікованого обліку членів кредитних спілок, встановлення нових вимог до системи управління кредитною спілкою, посилення відповідальності органів управління кредитних спілок за порушення прав споживачів та ін.

Важливе місце у системі банківського кредитування вітчизняного аграрного сектора можуть зайняти кооперативні банки, створенню яких наша держава приділяє недостатньо уваги. Однак у них є значна потреба, особливо для фінансування дрібних селянських і фермерських господарств. Формування системи вітчизняних кооперативних банків дозволить аграрним товаровиробникам ефективно функціонувати у складних, насамперед кризових, умовах, максимально сконцентрувати аграрний капітал, оперативно управляти фінансовими потоками, враховувати регіональні особливості, сезонність та спеціалізацію сільськогосподарського виробництва.

Досвід розвинених країн свідчить, що основну роль у забезпеченні кредитними ресурсами аграрного сектора відіграють кооперативні банки. Батьківщиною кредитної кооперації є Німеччина, де у середині XIX ст. паралельно почали діяти дві моделі – товариства Г. Шульце-Деліча і Ф. Райффайзена. Їх поява стала початком формування системи кооперативних банків, які у подальшому отримали широке розповсюдження у багатьох країнах Західної Європи, пострадянського простору та Америки¹. Кооперативні банки створювались для обслуговування галузей або клієнтів, які через підвищені ризики, свій незначний розмір (малі та середні сільськогосподарські виробники, дрібні підприємці, домашні господарства) чи територіальну віддаленість залишалися поза увагою комерційних банків. Представники вказаних груп об'єднувались і створювали власні кооперативні фінансові установи, які в різних країнах мали різні назви – «банк», «спілка», «товариство» тощо, для самозабезпечення необхідними фінансовими послугами².

Наразі у багатьох країнах світу створено потужні, багаторівневі, розгалужені кредитно-фінансові установи, які перебувають у власності споживачів і задовольняють їх потреби у найрізноманітніших фінансових послугах не гірше, ніж це роблять комерційні банки. Так, центральні кооперативні банки «Креді

¹ Пантелеймоненко А. О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 146-151.

² Гончаренко В. В. Кредитні спілки і кооперативні банки: місце у фінансово-кредитній системі та особливості розвитку в Україні / В. В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2000. – № 1. – С. 47-50.

Агріколь» (Франція), «Рабобанк» (Нідерланди), «ДГ-Банк» (Німеччина) є одними з найбільших банківських монополій світу. Кредитній кооперації належить провідна роль у кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників. Наприклад, у Нідерландах частка кооперативних банків у кредитуванні сільського господарства становить 90 %, Японії – 80, Франції – 75, Австрії – 65, Португалії – понад 60, Фінляндії – 58, Бельгії – 50, Швеції – 45, Німеччині – 44, Іспанії – 30 %. У США кооперативна система фермерського кредиту надає фермерам третину кредитів на покупку землі, шосту частину коротко- і середньострокових кредитів¹.

Значення кредитної кооперації у забезпеченні стабільності національних економік та банківських систем суттєво зростає в умовах глобальної фінансово-економічної кризи, про що свідчать матеріали звіту МВФ «Кооперативні банки і фінансова стабільність»². У результаті дослідження встановлені суттєві переваги кредитно-кооперативного фінансового сектора провідних західноєвропейських держав в умовах кризових явищ у світовій економіці. Головні з них – менша ризикованість та більша стабільність порівняно з комерційними банками через високий рівень капіталізації й стійкості ресурсної бази. До цих параметрів можна віднести й такі: розгалуженість системи, що дозволяє оптимізувати фінансові потоки, ефективно розподілити ризики, скоротити витрати, оптимізувати спектр банківських операцій, максимально захистити кооперативну інфраструктуру від небажаних впливів зовнішнього середовища; стійка система рефінансування (завдяки автономності); захищеність системи кооперативних банків від ефекту «доміно», завдяки сконцентрованій на другому рівні інформації про реальний фінансовий стан місцевих кооперативних банків³.

Як свідчить історичний вітчизняний досвід, в Україні до революції була створена потужна і досить розвинена мережа кооперативних банків та інших кооперативних фінансових установ. На той час в Україні діяли 3092 кредитні та ощадно-позичкові товариства, куди входило понад 1,7 млн членів⁴. Проте наприкінці 20-х років держава насильно ліквідувала кооперативні банки, які майже повністю задовольняли потреби селян у фінансових ресурсах. У період перебудови в Україні були спроби створити кооперативні банки, першим з яких був кооперативний банк «Таврія», відкритий у Феодосії у 1988 р. Вже у 1990 р.

¹ Зарубежный опыт развития кредитной кооперации в аграрном секторе [Электронный ресурс] // Кредитная кооперация Чувашии. – Режим доступа: http://www.creditcoop.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=791:apkcredforeign&catid=34:countries&directory=34.2.

² Пантелеймоненко А. О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 146-151.

³ Бубнов Л. И. Кредитные кооперативы способны устоять перед финансовыми цунами [Электронный ресурс] / Л. И. Бубнов // Лига кредитных союзов. – Режим доступа: <http://www.orema.ru/766.1>.

⁴ Лузан Ю. Кооперативні банки – важливий фактор піднесення аграрної економіки / Ю. Лузан // Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі: монографія / за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 141-146., с. 144.

було зареєстровано вісім кооперативних банків¹. Слід відмітити, що за часів перебудови відбулась підміна понять і під виглядом «кооперативного руху» почалось відродження приватного підприємництва. Тому під назвою «кооперативний банк» створювали перші комерційні банки, які не мали нічого спільного зі справжніми кооперативними банками. У подальшому в процесі банківської реформи так звані «кооперативні банки» були ліквідовані або перереєстровані в комерційні.

Після проголошення незалежності у 1991 р. в Україні не було створено жодного кооперативного банку. Причиною цього стало нерозуміння місця і ролі кооперативних банків у національній економіці з боку НБУ та політиків, що виявилось у недосконалому законодавчому регулюванні створення і діяльності кооперативних банків².

Прийнятий у 1991 р. Закон України «Про банки та банківську діяльність» передбачив можливість виникнення і розвитку в Україні лише комерційних банків. Незважаючи на те, що закон начебто створював умови для виникнення банків «різних видів і форм власності» (ст. 1), в інших статтях (ст. 2, 22, 23) Закону зазначалось, що банки створюватись на акціонерних або пайових засадах і мають керуватись у своїй діяльності законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств³. Відтак в Україні була сформована банківська система, що складається лише з комерційних банків, створених у вигляді господарських товариств (178 банків у формі акціонерного товариства і 31 банк – товариства з обмеженою відповідальністю)⁴. На наш погляд, вітчизняна банківська система без розвинутої мережі кооперативних банків є «однобокою» і не може вважатися повноцінною.

Кооперативний банк за функціями, методами і технологіями діяльності майже не відрізняється від комерційного банку. Проте є істотна різниця, яка полягає в тому, що його діяльність побудована за принципом фінансової кооперації і на дещо інших правових засадах. На відміну від комерційного кооперативний банк не проводить підприємницької діяльності (тобто прибуткової), а здійснює неприбуткову. У зв'язку з цим у більшості країн світу кооперативи мають статус неприбуткових (non-profit) організацій, не обкладаються податком на прибуток (дохід) та звільняються від багатьох

¹ Ковалів В. М. Реформування кредитної інфраструктури з обслуговування сільського господарства [Електронний ресурс] / В. М. Ковалів // Формування та розвиток економіки в сучасних умовах господарювання: матеріали міжнародної інтернет-конференції. – Режим доступу: <http://www.viem.edu.ua/konf5/art.php?id=0803>.

² Гончаренко В. В. Важливість відродження кооперативних банків в Україні в умовах поглиблення кризових явищ у світовій економіці / В. В. Гончаренко // Міжнародний кооперативний рух: генезис та тенденції сучасного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 лютого 2012 р. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – С. 208-213., с. 211-212.

³ Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 20.03.1991 № 873-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=873-12>.

⁴ Гончаренко В. В. Концептуальні підходи щодо створення системи аграрних кооперативних банків в Україні / В. В. Гончаренко // Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі: монографія / за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 147-157., с. 148.

державних і місцевих податків і зборів. Існують й інші суттєві відмінності між кооперативними і комерційними банками (рис. 2.7).

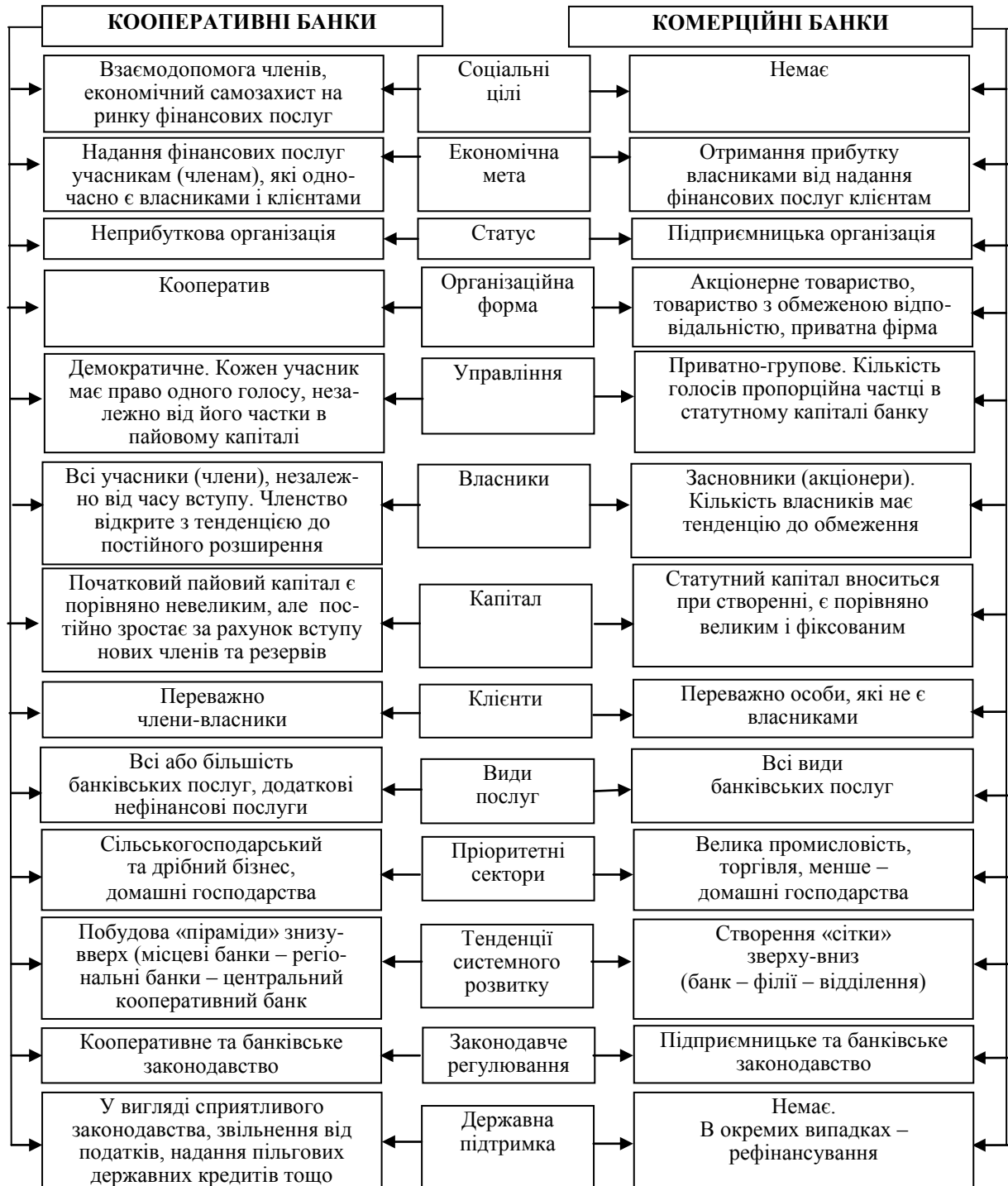

Рис. 2.7. Основні відмінності кооперативних і комерційних банків
Джерело: адаптовано за даними¹

¹ Гончаренко В. В. Важливість відродження кооперативних банків в Україні в умовах поглиблення кризових явищ у світовій економіці / В. В. Гончаренко // Міжнародний кооперативний рух: генезис та тенденції сучасного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 лютого 2012 р. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – С. 208-213., с. 210–211.

Відтак, кооперативні банки можуть стати серйозною альтернативою традиційному банківському кредитуванню, оскільки створюються територіальними структурами будь-якої форми власності й організаційної форми на кооперативних засадах – добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Кооперативні банки матимуть ширший спектр обслуговування і можуть стати основою для кредитного обслуговування малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Вони мають заповнити нішу, яку не обслуговують комерційні банки, та відвоювати сферу кредитування, яку займають посередники.

Неврегульованість інших проблем відродження вітчизняних кооперативних банків, зокрема, обмеження діяльності місцевих кооперативних банків однією адміністративною областю, встановлення мінімальної кількості учасників місцевого кооперативного банку на рівні 50 осіб, невизначеність потенційних учасників кооперативного банку, закладання механізму розподілу його прибутку пропорційно розміру паїв учасників, що певною мірою суперечить традиційним принципам кооперативних організацій, відсутність окремих специфічних процедур регулювання створення і діяльності кооперативних банків з боку НБУ, практично робить створення кооперативних банків в Україні не реальним^{1,2}.

Створення системи кооперативного кредитування вітчизняного АПК потребує реалізації заходів організаційного та економічного характеру. Важлива роль при цьому відводиться державі, яка повинна сприяти становленню кооперативних відносин як через їх законодавче забезпечення, так і через безпосередню участь у створенні кооперативних установ.

Для практичної реалізації можливості створення кооперативних банків у вітчизняне законодавство слід внести такі зміни:

- ввести диференціацію розміру мінімального статутного капіталу для кооперативних банків (місцевих і центрального) порівняно з комерційними і встановити цей норматив у значно менших розмірах для кооперативних банків, ніж для комерційних з огляду на порівняно невеликий початковий пайовий капітал кооперативного банку;
- забезпечити умови для реєстрації кооперативних банків у формі кооперативного непідприємницького товариства згідно зі ст. 85 ЦКУ, що діє на основі кооперативних принципів;
- передбачити норму, що власниками-клієнтами місцевих аграрних кооперативних банків можуть стати поряд з кредитними спілками та

¹ Гончаренко В. В. Аналіз законодавчого регулювання діяльності кооперативних банків в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко // Проект Світового банку в Україні «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» Р 4020-UA/1.6.2-ІС. – Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59961&cat_id=57142.

² Гончаренко В. В. Важливість відродження кооперативних банків в Україні в умовах поглиблення кризових явищ у світовій економіці / В. В. Гончаренко // Міжнародний кооперативний рух: генезис та тенденції сучасного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 лютого 2012 р. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – С. 208-213., с. 212].

кооперативами й сільськогосподарські товаровиробники та обслуговуючі кооперативи;

- забезпечити фінансову підтримку (пільгове кредитування) для учасників кооперативної банківської системи і створити умови для концентрації фінансових ресурсів усіх сільськогосподарських товаровиробників у цій системі;

- запровадити пільговий режим оподаткування кооперативних банків у зв'язку із неприбутковою кооперативною природою цих установ;

- забезпечити нормативно-правові передумови створення і розвитку кооперативних інституцій усіх рівнів кооперативної кредитної системи через підготовку та прийняття законопроектів про внесення змін до чинних законів, які регулюють діяльність фінансових установ в Україні.

Будувати систему кооперативних банків доцільно поетапно там, де є необхідні передумови (наявність кредитних спілок, підтримка влади тощо). Система аграрних кооперативних банків має будуватися за принципом знизу вгору і складатися з трьох рівнів, кожен з яких має відповідні функції (рис. 2.8).

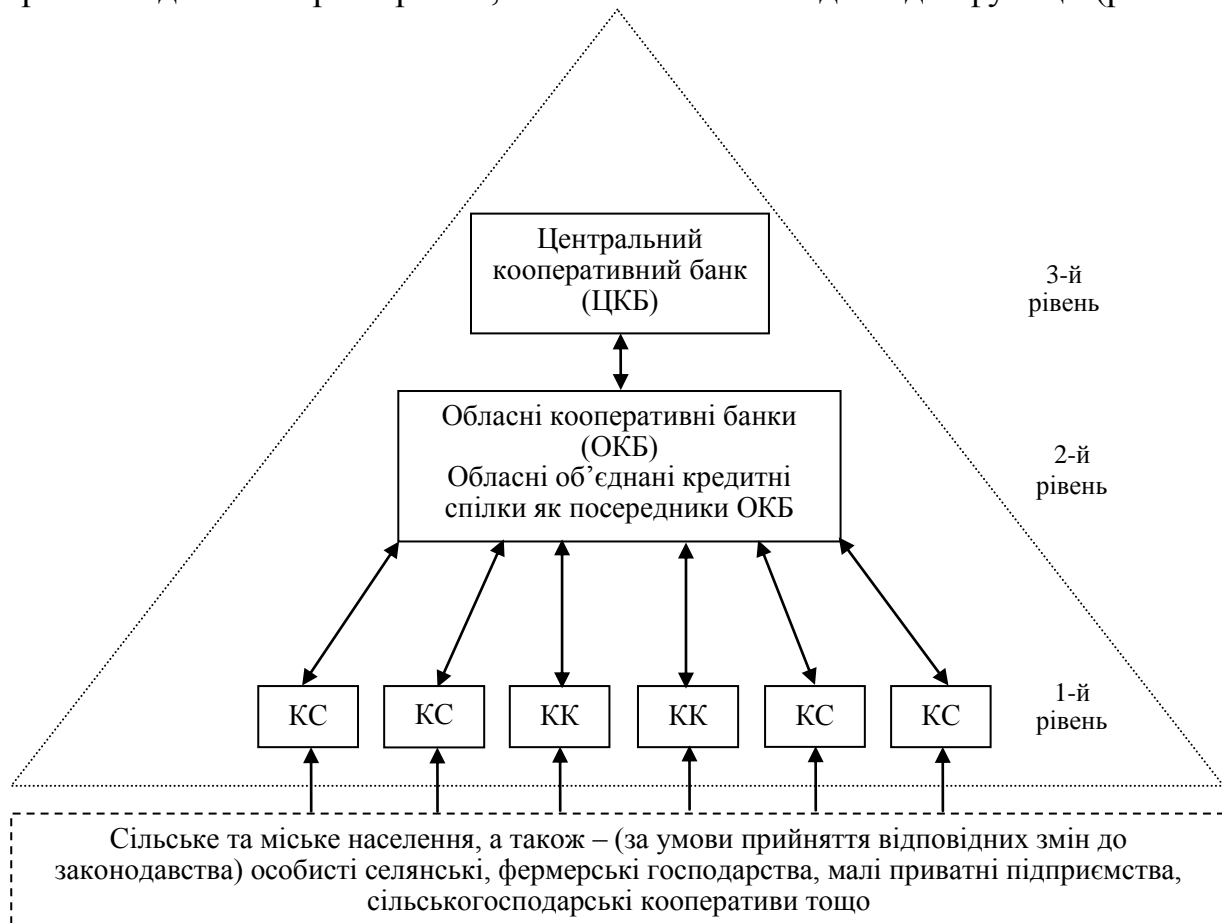

Рис. 2.8. Побудова системи аграрних кооперативних банків України
Джерело: складено за даними¹.

¹ Гончаренко В. В. Модель створення системи кооперативного кредитування та механізм її фінансової підтримки з боку держави [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко // Проект Світового банку в Україні «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» Р 4020-UA/1.6.2-ІС. – Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59965&cat_id=57142.

Перший, місцевий, рівень кредитної кооперативної системи могли б складати кредитні спілки (КС), які надаватимуть своїм членам ощадно-кредитні послуги, а при внесенні відповідних змін до законодавства, здійснюватимуть розрахунки (комунальні та інші платежі), надаватимуть інші фінансові та нефінансові послуги. Оскільки чинне вітчизняне законодавство обмежує види діяльності кредитних спілок лише наданням кредитів та прийняттям вкладів і не дозволяє кредитним спілкам надавати послуги малим підприємствам, фермерським господарствам та іншим дрібним сільськогосподарським виробникам, що є юридичними особами, однією з можливих форм кооперативних установ першого рівня, крім кредитних спілок, можуть стати кредитні кооперативи (КК). Вони можуть бути створені після прийняття окремого закону «Про сільську кредитну кооперацію» або на основі чинного закону України «Про кооперацію» за погодженням з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, типовим статутом. Ці установи могли б надавати широкий спектр фінансових послуг малим сільським підприємствам, але їх створення істотно ускладнюється недосконалістю кооперативного і відсутністю спеціального законодавства для цих організацій. Проте при внесенні відповідних змін до закону «Про кредитні спілки», якими б кредитним спілкам надавалось право обслуговувати малі та середні підприємства, що діють у сільській місцевості, необхідність у створенні кредитних кооперативів повністю відпала б.

Другий, регіональний, рівень кооперативної системи формують обласні (регіональні) кооперативні банки, що створюються для забезпечення більш ефективного функціонування низових кооперативних установ і знаходяться в їх власності. Це можуть бути обласні об'єднані кредитні спілки, які з часом при нагромадженні достатнього капіталу, можуть трансформуватись у повноцінні обласні кооперативні банки, які обслуговуватимуть потреби низових кооперативних установ. Головним завданням цих організацій має стати підтримка установ першого рівня додатковими послугами (підтримка ліквідності, розробка нових фінансових продуктів, внутрішні платежі, забезпечення розрахункових, валютних та інвестиційних операцій тощо).

Третій, національний, рівень становить Центральний кооперативний банк, який логічно завершує побудову повноцінної кооперативної системи для обслуговування вітчизняного аграрного сектора. Ця установа має бути заснована установами другого (регіонального) рівня для забезпечення їх додатковими фінансовими послугами (вихід на міжнародний банківський ринок капіталів, міжнародні платежі, діяльність на валютному і фондовому ринках, лізинг, факторинг, страхування тощо).

Відтак, центральний аграрний кооперативний банк поєднає всі місцеві кооперативні банки в єдину систему, надасть їм переваги великого системного банку без втрати незалежності й автономності. Ця вся кооперативна система працюватиме в інтересах малих і середніх підприємств АПК, бо вони будуть її

співвласниками і зможуть управляти нею через свої низові установи – кредитні спілки та місцеві кооперативні банки.

Доцільно також надати центральному кооперативному банку як і Державному земельному банку право здійснювати іпотечні операції із землею після прийняття відповідного закону. Це забезпечить створення механізму, при якому аграрні товаровиробники будуть закладати землю установі, якою вони прямо або опосередковано володіють, що зробить неможливим «обезземелення» селян і концентрацію землі в руках несільськогосподарських суб'єктів. На місцевому рівні кооперативні банки, що спеціалізуються на іпотечних операціях, могли б проводити політику диференційованого підходу до потенційних позичальників залежно від їх кредитної історії та результативності господарювання.

На наш погляд, без державної підтримки створення кооперативних банків може зайняти декілька десятиліть, що неприпустимо з огляду на сучасний стан аграрного сектора України. Кооперативні банки в Україні можуть бути засновані при активній державній підтримці у такий спосіб: а) держава повністю або частково вносить кошти у статутний капітал регіональних кооперативних банків, а низові кооперативні кредитні організації (кредитні спілки/кредитні кооперативи) беруть на себе зобов'язання викупити у неї її частку в статутному капіталі кооперативних банків протягом 10-20 років; б) держава надає низовим кооперативним організаціям цільовий довготерміновий (10-20 років) безвідсотковий кредит на внесення паю у створення регіонального кооперативного банку. Після того, як кредитні спілки/кредитні кооперативи викуплять державну частку в кооперативному банку або повернуть отримані від держави цільові кредити, сплачені кошти можуть за рішенням держави бути спрямовані на формування Кооперативного гарантійного фонду^{1,2}.

Одним із напрямів розв'язання проблеми державної підтримки створення кооперативних банків може бути використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здешевлення кредитів, які надаються комерційними банками для аграрної сфери. У зв'язку з цим доцільно кошти щорічної державної підтримки спрямовувати не на здешевлення кредитів для сільського господарства, а для формування статутних капіталів кооперативних банків. Це дозволить створити умови, за яких бюджетні кошти, що держава виділяє аграрній сфері, будуть нагромаджуватися і постійно працювати на її розвиток, але вже на ринкових засадах.

¹ Білий М. М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні: стан і шляхи покращення [Електронний ресурс] / М. М. Білий // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aprer/2010_6_2/37.pdf.

² Гончаренко В. В. Модель створення системи кооперативного кредитування та механізм її фінансової підтримки з боку держави [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко // Проект Світового банку в Україні «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» Р 4020-UA/1.6.2-ІС. – Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59965&cat_id=57142.

Підсумовуючи вищесказане вважаємо, що вітчизняна банківська система, у складі якої немає жодного кооперативного банку, «однобока» і не може вважатись повноцінною. Головною причиною цього є нерозуміння ролі і місця кооперативних банків у національній економіці з боку депутатів і урядовців, що виявляється у недосконалості законодавчого регулювання створення і діяльності кооперативних банків.

Відродження системи кооперативних банків в Україні потребує реалізації заходів організаційного та економічного характеру. Для вирішення проблеми кредитного забезпечення АПК необхідно створити трирівневу систему сільської кредитної кооперації: на першому (місцевому) рівні – кредитні спілки та кредитні кооперативи, на другому (регіональному) – обласні кооперативні банки і на третьому (національному) рівні – Центральний кооперативний банк. Важлива роль при цьому відводиться державі, яка повинна сприяти становленню кооперативних відносин як через їх законодавче забезпечення, так і через безпосередню участь у створенні кооперативних банків.

2.6. Альтернативні види кредитного забезпечення аграрних підприємств

Вітчизняні аграрні підприємства працюють у складних і нестабільних ринкових умовах з високим рівнем невизначеності, що особливо проявляється під час кризових явищ в економіці. Враховуючи ризиковий характер сільськогосподарського виробництва, низький рівень його прибутковості та нестачу ліквідного забезпечення у багатьох сільськогосподарських підприємств, можливості для залучення інвестиційних ресурсів у аграрну сферу на засадах кредиту є суттєво обмеженими.

Досвід зарубіжних країн засвідчує, що стандартні схеми кредитування аграрних підприємств комерційними банками можуть співіснувати з формами кредитування, які наразі в Україні вважаються новими або альтернативними. До групи потенційних кредиторів аграрного сектору належать не лише комерційні банки, важливо розширювати взаємовідносини з підприємствами з постачання матеріально-технічних ресурсів, трейдерами, переробними підприємствами, які можуть надавати фінансові послуги підприємствам аграрного сектору, особливо середнім і дрібним.

Проблеми використання альтернативних методів кредитування вітчизняного аграрного виробництва привертають увагу багатьох вітчизняних вчених. Вагомий внесок у їх розробку зробили такі науковці та практики, як: В. Є. Андрієвський, М. Д. Безуглий, М. Я. Дем'яненко, Г. М. Калетник, В. Г. Клименко, В. М. Ковалів, О. О. Кузьменков, С. О. Курдицький, Ю. О. Лупенко, С. Л. Рабенко, Н. В. Сеперович, С. М. Терещук, В. В. Фещенко

та ін. Проте, окремі питання теорії і практики альтернативного кредитування аграрної сфери ще недостатньо вивчені і вимагають поглибленого дослідження. До них насамперед належить обґрунтування механізму кредитування вітчизняних аграрних товаровиробників з використанням складських свідоцтв, аграрних розписок, строкових кредитних інструментів та векселів.

Впродовж останніх років українське зерновиробництво значно потерпає як від нестачі інвестиційного капіталу, так і від дуже низького рівня довіри у взаємовідносинах із банківським сектором. До того ж, комерційні банки неактивно використовують схеми кредитування сільськогосподарських виробників з прийняттям зерна в заставу – використання таких кредитних інструментів залишається на низькому рівні, а розмір кредиту загалом не перевищує 50 % вартості застави¹.

Кредитування виробників сільськогосподарської продукції з використанням складських свідоцтв успішно застосовується у багатьох країнах світу. Так, у Сполучених Штатах Америки система складських документів на зерно діє понад 80 років. Використовується вона також в Аргентині, Індонезії й інших країнах. Подібні системи запроваджені у Польщі, Болгарії, Туреччині, Казахстані, Росії, Словенії, Угорщині, Хорватії, Кенії, що свідчить про велику зацікавленість країн в упровадженні системи складських документів на зерно та її економічної доцільності. Складські розписки були в обігу і в Україні за часів НЕПу².

Система складських документів на зерно працює в Україні з 2004 р. Метою запровадження складських свідоцтв на зерно є збільшення надійності та якості зберігання зерна, покращення доступу виробників зерна до короткострокових кредитів.

Правовою підставою для запровадження системи складських документів на зерно стало прийняття Закону України від 04.07.2002 р. № 37-IV «Про зерно та ринок зерна в Україні» та Закону України від 23.12.2003 р. № 2286-IV «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва».

Відповідно до Статті 961 Цивільного Кодексу України та Статті 37 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», зерновий склад (елеватор), який прийняв на себе обов'язки по зберіганню товару, визначеної кількості та якості від покладавця видає один з таких документів: складську квитанцію, просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво. При цьому існує декілька способів використання складських документів на зерно, а саме:

- як товаророзпорядчих документів для передачі права власності на зерно без його фізичного переміщення при комерційних операціях;
- як застави при одержанні банківського кредиту;
- як один із способів поставки товару за ф'ючерсними контрактами.

¹ Методи мінімізації аграрних ризиків та підвищення ефективності зерновиробництва [Електронний ресурс] // Зерно.org.ua. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/download/file/49-metodi-minimizatsiji-agrarnikh-rizikiv-ta-pidvishchennya-efektivnosti-zernovirobnitstva>.

² Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Белозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с., с. 77–78.

Застосування складських документів на зерно у банківських кредитних схемах можна вважати одним із найголовніших варіантів використання всієї системи складських документів у зерновій галузі. Складські документи здатні допомогти власникам зерна (особливо виробникам) накопичити значні грошові кошти та упорядкувати їх рух, ще до того, як зерно буде продано на ринку. Для цього потрібно здати зерно на зберігання на один із сертифікованих зернових складів та отримати офіційний складський документ на зерно.

Відповідно до положень Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», починаючи з 1 січня 2005 р. тільки сертифіковані зернові склади мають право надання послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки. Якщо зерно не було передано на зберігання на сертифікований склад, його власник не може взяти участь у роботі системи складських документів на зерно, та не зможе одержати банківський кредит під заставу складських документів на зерно. За експертними оцінками, сьогодні 95 % українських елеваторів ліцензовані для видачі складських свідоцтв¹.

Система взаємовідносин при застосуванні складських свідоцтв передбачає, що зерно, яке знаходиться на зберіганні на сертифікованому зерновому складі повинне бути захищене від ризиків. Відтак, згідно з Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» зерно, прийняте на зберігання за простим чи подвійним складським свідоцтвом, має бути застрахованим.

Власник зерна, як тільки сертифікований зерновий склад видає просте або подвійне складське свідоцтво, одержує підтвердження точної кількості і якості зерна, що зберігається на складі. Потім таке складське свідоцтво можна використати як заставу для оформлення та одержання короткострокового кредиту чи кредитної лінії в комерційному банку. Зерно, кількість та якість якого вказана в складському свідоцтві є надійним та ефективним забезпеченням позики, виданої комерційним банком.

Іншим дуже важливим елементом використання складського свідоцтва як застави при одержанні банківського кредиту, є те, що таким чином зерновиробник має можливість чекати до настання сприятливої цінової ситуації на ринку зерна та отримати більшу ціну за своє зерно. Також це можна зробити, користуючись короткостроковими позиками банківської кредитної лінії.

У цілому зберігання зерна на сертифікованому складі з одержанням кредиту під заставу зерна та реалізація зерна у пізніші терміни дозволяє виробнику зерна:

- 1) на вигідних умовах отримати банківський кредит;
- 2) погасити кредит і сплатити нараховані за ним відсотки;
- 3) отримати значно більшу ціну за своє зерно.

¹ Андрієвський В. С. Економічна доцільність впровадження системи кредитування під заставу майбутнього врожаю в Україні [Електронний ресурс] / В. С. Андрієвський, С. М. Терещук, Н. В. Сеперович // Бюлетень Інституту Розвитку Аграрних ринків. – № 67. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/Bulletin/Bulletin_67_April_2012.pdf.

Відтак виробник зерна зможе одержати обігові кошти для проведення осінніх та весняних польових робіт та отримати значно більші прибутки від реалізації зерна.

Поряд з цим ще одним із варіантів використання складських свідоцтв у кредитних відносинах є здійснення Національним банком України рефінансування комерційних банків під забезпечення подвійних складських свідоцтв. Кредит рефінансування під забезпечення подвійних складських свідоцтв може надаватися комерційному банку тільки за умови, якщо він надав кредит позичальнику під забезпечення подвійного складського свідоцтва, виданого зерновим складом як підтвердження прийняття зерна на зберігання та не більше ніж на строк зберігання зерна¹.

Як показує вітчизняний досвід, завдяки появі ще тільки перших елементів системи складських свідоцтв у першому півріччі 2004 р. понад 20 комерційних банків видали кредити під заставу складських свідоцтв на зерно на загальну суму понад 500 млн. дол. США. За оцінками фахівців, річний обсяг кредитування із застосуванням складських свідоцтв на зерно може становити 1,5 млрд. дол. США². Незважаючи на привабливість застосування складських свідоцтв у кредитних відносинах, цей механізм не набув належного поширення у вітчизняній аграрній сфері. При цьому, впродовж останніх років є відсутньою публічна інформація щодо обсягів та динаміки кредитування вітчизняних товаровиробників під заставу зерна.

Активізація процесу кредитування з використанням складських свідоцтв, на наш погляд, стримується такими чинниками: недосконалістю законодавчої бази, складною процедурою оформлення, високою платою за зберігання, відсутністю довіри до існуючих в Україні зернових складів з боку зерновиробників ринку (наприклад, через формальність сертифікації), відсутністю чітких гарантій наявності зерна для банків або покупців зерна, невизначеністю процедури страхування зерна, відсутністю належних умов для початку діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

Однією із важливих складових цілісної системи складських свідоцтв є механізм гарантування виконання зобов'язань зернових складів, функціями якого є відшкодування власникам зерна або кредиторам збитків, що можуть виникати при несумлінному виконанні зерновими складами своїх зобов'язань.

Система фінансових гарантій для власника зерна (якщо щось трапиться з певним сертифікованим зерновим складом) діє по-різному в різних країнах. У деяких країнах застосовують так звану американську систему, коли сертифікований склад повинен купувати облігацію гарантійного фонду

¹ Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Белозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с., с. 84.

² Іжик П. Кредит, що проростає. На селі складаються нові фінансові відносини [Електронний ресурс] / П. Іжик // Газета «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/kredit-shcho-prorostaie>.

(Indemnity Fund Bond), вартість якої залежить від розміру складу та обсягу бізнесу / обігу зерна; якщо зерновий склад не виконує своїх зобов'язань, гарантійний фонд відшкодовує збитки власнику зерна у разі зникнення чи пошкодження зерна. В інших країнах, якщо зерновий склад бажає одержати сертифікат і випускати складські свідоцтва, йому необхідно отримати певну банківську гарантію, яка також дозволить відшкодувати збитки власників зерна, якщо склад не виконає своїх зобов'язань. Також у деяких країнах використовують гарантійний фонд і страхові облигації з добре відрегульованим механізмом відшкодування за вимогами¹.

Запровадження нового учасника аграрних правовідносин – Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно – було визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» від 20.11.2012 р. № 5493-VI, яким було внесено зміни до Законів України «Про зерно та ринок зерна в Україні» та «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

За задумом законодавців ця нова установа повинна зробити використання складських документів на зерно привабливим для кредиторів через захист інтересів володільців таких документів у випадку неспроможності зернового складу повернути зерно, передане на зберігання. Найважливішою новелою законодавства є те, що участь зернових складів у Гарантійному фонді є обов'язковою. Учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду можуть бути суб'єкти підприємництва, які є власниками зерносховища і надають або планують надавати фізичним та юридичним особам послуги із зберігання зерна з обов'язковою видачею складських документів на зерно. Надання фізичним та юридичним особам послуг із зберігання зерна з видачею складських документів на зерно особами, що не є учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду, забороняється.

Основні переваги функціонування складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні, з урахуванням діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, наведені в табл. 2.13.

Відтак Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно має стати одним із важливих елементів цілісності системи складських свідоцтв, а також інструментом зниження ризиків користувачів системи, призначенням якого є відшкодування власникам зерна чи кредиторам збитків, що можуть виникати при несумлінному виконанні зерновими складами своїх зобов'язань.

У випадку неспроможності зернового складу повернути зерно в кількості та якості, вказаних у складському свідоцтві, Гарантійний фонд у стислі строки відшкодуватиме власникам складських свідоцтв збитки, вводитиме процедуру

¹ Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Белозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с., с. 19-20.

тимчасового адміністрування такого складу з метою врегулювання ситуації або здійснення санації зернового складу.

Поряд з цим, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно може стати реальною альтернативою страхуванню та забезпечить доступ сільськогосподарських виробників до кредитів, забезпеченням для яких виступатимуть складські свідоцтва, видача зерна за якими забезпечена Гарантійним фондом.

Таблиця 2.13

**Переваги функціонування складських свідоцтв
для різних учасників аграрного ринку в Україні**

Учасники	Переваги
Сертифіковані зернові склади	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення усіх угод через склади; – залучення додаткових клієнтів шляхом надання послуг з високим рівнем ліквідності; – зниження ризику завдяки сертифікації, контролю якості та участі у Гарантійному фонді; – можливість перетворення складів в обслуговуючі кооперативи.
Сільськогосподарські товаровиробники	<ul style="list-style-type: none"> – спрощення доступу до кредитних ресурсів; – зменшення плати за користування кредитами; – страхування зерна не є обов'язковою умовою при одержанні кредиту; – стабілізація цін на ринку та зниження сезонного коливання цін; – захист від втрат з вини сертифікованого зернового складу; – гарантування і забезпечення якості та ліквідності зерна, що зберігається (складські документи є правовстановлюючими та товари зберігаються на сертифікованих складах із захистом Гарантійного фонду); – доступ до участі в моніторингу і можливість контролювати всі свої операції.
Комерційні банки	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення обсягів кредитування; – участь у моніторингу контрактів завдяки електронному реєстру; – прямий доступ до он-лайн перевірки наявності, дійсності та ліквідності застав; – зменшення витрат на оцінку ризиків (на вивчення предмету застави, моніторингу його збереження, перевірки дійсності документів); – спрощення процедур і зниження відсоткових ставок за кредитами; – здійснення рефінансування банків на вигідніших умовах.
Товарні біржі	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення ефективності процесу поставки зерна завдяки спрощенню процедури передачі власності на зерно; – забезпечення стійких гарантій щодо надходження коштів для учасників операцій товарних бірж.

Джерело: адаптовано за даними^{1,2}.

¹ Андрієвський В. Є. Техніко-економічне обґрунтування введення в дію Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» [Електронний ресурс] / В. Є. Андрієвський. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/RT20130717/idf_pres_UA-final.pdf.

² Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Белозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с., с. 17-18.

Основні складові механізму кредитування вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників під заставу складських свідоцтв показано на рис. 2.9.

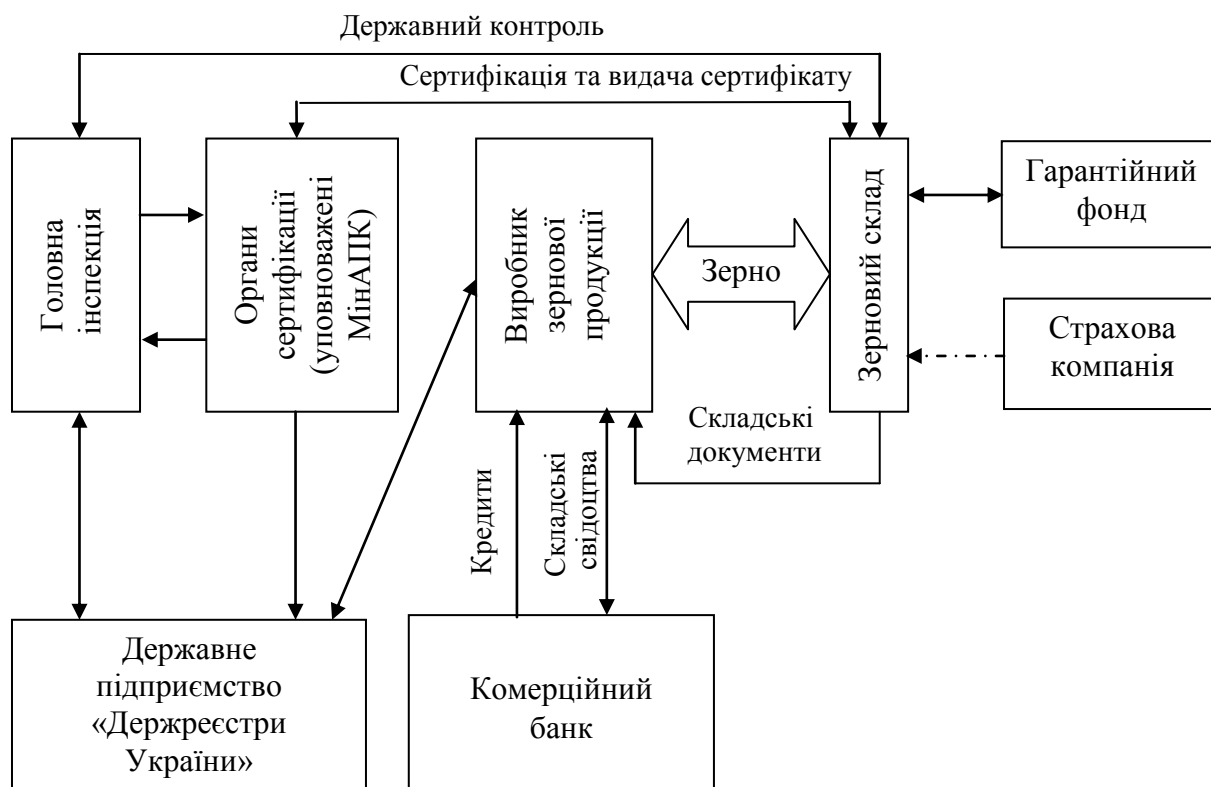

Рис. 2.9. Механізм кредитування під заставу складських свідоцтв в Україні

Джерело: адаптовано за даними¹

Загалом думки учасників ринку щодо запровадження Гарантійного фонду розділилися: якщо гравці зернового ринку підтримали прийняття закону про гарантування складських документів на зерно, то власники зернових складів виступили з різкою критикою як самої ідеї створення Гарантійного фонду в такому вигляді як він був прийнятий, так і окремих положень вказаного закону.

Зокрема, учасники ринку пропонують змінити сам підхід до участі в Гарантійному фонді з обов'язкового на добровільний, оскільки необхідність внесення внесків до Гарантійного Фонду (кошти Гарантійного фонду повинні покривати не менше 10 % і не більше 20 % загальної вартості зерна за складськими документами на зерно, виданими зерновими складами – учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду за попередній рік) призведе до подорожчання вартості послуг зберігання і, як наслідок, подорожчання ціни самого зерна. Актуальною проблемою, в зв'язку з цим, є

¹ Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Белозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с., с. 78.

непрорахованість вартості мінімального членського внеску, а залишення цього питання для розгляду загальних зборів¹.

Також окремі представники агробізнесу вказують на відсутність у тексті закону детально визначених правових норм, які б забезпечували захист прав кредиторів в операціях із зерном, що зберігається на зернових складах; відсутність можливості застосування альтернативних форм гарантування зобов'язань зернових складів (банківські гарантії, страхування відповідальності третіх осіб); нечітке визначення процедури призначення керівних органів Гарантійного фонду, що на практиці може позбавити учасників дієвих важелів і механізмів впливу на його діяльність та негативно позначатиметься на можливості учасників ринку послуг зі зберігання зерна брати участь у формуванні державної політики у відповідній сфері господарювання. Відтак існує значний ризик того, що впровадження встановлених Законом правил гарантування зобов'язань за складськими документами на зерно на практиці призведе до значного зростання вартості послуг із зберігання зерна та відмови сільськогосподарських товаровиробників від його зберігання на сертифікованих зернових складах².

Разом з тим, враховуючи переваги функціонування складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні, з урахуванням діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, необхідно якнайшвидше започаткувати діяльність вищевказаного фонду. Для цього необхідно доопрацювати закон про гарантування складських документів на зерно, прийняти низку підзаконних нормативно-правових актів та актів органів Гарантійного фонду, таких як: постанова КМУ «Про Положення про Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно»; постанова КМУ «Про склад Адміністративної ради Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно»; рішення Адміністративної ради Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно «Про затвердження Положення про порядок ведення Реєстру зернових складів – учасників (тимчасових учасників) Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» та ін.

У разі функціонування Гарантійного фонду, за підрахунками фахівців, на 5-й рік діяльності здатність цього фонду покривати витрати відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно»

¹ Чекер Я. На ринку зерна новий гравець – Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно [Електронний ресурс] / Я. Чекер. – Режим доступу: <http://www.kopartners.com.ua/pr/yaroslav-cheker-na-rinku-zerna-noviy-gravec-garantiyniy-fond-vikonannya-zobovuzan-za-skladskimi>.

² Агробізнес за суттєве доопрацювання закону про гарантування складських документів на зерно [Електронний ресурс] // Українська аграрна конфедерація. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/agrobiznes-za-suttieve-doopracyuvannya-zakonu-pro-garantuvannya-skladskih-dokumentiv-na>.

складатиме 2,76 %, при необхідно мінімальному показнику 2,50 % (у розрахунок взято середньомісячний залишок зерна на СЗС за 2012 р. – 27,61 млрд. грн). На 8-й рік функціонування здатність фонду покривати витрати складатиме 5,55 % при максимально необхідному показнику 5,00 %. Сільськогосподарські товаровиробники, що будуть зберігати зерно на сертифікованих зернових складах, які будуть учасниками Гарантійного фонду, зможуть вже у перший рік залучити близько 12,0 млрд. грн. кредитних ресурсів комерційних банків (в розрахунок прийнято: зберігання 7,0 млн тонн зерна за умови 0,8 % ліквідності подвійного складського свідоцтва та коефіцієнту втрат зерна – 0,2 %) ¹.

Таким чином, механізм кредитування аграрної сфери з використанням складських свідоцтв забезпечить можливість аграрним виробникам залучити матеріально-технічні та фінансові ресурси під заставу зерна та буде сприяти становленню надійної системи комерційного фінансового забезпечення агропромислового комплексу України. Завдяки цьому механізму надаватимуться інвестиційні переваги для здійснення коротко- та середньострокових інвестицій у аграрне виробництво, відбуватиметься інтеграція системи складських документів на зерно із системою інвестування під заставу майбутнього врожаю.

Одним із альтернативних варіантів фінансування сільськогосподарських товаровиробників є механізм кредитування під заставу майбутнього урожаю, який успішно функціонує з 1994 р. у Бразилії. Для кредитування під заставу майбутнього врожаю використовується фінансовий інструмент у вигляді розписок – договору CPR (Cedula de Produto Rural), тобто це обіцянка виробника поставити сільськогосподарську продукцію або розплатитися після продажу сільськогосподарської продукції в майбутньому в обмін на отримання ресурсів (фінансових чи товарних) вже сьогодні для ведення сільськогосподарської діяльності. Наразі активними користувачами такого механізму кредитування є постачальники засобів виробництва, трейдери, кредитні установи, переробні підприємства, а також фізичні особи. Завдяки використанню такого інструменту в Бразилії обсяги кредитування аграрного сектору щорічно складають 5 млрд доларів США, а сільськогосподарські товаровиробники змогли збільшити валове виробництво і урожайність своєї продукції ^{2,3}.

Значною мірою успіх роботи цього механізму у Бразилії був обумовлений спрощеною системою звернення стягнення у випадку невиконання укладеної угоди за договором CPR: рішення про стягнення приймається протягом 24-48

¹ Андрієвський В. Є. Техніко-економічне обґрунтування введення в дію Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» [Електронний ресурс] / В. Є. Андрієвський. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/RT20130717/idf_pres_UA-final.pdf.

² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про аграрні розписки» від 19.12.2011 р. № 9610 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GF7EY00A.htm.

³ Білоусова Б. Селянам дозволять отримувати кредитування під заставу майбутнього врожаю. Експерти побоюються: у країні, де вибірково діє судова система, це матиме непередбачувані наслідки [Електронний ресурс] / Б. Білоусова // Газета «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/brazilskiy-dosvid-na-ukrayinski-nivi>.

годин. Ще один важливий фактор – неможливість застосування умов форс-мажору до CPR. Позичальник має дуже обмежені можливості заперечення/оскарження такого рішення про звернення стягнення¹.

З огляду на позитивний досвід Бразилії та необхідність в альтернативних методах кредитування аграрного сектору економіки України прийнято Закон ВРУ «Про аграрні розписки» від 06.11.2012 р. № 5479-VI². Цей закон запроваджує механізм кредитування сільськогосподарських товаровиробників, які не мають достатньо ліквідного майна, крім прав на майбутній урожай, під заставу аграрних розписок. Аграрна розписка – це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах. Іншими словами, виробник аграрної продукції зможе отримати гроші на посівну, виробництво або іншу потребу в обмін на гарантію пізніше у визначений в розписці час поставити продукцію, чи оплатити розписку.

Аграрні розписки поділяються на товарні й фінансові. За товарною розпискою боржник зобов'язується здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою. За фінансовою розпискою боржник має сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості.

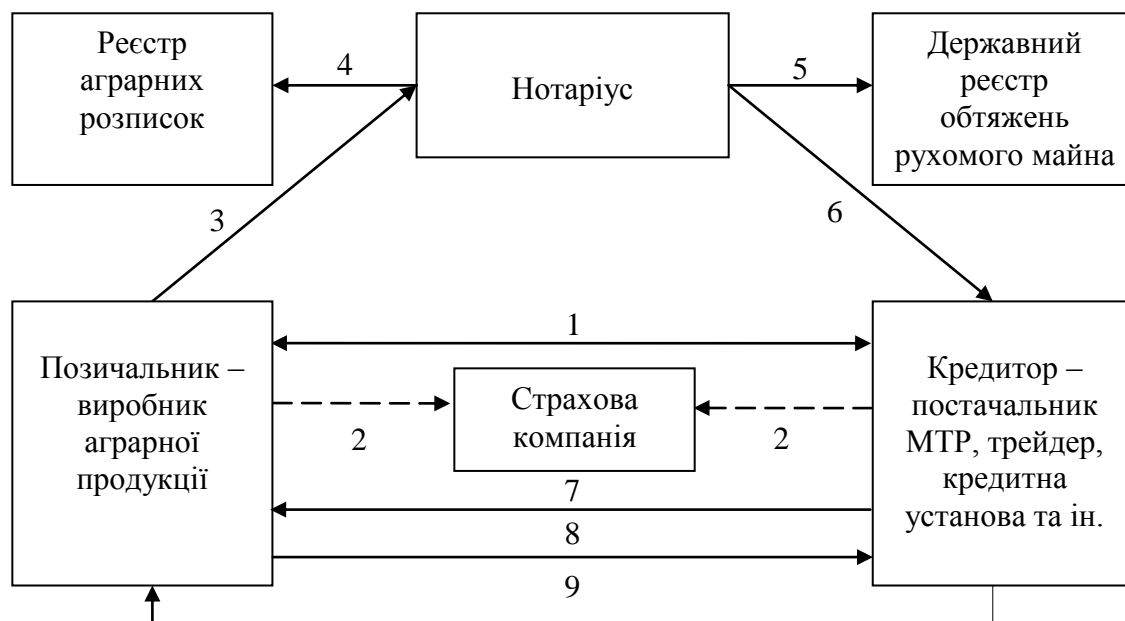
Загальна схема механізму кредитування аграрного виробництва під заставу майбутнього врожаю з використанням аграрних розписок наведена на рис. 2.10.

Привабливість механізму аграрних розписок полягає у безумовності зобов'язань аграрного підприємства здійснити належну оплату, відносній легкості обороту цього інструменту, забезпеченні заставою врожаю з конкретної земельної ділянки, здійсненні полегшеної процедури обернення стягнення на врожай, функціонування відкритого реєстру аграрних розписок з можливістю пошуку обтяжень як по особі, так і по земельній ділянці.

Для аграрних виробників запровадження аграрних розписок дозволить продавати свою продукцію під заставу майбутнього врожаю, зменшуючи залежність від субсидованих кредитів та покращуючи процес коротко- та середньострокового планування їх господарської діяльності. Важливою перевагою механізму аграрних розписок є те, що він дозволяє агровиробникам залучати кредити з приватного сектору, не залучаючи державні кошти, що, як наслідок, позитивно впливає на розвиток аграрного виробництва.

¹ Андрієвський В. Є. Економічна доцільність впровадження системи кредитування під заставу майбутнього врожаю в Україні [Електронний ресурс] / В. Є. Андрієвський, С. М. Терешук, Н. В. Сеперович // Бюлетень Інституту Розвитку Аграрних ринків. – № 67. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/Bulletin/Bulletin_67_April_2012.pdf.

² Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 № 5479-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5479-17>.

1. Узгодження умов договору.
2. Предмет застави може бути застрахований кредитором або боржником.
3. Передача аграрної розписки у 2-х примірниках нотаріусу для посвідчення та реєстрації (один примірник лишається у нотаріуса).
4. Внесення відомостей про аграрну розписку в момент її посвідчення до відповідного реєстру.
5. Внесення відомостей про предмет застави до відповідного Державного реєстру.
6. Передача другого примірника аграрної розписки кредитору.
7. Видача кредиту у формі надання грошових коштів, послуг, поставки товарів, виконання робіт тощо.
8. Виконання зобов'язань шляхом здійснення поставки вказаної в аграрній розписці с.-г. продукції або шляхом перерахування грошових коштів.
9. Повернення аграрної розписки з відміткою про її виконання.

Рис. 2.10 Схема кредитування вітчизняних аграрних оваровиробників під заставу майбутнього врожаю з використанням аграрних розписок
Джерело: власні дослідження.

Такий механізм може бути вигідним не тільки товаровиробникам, але й іншим учасникам аграрного ринку. Суб'єктами кредитування можуть бути постачальники матеріально-технічних ресурсів для агровиробників, комерційні банки, а також трейдери тощо. Так, за його допомогою переробні підприємства матимуть можливість знизити ризики щодо не поставок продукції, а виробники засобів виробництва можуть отримати гарантію стосовно оплати за поставлені ресурси.

Основні переваги та ризики впровадження аграрних розписок в Україні наведені в табл. 2.14.

За оцінками експертів, економічна доцільність уже в перший рік впровадження аграрних розписок оцінюється в 2-3 млрд грн для сільськогосподарських товаровиробників. У перспективі аграрні розписки дозволять охопити близько 30 % коштів від постачальників матеріально-

технічних ресурсів, трейдерів, переробних підприємств, а також близько 5 % коштів банківських структур.

Таблиця 2.14

Переваги та ризики впровадження аграрних розписок для різних учасників аграрного ринку в Україні

Учасники	Переваги	Ризики
Для усіх учасників аграрного ринку	- залучення коштів для кредитування господарської діяльності; - підвищення довіри до сектору аграрного бізнесу; - створення прозорих механізмів кредитування, що можуть стати альтернативними до вже існуючих; - можливість активізації існуючого механізму складських свідоцтв на зерно	- нерозуміння принципів роботи цього активу на початковому етапі; - неготовність правової та судової систем щодо швидкості прийняття рішень; - слабкий розвиток інституту виконання судових рішень; - відсутність єдиної консолідованої і достовірної бази даних по господарствах, єдиного реєстру земельних ділянок та прав на них
Для аграрних товаровиробників	- попередній продаж аграрної продукції; - зменшення залежності від банківських кредитів; - поліпшення процесу коротко- та середньострокового планування; - можливість розраховуватися у наступні періоди	- неврожай чи втрата врожаю; - значна кількість співвласників земельної ділянки; - ускладнення взаєморозрахунків не завжди на користь виробника у разі різкого коливання ринкових цін на с.-г. продукцію, яку оформлено під заставу майбутнього врожаю
Для посередників і переробних підприємств	- очікувана і запланована закупка с.-г. продукції; - покращення умов фінансування; - зниження ризиків, пов'язаних з поставкою с.-г. продукції та виконанням зобов'язань	- недосконалість правової та судової систем щодо швидкості прийняття рішень; - слабкий розвиток і незрілість інституту виконання судових рішень
Для підприємств-постачальників засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів	- зменшення ризику несплати; - можливість здійснення різних видів операцій (бартер); - покращення умов фінансування	- недосконалість правової та судової систем щодо швидкості прийняття рішень; - слабкий розвиток і незрілість інституту виконання судових рішень

Джерело: адаптовано за даними¹

Можна очікувати, що введення в обіг аграрних розписок дозволить поступово наблизитися до 45-50 млрд грн на рік, які можуть бути залучені аграрними підприємствами за допомогою цього механізму^{1,2}.

¹ Андрієвський В. С. Економічна доцільність впровадження системи кредитування під заставу майбутнього врожаю в Україні [Електронний ресурс] / В. С. Андрієвський, С. М. Терещук, Н. В. Сеперович // Бюлетень Інституту Розвитку Аграрних ринків. – № 67. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/Bulletin/Bulletin_67_April_2012.pdf.

Як показує вітчизняна практика, механізм аграрних розписок поки не функціонує належним чином, що пов'язано насамперед з нормою про обов'язкове нотаріальне посвідчення аграрних розписок. Для того щоб цей новий інструмент узвичаївся потрібна була законодавча ініціатива для створення єдиного реєстру аграрних розписок, а також час на навчання нотаріусів і власне саме тестування реєстру. Крім того, для повноцінної роботи механізму аграрних розписок необхідна роз'яснювальна та консультативна робота з аграрними підприємствами і нотаріусами, включаючи в першу чергу загальне податкове роз'яснення, яке дозволить коректно вести податковий облік подібних операцій, а також роз'яснення щодо механізму моніторингу застави та її примусового вилучення в разі дефолту компанії, що видала розписку. На поточний момент облік аграрних розписок веде державне підприємство «Аграрні реєстри», підконтрольне Міністерству аграрної політики та продовольства України. Пілотний проект щодо впровадження розписок стартував у Полтавській області, де, згідно з публічними даними реєстру, в лютому 2015 р. у ТОВ «ПКЗ-АГРО» видав першу в Україні товарну розписку на соняшник, що діє до листопада 2015 р.³.

Існують також деякі сумніви щодо ефективності застосування аграрних розписок у практиці вітчизняних товаровиробників. На думку окремих фахівців, цьому можуть завадити нечітко визначені процедури їх обігу та існуючі правові колізії, зокрема, неузгодженість норм закону про аграрні розписки з іншими законодавчими актами, що захищають права кредиторів та позичальників⁴. Також є сумніви щодо доцільності функціонування тільки документарної форми аграрних розписок, що передбачена законом. Досвід їх використання в Казахстані і в Росії показує значну кількість махінацій, пов'язаних з підркобою цих товаророзпорядчих документів. З огляду на ціннопаперову природу аграрних розписок та можливість їх біржової торгівлі варто було б передбачити також і бездокументарну (електронну) форму обігу цього документу на вітчизняному аграрному ринку. Зокрема бездокументарну форму, на думку експертів, можна було б запроваджувати для фінансових аграрних розписок за бажанням їх емітентів, що дозволило б забезпечити кращий захист розписок від шахрайських дій, організувати ліквідний ринок даного виду цінних паперів, посиливши тим самим привабливість цього важливого фінансового інструменту.

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про аграрні розписки» від 19.12.2011 р. № 9610 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GF7EY00A.htm.

² Білоусова Б. Селянам дозволять отримувати кредитування під заставу майбутнього врожаю. Експерти побоюються: у країні, де вибірково діє судова система, це матиме непередбачувані наслідки [Електронний ресурс] / Б. Білоусова // Газета «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/brazilskiy-dosvid-na-ukrayinski-nivi>.

³ Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

⁴ Лупенко Ю. Сучасні інструменти для фінансування аграрного сектору економіки / Ю. Лупенко, В. Феценко // Фінансовий ринок України. – 2012. – № 12. – С. 26-30.

В цілому, механізм кредитування аграрного виробництва під заставу майбутнього врожаю покликаний забезпечити можливість аграрним товаровиробникам залучати матеріально-технічні та фінансові ресурси під заставу майбутнього врожаю та повинен стати першим кроком на шляху становлення надійної системи комерційного фінансового забезпечення агропромислового комплексу України. Завдяки цьому механізму надаватимуться інвестиційні переваги для здійснення коротко- та середньострокових інвестицій у аграрне виробництво, відбуватиметься інтеграція системи інвестування під заставу майбутнього врожаю з системою складських документів на зерно.

Досить широкі можливості для кредитування підприємств аграрної сфери відкриває використання строкових кредитних інструментів – форвардних і ф'ючерсних контрактів, що мають певні переваги як для аграрних товаровиробників, так і для комерційних банків. Використання строкових кредитних інструментів дає сільськогосподарським виробникам можливість укладати кредитні угоди з комерційними банками до реального строку отримання кредитних коштів, забезпечуючи певну диверсифікацію своєї діяльності.

Застосування форвардного контракту полягає у безумовному праві позичальника на отримання кредиту за раніше обумовленою сумою, вартістю і строком його надання у майбутньому. Ф'ючерсний контракт є подібним за змістом інструментом, однак використовується виключно на біржовому ринку. У сфері кредитування сільськогосподарських товаровиробників доцільно застосовувати саме форвардні контракти.

Форвард-контракт випускається банком-емітентом з метою подальшого продажу потенційному позичальнику. Придбавши форвардний контракт, сільськогосподарське підприємство отримує гарантію на одержання в майбутньому кредитних ресурсів у визначеному обсязі та за обумовленою відсотковою ставкою. Форвардний контракт, як і інші цінні папери, можна перепродати іншій особі, проте лише за погодженням із банком-емітентом, який визначатиме кредитоспроможність цієї особи.

Запровадження форвардного кредитування у аграрному виробництві є вигідним як для позичальника, так і для кредитора. Цей механізм сприятиме здешевленню вартості кредиту для аграрного підприємства (позичальник оплачує частину вартості форвард-контракту раніше, ніж отримує кредитні ресурси, що дає можливість банку зменшити відсоток за користування позикою на суму кредитного ризику), удосконаленню системи планування в аграрному підприємстві та дотриманню технологічної дисципліни в аграрному виробництві. З іншого боку, банк-емітент форвардного контракту зможе отримати подвійну вигоду, а саме: прибуток від обороту коштів, одержаних у результаті продажу форвард-контрактів, і дохід від проведених кредитних операцій у вигляді відсотків за користування кредитними ресурсами.

Проте форвардне кредитування не позбавлене певних недоліків для обох учасників кредитного процесу. Для позичальника основним недоліком є надто жорсткі вимоги з приводу одержання позичок і купівлі форварду; для кредитора – додатковий ризик, який може виникнути через негативні фінансові зміни впродовж терміну дії форвардного контракту.

Купівлю аграрним підприємством форвардного контракту доцільно здійснювати у літньо-зимовий період року, що передує року, в якому буде реально одержано кредитні кошти. Це пояснюється тим, що аграрні підприємства саме у зазначений період одержують кошти від реалізації виробленої продукції. При розрахунку вартості форвардного контракту потрібно враховувати обсяг бажаних кредитних ресурсів, а також і те, що величина вартості кредитного форварду має формуватися під дією таких факторів: бажання позичальника отримати кредит вчасно і з нижчою відсотковою ставкою та його можливість придбати форвардний контракт. Виходячи з досвіду гарантійного кредитування, де розмір рівня ризику не перевищує 20-30 %, на думку фахівців, вартість форвард-контракту слід оцінити в межах 7-10 % від обсягу кредитних коштів¹.

При цьому, форвардний контракт повинен мати можливість бути перепроданим, у зв'язку з виникненням у позичальника обставин, за яких він може відмовитися від одержання кредитних коштів. У цьому разі такий цінний папір може бути перепроданий або банку-емітенту за вирахуванням премії банку, або іншому позичальнику за договірною ціною. Відтак, у сільськогосподарських товаровиробників значно розширюються можливості щодо їх доступу до необхідних кредитних ресурсів.

Відтак, використання механізмів форвардного кредитування дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам значно розширити можливості щодо їх доступу до необхідних кредитних ресурсів та суттєво покращити свою платоспроможність.

В Україні форвардні контракти активно використовуються на зерновому ринку з 2008 р. у рамках програми державної підтримки сільського господарства, участь в якій беруть виключно сільськогосподарські товаровиробники. Форвардні закупівлі зерна передбачають придбання зерна на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду у визначений час та на певних умовах у майбутньому, із фіксацією цін такого придбання під час укладення форвардного біржового контракту.

Здійснення форвардних закупівель зерна регулюється законами України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV, «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 р. № 37-IV, постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних

¹ Пархомець М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / М. К. Пархомець, В. В. Гудак. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 256 с.

форвардних закупівель зерна» від 16.05.2007 р. № 736 із наступними змінами і доповненнями, а також іншими нормативно-правовими актами.

Запроваджений механізм укладання форвардних контрактів при закупівлі зерна, на нашу думку, нівелює переваги страхування ризиків сільськогосподарських виробників з використанням цього виду деривативів. Так, правилами проведення форвардних закупівель, зокрема, передбачається обов'язкова сплата страхового платежу, яка у 2013 р. становила 3,5 % мінімальної інтервенційної ціни, обов'язкове укладення договору застави майбутнього врожаю, використання мінімального лота базового активу розміром 500 т та ін¹.

Відтак, підтримуємо думку фахівців, що вітчизняна практика хеджування фінансових ризиків сільськогосподарських виробників за допомогою форвардного контракту на Українській аграрній біржі суперечить економічній природі цього деривативу та зводить нанівець його основні переваги – індивідуальність і маловитратність².

Найпопулярнішим видом кредитного забезпечення підприємств АПК у 2013-2014 рр. стало вексельне кредитування, яке надає певний ступінь свободи аграрним виробникам, комерційним банкам, посередникам (дистриб'юторам), а також є вигідним виробникам техніки, насіння, засобів захисту рослин тощо. На найвигідніших умовах для аграрних підприємств векселі, зазвичай, випускаються в рамках співпраці з великими постачальниками (німецьке акціонерне товариство «Байер», швейцарська компанія «Сингента» та ін., при цьому на ринку таких програм серед банків найактивнішими є АТ «Райффайзен Банк Аваль» та ПАТ «Креді Агріколь Банк»), але можуть випускатися і в рамках стандартних програм з авальовання векселів, які банки пропонують своїм клієнтам.

Вексельний механізм кредитування полягає у наступному: аграрне підприємство закуповує товари у дистриб'ютора, розраховується векселем (на етапі укладання договору поставки обов'язково обговорюється готовність дистриб'ютора прийняти в оплату вексель) авальованим комерційним банком, який гарантує майбутній платіж на дату погашення векселя. Дистриб'ютор, у свою чергу, розраховується векселем з товаровиробником, тобто знімає з себе кредитні ризики. Строк такого кредитування, зазвичай, не перевищує 12 місяців, але в 2014-2015 рр. превалювали короткострокові векселі, видані на період з весни до 1 грудня відповідного року³.

¹ Коваленко Т. Державні форвардні закупівлі зерна: особливості правового регулювання [Електронний ресурс] / Т. Коваленко // Газета «Агробізнес сьогодні». – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-05-40/868-2012-02-16-13-54-33.html>.

² Лупенко Ю. О. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору економіки / Ю. О. Лупенко, В. В. Фещенко // Фінанси України. – 2014. – № 11. – С. 98-115.

³ Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

У межах програми співпраці з великими постачальниками така схема є вигідною для всіх учасників процесу, насамперед, для аграрних підприємств: вексель для них є дешевшим, ніж банківський кредит (середня ставка в поточному періоді від 2,7 % до 4,5 % за піврічний інструмент), покупець може розраховувати на додаткові знижки (дисконти) при придбанні товару з використанням векселя, відсутня валютна прив'язка (всі валютні ризики бере на себе товаровиробник, однак, швидше за все, такі ризики спочатку закладаються в ціну), покупець отримує вигоди немонетарного характеру (навчання персоналу, своєчасне постачання ресурсів тощо). Для комерційного банку операція також вигідна завдяки одержанню комісійного доходу і так званої безресурсної чи безгрошової форми векселя (вирішується питання з ліквідністю).

За оцінками банкірів, вексельне кредитування починає займати значну частку у кредитних портфелях комерційних банків – від 20-25 % в 2014 р. до 40 % в 2015 р. у всіх великих комерційних банках, що спеціалізуються на аграрному кредитуванні. При цьому, загальна величина вексельного портфеля оцінюється експертами в 6-7 млрд грн (поки що достовірної статистики не існує, тому що дані НБУ не включають вексельну форму кредитування)¹.

Таким чином, альтернативні види кредитного забезпечення аграрних підприємств можуть успішно співіснувати із стандартними схемами кредитування комерційними банками. Кредитне забезпечення аграрної сфери з використанням складських свідоцтв, аграрних розписок, строкових кредитних інструментів та вексельного кредитування забезпечить можливість аграрним товаровиробникам ефективніше залучати матеріально-технічні та фінансові ресурси і буде сприяти становленню надійної системи фінансового забезпечення агропромислового комплексу України.

¹ Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

Розділ 3

СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

3.1. Суть та значення страхування в системі захисту майнових інтересів аграріїв

Віленчук О.М.

3.2. Соціально-економічні та екологічні ризики: їх класифікація, оцінка, управління й страхування

Віленчук О.М.

3.3. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного страхування в Україні

Віленчук О.М.

3.4. Удосконалення механізму надання страхового захисту аграріям за умов невизначеності та ризикогенності

Віленчук О.М.

3.1. Суть та значення страхування в системі захисту майнових інтересів аграріїв

Для забезпечення безперервності, циклічності та продуктивності сільськогосподарського виробництва постає необхідність у формуванні на теоретичному і методологічному рівнях дієвої системи захисту майнових інтересів аграріїв. Ідеологія країн з ринковим типом господарювання свідчить, що незамінним інструментом протидії реальним і потенційним ризикам у сільській місцевості є страхування. У цьому контексті страхування розглядається як інструмент нейтралізації потенційних загроз (природно-кліматичного, фінансово-економічного, екологічного та ін. характеру) під час виробництва, переробки та реалізації аграрної продукції, а також сприяння забезпеченню продовольчої безпеки країни через механізм розподілу (перерозподілу) ризиків й відповідальності між учасниками страхового процесу.

Страховання як історична категорія виникло в період феодално-рабовласницького суспільства, проте перші згадки про нього були ще відображені в епоху Античності у текстах Светонія, Цицерона, Тіта Лівія. Епоха вавилонського царя Хаммурапі пов'язана з укладенням перших угод страхування, що передбачали компенсацію збитків у разі ушкодження чи загибелі судна¹. Під впливом зміни товарно-грошових, соціально-економічних, науково-технічних відносин у суспільстві еволюціонують також і форми та види страхування. За змістовною характеристикою дана категорія розглядається як рух грошових коштів, який здійснюється під впливом цивільно-правових договірних відносин або обов'язкових відносин під впливом законів, встановлених державою. Різноманітність прояву зовнішності (форми) і внутрішності (суті) страхування приводить до його різних трактувань.

Етимологічне походження терміну страхування пов'язувалось зі словом "страх". Протягом тривалого історичного періоду вираз "страхування" вживається у значенні "підтримка", "гарантія успіху" тощо. За сучасних умов цей термін найчастіше використовується в якості інструмента захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб як елемент відшкодування матеріальних втрат при настанні страхового випадку.

Термін "страхування" широко використовується в різних мовах: "insurance" – в англійській, "versicherung" – у німецькій, "ubezpieczenie" – у польській. Західні філологи вважають, що термін "страхування" походить від латинських слів "securus" і "sinecura", що означають "безтурботний". Звідси можна констатувати про те, що термін "страхування" необхідно ототожнювати з такими загальноприйнятими поняттями, як: застереження, захист та безпека.

З другої половини ХІХ ст. у багатьох європейських країнах спостерігався активний розвиток страхової науки, набували поширення товариства, які

¹Задорожний З.В. Сучасність та генезис страхування як економічної категорії / З.В. Задорожний // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» / Луцький національний технічний університет. – 2012. - № 9 (33). – Ч. 1. – С 410-417.

займалися розробкою страхової теорії, з'являлися спеціалізовані навчальні заклади, в яких здійснювалось викладання страхових дисциплін. К. Маркс¹ та А. Маршалл² розглядали страхування як необхідний процес суспільного відтворення. Відомий німецький економіст А. Вагнер у своїй науковій праці “Держава і страхування” (1881 р.) зазначав, що страхування слід розглядати не як комерційний інститут, а як “загальну потребу”, при цьому “індивідуальний момент відступає назад, соціальний – виступає вперед”³.

У Німеччині в 1906 р. була опублікована перша наукова праця, присвячена питанням приватного та комерційного страхування під загальною назвою “Основи страхової справи” за авторством німецького вченого А. Манеса. Досліджуючи місце та роль страхування в системі економічних знань він зазначав, що наука про народне господарство, або політична економія, бере свій початок з того моменту, коли людина отримує засоби, необхідні для матеріального благополуччя, і розпочинає ними користуватися. У цій загальній науці страхуванню має бути відведено значне місце, оскільки за всіма своїми видами даний механізм є зручним і надзвичайно доцільним способом забезпечення матеріального добробуту людини⁴.

Один із основоположників вітчизняної теорії страхування академік В. Воблий у 1915 р. опублікував наукову роботу: “Основи економії страхування”, особливістю якої є те, що автор уперше в Україні розглядав страхування з економічної точки зору. Вчений акцентував увагу на наступному: “Через всю мою книгу красной нитью проходить стремление органически связать страхование с другими экономическими явлениями” і далі зазначав, що страхування є важливим народногосподарським інститутом, котрий посідає своє особливе місце в соціальному господарстві і визначним чином впливає на різноманітні сторони економічного життя⁵.

Забезпечення ритмічного процесу виробництва сільськогосподарської продукції завжди перебуває в центрі уваги багатьох науковців і практиків, оскільки дана галузь створює основу продовольчої безпеки країни. Разом з цим, необхідно відзначити, що дана галузь національної економіки надто вразлива до різноманітних ризиків, що потребує використання дієвих інструментів, у тому числі і страхування для забезпечення безперервного процесу виробництва та переробки аграрної продукції. Досвід провідних аграрних країн світу (США, Канади, Бразилії, Іспанії, Німеччини) засвідчує, що одним із найефективніших фінансово-економічних інструментів протидії ризикам виступає страхування. Застосування страхового механізму дозволяє аграріям убезпечити майнові інтереси пов'язані з проявом природно-кліматичних та інших ризиків, а також

¹Маркс К. Сочинения. Изд. 2., Т. 24 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, – 1961. – С. 409-410.

²Маршалл А. Принципы экономической науки Т. 2 / А. Маршалл. – М.: Прогресс 1993, –С. 87-88.

³Vagner A. Der Staat und Versicherungswesen / A. Vagner M.; АН СССР, 1947. – С. 98.

⁴Манэс А. Основы страхового дела. Репринтное издание 1909. / А. Манэс – М.: Анкил, 1992. – С. 5.

⁵Воблий К. Г. Основы экономики страхования / К. Г. Воблий. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 7.

підвищити інвестиційну привабливість стосовно залучення позичкових фінансових ресурсів на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції.

Періодизація еволюційних етапів розвитку аграрного страхування, нерозривно пов'язана з: суспільно-економічними трансформаціями, які перебувають у постійному русі та носять, як правило, циклічний характер; розвитком товарно-грошових відносин; формуванням правил, норм й культури страхових відносин у суспільстві; усвідомленням суб'єктами страхування економічної необхідності та доцільності спільної співпраці тощо. З огляду на особливості становлення теорії та практики страхування варто виокремити шість основних періодів його розвитку (рис 3.1). Відображення такої етапності розвитку страхових відносин дозволить сформулювати необхідне бачення щодо перспектив подальшого формування та функціонування аграрного страхування в Україні.

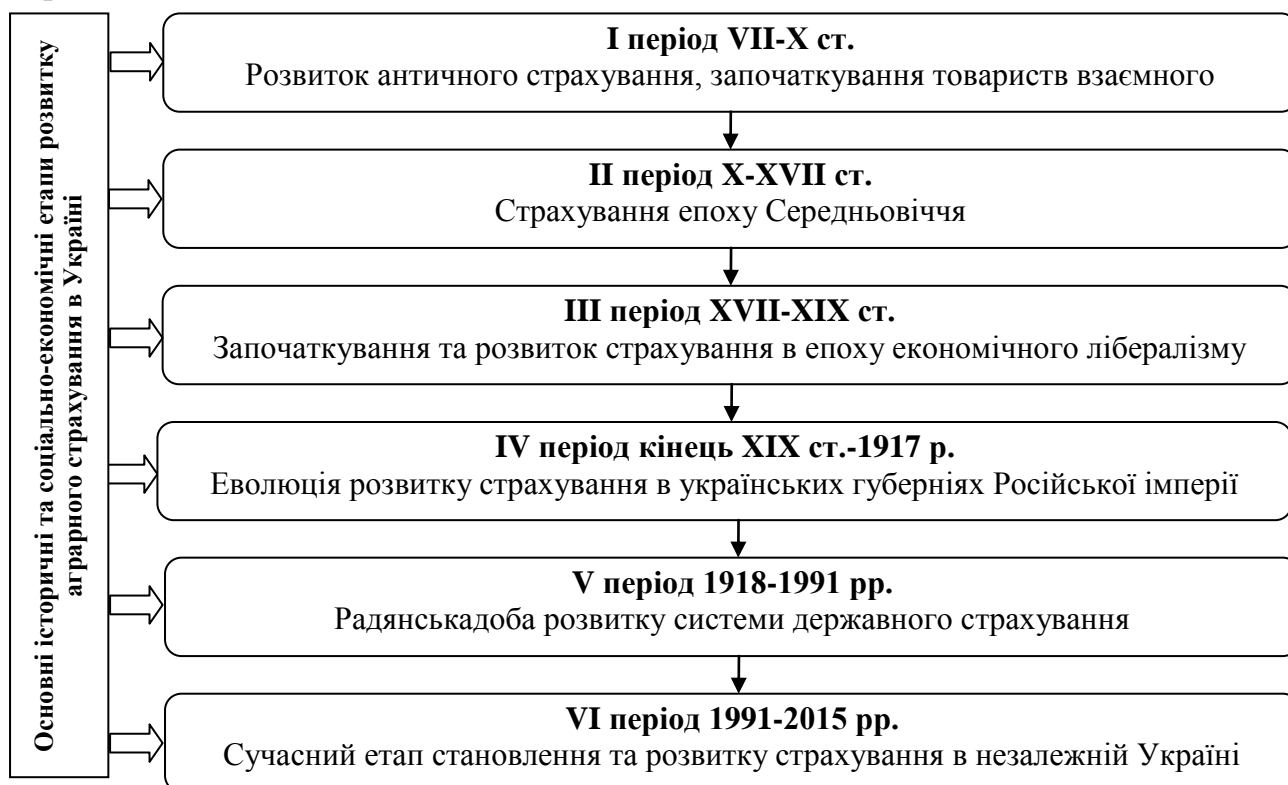

Рис. 3.1. Ключові етапи розвитку аграрного страхування в Україні

Джерело: власні дослідження.

Наукові джерела свідчать, що на території сучасної України майнове страхування виникло ще за часів античності й було пов'язано з розвитком морської торгівлі¹. Історично відомий факт про те, що першою організаційно-правовою формою діяльності страховиків були товариства взаємного страхування. Перше страхове товариство засноване ще у XII ст. в Ісландії.

¹Лиманова М. Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы / М. Я. Лиманова. – М.: Наука, 1989. – С.29

Заможні селяни об'єднувалися у спілки для взаємного захисту від втрат на випадок вогню або загибелі худоби. У разі настання страхового випадку частину збитків відшкодовували у грошовій формі, частину – матеріалами чи працею¹.

Основною метою взаємного страхування вважалося дотримання принципу солідарної відповідальності та забезпечення відшкодування збитків від стихійного лиха кожному учаснику спілки за рахунок усіх його членів. На первісному етапі розвитку страхування практично не враховувались особисті інтереси громадян, не застосовувались методи оцінки ризиків, виявлення та групування певних небезпек за видами ризиків. Практично не існувало і поняття визначення тарифної ставки і багатьох інших суттєвих ознак, властивих сучасному страхуванню. Нарешті, раннє страхування не розглядалося як джерело отримання доходу або прибутку від страхової діяльності². Разом з цим, завдяки розвитку саме взаємного страхування у аграріїв з'явився реальний інструмент протидії існуючим ризикам, який постійно удосконалювався та набував все нових форм та методів захисту майнових інтересів селян.

Фахівці в галузі страхування вважають, що перші ознаки справжнього страхування стали проявлятися в середніх віках, коли почали створюватися спеціальні товариства для формування грошових фондів, кошти яких витрачались у разі настання заздалегідь визначених небезпечних подій³. Середньовічне страхування (X-XIV ст.) розглядається як гільдійно-цехове⁴. Гільдії об'єднували людей різних професій, а цехи були об'єднаннями ремісників⁵. Перші гільдії виникли у Великій Британії в X ст., у Німеччині – в XI-XII ст., в Данії та Іспанії – у XII ст⁶.

Характерними ознаками гільдійно-цехового страхування було запровадження регулярних платежів, встановлювався перелік страхових подій за якими здійснювалось відшкодування збитків з урахуванням ступеня ризику, конкретизувалися форми та розмір страхових виплат. Здобутками тогочасного періоду розвитку страхування було формування поділу на майнове та особисте. При майновому страхуванні покривались ризики, спричинені настанням стихійного лиха, пограбуванням, а також банкрутства (розорення) члена гільдії незалежно від причин. Особисте страхування передбачало грошові виплати у разі смерті, хвороби, втрати працездатності тощо.

¹Реверчук С. К. Історія страхування: підручник / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак. – К.: “Знання”, 2005. – С. 41.

²Абрамов В. Ю. Страхование: теория и практика / В. Ю. Абрамов – М.: «ВолтерсКлувер», 2007. – С. 7.

³Озернюк Г. В. Страхові правовідносини в період середньовіччя / Г. В. Озернюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия “Юридические науки”. Том 26(65) 2013. №2-2 С. 43.

⁴Словник іноземних слів: 23000 слів та термінів, словосполучень / уклад Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта [та ін.] – К.: Довіра, 2000. – С. 782.

⁵Ільченко Г. О. Історико-правовий аналіз передумов виникнення страхових правовідносин / Г. О. Ільченко. – Режим доступу. – [Електронний режим]: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./PPiP/2013_12/illchenko.pdf.

⁶Кашкарьова О. В. Історико-правовий аналіз страхування як ланки фінансової системи / О. В. Кашкарьова // Право і безпека. – 2011. – № 5. – С. 16-20.

Зародження та розвиток епохи економічного лібералізму в Європі (XVIII-XIX ст.) спричинило значний вплив на становлення страхових відносин у суспільстві. У цей період історії було закладено основи комерціалізації страхування та його спрямованість на отримання прибутку¹. У науковій літературі виокремлюються три основні етапи розвитку комерційного страхування. На початковому етапі проводилось первісне нагромадження капіталу, страхування здійснювалось одноосібними страховиками. Другий етап розвитку пов'язаний з періодом вільного підприємництва, а також з тим, що поряд з товариствами взаємного страхування активно розвивалися акціонерні страхові організації. Третій етап розвитку комерційного страхування характеризувався укрупненням та монополізацією страхових об'єднань, які згодом трансформувались у картелі і концерни².

Урізноманітнення організаційно-правових форм страхування сприяло виникненню земського страхування. У 1864 р. з відміною кріпосного права в Російській імперії був прийнятий Закон про взаємне земське страхування, яким було встановлено дозвіл на проведення страхових операцій з обов'язкового (окладного) і добровільного страхування³. Наявність різних форм страхування (обов'язкової і добровільної) забезпечувало можливість покриття страхуванням майнових ризиків в залежності від соціально-економічного становища страхувальника.

На рубежі XIX-XX ст. спостерігалася стійка тенденція до істотного збільшення обсягів проведення взаємного земського страхування в Російській імперії й, зокрема в її українських губерніях. Так, у Чернігівській губернії в 1893 р. загальна кількість страхових операцій відповідно до звіту губернської земської управи складала 7057. За 1900 р. цей же показник становив – 8936. Ці дані стосуються як добровільного, так і обов'язкового страхування⁴. У 1913 р. на частку земського страхування припадало 16,8 % всіх страхових платежів⁵.

Епоха економічного лібералізму значно сприяла активізації процесу формування страхових відносин в цілому, так і аграрного страхування, зокрема. У Київській, Подільській, Волинській, Харківській та ін. губерніях Російської імперії створювались і успішно функціонували акціонерні товариства, а особливо товариства взаємного страхування, які надавали страхові послуги аграріям щодо покриття їх ризиків, пов'язаних знищенням майна від вогню, втратою сільськогосподарської продукції тощо. Розвиток страхового

¹Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Рейхер. – Репринт. – М.: ЮКИС, 1992. – С. 13.

²Реверчук С. К. Історія страхування: підручник / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак. – К.: "Знання", 2005. – С. 52-53.

³Миндрин А. С. Экономический механизм страхования урожая сельскохозяйственных культур / А. С. Миндрин, А. В. Зверев. – М.: Российская академия сельскохозяйственных наук; Всероссийский НИИ экономики, труда и управления в сельском хозяйстве (ВНИЭТУСХ), 2001. – С. 13.

⁴Взаимное земское страхование от огня. – Чернигов: Тип. губернского земства, 1901. – С. 1-3.

⁵Страховое дело: Учебник / Под ред. проф. Л. И. Рейтмана – М.: Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 1992. – С. 391.

співтовариства в аграрній сфері створювало якісні умови для безпечного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Наступний етап розвитку аграрного страхування (1918-1991 рр.), пов'язаний із специфікою соціально-економічної й політичної ситуації, яка складалася на теренах колишнього СРСР. У 1918 р. була утворена Рада з питань страхування, яка започаткувала процес монополізації страхової діяльності в країні. Широкого застосування набуло обов'язкове окладне страхування, яке розглядалося як основний вид страхування на селі. За статистичними даними до кінця 1929 р. обов'язкове окладне страхування усіх видів майна було розповсюджене на всій території СРСР: застраховано 96,7 % від загальної кількості сільських дворів, 80 % голів великої рогатої худоби, 85 % поголів'я коней і 81 % посівних площ¹.

Процеси колективізації та розкуркулення селян, використання ідеологічного підходу до вирішення економічних проблем аграріїв, руйнували усталені форми і принципи майнового страхування. Теорія “класового тарифу”, яка застосовувалась у 30-х роках минулого століття свідчила про надлишкову політизацію процесу страхування колгоспного та селянського майна. Сума страхових платежів становила у 1929 р. близько 60 % суми єдиного сільськогосподарського податку, тому їх вважали джерелом наповнення державного бюджету, а систему страхування почали ототожнювати з податковою². Такий підхід до страхування у жодному разі не відображав його сутності, оскільки замість заохочувальної була нав'язана фіскальна функція, що порушувала фундаментальні принципи організації страхової діяльності.

У післявоєнний період аграрне страхування продовжило розвиватися на засадах всезагальності та обов'язковості. Відповідно до нормативно-правових актів було максимально розширено обсяг відповідальності з обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур. Майно, що належало колгоспам підлягало державному обов'язковому страхуванню, зокрема: врожай сільськогосподарських культур; тварини; птиця; кролі; хутрові звірі та сім'ї бджіл; будівлі; споруди; передавальні пристрої; силові, робочі та ін. машини; транспортні засоби; обладнання; знаряддя лову; інвентар та багаторічні насадження.

Домінування обов'язкової форми страхування над добровільною пов'язане у першу чергу з економічною політикою держави, яка здійснювалась у той період часу на теренах колишнього СРСР. Високий рівень монополізації соціально-економічних, виробничо-господарських відносин у суспільстві, надавав широкі можливості щодо розвитку саме обов'язкового страхування, заснованого на принципах всезагальності, безперервності та примусовості. За умов відсутності ринкового середовища, страхування не могло виконувати свої функції у повній

¹Реверчук С. К. Історія страхування: підручник / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак. – К.: “Знання”, 2005. – С. 48.

²Латишева О. В. Радянська система добровільного страхування в 30-х роках /О. В. Латишева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия “Исторические науки”. Том 23(62), №1: спецвыпуск “История Украины”, 2010 г. – С. 114.

мірі. Це пов'язано з декількома причинами: по-перше, відсутність ринкових механізмів у формуванні попиту і пропозиції на страхові послуги; по-друге, при централізації розподілу товарно-матеріальних та грошових ресурсів втрачається сенс самого страхування, оскільки економічні суб'єкти практично позбавлені страхового інтересу; по-третє, низький рівень мотивації суб'єктів страхування щодо розширення страхової діяльності.

Першими кроками на шляху щодо демонополізації страхової справи стало прийняття Закону СРСР "Про кооперацію", який встановив право кооперативів страхувати своє майно та майнові інтереси в органах державного страхування, а також створювати страхові установи, визначати умови та порядок страхування¹. Прийняття даного Закону не забезпечило належного розвитку недержавних форм страхування, оскільки понад 60 років, страхова діяльність перебувала під жорстким та невиправданим контролем держави. Процес відновлення довіри до інституції страхування потребує досить тривалого часу з відповідним теоретико-методичним забезпеченням та оволодінням практичними навиками взаємодії між усіма суб'єктами страхових відносин.

З набуттям Україною статусу незалежної держави у 1991 р. та початком відтворення ринкових відносин на селі з'явилися економіко-правові підстави для формування ринку аграрного страхування. Основні умови забезпечення функціональності та ефективності системи страхування в аграрній сфері базувалися на таких критеріях, як: прозорості й довіри між суб'єктами аграрного страхування; доступності страхових послуг за ціною для виробників сільськогосподарської продукції, а також їх обґрунтованості з точки зору наявних ризиків; економічної зацікавленості страхових компаній у наданні страхових послуг аграріям з огляду на рівень ризикогенності даного сегменту страхування; паритетності між добровільною та обов'язковою формами страхування; раціонального використання бюджетних коштів, спрямованих на субсидування страхових премій аграріям. Для удосконалення вищезазначених критеріїв протягом останніх двадцяти п'яти років приймалися різноманітні законодавчі акти, спрямовані на формування та функціонування ринку аграрного страхування.

Відліком часу щодо нормативно-правового регулювання страхової діяльності у незалежній Україні вважається прийняття Декрету Кабінету Міністрів України "Про страхування" від 10 травня 1993 р. № 47-93. Даним декретом було закладено основи системи правового регулювання страхової діяльності в Україні, визначено основні поняття, пов'язані з ринком страхових послуг, конкретизовано принципи здійснення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю. Декрет втратив свою чинність у 1996 р. у зв'язку з

¹Про кооперацію в СРСР [Електронний ресурс]: закон СРСР від 26 трав. 1988 р. № 8998-11.– Режим доступу: <http://www.lportal.rada.gov.ua>

прийняттям Закону України “Про страхування”¹, який є й по нині базовим Законом, що регламентує умови здійснення страхової діяльності в Україні.

У жовтні 2001 р. були прийняті зміни до Закону України “Про страхування”, якими було впроваджено обов’язкову форму страхування. Відповідно до ст. 7 даного Закону, застрахувати свій врожай зобов’язані виробники сільськогосподарської продукції всіх форм власності, при чому для державних підприємств ця вимога поширювалась як на сільськогосподарські культури, так і на врожай багаторічних насаджень, а також для підприємств інших форм власності – лише на врожай зернових культур і цукрових буряків. За обов’язковою формою страхування основні параметри договору (страхова сума, тариф, платіж, покриття, ризики, франшиза та відшкодування) регламентувалися державою через прийняття нормативно-правових актів.

Прийняття та введення в дію низки нормативно-правих актів щодо страхування в аграрній сфері позитивно вплинуло на вектор розвитку даного сегменту страхових відносин. Важливим поштовхом для розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування стало прийняття у 2004 р. Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України”², в якому узагальнено основні підходи до субсидування страхових платежів для аграріїв. Протягом 2005-2008 рр. з державного бюджету виділялися кошти на компенсацію частини страхових внесків під час страхування врожаю у таких обсягах: 2005 р. – 5,8 млн грн; 2006 р. – 11,7 млн грн; 2007 р. – 47,8 млн грн; 2008 р. – 72,8 млн грн відповідно³.

Завдяки державній підтримки аграрного страхування за вказаний період у 3 рази збільшилась застрахована площа з 390,6 тис. га до 1170,0 тис. га. За цей же проміжок часу зросла кількість укладених договорів зі страхування сільськогосподарських культур на 56 %. Потужними темпами більше, ніж у 12 разів зросла загальна сума зібраних страхових премій з 12,8 млн грн у 2005 р. до 155,4 млн грн у 2008 р. За 2005-2007 рр. збільшилась кількість з 934 до 4397 страхувальників, які користувалися послугами страхових компаній. Співвідношення застрахованої площі до загальної збільшилося з 2 % (2005 р.) до 8 % (2007 р.)⁴.

Активізація ринку аграрного страхування у 2005-2008 рр. пов’язана з виділенням компенсації у розмірі 50 % страхових платежів виробникам сільськогосподарської продукції, які застрахували свої посіви. Субсидування страхових премій здійснювалося лише шести видів сільськогосподарських культур, а саме: озима пшениця; жито; ярий ячмінь; соняшник; кукурудза на зерно і цукровий буряк. Найбільш активно договори страхування

¹Про страхування [Електронний ресурс]: закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР [зі змінами станом на 05.03.2015р.]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

²Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс]: закон України від 24 черв. 2004 року № 1877-IV [зі змінами станом на 04.07.2014 р.]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

³Портал о сельскохозяйственном страховании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

⁴Аграрне страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroins.com.ua>.

сільськогосподарських культур укладали аграрії в Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій, Тернопільській, Донецькій, Кіровоградській та Сумській областях.

За 2005-2008 рр. майже у двічі зросла кількість страхових компаній (з 33 до 62), які надавали страхові послуги за програмою субсидування. Лідерами за кількістю укладених договорів страхування були такі страхові компанії: НАСК “Оранта”; СК “Країна”; СК “ТАС”; Українська аграрна страхова компанія; СК “Провідна”; та ін. Основними страховими продуктами, які реалізують страховики на ринку аграрного страхування, є: комплексне (мультиризикове) страхування; індексне страхування врожайності; страхування кількох (груп) ризиків (град, град-пожежа, обрані ризики, від одного конкретного ризику, індекс погоди)¹.

За період фінансової кризи (2009-2010 рр.) вітчизняний ринок аграрного страхування зазнав негативних змін. Незначні об’єми страхування сільськогосподарських культур у 2009-2010 рр., в основному, пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. За умов припинення державної фінансової підтримки сільськогосподарського страхування відбулося зменшення страхового забезпечення на 20-30 %².

Для координації дій учасників ринку аграрного страхування та захисту їх соціально-економічних інтересів у 2011 р. було створено аграрне страхове бюро України. Головна мета даного утворення полягала у забезпеченні консолідації зусиль держави, виробників сільськогосподарської продукції та страховиків щодо побудови ефективної системи страхування аграрної продукції. Реалізація мети досягається виключно за умов виконання певних завдань, які полягають у наступному: сприянні розвитку прозорого, ефективного та платоспроможного ринку страхування сільськогосподарської продукції; формуванні системи надання високоякісних страхових послуг, які у повній мірі мають відповідати інтересам та потребам страхувальників та захисті інтересів учасників страхового бюро.

У 2012 р. був прийнятий Закон України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI, який регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві³.

¹ Проект Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку) “Розвиток агрострахування в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifc.org/ukraine/ag-ins>.

² Портал о сельскохозйственном страховании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

³ Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс]: закон України від 9 лют. 2012 р. № 4391-VI. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

Станом на початок 2014 р. 16 страхових компаній отримали ліцензії на здійснення страхування ризиків у сільському господарстві на території України. За структурою ринку аграрного страхування 84 % страхових компаній є членами Аграрного страхового Пула: ПАТ “СК “Брокбізнес”; ПрАТ “СК “Страхові Гарантії”; ПрАТ “Українська аграрна страхова компанія”; ПАТ “СК “Альфа страхування”; ПАТ “СК “Агрополіс” та інші¹.

Багатовікова історія становлення і розвитку страхування та зокрема, аграрного свідчить про:

1) устремління селян здійснювати сільськогосподарську діяльність за умов безпечності, прогнозованості та очікуваного рівня доходності;

2) наявність тісного взаємозв'язку між теорією та практикою страхування з його економічними, технологічними та організаційними аспектами розвитку;

3) зацікавленість аграріїв у функціонуванні страхового ринку як соціально-економічного середовища, в якому реалізуються їх страхові інтереси;

4) необхідність формування еквівалентності економічних відносин у системі координат виробників сільськогосподарської продукції, страхових компаній та держави щодо організації та функціонування конкурентоспроможного страхового ринку;

5) доцільність формування системи консолідованої відповідальності між суб'єктами аграрного страхування з приводу наявних сільськогосподарських ризиків, які покриваються страхуванням;

6) потребу у інфраструктурному, правому та інституціональному забезпеченні розвитку страхового ринку з відповідною наявністю достатнього спектру страхових продуктів, які за своїми кількісними та якісними властивостями здатні задовольнити наявний попит аграріїв у страховому захисті.

Розвиток сучасних страхових відносин в аграрній сфері зумовлює потребу у формуванні ефективної моделі ринку аграрного страхування, як форми реалізації майнових інтересів суб'єктів страхового процесу. У теоретико-методологічному відображенні функціонування страхового ринку нерозривно пов'язано із забезпеченням поступального соціально-економічного розвитку держави, безпечного функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення, убезпечення різних сфер його життєдіяльності². Сучасний страховий ринок – це результат історичного процесу формування та розвитку особливого типу економічних відносин між людьми (страхових відносин), основою яких виступає об'єктивна необхідність захисту майна громадян та/або юридичних осіб від негативних явищ, спричинених випадковими подіями. У цьому контексті постає необхідність у розкритті категоріальної сутності та

¹Об'єднання страховиків “Аграрний страховий пул”: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaip.com.ua>

²Звіт (проміжний) про науково-дослідну роботу “Науково-методичні засади стратегічного розвитку страхового ринку України” за темою “Формування страхового ринку України в контексті сталого розвитку” / Виконавці: С. В. Козьменко (керівник); С. В. Леонов; Л. Л. Гриценко [та ін.]. – Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, 2008. – С. 8.

відображення ролі страхового ринку при формуванні сучасних соціально-економічних відносин у суспільстві.

Інтерпретація поняття “страховий ринок” поєднує в собі дві неоднозначні категорії, а саме: “ринок” та “страхування”. Ринок розглядається як певні економічні відносини з приводу купівлі-продажу товарів (робіт та послуг), а також систему інститутів, які сприяють організації процесів обміну. У свою чергу, страхування як економічна категорія характеризує певний вид економічних відносин між учасниками страхового процесу з приводу розподілу фінансово-економічної відповідальності за ризики, реалізація яких пов’язана з настанням страхових подій¹. Завдяки поєднанню цих двох економічних категорій у науковій літературі сформувалися різні підходи до визначення страхового ринку: по-перше, це сфера економічних відносин, де об’єктом купівлі-продажу виступає страховий захист; по-друге, це форма організації економічних відносин у сфері грошового обігу по формуванню та використанню страхового фонду й інших фондів та ресурсів страховика за допомогою купівлі-продажу страхових продуктів; по-третє, це сукупність страховиків, страхувальників, посередників, що приймають участь у реалізації відповідних послуг; по-четверте, це середовище, у якому функціонують страхові компанії; по-п’яте, це механізм перерозподілу фінансових ресурсів страхувальників та страховиків².

За визначенням професора В. Фурмана, страховий ринок – це система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов’язаних з формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, що матеріалізується у страхових, перестраховальних та супутніх послугах у даній країні, групі країн чи міжнародному масштабі³. Один з основоположників сучасної вітчизняної теорії страхового ринку професор В. Базилевич дану категорію визначає як цілісну систему економічних відносин, що виникають у процесі купівлі продажу специфічного товару – страхового захисту, і в межах якого (страхового ринку) виникає попит і пропозиція, встановлюється ціна на даний товар⁴. Подібну позицію займає професор В. Шахов, який зазначає, що страховий ринок це особлива соціально-економічна структура, певна сфера економічних відносин, де об’єктом купівлі продажу виступає страховий захист, формується пропозиція і попит на нього⁵. Варто погодитись з науковою позицією професора Нечипорук Л. про те, що об’єктивна основа розвитку страхового ринку полягає у необхідності забезпечення безперервності виробничого процесу шляхом

¹Журавка О. С. Економічний зміст понять, що характеризують страховий ринок та його структуру / О. С. Журавка // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2009. – № 3(6). – С. 208.

²Козьменко О. В. Страховий і не страховий ринки в епоху глобалізації: монографія / О. В. Козьменко. – Суми: Університетська книга, 2011. – 388 с.

³Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: монографія / В.М. Фурман. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 116.

⁴Базилевич В. Д. Страховий ринок України: природа та особливості функціонування [Текст]: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.01.01 / В. Д. Базилевич. [Київ. ун-т ім.Т. Шевченка]. – К.: 1998. – 35 с.

⁵Шахов В. В. Страхование / В. В. Шахов. – М.: Страховый полис, ЮНИТИ, 1997. – С.36

надання грошової допомоги постраждалим у випадку настання непередбачувальних несприятливих обставин¹.

Професор С. Осадець визначає страховий ринок як сферу економічних відносин, у процесі яких формується попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється акт їх купівлі-продажу², Л. Орланюк-Малицкая³ та Н. Никулина⁴ визначають страховий ринок як особливе соціально-економічне середовище. Професор Я. Шумелда під страховим ринком розглядає економічні відносини у межах певної території, у процесі яких формується попит, пропозиція та ціна на певні страхові продукти, укладаються договори страхування та виконуються їх зобов'язання⁵.

Ринок аграрного страхування необхідно розглядати як інтегрований елемент загального страхового простору. Загальновизнаним фактом є те, що аграрне страхування розглядається як один з найскладніших та важкопрогнозованих ризикових видів (інших видів, ніж страхування життя) страхування, оскільки страхуються біологічні об'єкти, що знаходяться у процесі розвитку. Так, при страхуванні уражаю сільськогосподарських культур на страхування приймаються паростки рослин. Іншими словами страхуються рослини, які мають забезпечити певний обсяг уражаю, що має бути отриманий у наперед оговореній формі, а також у визначеному стані до закінчення дії договору страхування.

З методологічної точки зору аграрне страхування розглядається насамперед, як система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають страховики – фінансові установи, а з іншого – страхувальники – сільськогосподарські підприємства, орендарі, селянські (фермерські) господарства, які за певну плату передають свої ризики майнових, фінансових втрат у сільськогосподарській діяльності з метою отримання відшкодування при настанні страхового випадку. Сільськогосподарське страхування характеризується комплексністю, оскільки включає в себе страхування врожаю культур та багаторічних насаджень, тварин, машин, будівель, транспортних засобів, насіння, готової продукції, відповідальності товаровиробника тощо. Від багатьох інших об'єктів майнового страхування їх відрізняє зв'язок з живою природою. Тварини, хоч і відносяться до категорії майна, за своєю суттю є живими істотами. Сільськогосподарські культури також є посівами тільки внаслідок того, що мають біологічний зв'язок із землею⁶.

¹ Нечипорук Л. В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації: монографія / Л. В. Нечипорук. – Х.: Право, 2010. – С. 65.

² Страхування: підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. . – К. КНЕУ, 2002. – С. 76.

³ Орланюк-Малицкая Л. А. Платежеспособность страховой организации / Л. А. Орланюк-Малицкая. – М.: Изд. центр. СО "Анкил", 1994. – С. 25.

⁴ Страхование. Теория и практика / Н. Н. Никулина, С. В. Березина. – М.: Юнити-Дана, 2011. – С. 154.

⁵ Шумелда Я. П. Страхування / Я. П. Шумелда. – Тернопіль: Джура, 2006. – С. 44.

⁶ Лобова, О. М. Теоретичні основи сільськогосподарського страхування / О. М. Лобова // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2011. – № 126. – С. 59.

Дослідження процесу формування та реалізації страхових продуктів в аграрному секторі безпосередньо пов'язано зі специфікою сільськогосподарського виробництва. Високий рівень чутливості у першу чергу до природно-кліматичних, техногенних, антропогенних, соціально-економічних та інших ризиків, зумовлює необхідність у професійному виборі необхідних страхових продуктів, здатних задовольнити попит аграріїв у страховому захисті. Сукупність страхових продуктів, представлених на ринку аграрного страхування відображені на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Сукупність страхових продуктів, представлених на ринку аграрного страхування

Джерело: власні дослідження.

Одними із визначальних чинників, що впливають на результативність виробництва сільськогосподарської продукції є природні умови, від яких багато у чому залежать кількісні та якісні параметри одержаного урожаю. Перманентність, важкопрогнозованість та непередбаченість розвитку природно-кліматичних явищ та процесів створює суттєві загрози та додаткові матеріальні витрати при виробництві сільськогосподарської продукції. Для рослинницької галузі на ринку аграрного страхування створено достатньо широкий спектр

різноманітних страхових програм, серед яких необхідно виділити: програми зі страхування зернових та технічних культур; програми зі страхування овочевих, ягідних та баштанових культур тощо.

Активізація розвитку тваринницької галузі сільського господарства сприятиме попиту на страхові продукти на даному сегменті ринку. Страхування сільськогосподарських тварин розглядається як вид майнового страхування, яке забезпечує їх власникам страховий захист від ризиків загибелі, падежу або примусового забою тварин. Важливим стимулом для страхування худоби розглядається можливість ввезення до України дорогих племінних тварин і розвиток великотоварних сільськогосподарських підприємств.

У межах добровільного страхування страхові компанії пропонують аграріям декілька страхових продуктів, а саме: страхування від інфекційних хвороб; страхування від пожежі (вогневі ризики); страхування від стихійних випадків (блискавка, землетрус, сонячний або тепловий удар, сильний вітер, злива, град, снігопад та ін.); страхування від нещасних випадків (вибух, вплив електричного струму, зіткнення з транспортними засобами, отруєння, напад диких тварин та ін.); страхування від протиправних дій третіх осіб (крадіжки, розбій та ін.). Страхові договори, як правило укладаються з метою покриття збитків, спричинених об'єктивними ризиками, тобто тими, які є ймовірними і не залежать від поведінки або дій страхувальника. Основними категоріями ризиків, які покриваються страхуванням є: природно-кліматичні; технологічні; юридичні ризики та людський фактор¹.

Дотримуючись загальноєвропейських стандартів розмежування видів страхування для потреб аграріїв доцільно виділити такі основні види загального страхування: урожаю сільськогосподарських культур; урожаю багаторічних насаджень; сільськогосподарських тварин; основних фондів виробничого та невиробничого призначення; відповідальності за якість виробленої продукції. Довгостроковими видами страхування в аграрному секторі вважаються: страхування життя, здоров'я та працездатності селян; страхування від нещасних випадків; медичне страхування; страхування капіталізації доходів аграріїв; пенсійне страхування тощо. Вибір об'єкту страхування залежить у першу чергу від потреб аграріїв у страховому захисті, а також від рівня їх платоспроможні, достовірної інформації щодо пропозицій на ринку страхових продуктів та наявності (або відсутності) державної підтримки при страхуванні сільськогосподарських культур.

В арсеналі страхових компаній напрацьований достатньо широкий спектр страхових продуктів, які пропонуються аграріям. При страхуванні сільськогосподарських культур наявні страхові продукти прийнято поділяти на класичні, які базуються на оцінці збитків, та індексні – ті, що визначаються за допомогою певних індексів (табл. 3.1). Здійснюючи вибір тих чи інших страхових продуктів, аграрії зацікавлені в отриманні найефективнішого

¹Шинкаренко Р. Страхування сільськогосподарських тварин / Р. Шинкаренко // Agroexpert. – 2010. – № 7(24). – С. 91.

страхового захисту з точки зору покриття ризиків страхуванням – вартості страхування – суми страхового відшкодування у разі настання страхової події.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика позитивних та негативних властивостей страхових продуктів для аграрного сектора України

Назва продукту	Основні позитивні властивості	Основні негативні властивості
<i>Класичні страхові продукти</i>		
Страховання від окремих ризиків	<ul style="list-style-type: none"> - вільний вибір страхувальником одного або декількох ризиків, які найбільш загрожують виробництву сільськогосподарської продукції; - можливість поєднання взаємопов'язаних ризиків з метою посилення страхового захисту аграріїв; - економія коштів аграріїв, які витрачаються на страхування. 	<ul style="list-style-type: none"> - низькій рівень страхового покриття; - заподіяння збитків аграріям через вплив інших ризиків, що не були включені до умов страхового договору; - страхуються ризики, як правило, з низькою ймовірністю настання і низькими ставками премій.
Комплексне (мультиризикове) страхування	<ul style="list-style-type: none"> - широке покриття ризиків (від 5 до 15), на випадок яких страхувальник може застрахувати сільськогосподарські культури; - страхувальник отримує максимально можливий страховий захист, що забезпечує його від непередбачених витрат, пов'язаних з появою страхових ризиків. 	<ul style="list-style-type: none"> - висока ціна даного страхового продукту для сільськогосподарських підприємств; - наявність проблеми асиметрії інформації; - складність оцінки ризиків; - недостатній рівень платоспроможності страховиків.
<i>Індексні страхові продукти</i>		
Страховання індексу врожайності	<ul style="list-style-type: none"> - надає всебічний захист від ризиків, пов'язаних з погодними умовами; - через механізм страхових субсидій держава може підтримувати виробників, надаючи різні суми допомоги на одиницю площі, ґрунтуючись на індексі врожайності по кожному району. 	<ul style="list-style-type: none"> - великі витрати страхових компаній на проведення до страхових експертів і процедур визначення розмірів збитків після настання страхових подій, що впливає на вартість страхових послуг для сільськогосподарських підприємств; - відсутність єдиних стандартів для розрахунку страхових сум і визначення розмірів збитків, що сприяє виникненню шахрайства як з боку страхувальників, так і страховиків; - непрозора для всіх учасників страхових взаємовідносин процедура розрахунків вартості врожаю, об'єму витрат на вирощування, а звідси і розрахунок страхових сум і сум страхового відшкодування; - вузьке охоплення ризиків, які покриваються страхуванням.
Страховання індексу доходності	<ul style="list-style-type: none"> - можливість отримання страхового відшкодування у випадку, якщо урожайність та ціна продукції знижуються у порівнянні з запланованим рівнем. 	
Страховання врожаю на основі індексу погоди	<ul style="list-style-type: none"> - дозволяє визначити реальний рівень втрати врожаю від несприятливих погодних подій; - надає можливість встановити суму історичних виплат, яку страховик мав би виплатити за минулі періоди; - має необхідну гнучкість щодо врахування інтересів страхувальників. 	

Джерело: власні дослідження.

У залежності від потреб у страховому захисті та платоспроможності страхувальників на їх вибір пропонуються різноманітні класичні страхові продукти: страхування від окремих ризиків та мультиризикове страхування. Відмінність між цими двома продуктами полягає в обсягах покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків, вартості страхування та сумі страхової відповідальності страховика перед страхувальниками. Страхування від

окремих ризиків вважається одним з найпростіших видів страхування в аграрному секторі, оскільки він надає можливість страхувальнику застосовувати вибірковий підхід до страхування тих чи інших ризиків, пов'язаних з виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції. Проте, при страхуванні від окремих ризиків рівень страхового покриття, як правило, є незначним.

Використання аграріями мультиризикових (комбінованих) страхових продуктів надає широкі можливості щодо покриття ризиків (від 1 до 15), на випадок яких страхувальник може застрахувати сільськогосподарські культури, а також отримати страховий захист, від мінімального до максимально можливого, який гарантує забезпечення майнових інтересів у разі настання страхових подій. Мультиризикові продукти позиціонуються українськими страховиками як головний вид страхування для агросектору¹. Разом з цим, класичні страхові продукти не позбавлені певних недоліків, а саме: доволі висока вартість страхування; складність оцінки ризиків; наявність проблем асиметрії інформації тощо.

Все більшої уваги серед теоретиків та практиків аграрного страхування набувають індексні страхові продукти. Підвищення попиту серед селян саме на такі страхові продукти пояснюється суттєвим коливанням урожайності та дохідності виробників сільськогосподарської продукції у зв'язку з високою ймовірністю настання природно-кліматичних ризиків. Починаючи з 2003 р. на вітчизняному ринку аграрного страхування застосовуються різноманітні індексні страхові продукти, зокрема: страхування індексу врожайності; страхування індексу дохідності та страхування врожайності на основі індексу погоди. Основними перевагами індексних страхових продуктів є те, що страхування стає більш прозорішим і зрозумілішим страхувальникам, з'являються можливості щодо його здешевлення, а також створення досконаліших інформаційних баз і систем вимірювання ризиків.

Страхові продукти, які наповнюють ринок аграрного страхування класифікуються: за предметом страхування (витрати на виробництво, майбутній врожай); за періодом страхування (на весь цикл виробництва, на період перезимівлі, на весняно-літній період); за наявністю державної підтримки (субсидовані, несубсидовані). Представлені класифікаційні ознаки зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва та соціально-економічними особливостями взаємовідносин між суб'єктами аграрного страхування. Для забезпечення методологічної узгодженості щодо ефективності функціонування системи страхування в аграрній сфері необхідно дотримання таких критеріїв, як: прозорості та довіри між суб'єктами аграрного страхування; доступності страхових послуг за ціною для виробників сільськогосподарської продукції, а

¹Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О. Є. Гудзь. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2007. – С. 458.

також їх обґрунтованості з точки зору наявних ризиків; економічної зацікавленості страхових компаній у наданні страхових послуг аграріям з огляду на рівень ризикогенності даного сегменту страхування; паритетності між добровільною та обов'язковою формами страхування; раціонального використання бюджетних коштів, спрямованих на субсидування страхових премій аграріям.

Розвиток системи аграрного страхування ґрунтується на ідентифікації, оцінці та виборі методів та форм управління сільськогосподарськими ризиками. Сукупність ризиків та ймовірність спричинення непередбачуваних витрат для виробників аграрної продукції зумовлює потребу у покритті таких ризиків через механізм страхування. З точки зору логіки теорії та практики страхування постає необхідність у розмежуванні ризиків на страхові та не страхові з метою збалансування фінансово-економічних інтересів суб'єктів страхового процесу.

3.2. Соціально-економічні та екологічні ризики: їх класифікації, оцінка, управління й страхування

Формування середньо- та довгострокових планів розвитку сільськогосподарського виробництва багато в чому залежить від своєчасної ідентифікації, правильної оцінки й ефективного управління ризиками в аграрній сфері. Протидія наявній сукупності різноманітних ризиків (природно-кліматичних, соціально-економічних, екологічних та ін.) зумовлена специфікою аграрного виробництва та необхідністю забезпечення продовольчої безпеки держави. Розв'язання окреслених питань залежить від теоретичного обґрунтування та практичного використання в діяльності аграрних підприємств сучасного інструментарію управління ризиками з метою нейтралізації та мінімізації їх впливу на процес виробництва, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Ризик розглядається як універсальна категорія, що знаходить застосування у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Залежно від напрямку дослідження, ризик розглядають як суспільно-історичну, так і економічну категорію¹. Для кожного етапу цивілізаційного розвитку, виду та сфери виробничо-господарської діяльності властиві певні ризики, які прямо та/або опосередковано впливають на кількісні й якісні параметри розвитку суб'єкта господарювання. Суть феномену ризику розглядається як об'єктивне явище сучасності, пов'язане з процесами глобалізації, інформації, сетізації, настанням ери

¹Саєнко Ю. І. Соціальні ризики та шанси / Ю. І. Саєнко // Соціальні ризики . – Т. 2. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2004. – С. 43.

постіндустріального суспільства під впливом високих технологій та його інтерпретації в дискурсі цих процесів¹.

Дослідження наукових джерел щодо термінологічного походження поняття “ризик” має різну інтерпретацію. Так, існує припущення, що ризик має грецькі корені від слів *risikon* та *ridsa*, що означає стрімчак та скеля відповідно. Аналогами терміну “ризик” в італійській мові є *risiko*, що у перекладі асоціюється з поняттям небезпека або загроза, а *risicare* – маневрувати між скелями². У деяких наукових джерелах виникнення терміну “ризик” пов’язують з латинським словом “*rescum*”, що означає скеля або небезпека зіткнення з нею³. Німецький соціолог Н. Луман наголошує на арабському походженні, слова “ризик”, яке згодом було запозичене італійцями та іспанцями⁴. Український вчений М. Клапків, при порівнянні ієрогліфічних знаків китайської та японської мов, підкреслює кореневу подібність слів “ризик”, “нещастя”, “страхування”⁵.

У науковій літературі, що присвячена теорії ризику, розглядається три варіанти: об’єктивний, суб’єктивний та об’єктивно-суб’єктивний, які характеризують природу даної економічної категорії. Об’єктивність ризику пов’язана з невизначеністю, небезпеками в соціально-економічній та виробничо-господарській сферах буття, наявністю багатьох альтернатив і зв’язків між суб’єктами та об’єктами, що беруть участь у ризиковій діяльності. Суб’єктивність відображає характер суб’єкта, який приймає ризик, ступінь повноти, достовірність інформації, що використовується при прийнятті управлінських рішень. Ризик та його межі багато в чому визначаються системою цінностей або пріоритетів, які ставляться перед суб’єктом господарювання на певному етапі його розвитку. Об’єктивно-суб’єктивне ставлення до ризику можна розглядати у двох аспектах: по-перше, ризик – це об’єктивна категорія, оскільки в самій сутності даного поняття присутні елементи, які характеризуються, як невизначеність, невпевненість та ймовірність відносно дій та поведінки того або іншого індивідуума чи групи людей; по-друге, змістовність ризикової поведінки суб’єктивна, оскільки пов’язана з особистим вибором кожного індивідуума.

Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості, що зумовлюють певну специфіку в прояві ризиків. Вітчизняний аграрний сектор володіє значним потенціалом свого розвитку і посідає одне з провідних місць серед країн щодо можливостей експорту сільськогосподарської продукції. Але реалізація існуючого потенціалу можлива лише за умов

¹Бехман Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знания / Г. Бехман. – М.: Логос, 2010. – С. 145.

²Кривуля П. В. Обзор определений категории "риск" и их сравнительное моделирование на основе семантических сетей / П. В. Кривуля, И. В. Шурхно // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 161. – С. 104.

³Гудзь О. Є. Страхування агроризиків та напрями розвитку агро страхування в Україні / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 73.

⁴Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // Thesis, 1994. – Вып. 5 – С. 135-160.

⁵Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14.

нейтралізації та мінімізації наявних ризиків, а також досягнення прийнятно допустимого рівня ризиків для аграріїв.

Один з провідних вітчизняних вчених у сфері ризикології професор В. В. Вітлінський розглядає ризик у сільському господарстві як об'єктивно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням непевностей, конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає міру досягнення очікуваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих чинників. При цьому, він виділяє такі основні види ризиків: економічні, організаційні, технологічні та соціальні¹. І. Т. Балабанов розуміє під ризиком можливість небезпечних втрат, які впливають зі специфіки тих чи інших явищ природи й видів діяльності суспільства та виділяє такі його типи: підприємницький, фінансовий².

Професор В. Андрійчук виділяє такі види ризиків залежно від джерел їх виникнення: виробничий; ринковий; правовий; політичний, а також ризик застарівання факторів виробництва; ризик, пов'язаний з нещасними випадками; ризик, пов'язаний з використанням людського фактора виробництва³. Поділяємо наукову позицію вчених-економістів П. Лайко та С. Пушак про те, що сільськогосподарський ризик розглядається як негативне (позитивне) відхилення фактичного результату діяльності від запланованого внаслідок впливу ряду несприятливих (сприятливих) факторів природно-кліматичного, виробничого, фінансово-комерційного та політико-правового характеру в агросфері, настання та ступінь яких вимірюється ймовірністю⁴. З метою своєчасної ідентифікації, правильної оцінки та ефективної протидії ризикам в аграрній сфері постає необхідність у здійсненні їх класифікації за джерелами походження, відповідно до особливостей процесу виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції

Перше джерело ризиків пов'язане з небажаною зміною якості земельних ресурсів, що проявляється у зниженні родючості земель сільськогосподарського призначення, у зміні агроландшафту й супроводжується деградаційними процесами. Причинами цього є зниження якості посівного матеріалу, добрив, недотримання сівозміни, незадовільний рівень техніки, природно-кліматичні катаклізми, урбаністична діяльність людини, що призводить іноді до порушення циклів у біосфері.

Друге джерело ризиків – з можливістю зміни кон'юнктури на земельному ринку – співвідношення попиту й пропозиції, що впливає на ринкову ціну земельних ресурсів, посилення конкурентної боротьби, міжгалузева переорієнтація використання земельних ресурсів через перекоси рівня рентабельності від експлуатації даного активу в господарському комплексі.

¹Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті // В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К.: ТОВ “Борисфен”, 1996. – 336 с.

²Балабанов І. Т. Риск-менеджмент / І. Т. Балабанов. – М.: Фінанси и статистика, 1996. – 192 с.

³Андрійчук В. Г. Менеджмент прийняття рішень і ризик / В. Г. Андрійчук, Л. Бауер. – К.: КНЕУ, 1998. – С. 255-256.

⁴Лайко П. А. Страхування природо-кліматичних ризиків у рослинництві: монографія/ П. А. Лайко, С. Д. Пушак. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”. – 2009. – С. 14.

Третє джерело зумовлене нестабільністю функціонування фінансової системи, особливо в умовах транзитивної економіки й зародження ринку іпотеки під заставу земельних ділянок.

Четверте джерело пов'язане зі зміною курсу економічної політики в застосуванні методів протекціонізму або, навпаки, лібералізації відносин між суб'єктами господарювання з приводу користування й володіння земельними ресурсами, послаблення або посилення податкового регулювання, методик розрахунку ставок земельного податку (можливість використання як бази для обчислення податку не кадастрової, а ринкової ціни).

П'яте – погодні умови, які впливають на продуктивність земель сільськогосподарського призначення, що проявляється на врожайності сільськогосподарських культур, тобто ефективність земельних ресурсів як чинника виробництва частково залежить від об'єктивних кліматичних умов, відповідно визначають втрати виробництва, обсяги виробленої та реалізованої продукції, розмір прибутку і рівень рентабельності виробництва.

Шосте – це біологічна природа земельних ресурсів, що, насамперед, виявляється у природній родючості ґрунтів, яка визначає рівень додаткового рентного доходу кожної конкретної ділянки. Наприклад, за рівних умов вкладення в ділянку А можуть окупитись удвічі швидше, ніж вкладення в ділянку Б лише за рахунок природної продуктивності орної землі.

Сьоме джерело пов'язане з територіальною протяжністю земельних ресурсів, що зумовлює розосередженість сільськогосподарського виробництва, особливо в таких галузях, як пасовищне тваринництво та садівництво, й ускладнює технологічний контроль.

Соціально-економічне середовище характеризується як ризикогенне, оскільки сукупність наявних ризиків, зокрема в аграрній сфері, становлять істотну загрозу для продовольчої безпеки в країні. Ризикогенність розглядається як сукупність агротехнічних, агрохімічних, екологічних, інституціональних, природо-кліматичних, соціальних, управлінських, фінансово-економічних та ін. ризиків, які генеруються, виникають і негативно (позитивно) впливають на весь процес виробництва, переробки, реалізації та споживання сільськогосподарської продукції. Ідентифікація та виявлення основних чинників ризикогенності в аграрній сфері є необхідною умовою для вжиття попереджувальних заходів із забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств (рис. 3.3).

Агротехнічні ризики виникають у результаті порушення технологічного процесу виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Причинами прояву агротехнічних ризиків є: недоотримання сільськогосподарськими виробниками науково обґрунтованих сівозмін; низький рівень використання ґрунтозахисних систем землеробства; незначне використання безплужного способу обробки ґрунту; втрати ґрунту при вивезенні сільськогосподарських культур тощо.

Рис. 3.3. Сукупність факторів, які визначають рівень ризикованості в аграрній сфері

Джерело: власні дослідження.

Агрохімічні ризики пов'язані з порушенням технології внесення хімічних та мінеральних добрив, захисту рослин й обробітку ґрунту, а також хімічним та біологічним забрудненням сільськогосподарських земель. Настання таких ризиків, як правило, зумовлено: надмірним використанням препаратів захисту для окремих сільськогосподарських культур, незбалансованим використанням мінеральних добрив, недостатнім внесенням органічних добрив тощо.

Екологічні ризики пов'язані зі специфікою функціонування сільськогосподарських підприємств. Виходячи з усієї сукупності, можна виділити екологічні ризики, які найчастіше виникають у процесі господарської діяльності: від промислових аварій та катастроф; від розвитку енергетики у сільському господарстві; від утворення, транспортування та утилізації відходів, забруднення поверхневих та підземних водних джерел; від залишків отрутохімікатів (пестицидів, гербіцидів); від реалізації масштабних проектів у сфері природокористування; від радіаційного забруднення, а також від втрати родючості ґрунтів.

Інституціональні ризики зумовлені змінами економічної політики держави в аграрному секторі. Зазначений ризик особливо актуальний для трансформаційних економік. Природа виникнення інституціональних ризиків в аграрній сфері пов'язана з: відсутністю однакових передумов для різних організаційно-правових форм господарювання, які функціонують в аграрній сфері; недосконалістю організаційно-технічних, фінансово-економічних, інституціонально-правових та соціально-психологічних умов сільськогосподарського землекористування; недостатньою впорядкованістю між державною та комунальною формами власності на окремі категорії земель; розмитістю прав і повноважень представницьких органів щодо охорони та відтворення земельних ресурсів; недостатньою розвиненістю грошово-кредитних та фінансово-банківських інститутів, що опосередковують оборот сільськогосподарських угідь тощо.

Природно-кліматичні ризики. Найчисельнішу групу ризиків у сільському господарстві становлять природно-кліматичні ризики. Виробники аграрної продукції потерпають від небезпечних природних явищ та несприятливих

погодних умов. Втрати позначаються у зниженні врожайності, недоборі валової продукції сільськогосподарських культур, внаслідок чого аграрії зазнають значних матеріальних збитків. Найнебезпечнішими ризиками для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції є: заморозки; вимерзання; ожеледь; град; удар блискавки; землетрус; лавина; земельний зсув; земельний або земельно-водний сель; пожежа, крім лісових пожеж; буря, ураган; злива, повінь, паводок; посуха; зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню; епіфітотичний розвиток хвороб рослин; епіфітотичне розмноження шкідливих рослин; вторинні хвороби рослин.

Соціально-психологічні ризики пов'язані з недостатнім рівнем соціального захисту селян, а також відсутністю впевненості у подальшому розвитку сільських територій. Підґрунтям соціально-психологічних ризиків є: значна розмежованість в умовах проживання в місті та селі; недостатня кількість робочих місць на селі; низький рівень диверсифікації зайнятості на селі та інфраструктурного забезпечення сільської місцевості; відсутність державних заохочувальних програм для молоді з працевлаштування та проживання на селі.

Управлінські ризики пов'язані з відсутністю ефективної системи контролінгу за станом використання та обробкою сільськогосподарських земель державними та місцевими органами влади згідно з чинним законодавством. Управлінські ризики з'являються у разі: дублювання функцій управління охороною та відтворення земель підрозділами Державного агентства земельних ресурсів України та Міністерства екології та природних ресурсів; пасивності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання впровадження природоохоронних технологій у практику землекористування; відсутності дієвої системи моніторингу за станом використання сільськогосподарських угідь у межах адміністративних областей та районів.

Фінансово-економічні ризики на сільськогосподарських підприємствах зумовлені як макро-, так і мікроекономічними чинниками. Фінансово-економічні ризики пов'язані: зі зниженням доходів та зростанням витрат аграріїв; несприятливою ціною кон'юнктурою на сільськогосподарську продукцію; зростанням цін на сировину, паливо та ін. оборотні активи; зниженням рентабельності виробництва; погіршенням фінансового стану підприємств; зростанням процентних ставок за кредитами тощо.

Отже, ризик в аграрному середовищі інтерпретується як ймовірність настання кількісних та/або якісних змін (позитивних чи негативних) у процесі виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції. Загальноприйнятне сприйняття факту настання ризику, як правило, пов'язується з певними витратами (збитками) матеріального та/або натурального характеру. Аграрії, здійснюючи виробничо-господарську діяльність, постійно мають справу з ситуаціями, що генерують певну невизначеність, яка трансформується у різні форми та види ризиків. У цьому контексті виникає необхідність у визначенні методологічних засад управління як основи для подолання невизначеності та

забезпечення прийнятних умов для розвитку сільськогосподарського виробництва.

Управління ризиками в аграрній сфері необхідно розглядати як багатоступеневий процес, якій має на меті зменшити або компенсувати збиток для господарюючих суб'єктів при настанні несприятливої події. При цьому необхідно зазначити, що система управління ризиками не позбавляє цих ризиків, але дозволяє з високим ступенем ймовірності прогнозувати та мінімізувати можливі втрати у разі настання несприятливих подій. Це пов'язано з тим, що потенціал системи оцінки ризику дозволяє виділити всі джерела ризику, встановити їх природу, здійснювати кількісну та якісну оцінку, управляти ризиками на єдиній методичній основі та приймати управлінські рішення на різних рівнях.

Управління ризиками необхідно розглядати як невід'ємну частину загальної системи менеджменту реалізації стратегічних, тактичних та оперативних цілей (завдань) розвитку сільськогосподарського підприємства. При цьому, ефективність управління повинно визначатись оптимальним співвідношенням між величиною дохідності від здійснення сільськогосподарської діяльності та рівнем ризиків, які загрожують нормальному функціонуванню суб'єкта господарювання. Процес управління ризиками в аграрній сфері формується послідовно, відповідно до таких етапів (рис. 3.4):

1. *Ідентифікація ризиків* здійснюється заради визначення параметрів ризикової ситуації (що може статися, де, коли, як та чому?). Метою ідентифікації ризиків є виявлення та складання повного переліку ризиків, які можуть вплинути позитивно (негативно) на діяльність аграрного підприємства. Цей перелік має бути максимально повним, оскільки не ідентифіковані ризики представляють істотну небезпеку при досягненні поставлених цілей, втрати контролю над процесами управління та координації діяльності підприємством, а також до невикористання існуючих можливостей розвитку. Ідентифікація ризиків розглядається як один з фундаментальних елементів ризик менеджменту. Необхідною умовою проведення повної та всебічної ідентифікації ризиків є якість інформації, яка визначається такими параметрами, як: достовірність; об'єктивність; своєчасність; актуальність, повнота охоплення.

Основними джерелами інформації, що використовується при ідентифікації ризиків є:

- прогноз змін метеорологічних та гідрометеорологічних явищ й процесів, які впливають на стан виробництва сільськогосподарської продукції;
- рівень забезпеченості фінансово-економічними, технологічними та трудовими ресурсами;
- рівень застосування технологій, які використовуються аграріями;
- оцінка стану та тенденції зміни кон'юнктури внутрішнього й зовнішніх ринків сільськогосподарської продукції;
- зміни інституціональних умов щодо реалізації аграрної політики;

- рівень прийняття управлінських та організаційних рішень щодо виробництва, переробки і реалізації продукції сільськогосподарського призначення.

Рис. 3.4. Етапи управління ризиками на аграрних підприємствах

2. *Аналіз ризиків* проводиться з метою отримання необхідної інформації про особливості, структуру та властивості ризиків, які можуть потенційно загрожувати соціально-економічним та екологічним інтересам аграрного підприємства. У рамках аналізу здійснюється виявлення ризиків, досліджуються причини їх виникнення та прогнозуються сценарії розвитку несприятливих ситуацій. За допомогою методичного інструментарію будуються функції розподілу ймовірності, настання збитків в залежності від його розміру. Аналіз ризиків передбачає два вектори розвитку – від виявлення до оцінки та від оцінки до виявлення. Під час ризик-менеджменту доцільно використовувати такі методи аналізу, як:

- аналіз ймовірності настання несприятливих подій. Даний етап аналізу дозволяє виявити та згрупувати ризики за рівнем потенційної небезпеки й оцінити можливі наслідки їх настання;
- аналіз найбільш ймовірних подій. Такий аналіз проводиться для визначення тих видів ризиків, ймовірність настання яких є досить високою;
- аналіз допустимих ризиків. На цьому етапі аналізу ризики оцінюються за рівнем прийнятності, тобто їх настання не спричинить значного впливу на результативні показники діяльності суб'єкта господарювання;
- аналіз надзвичайних подій. Цей етап аналізу передбачає виявлення тих ризиків, яких необхідно уникати за будь-яких обставин.

3. *Оцінка ризику* здійснюється на підставі проведеного аналізу ризиків. Основне завдання менеджера при оцінюванні ризиків полягає у всеосяжному й систематичному виявленні небезпек та визначення величини ризиків. Метою оцінки ризиків є підвищення рівня соціально-економічної та екологічної безпеки виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання. Оцінювати рівень ризиків необхідно за двома основними параметрами: кількісними та якісними. Методами кількісного аналізу найбільш поширених ризиків є: статистичні методи оцінки, аналіз доцільності витрат, метод експертних оцінок, метод аналогій, група аналітичних методів¹. Основними результатами якісного аналізу ризиків є: виявлення конкретних ризиків і джерел їх виникнення, аналіз і вартісний еквівалент гіпотетичних наслідків реалізації наявних ризиків, пропозиції щодо вжиття заходів з мінімізації збитку і, нарешті, вартісна оцінка. До додаткових результатів можна віднести визначення значень можливої зміни всіх факторів (змінних), що перевіряються на ризик.

4. *Параметрична характеристика ризиків* проводиться з метою кількісного оцінювання ймовірності величини ризиків. Математичне очікування $M(X)$ ступеня ризику є сумою добутоків усіх її можливих значень на ймовірність виникнення:

$$M(X) = X_1 P_1 + X_2 P_2 + \dots + X_n P_n, \quad (3.1)$$

де: X_1, X_2, X_n – значення параметра залежно від конкретних умов; P_1, P_2, P_n – ймовірність прийняття цих значень.

Для того щоб оцінити, як будуть розсіяні значення вибраного параметру від його середнього прогнозованого значення (математичного очікування) доцільно використовувати дисперсію $D(X)$, що характеризує середньозважену величину квадратів відхилень дійсних результатів від середніх очікуваних:

$$D_i = \sum (a_{ij} - M_i)^2 P_i, \quad (3.2)$$

де: a_{ij} – очікуване значення прибутку від різних видів сільськогосподарської діяльності; M_i – середня, очікувана величина прибутку; P_i – суб'єктивна ймовірність настання ризику.

¹Вітлінський В. В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності / В. В. Вітлінський // Фінанси України . – 2003. – № 3 – С. 3-9.

Чим більше значення дисперсії, тим більша ймовірність виникнення ризику. Величина, за допомогою якої можна оцінити розсіювання (відхилення) можливих значень випадкової величини від її середнього значення, називається середньоквадратичним відхиленням (σ):

$$\sigma = \sqrt{D}, \quad (3.3)$$

У світовій економічній літературі стандартне відхилення називається ризиком і є одним із найпоширеніших абсолютних показників вимірювання ризиків. Найменше значення стандартного відхилення характеризує найменший ризик, і, відповідно, найбільше – найбільший ризик. За допомогою стандартного відхилення визначається діапазон можливих коливань очікуваного прибутку від господарської діяльності в умовах невизначеності та конфліктності.

Для оцінки ризику, який характеризує співвідношення між ризиком та ефективністю господарської діяльності, використовується коефіцієнт варіації:

$$K_i = \frac{\sigma_i}{M_i}, \quad (3.4)$$

де: K_i – коефіцієнт варіації; σ_i – ризик; M_i – середня ефективність від здійснення виробничо-господарської діяльності.

5. *Визначення структури можливого збитку* надає можливість аграріям оцінити ймовірність потенційних загроз (втрат) за умов ризикогенності та невизначеності. Враховуючи особливості сільськогосподарського виробництва структура ймовірного збитку може набувати двох форм: натуральної та матеріальної. Основні причини збитків у натуральній формі виникають в аграріїв у зв'язку з втратами урожайності сільськогосподарської продукції й скороченням (загибеллю) поголів'я худоби. Матеріальні збитки – це грошова оцінка (еквівалент) заподіяної натуральної шкоди.

6. *Методи нейтралізації ризиків* використовуються з метою подолання ризикових ситуацій та забезпечення сталості та прогнозованості виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання. Теорія та практика ризикогенності в аграрній сфері володіє достатнім арсеналом інструментів щодо покриття ризиків. Серед наявних інструментів необхідно виділити такі методи покриття ризиків, як: уникнення; лімітація; диверсифікація; хеджування; страхування та самострахування. Основні характерні особливості впливу методів нейтралізації ризиків в аграрній сфері відображено у табл. 3.2.

Вибір того чи іншого методу нейтралізації ризиків в аграрній сфері залежить від багатьох чинників, а саме: специфіки сільськогосподарського виробництва; фінансово-економічних можливостей аграріїв; кон'юнктури продовольчого, фінансового, біржового ринків, інституціонального та законодавчого регулювання аграрної політики в державі тощо. Завдяки раціональному використанню існуючих методів нейтралізації аграрії можуть істотно впливати на ризики, управляти ними та формувати сприятливе підприємницьке середовище для аграрного бізнесу.

Характерні особливості методів нейтралізації ризиків в аграрній сфері

Методи нейтралізації ризиків	Сутність методу	Завдання, які необхідно вирішити при використанні методу
Уникнення ризику	полягає в обранні таких видів діяльності, які є найменш дохідними, але й найменш ризикованими	<ul style="list-style-type: none"> • проведення зрошення; • впровадження точного землеробства; • використання альтернативних технологій вирощування сільськогосподарських культур
Лімітація концентрації ризику	базується на механізмі лімітації концентрації ризиків, використовується для тих видів, які виходять за межі дозволеного рівня, тобто для господарських операцій, які здійснюються в зоні критичного або катастрофічного ризику	дотримання встановлених лімітів або нормативів щодо впливу ризиків на процес сільськогосподарського виробництва
Диверсифікація ризиків	полягає у нейтралізації впливу негативних систематичних (специфічних) видів ризиків на процес аграрного виробництва. Принцип дії механізму диверсифікації заснований на розподілі ризиків	<ul style="list-style-type: none"> • диверсифікація каналів надходження сировини, матеріалів палива, сільськогосподарської техніки; • диверсифікація каналів збуту сільськогосподарської продукції; • диверсифікація джерел надходження технологічних, економічних та фінансових ресурсів на аграрне підприємство
Хеджування ризиків	полягає у зменшенні цінкових та кон'юнктурних ризиків з використанням інструментів ф'ючерсного ринку	<ul style="list-style-type: none"> • застрахувати цінкові та кон'юнктурні ризики, що пов'язані з впливом сезонних та ринкових чинників; • мінімізувати валютні ризики (хеджування валютних ризиків)
Страховання ризиків	полягає у забезпеченні аграріїв страховим захистом на випадок настання страхових подій	<ul style="list-style-type: none"> • відшкодування збитків у межах застрахованого майна; • забезпечення повернення кредитів; • стабілізація процесу виробництва та доходів підприємства
Самостраховання ризиків	полягає у необхідності резервування підприємством частини фінансово-економічних ресурсів, що дозволяє долати негативні наслідки впливу ризиків на процес аграрного виробництва	формування на підприємстві достатнього обсягу резервного капіталу для відшкодування збитків, спричинених проявами різноманітних ризиків

Джерело: власні дослідження.

7. *Контроль за ризиками* здійснюється менеджером з метою координації дій щодо послідовного та системного управління ризиками, які можуть виникнути та проявитися у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності. Основними завданнями контролю є виявлення нових обставин, що впливають на рівень ризику, а також спостереження за ефективністю роботи системи

соціально-економічної та екологічної безпеки сільськогосподарського підприємства.

При управлінні ризиками в аграрній сфері важливим є дотримання концепції прийняттого ризику, тобто такого, який би не загрожував процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Концепція прийняттого ризику передбачає визначення й обґрунтування рівнів прийнятних ризиків на всіх етапах життєвого циклу аграрної продукції (від відбору посівного матеріалу і до реалізації продукції на ринку).

Стратегія управління аграрними ризиками може ґрунтуватися на виборі рівня ризику в межах значень ризиків від мінімального до прийняттого, визначених для конкретного виду господарської діяльності. Порівняння поточного значення ризику з прийнятним, визначення заходів щодо зменшення ризику, вплив на параметри джерел небезпек, оцінювання результативності вжитих заходів – необхідні складові управління ризиками. У разі зниження ризику обов'язково слід враховувати вартість заходів, призначених для зниження ймовірності виникнення і зменшення впливу наслідків надзвичайних ситуацій.

Застосування показника ризику дасть змогу порівнювати дію небезпечних чинників різної природи і різного виду, визначати з урахуванням внеску кожного окремого чинника інтегральний ступінь небезпеки будь-якого виду сільськогосподарської діяльності. За своїм характером управління ризиками в аграрній сфері є системним і спрямоване на зниження інтегрального ризику, обумовленого сумісною дією небезпечних природних, техногенних та антропогенних чинників.

Процес управління ризиками в аграрній сфері має базуватися на певних принципах:

- *принцип прийнятності ризику*, який полягає у визначенні й досягненні аграріями допустимого рівня ризику, що не матиме суттєвого впливу на весь процес сільськогосподарського виробництва;
- *принцип превентивності* передбачає максимально можливе і завчасне виявлення небезпечних значень параметрів стану чи процесу та ініціувальних подій, які створюють загрозу виникнення ризику, і вжиття конкретних заходів, спрямованих на нейтралізацію цієї загрози та (або) пом'якшення її наслідків;
- *принцип мінімізації ризику*, згідно з яким ризик надзвичайної ситуації необхідно знижувати настільки, наскільки це можливо, добиватися досягнення розумного компромісу між рівнем безпеки і розміром витрат на її забезпечення;
- *принцип адресності* полягає в тому, що ризиком має управляти той, хто його створює;
- *принцип плати за ризик*, відповідно до якого розмір плати за ризик залежить від потенційної небезпеки техногенних об'єктів і має бути тим більшим, чим більш можливий збиток;

- *принцип вибору доцільного значення ризику*, відповідно до якого суб'єкт управління ризиком забезпечує в межах від мінімального до граничнодопустимого, таке значення ризику, яке він вважає доцільним, виходячи з наявних у нього економічних, технічних та матеріальних ресурсів.

Менеджмент ризиків в аграрній сфері необхідно розглядати як невід'ємну складову частину загальної стратегії управління діяльністю сільськогосподарського підприємства. Необхідною умовою такого управління є знаходження оптимального співвідношення між рівнем доходів аграрія та сукупним рівнем ризиків, які загрожують ефективній сільськогосподарській діяльності. Лише за умов знаходження такого консенсусу забезпечуються необхідні умови для ефективного розвитку аграрного виробництва.

Процес управління в аграрній сфері – це поступальний вектор розвитку до забезпечення продовольчої безпеки країни та формування експортного потенціалу вітчизняної аграрної продукції. Своєчасна ідентифікація, об'єктивна оцінка та ефективна система управління ризиками в аграрній сфері створює необхідні умови для забезпечення кількісних та якісних параметрів виробництва сільськогосподарської продукції. Необхідно підкреслити, що поряд з існуючими ризиками завжди існують і певні можливості, реалізація яких, дозволить у повній мірі використати наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції у світлі прагнення інтеграції та глобалізації зі світовим аграрним простором.

3.3. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного страхування в Україні

Процес функціонування ринку аграрного страхування в Україні продиктований світовими та загальноєвропейськими тенденціями розвитку. Загальноприйнятим у світовій страховій практиці є поділ страхування на “Lifeinsurance” (страхування життя) і “Non – life (General) insurance” (загальні види). Таке розмежування видів страхування пов'язано з певними особливостями взаємовідносин між суб'єктами страхового процесу: об'єктами страхування; страховими ризиками; страховими подіями; терміном страхування тощо.

Аграрне страхування безумовно належить до майнових видів страхування, але у зв'язку з багатофункціональністю сільських територій і потребою селян в страховому захисті їх життя, здоров'я й працездатності постає необхідність у збалансуванні пакету страхових послуг що надаються на короткостроковій та довгостроковій основі.

Необхідність здійснення аналізу і відображення світових тенденцій розвитку ринку аграрного страхування ґрунтується на визначенні потенційних можливостей щодо забезпечення ефективного і дієздатного механізму

страхового захисту виробників сільськогосподарської продукції. Такий аналіз доцільно розпочати з виявлення сучасних тенденцій розвитку страхової індустрії у розрізі видів страхування життя та видів страхування інших, ніж страхування життя. До основних показників, які характеризують рівень розвитку страхового ринку належать:

1. Кількість укладених договорів страхування – для кожної страхової компанії цей показник має першочергове значення, оскільки він відображає рівень охопту страхового ринку тим чи іншим страховиком. Зростання кількості договорів страхування означає для страхової компанії, що саме її страхові послуги користуються довірою у страхувальників.

2. Сума страхових премій – відображає, наскільки активно страховій компанії вдається реалізовувати свої страхові послуги на страховому ринку.

3. Сума страхових виплат – відображає, як страхова компанія виконує свої зобов'язання за укладеними договорами страхування.

4. Відношення виплат до премій – показує відсоткове співвідношення між страховими преміями та страховими виплатами за певний період часу (наприклад, один рік).

5. Обсяг сплачених статутних фондів – характеризує рівень капіталізації страховика. У відповідності до Закону України “Про страхування”¹ ст. 30 Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.

6. Обсяг сформованих страхових резервів – відображає рівень фінансової стабільності страховика та його платоспроможності щодо виконання ним взятих на себе зобов'язань за договорами страхування.

7. Сума переданих премій у перестраховування – у відповідності до Закону України “Про страхування” ст. 30², страховик зобов'язаний укласти договір перестраховування, якщо страхова сума за окремим об'єктом страхування перевищує 10 % суми сплаченого статутного фонду і сформованих вільних та страхових резервів.

Найбільш яскравим відображенням стану розвитку світового ринку страхування є безумовно страхові премії. У глобальному вимірі їх сума за 2009-2013 рр. збільшилась на 14,1% з 4066,1 млрд дол. до 4641,0 млрд дол. (табл. 3.3). За досліджуваний період позитивна тенденція розвитку спостерігалася практично на всіх сегментах страхового ринку, про що свідчать страхові премії, які збільшувались з: довгострокових видів страхування на 11,9 %; майнових видів страхування на 17,2 %, а також аграрного страхування

¹Закону України “Про страхування” [Електронний ресурс]: закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР[зі змінами станом на 01.04.2015 р.]. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua>

²Закону України “Про страхування” [Електронний ресурс]: закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР[зі змінами станом на 01.04.2015 р.]. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua>

на 49,5 %. Наведенні данні свідчать про поступове розширення страхового сегменту у структурі світової економіки.

Таблиця 3.3

Динаміка розвитку світового ринку страхування за 2009-2013 рр.

Роки	Світовий ринок страхування			
	Валові страхові премії (млрд \$)	Валові страхові премії у розрізі галузей страхування, млрд \$		Валові страхові премії з аграрного страхування (млрд \$)
		life insurance	non-life insurance	
2009	4066,1	2331,6	1734,5	19,4
2010	4339,0	2520,0	1819,0	19,0
2011	4567,1	2612,7	1954,4	24,0
2012	4599,0	2630,3	1968,7	25,0
2013	4641,0	2608,1	2032,9	29,0
2009 до 2013 р, %, рази	14,1	11,9	17,2	49,5

Джерело: складено на основі статистичних даних¹

Загальносвітовою та загальноєвропейською тенденціями розвитку страхових ринків є те, що питома вага страхових премій з довгострокових видів страхування у загальній структурі валових премій становить 57,2 %, це свідчить про довіру до страхування як одного з ключових інструментів інвестування фінансових ресурсів у розвиток національних економік різних країн. Інтегрованим елементом загальносвітового та загальноєвропейського страхового ринку виступає ринок аграрного страхування. Його головна місія полягає у нейтралізації потенційних загроз (природно-кліматичного, фінансово-економічного, екологічного та ін. характеру) під час виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а також сприяння забезпеченню продовольчої безпеки країни через механізм розподілу (перерозподілу) ризиків й відповідальності між учасниками страхового процесу. Наявні тенденції свідчать, що за досліджуваний період сума валових премій з аграрного страхування збільшилась майже на 49,5 % з 19,4 млрд дол. до 29,0 млрд дол.²

У табл. 3.4 відображено основні кількісні показники розвитку вітчизняного ринку страхування за період 2009-2013 рр.

За досліджуваний період страховий ринок України має циклічний характер розвитку та багато в чому залежить від макро- та мікроекономічних показників національної економіки. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2013 р. становила 407, у тому числі СК “life” – 62 компанії, СК “non-life” – 345 компаній. За 2009-2013 рр. приріст страхових платежів склав 40,2 %, а

¹ Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

²Fifth annual symposium for facilitating the development of agricultural insurance in the America [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://legacy.iica.int>

страхові виплати скоротилися на 31,0 %¹. Це пов'язано з декількома причинами: а) зміною страхового портфеля страховиків; б) зниженням збитковості страхової суми за договорами страхування; в) підвищенням рівня менеджменту страхових ризиків тощо. Важливим індикатором розвитку страхового ринку є частка страхування у ВВП, яка у 2013 р. становила лише 1,5 %, в той час, як у високо розвинутих країнах світу цей показник знаходиться у межах 10 %.

Таблиця 3.4

Динаміка показників діяльності страхового ринку України

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Зміна показника (+,-).
Кількість страхових компаній	450	456	442	414	407	-43
СК "non-life"	378	389	378	352	345	-33
СК "life"	72	67	64	62	62	-10
Валові страхові премії, млн грн	20 442,1	23 081,7	22 693,5	21 508,2	28 661,9	8219,8
Валові страхові виплати, млн грн	6 737,2	6 104,6	4 864,0	5 151,0	4 651,8	-2085,4
Рівень валових виплат до премій, %	33,0	26,4	21,4	23,9	16,2	-16,8
Частка страхування у ВВП, %	2,0	2,1	1,7	1,65	1,5	-0,5
Страхові платежі, на душу населення, грн	446,0	504,4	496,0	471,8	629,2	183,2
Страхові виплати, на душу населення, грн	147,0	139,2	29,4	113,0	102,1	-44,9
Страхування життя, млн грн	827,3	906,5	1346,4	1809,5	2476,7	1649,4
Види страхування (інше, ніж страхування життя), млн грн	19614,7	22175,2	21347,1	19698,7	26 185,1	6570,4
Обсяг сформованих резервів, млн грн	10 141,3	11 371,8	11 179,3	12 577,6	14435,7	4294,4
Сплачено на перестраховування, млн грн	8 888,4	10 745,2	5 906,2	2 522,8	8744,8	-143,6

Джерело: розраховано за даними²

Позитивним фактором розвитку страхового ринку за досліджуваний період стало зростання обсягів страхування життя майже у 3 рази. Розвиток довгострокових видів страхування розглядається як важливий додатковий інструмент інвестування фінансових ресурсів у національну економіку. До здобутків страховиків необхідно віднести: стійке зростання страхових резервів; підвищення якості структури активів страхових компаній, що є необхідною умовою стабільного функціонування і розвитку страхової діяльності. Постійно

¹Fifth annual symposium for facilitating the development of agricultural insurance in the America [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legacy.iica.int>.

² Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

урізноманітнювався асортимент страхових послуг, які надходили на страховий ринок. У той же час доволі строкато розвивався ринок перестрахових послуг в Україні, якщо у 2010 р. в порівнянні з 2009 р. обсяг переданих страхових премій у перестраховування зріс на 20,9 % то за період 2011-2012 рр. відбулося зниження на – 57,3 %, в 2013 р. цей показник продемонстрував стійку тенденцію до зростання майже у 2,5 рази. Проте, необхідно відзначити, що значна сума коштів, переданих в перестраховування, концентрується у нерезидентів і знижує рівень капіталізації вітчизняних страхових компаній.

Сучасні загальносвітові тенденції засвідчують про те, що ринок аграрного страхування виступає невід'ємною частиною глобального світового ринку. Рівень його капіталізації за даними Проекту розвитку агробізнесу міжнародної фінансової корпорації (МФК), складає 7,1 млрд дол. США. У розрізі видів аграрного страхування 50 % вказаного страхового ринку припадає на мультиризикове страхування врожаю, 22 % займає сектор страхування від граду, 17 % формує комплексне страхування фермерських господарств та 11 % світового аграрного ринку складає страхування сільськогосподарських тварин¹. За міжконтинентальним розподілом більше половини аграрного страхового бізнесу знаходиться в Північній Америці (56 % всіх страхових платежів), 25 % в країнах Азії, 14 % в країнах Європи, 3 % в країнах Латинській Америці по 1 % припадає на країни Африки, Австралію та Нову Зеландію².

За даними Світового банку аграрне страхування розвивається майже у 100 країнах світу³. У фермерських господарствах США, Канади, Австралії, Великої Британії, Іспанії страхується від 55 % до 90 % урожаю. При цьому страхують майбутні врожаї у дуже широкому діапазоні сільськогосподарських культур, на що витрачають значні кошти, але, натомість, аграрії отримують необхідні гарантії безпеки щодо коштів інвестованих у сільськогосподарське виробництво. За 2011 р. у США загальний обсяг відповідальності страховиків перед аграріями становив понад \$ 114 млрд на застрахованій площі більше, ніж 106 млн га⁴. Варто зазначити, що страховики пропонують аграріям широкий спектр страхових програм (наприклад, страхування безпосередньо майбутнього урожаю від численних ризиків, страхування очікуваного прибутку, страхування від катастрофічних явищ, страхування якості продукції – цукристість чи вихід цукру після переробки тощо). Найбільш розвинуті ринки аграрного страхування функціонують в Іспанії, США та Канаді.

Основними суб'єктами ринку аграрного страхування в Іспанії вважаються: Державне Агентство аграрного страхування при Міністерстві сільськогосподарства (ENESA), Консорціум Компенсації страхування та Головного

¹ Ліга страхових організацій України (ЛІСОУ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uainsur.com>.

² Maureder, K. Agricultural insurance profitability from a reinsurer's perspective. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hagel.at/site/files/aiag_kongress/MAUREDOR_Kurt_AIAG

³ Світовий банк: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>

⁴ Goodwin, B. K. and L. Vado. 2008. "Public Responses to Agricultural Disasters: Rethinking the Role of Government." Canadian Journal of Agricultural Economics Canadian Vol. 55, Issue 4, pages 39.

управління страхування при Міністерстві економіки, страховий аграрний пул (33 страхові компанії), Федерація сільськогосподарських кооперативів (4195 кооперативів¹. Характерними ознаками іспанського ринку аграрного страхування є: добровільний характер; покриття ризиків забезпечують приватні страхові компанії; наявність активної підтримки держави даного сегменту ринкових відносин.

Страховий бізнес США за своїм розмахом не має собі рівних у світі. Американські страхові монополії контролюють приблизно 50 % всього страхового ринку індустріально розвинених країн світу (страхова індустрія в США є єдиною, яка не підпадає під антимонопольне законодавство) (Камалян, 2005). Основними федеральними програмами у сфері аграрного страхування вважаються: “Програма захисту від катастрофічних ризиків”(CRP); “Програма мультиризикового страхування врожаю”(MPCI); “Програма “Груповий план”(GRP) та “Програма захисту доходу” (IP)². Різноманіття страхових програм надає можливість аграріям покривати ризики, які пов’язані зі зниженням врожайності, так і захиститися від падіння ринкових цін на вироблену продукцію.

Вагоме місце на світовому ринку аграрного страхування займає Канада. В даній країні функціонують спеціалізовані “Королівські корпорації”, які мають статус держаних компаній та є основними постачальниками страхових послуг на ринок. Аграрний страховий ринок Канади характеризується двома основними ознаками: 1) вагомою участю уряду в програмах страхування та кредитування фермерів; 2) інтегрованим підходом до управління ризиками у сільському господарстві³.

Розвиток канадської системи аграрного страхування базується на таких програмах, як: страхування сільськогосподарських культур на випадок повної або часткової загибелі (втрати) врожаю (CIP); єдина програма страхування врожаю сільськогосподарських культур та іншої супутньої продукції на випадок повної або часткової втрати врожаю або зниження рівня доходів у зв’язку з падінням гуртових цін на ринку (GRIP); страхування виробленої (вирощеної) сільськогосподарської продукції, призначеної для реалізації на ринку (RIP); національна тристороння стабілізаційна програма (NTSP); страхування масових характеристик чистого доходу (NISA). Використання зазначених програм створює надійний страховий захист канадським фермерам на випадок настання страхової події.

Вітчизняний ринок аграрного страхування знаходиться на початковому рівні свого розвитку і поки що становить менше 5 % потенціалу свого розвитку.

¹Фісун, І. М. Зарубіжний довід страхування та доцільність його застосування в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/78211.doc.htm

²RiskManagementAgency, USDA, 2013[Електронний ресурс]. – Режим доступу - www.usda.gov

³Матвієнко, Г. А. Організація підтримки розвитку приватного страхування в Україні на основі досвіду розвинутих країн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:– http://www.library.dgtu.Donetsk.ua/fem/vip33-2/33-2_25.pdf

Водночас, за оцінкою експертів, ємкість українського ринку аграрного страхування тільки при страхуванні врожаю зернових оцінюється в межах 80-100 млн дол. США на рік¹.

Невикористання потенційних можливостей системи страхування аграрних ризиків вітчизняними виробниками сільськогосподарської продукції зумовлено такими причинами:

- по-перше, недооцінка аграріями ролі та значення страхування у забезпеченні безперервного процесу сільськогосподарського виробництва, а також відсутністю необхідної кількості оборотних коштів для використання послуг страхування;
- по-друге, обсяги страхової відповідальності які на себе приймають страхові організації не завжди адекватні тим збиткам, яких зазнають виробники сільськогосподарської продукції;
- по-третє, даний вид страхування на сьогоднішній день для страхових компаній є збитковим, оскільки при незначній кількості укладених договорів страхування, рівень виплат з страхування сільськогосподарських культур досить високий;
- по-четверте, не налагоджена система перестрахування сільськогосподарських ризиків;
- по-п'яте, відсутній необхідний рівень взаємодії між аграріями, страховими компаніями та державою з приводу мінімізації наявних ризиків, що властиві специфіці сільськогосподарського виробництва.

Окреслені проблеми вимагають активізації зусиль учасників ринку страхових послуг щодо створення сприятливих умов страхування в аграрному секторі. Зокрема, з метою забезпечення функціонування дієвої системи страхового захисту майнових інтересів аграріїв необхідна ефективна система моніторингу, яку, з огляду на світовий досвід, повинні формувати страхові компанії. Така система є прийнятною і для страховика, і для страхувальника, оскільки допомагає істотно знизити ризик настання страхового випадку, а у разі його настання – зафіксувати подію і забезпечити своєчасну і повну виплату відшкодування.

Виявлені наявні тенденції розвитку аграрного страхування в Україні за 2009-2013 рр. свідчить про позитивні тенденції (табл. 3.5). Так, за досліджуваний період відбувалося стабільне зростання: загальної відповідальності (страхова сума) страховиків у 3,4 рази з 1300,0 млн грн до 4394,9 млн грн².

У той же час, кількість укладених договорів скоротилась на 13 %, але даний показник не мав вагомого впливу на позитивні тенденції розвитку ринку аграрного страхування за досліджуваний період. На фоні загальних позитивних

¹Портал о сільськогосподарському страхуванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

²Портал о сільськогосподарському страхуванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

тенденцій розвитку аграрного страхування необхідно констатувати низький рівень відношення застрахованих площ до посівних. Даний показник перебував у діапазоні від 1,9 % до 3,1 %. Це свідчить про невикористання існуючого потенціалу розвитку страхового захисту аграріїв.

Таблиця 3.5

Тенденції розвитку аграрного страхування в Україні за 2009-2013 рр.

Показники	Роки					2013 р. до 2009 р., %, рази
	2009	2010	2011	2012	2013	
Кількість договорів	1980	1217	2709	1936	1722	0,87
Посівна площа тис. га	26990	26952	27670	27801	28329	105,0
Застрахована площа тис. га	510,00	553,0	786,0	727,0	869,0	170,4
Відношення застрахованих до посівних площ, %	1,9	2,1	2,8	2,6	3,1	1,6
Страхові премії, тис. грн	42000,0	72100,0	136227,3	130475,9	135384,7	3,2 р. б.
Середній страховий тариф, %	3,24	3,84	3,74	3,77	3,1	0,96
Середня премія на 1 га, грн	82,4	130,4	173,3	179,5	155,8	189,1
Середній страховий платіж за одним договором, тис. грн	21,2	59,2	50,3	67,4	78,6	3,7 р. б.
Загальна страхова сума, тис. грн	1300000,0	2455000,0	3640028,1	3462681,3	4394911,4	3,4 р.б
Середня страхова сума на 1 га, грн	2549,0	4440,0	4631,1	4763,0	5057,5	198,4

Джерело: розраховано за даними¹.

Починаючи з 2011 р. відбулося значне пожвавлення ринку агрострахування. Страхові компанії, які працюють на ринку страхування сільськогосподарської продукції зібрали 136,2 млн грн, що майже вдвічі більше, ніж у 2010 р. Основним стимулом зростання розміру страхових платежів було функціонування програми форвардної закупівлі зерна, яку проводила компанія “Хліб Інвестбуд”. Всі агропідприємства повинні були застрахувати майбутній врожай в одній з трьох акредитованих страхових компаніях, а саме: ЗАО “УАСК АСКА”; ПАТ СК “Брокбізнес” та ПрАТ СК “Провидна”, частка яких на ринку агрострахування досягла 47 %.

Необхідно зазначити, що за 2009-2012 рр. спостерігалась тенденція до зростання рівня виплат (співвідношення між сумою страхових платежів та сумою страхових відшкодувань) страховиками. Так, протягом вказаного періоду данай показник становив 36,5 %, 50,9 %, 28 % та 41 % відповідно (це при тому, що даний показник в цілому по страховому ринку становить лише 21,4 %) ².

¹ Портал о сільськогосподарському страхуванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com..>

² Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

**Регіональні відмінності страхування сільськогосподарських культур
в Україні за 2011-2013 рр.**

Область	Кількість договорів (шт.)			Застрахована площа (тис. га)			Сума премій (тис. грн)		
	Роки								
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
АР Крим	64	27	21	18,5	9,1	25,5	2295,6	1665,9	1505,8
Вінницька	190	135	183	59,4	52,8	69,6	8615,7	7786,5	13412,7
Волинська	33	26	30	6,5	9,3	11,0	953,0	1576,8	2613,9
Дніпропетровська	100	84	138	34,9	37,9	65,3	2820,6	2448,0	6400,7
Донецька	72	58	55	15,9	48,9	142,0	1731,9	5862,5	2625,8
Житомирська	120	76	69	25,2	24,9	25,2	5196,5	3152,3	3780,4
Закарпатська	5	4	12	0,7	1,3	2,2	422,1	214,4	771,8
Запорізька	47	44	45	16,4	31,8	28,7	2001,2	3962,8	4261,6
Івано-Франківська	33	22	35	6,3	4,7	10,3	1185,2	994,7	1479,1
Київська	103	82	82	19,2	27,1	33,7	3704,8	3288,7	6804,5
Кіровоградська	167	112	134	47,3	42,6	58,3	5432,8	4143,2	10535,8
Луганська	73	60	27	15,3	55,6	23,8	1221,8	5797,0	3618,5
Львівська	44	38	42	29,2	38,5	59,9	4257,5	4197,8	5031,5
Миколаївська	108	39	68	23,6	12,2	34,2	4257,9	1084,4	4408,7
Одеська	164	70	31	36,5	23,4	8,7	3790,3	2478,9	1030,6
Полтавська	529	527	193	131,3	84,9	113,8	44210,3	46080,7	21160,5
Рівненська	37	34	19	15,2	16,0	8,6	2181,2	2400,8	1396,6
Сумська	128	111	93	45,9	32,8	44,6	4047,8	3733,1	7380,6
Тернопільська	83	50	73	26,4	30,2	23,1	4276,5	4452,5	5140,0
Харківська	96	100	69	27,2	38,3	33,1	4426,5	9225,4	6781,9
Херсонська	119	54	62	73,1	28,8	46,2	6495,3	2899,7	7146,7
Хмельницька	198	58	88	55,9	22,6	29,3	15033,6	3815,6	7049,4
Черкаська	88	43	42	25,3	21,5	22,2	3205,1	4784,8	4499,7
Чернівецька	17	9	18	5,6	1,2	8,5	560,9	258,4	662,5
Чернігівська	92	73	93	25,3	30,8	41,1	3902,9	4170,7	5885,5
Всього	2709	1936	1722	786,3	723,0	868,9	136227,3	130475,9	135,4

Джерело: складено на основі даних¹

Аналіз стану аграрного страхування в регіональному вимірі засвідчує, що протягом 2011-2013 рр. найбільш активно відбувалося страхування у Вінницькій, Кіровоградській, Полтавській, Херсонській, Хмельницькій та Чернігівських областях (табл. 3.6). Загальна територія площ сільськогосподарських культур, на якій аграрії зазнали втрат, становила 26456 га. Сума сплаченого відшкодування усіма страховиками за збитками у весняно-літній сезон 2013 р. становила 8,610 млн грн².

¹ Дані про сільськогосподарське страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

² Об'єднання страховиків “Аграрний страховий пул”: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaip.com.ua>

Таблиця 3.7

**Динаміка застрахованих площ, страхових премій та страхових сум у розрізі
сільськогосподарських культур за 2009-2013 рр.**

Культури	Застрахована площа, тис. га					Страхові премії, тис. грн					Страхова сума, млн грн				
	Роки														
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Пшениця	92,6	206,4	419,7	459,0	479,1	8105,1	21286,7	62946,4	77450,5	77485,0	101306,4	413825,8	1696702,0	2217708,0	2314262,0
Ячмінь	81,9	27,0	29,2	15,1	22,4	1790,4	1647,7	1699,1	1400,5	3458,4	117760,4	38483,2	45277,1	33810,7	94548,8
Жито	1,1	19,0	14,4	16,2	18,3	1,2	1655,1	1430,9	1831,5	3758,0	12544,7	168183,4	40078,9	46769,3	102746,6
Трикале	-	1,1	0,45	-	-	-	9,8	17,2	-	-	-	3196,1	1368,5	-	-
Рапс	33,5	174,9	100,9	89,3	109,0	4251,2	16185,8	9007,6	9769,9	8972,7	55331,2	767240,3	198780,1	154171,1	169589,5
Пшениця ярова	199,0	1,0	1,9	0,2	-	15791,0	71,7	154,3	17,9	-	583205,1	3387,2	9335,3	657,2	-
Ячмінь яровий	2,8	11,8	21,1	9,5	2,4	287,1	952,3	3359,4	521,1	128,6	4067,8	24128,5	64027,3	26312,4	2841,9
Жито ярове	8,0	-	9,9	5,2	-	287,1	-	1155,2	265,0	-	12280,9	-	30765,0	17287,8	-
Рапс яровий	8,3	0,1	-	-	-	574,2	36,5	165,9	-	-	36114,7	66798,2	1168,2	-	-
Кукурудза	-	31,7	69,5	42,4	176,5	-	3038,0	19339,8	10275,6	33913,9	-	292293,0	495640,7	277343,8	1238580,0
Гречка	-	-	1,1	-	-	-	-	318,1	-	-	-	-	31855,1	-	-
Ріс	-	0,3	0,4	0,1	0,4	-	28,4	197,6	12,4	107,0	-	2864,9	6588,0	600,0	3568,8
Овес	-	-	-	0,1	-	-	-	-	1,1	-	-	-	-	284,2	-
Соняшник	9,6	20,2	40,1	42,5	42,3	574,2	2982,6	4749,5	4006,1	844,7	44573,9	68297,0	161813,1	167716,6	137300,2
Гірчиця	2,5	-	0,6	0,1	-	1,2	-	23,6	23,5	-	6663,4	-	526,9	334,2	-
Соя	-	1,5	19,6	26,7	0,5	-	124,1	3928,5	8169,7	60,6	-	4348,6	84895,4	173801,9	767,0
Горох	-	0,8	0,03	-	-	-	17,7	0,9	-	-	-	1428,7	0,76	-	-
Нут	-	-	0,02	-	-	-	-	2,6	-	-	-	-	125,1	-	-
Цукровий буряк	63,3	56,1	55,8	20,2	16,6	9187,7	23887,7	26803,4	16522,7	5573,8	292815,0	581965,2	735329,8	336423,6	245944,4
Овочі та фрукти	7,2	0,2	0,7	-	-	1148,4	39,0	704,8	-	-	32786,3	1678,1	18913,5	-	-
Сади	0,2	0,25	0,2	0,01	-	1,2	4,0	88,5	5,9	-	550,0	8095,3	8046,3	990,0	-
Виноградники	-	0,7	0,7	0,6	1,7	-	132,9	133,8	202,4	994,1	-	8791,2	8791,2	8470,6	71445,0
Саджанці роз	-	-	-	-	0,02	-	-	-	-	87,9	-	-	-	-	13317,9
Всього	510,0	553,0	786,3	727,2	869,2	42000,0	72100,0	136227,2	130475,8	135384,7	1300000	2455004,0	3640028,0	3462681,0	4394911,0

Джерело: розраховано за статистичними даними порталу про сільськогосподарське страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

Таблиця 3.8

Динаміка застрахованих площ, страхових премій та страхових сум у розрізі сільськогосподарських культур в розрахунку на 1 договір страхування за 2009-2013 рр.

Культури	на 1 договір														
	Застрахована площа, га					Страхова премія, тис. грн					Страхова сума, тис. грн				
	Роки														
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Пшениця	385,8	439,1	293,1	452,2	618,2	33,8	45,3	44,0	76,3	100,0	422,1	880,5	1184,8	2184,9	2986,1
Ячмінь	460,1	201,5	192,1	274,5	298,7	10,1	12,3	11,2	25,5	46,1	661,6	287,2	297,9	614,7	1260,7
Жито	183,3	1583,3	113,4	178,0	305,0	0,2	138,0	11,3	20,1	62,6	2091,0	14015,3	315,6	513,9	1712,4
Трикале	-	367,0	150,0	-	-	-	3,3	5,7	-	-	-	1065,4	456,2	-	-
Рапс	183,1	394,8	339,7	390,0	362,1	23,2	34,2	62,3	42,7	29,8	302,5	2950,9	673,2	673,2	563,4
Пшениця ярова	365,1	200,0	316,7	100,0	-	33,2	14,3	25,7	9,0	-	1071,1	677,4	1555,9	328,6	-
Ячмінь яровий	200,0	380,6	239,8	237,5	218,2	20,5	24,4	38,2	13,0	11,7	290,6	618,7	727,6	299,0	258,4
Жито ярове	145,5	-	9900,0	305,9	-	5,2	-	1155,2	15,6	-	223,3	-	30765,0	1016,9	-
Рапс яровий	197,6	50,0	-	-	-	13,7	18,2	-	-	-	859,9	33399,1	-	-	-
Кукурудза	-	576,4	362,0	339,2	964,5	-	55,2	100,7	82,2	89,2	-	53144,2	2581,5	2218,8	3259,4
Гречка	-	-	84,6	-	-	-	-	24,5	-	-	-	-	2450,4	-	-
Ріс	-	300,0	400	100,0	200,0	-	28,4	197,6	12,4	53,5	-	2864,9	6588,0	600,0	1784,4
Овес	-	-	-	0,8	-	-	-	-	0,09	-	-	-	-	23,7	-
Соняшник	342,6	492,7	409,2	500,0	682,3	20,5	72,7	48,5	47,1	13,6	1592,0	1665,8	1651,2	1973,1	2214,6
Гірчиця	416,7	-	300,0	100,0	-	0,2	-	11,8	23,5	-	1110,6	-	263,5	334,2	-
Соя	-	300,0	363,0	287,1	166,7	-	2,9	72,8	87,8	30,3	-	869,7	1572,1	1868,8	255,7
Горох	-	133,3	30,0	-	-	-	-	0,9	-	-	-	238,1	0,76	-	-
Нут	-	-	10,0	-	-	-	-	1,3	-	-	-	-	62,6	-	-
Цукровий буряк	98,9	328,1	238,5	117,4	377,3	14,4	139,7	114,5	96,1	126,7	457,5	4300,2	3142,4	1956,0	5589,6
Овочі та фрукти	171,4	25,0	350,0	-	-	27,3	4,9	352,4	-	-	780,6	209,8	9456,8	-	-
Сади	200,0	125,0	200,0	10,0	-	1,2	2,0	88,5	5,9	-	550,0	4047,6	8046,3	990,0	-
Виноградники	-	233,3	233,3	300,0	212,5	-	44,3	44,6	101,2	124,3	-	2930,4	2930,4	4235,3	8930,6
Саджанці роз	-	-	-	-	20,0	-	-	-	-	87,9	-	-	-	-	13317,9

Джерело: розраховано за статистичними даними порталу про сільськогосподарське страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

Для більш глибоко відображення тенденцій розвитку ринку аграрного страхування необхідно проаналізувати динаміку застрахованих площ, суму страхових премій, а також ліміт відповідальності страховика (страхова сума) у розрізі сільськогосподарських культур (табл. 3.7). У 2009-2013 рр. спостерігалася позитивна динаміка змін практично за усіма показниками, що характеризують стан розвитку страхового ринку. За вказаний період найбільш активно страхувалися: пшениця озима, жито озиме, рапс та кукурудза. Починаючи з 2011 р. відстежується на страховому ринку процес нарощування сум страхових премій акумульованих страховими компаніями та відповідним зростанням їх ліміту відповідальності перед аграріями. Взагалі необхідно констатувати про те, що 2011-2013 рр. вважаються найуспішнішими роками в історії розвитку аграрного страхування в Україні.

Дослідження тенденцій розвитку страхового ринку передбачає оцінювання основних показників у розрахунку на 1 договір страхування (табл. 3.8). Так протягом досліджуваного періоду найбільше страховий захист розповсюджувався на озимі та ярі зернові, олійні і технічні культури, овочі, сади і виноградники. Найбільші темпи зростання за 2009-2013 рр. у розрізі застрахованих площ, страхової премії та страхової суми відповідно на 1 один договір страхування зафіксовано на такі сільськогосподарські культури: пшениця озима – 160,2 %, 3,0 раз, 7,1 раз; рапс озимий – 197,8 %, 128,4 %, 186,2 %; соняшник – 199,2 %, 0,7 %, 32,5 %; цукровий буряк – 3,8 раз, 8,8 раз, 12,2 раз відповідно. Проте, необхідно зазначити, що позитивні тенденції розвитку вітчизняного ринку страхування відбуваються на тлі досить низького рівня покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків.

Системно формуючим елементом розвитку страхового ринку безумовно виступають страхові компанії. Від їх ділової активності, організації маркетингової політики та менеджменту бізнес-процесів страховика багато в чому залежать успіх страхової діяльності в аграрній сфері. У табл. 3.9 відображенні основні показники розвитку ринку аграрного страхування у розрізі страхових компаній України за 2011-2013 рр.

Діяльність страхової компанії на ринку аграрного страхування пов'язана з її здатністю реалізовувати майнові інтереси виробників сільськогосподарської продукції у страховому захисті. Зважаючи на високу ризикованість даного виду страхування перед страховиками постають завдання формування високоякісних та конкурентоспроможних страхових продуктів, які за своїми параметрами максимально задовольняють попит аграріїв у страховому захисті, а також забезпечують достатній рівень платоспроможності і ліквідності страховика. У цьому контексті виникає необхідність у досягненні еквівалентності страхових відносин між суб'єктами страхового ринку щодо методології формування цінової політики на страхові послуги, в залежності від ризиків, що покриваються страхуванням та здійснення своєчасних андеррайтингових заходів з метою

мінімізації негативних впливів ризиків на виробничо-господарську діяльність аграріїв у разі настання страхових подій.

Таблиця 3.9

Основні показники розвитку ринку аграрного страхування у розрізі страхових компаній України за 2011-2013 маркетингові роки

Страхові компанії	Роки	Кількість договорів (шт.)	Застрахована площа (тис. га)	Страхова сума (тис. га)	Страхова премія (тис. грн)	Середня ставка премії (%)
ТОП-10 страхових компаній на ринку аграрного страхування						
ЗАО “УАСК АСКА”	2011	53	12,1	53660,0	1903,0	3,55
	2012	146	65,9	233854,4	9476,0	4,05
	2013	165	78,3	131096,2	3927,0	3,00
2013 р. до 2011 р., %, рази		3,1 р. б.	6,5 р. б.	2,5 р. б.	2,4 р. б.	3,5
ПАТ “СК “БРОКБІЗНЕС”	2011	353	85,2	489177,0	15916,0	3,25
	2012	71	46,0	354377,0	10185,3	2,87
	2013	229	102,6	686063,2	22199,0	3,2
2013 р. до 2011 р., %, рази		64,9	120,4	140,2	139,5	3,1
ТДВ “СТ ДОМІНАНТА”	2011	-	-	-	-	-
	2012	38	24,4	172618,0	6082,0	3,52
	2013	344	154,1	1049836,0	36993,0	3,5
2013 р. до 2012 р., %, рази		9,0 р. б.	6,3 р. б.	6,1 р. б.	6,1 р. б.	3,5
ПАТ “АСК “ІНГО Україна”	2011	110	79,5	452672,1	4505,0	1,00
	2012	114	75,2	171065,0	7507,0	4,39
	2013	237	126,6	432568,5	11661,0	2,7
2013 р. до 2011 р., %, рази		2,1	159,2	95,6	2,6 р. б.	2,7
НАСК “Оранта”	2011	226	63,3	97359,3	4333,0	4,45
	2012	120	32,6	62331,0	3649,1	5,85
	2013	31	5,8	13142,4	580131,5	4,4
2013 р. до 2011 р., %, рази		13,7	9,2	13,5	133,9 р. б.	4,9
ПрТ“СК ПЗУ Україна”	2011	125	44,3	96346,0	2041,0	2,12
	2012	149	104,1	294767,0	4010,0	1,36
	2013	155	138,0	401649,0	4998,	1,2
2013 р. до 2011 р., %, рази		124 р. б.	3,1 р. б.	4,2 р. б.	2,4 р. б.	1,6
ПрАТ“СК“ПРОВІДНА”	2011	939	193,8	947880,1	35614,0	3,8
	2012	366	126,0	664606,1	24006,7	3,6
	2013	-	-	-	-	-
2012 р. до 2011 р., %		39,0	65,0	70,1	67,4	3,7
ПрАТ“СК“СТРАХОВІ ГАРАНТІЇ”	2011	-	-	-	-	-
	2012	99	63,8	398860,1	8143,0	2,0
	2013	272	157,4	811820775,0	27297956,0	3,4
2013 р. до 2012 р., %, рази		2,8 р. б.	2,4 р. б.	2035 р. б.	3352 р. б.	2,7
ПрАТ “УАСК”	2011	621	143,6	1037656,0	58730,3	5,66
	2012	648	113,6	793319,0	49764,03	6,27
	2013	289	106,2	868735794	27729,1	3,2
2013 р. до 2011 р., %, рази		46,5	73,9	837,2 р. б.	47,2 р. р. б.	5,0
ПрАТ “СК “Уніка”	2011	59	77,6	222438,6	8137,8	3,7
	2012	63	49,9	227024,3	4737,3	2,1
	2013	-	-	-	-	-
2012 р. до 2011 р., %, рази		106,8	64,3	102,0	58,2	2,9

Джерело: розраховано за статистичними даними¹

¹ Дані порталу про сільськогосподарське страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.

Лідуючі позиції на ринку аграрного страхування у 2011-2013 рр. за кількістю укладених договорів займали такі страхові компанії, як: ПрАТ “УАСК”; ПрТ “СК ПЗУ Україна”; ПАТ “АСК “ІНГО Україна” та ПАТ “СК “Брокбізнес”. Найбільші темпи приросту щодо обсягу застрахованих площ і страхових сум спостерігалися у таких страхових компаніях: ПрАТ “СК “Страхові Гарантії”; ПрАТ “УАСК”; ПрТ “СК ПЗУ Україна”; ТДВ “СТ “Домінанта” та ЗАО “УАСК АСКА”. Середня ставка премії перебувала у діапазоні від 1,2 % до 6,27 %

Наявні тенденції розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування засвідчують про всезростаючий попит у селян на страхові послуги, які поступово мають трансформуватися у надійний страховий захист. Разом з цим, постає необхідність у: посиленні прозорості і довіри між суб'єктами страхування; забезпеченні доступності страхових послуг для аграріїв, зокрема, за ціною; гарантуванні відшкодування збитків страхувальникам при настанні страхових подій; забезпеченні економічної зацікавленості страховиків щодо надання страхових послуг; підвищенні ефективності використання бюджетних коштів у вигляді субсидування страхових премій. Сучасний страховий ринок повинен бути максимально диверсифікованим з врахуванням найрізноманітніших майнових й особистих інтересів аграріїв стосовно їх страхового захисту.

3.4. Удосконалення механізму надання страхового захисту аграріям за умов невизначеності та ризикогенності

Цивілізаційною ознакою сучасного аграрія є наявність страхового покриття, принаймні тих ризиків, які створюють істотну небезпеку для сільськогосподарського виробництва. Світовий досвід засвідчує, що у багатьох країнах світу страхування розглядається як один з головних напрямків державної політики в аграрному секторі. У цьому аспекті досягнуто досить високий рівень як у методологічному, так і нормативному відношенні. Діяльність страхових компаній, які надають відповідні послуги на страховому ринку координуються спеціальними установами (наприклад, агентство управління ризиками при Міністерстві сільськогосподарства США), які забезпечують прозорий процес страхування врожаїв, без якого існування сільськогосподарських підприємств (фермерських, державних та інших форм власності) практично неможливе¹.

Розвиток системи аграрного страхування необхідно розглядати як комплексне поняття щодо захисту широкого спектру інтересів аграріїв у процесі здійснення ними виробничо-господарської діяльності. Страхові компанії повинні чітко відстежувати наявні та потенційні ризики, пропонувати

¹Monke, J. 2012. “Budget Issues Shaping a 2012 Farm Bill,” Congressional Research Service Report R42484, Washington, DC, April 17, 2012.

відповідний страховий захист аграріям з метою мінімізації можливих збитків у разі настання страхової події. Варто погодитись з думкою професора О. Козьменко про те, що за сучасних умов страхування розглядається як один з інструментів забезпечення переходу людства до концепції сталого розвитку на основі створення системи інтеграції економіки з навколишнім природним середовищем, дія якого реалізується через проведення відповідної державної еколого-страхової політики та перетворення екологічних нормативів у ринкові можливості страховиків і страхувальників¹.

Формування сучасної моделі страхового захисту багато в чому залежатиме від інфраструктурного забезпечення ринку аграрного страхування. Один із основоположників теорії інфраструктури професор Кильського університету (Німеччина) Р. Йохимсен розглядав інфраструктуру як суму матеріальних, інституційних закладів та особистісних умов, які надаються у розпорядження економічних суб'єктів і створюють умови для повної інтеграції та забезпечення максимально можливого рівня розвитку господарської діяльності². У науковій літературі ринкову інфраструктуру найчастіше пов'язують із сукупністю інститутів, які забезпечують матеріально-технічні, фінансові і трудові умови для відтворювального процесу, розміщення і функціонування суб'єктів господарювання³.

Дослідження змісту поняття інфраструктури в системі координат страхових відносин пов'язують з рівнем зрілості та сталості розвитку учасників процесу страхування. Так, професор Д. Турбіна поняття інфраструктури страхового ринку розглядає як систему відносин і взаємодії між професійними учасниками страхового ринку і фахівцями інших видів діяльності, яка сприяє ефективному функціонуванню страхування і якісному наданню страхових (перестраховальних) послуг⁴. Найбільш повне та ґрунтовне визначення щодо даного поняття дає професор О. Козьменко, яка визначає інфраструктуру страхового ринку як систему інститутів сприяння створенню, купівлі-продажу і споживанню страхових послуг і відповідних цим інститутам різних регулюючих механізмів, таких, що забезпечують економічно вигідні умови для ефективної взаємодії між страхувальниками і страховиками на страховому ринку⁵.

Інфраструктурне забезпечення ринку аграрного страхування формується з сукупності інституцій, які активізують страхову діяльність і створюють умови для нарощування кількісних й якісних показників її розвитку. Основна мета

¹Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку: монографія / О. В. Козьменко. – Суми ДВНЗ “УАБС НБУ” 2008. – 350 с

²Jochimsen, R. Theorie der Infrastruktur / R. Jochimsen. Tubingen. 1966. S.99.

³Ясенецький В. С. Передумови державного втручання в роботу ринкової інфраструктури / В. С. Ясенецький // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2012. – № 5(68). – С. 77-81

⁴Турбіна К. Е. Тенденции развитиямирового рынка страхования / К. Е. Турбіна. – М.: Анкил, 2000. – С. 45.

⁵Звіт (проміжний) про науково-дослідну роботу “Науково-методичні засади стратегічного розвитку страхового ринку України” за темою “Формування страхового ринку України в контексті сталого розвитку” / Виконавці: С.В. Козьменко (керівник); С. В. Леонов; Л.Л. Гриценко [та ін.]. – Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, 2008. – С. 33.

інфраструктурного забезпечення ринку аграрного страхування полягає у формуванні системних взаємовигідних зрозумілих, прозорих й тривалих соціально-економічних відносин між страхувальником, страховиком та іншими особами, задіяних у процесі страхування. До структурних сегментів інфраструктури ринку аграрного страхування відносяться: інституції прямого і непрямого посередництва та інституції інфраструктурного забезпечення (рис. 3.4).

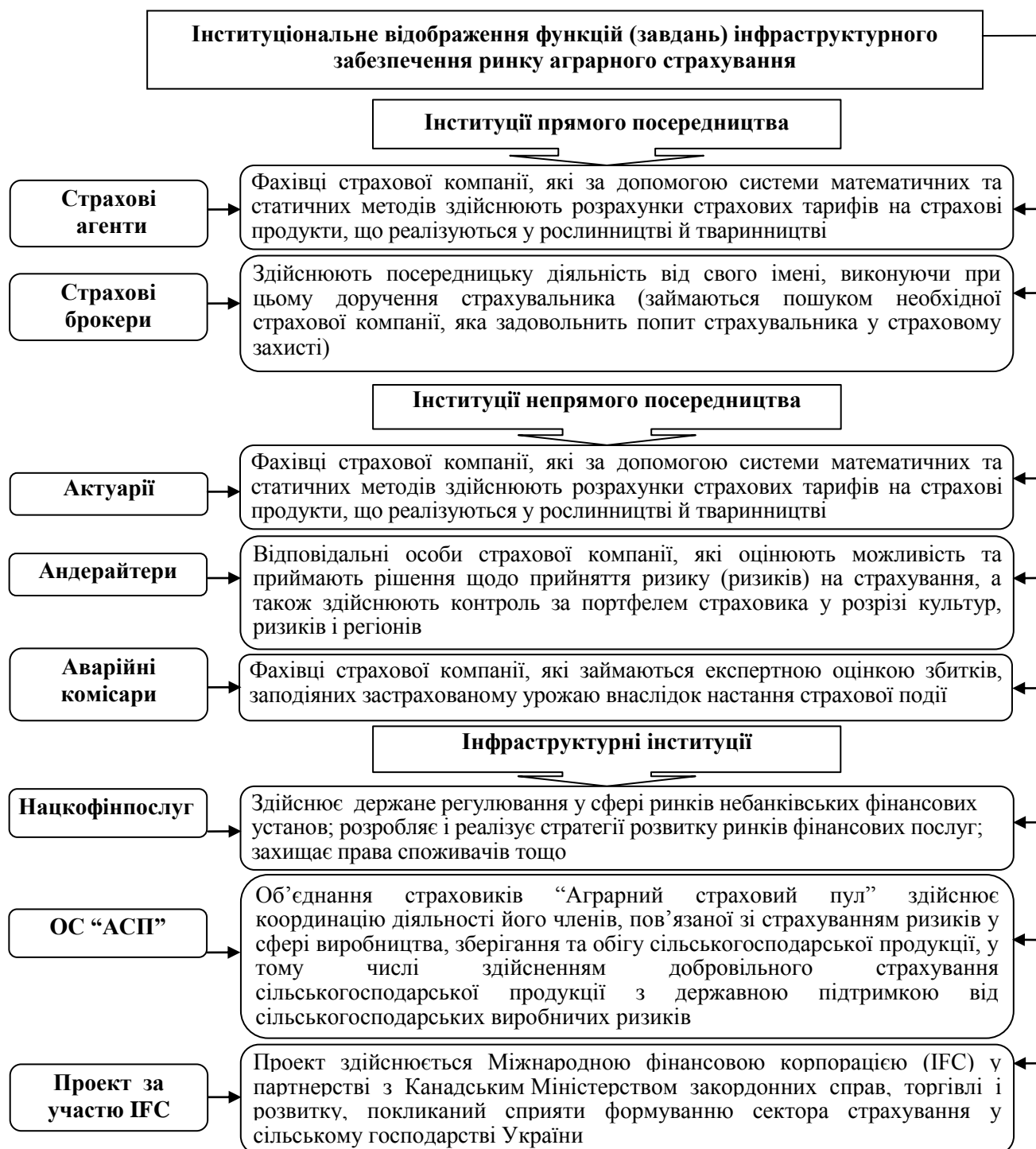

Рис. 3.4. Сукупні інституції ринку аграрного страхування

Джерело: власні дослідження.

За умов наявності значної кількості страхувальників, страховиків, різноманітних ризиків, які можуть статися під час сільськогосподарської діяльності, виникає потреба у професійному страховому посередництві, що передбачає створення сприятливих умов для підвищення ділової активності, прозорості та взаєморозуміння учасників ринку, а також їх забезпечення фінансово-економічною, технічною, маркетинговою, організаційною, правовою та іншою інформацією, яка є необхідною при прийнятті рішення щодо страхування. Інститути посередництва на ринку аграрного страхування здійснюють як страхову (залучаючи страхових агентів та брокерів), так і не страхову (залучаючи актуаріїв, андеррайтерів, аварійних комісарів) діяльність. Їх головна місія полягає у створенні сприятливого середовища для укладання, введення та обслуговування договорів страхування.

Інфраструктурні інституції ринку аграрного страхування представлені державними та недержавними організаціями, установами та об'єднаннями. На підставі Положення затвердженого Указом Президента України № 292/2008 від 4 квітня 2003 р. державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється Державною комісією з регулювання ринку фінансових послуг в Україні¹. Основні функції даної комісії зводять до: здійснення контролю за страховою діяльністю з метою дотримання вимог законодавства України про страхування; створення сприятливих умов щодо ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників; ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів; видачі ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії; розробки правил формування, обліку і розміщення страхових резервів; підготовки і перепідготовки кадрів; участь у міжнародному співробітництві тощо.

Ефективність державного нагляду за страховою діяльністю визначається ступенем взаємодії між суб'єктами страхування, а також рівнем прозорості, безпечності, стабільності страхового ринку в інтересах його учасників. Інституціональні зв'язки між учасниками ринку мають посилюватись, страхові продукти за кількісними та якісними властивостями повинні відповідати інтересам страхувальників, а страховий захист аграріїв має бути гарантованим на випадок настання страхової події. Тобто страховий нагляд повинен забезпечити збалансування інтересів усіх суб'єктів страхових відносин: страховика, страхувальника та держави заради створення сприятливих умов для безперервного процесу виробництва й переробки сільськогосподарської продукції.

Протягом 2008-2015рр. в Україні здійснювалась діяльність Міжнародної фінансової корпорації IFC (група Світового банку) та Канадського агентства міжнародного розвитку (CIDA) в рамках реалізації проекту "Розвиток

¹Про Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 292/2008 від 4 квіт. 2003 р. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

агростраховання в Україні”. Впровадження даного проекту передбачає створення ефективно діючої системи аграрного страхування в нашій державі. Результатом дії даного проекту було впровадження на страховому ринку нових стандартних продуктів для озимих зернових (пшениці, жита, тритикале, ячменю), ярих зернових (пшениці та жита), озимого ріпаку, а також для кукурудзи, цукрових буряків і соняшнику, які відповідають світовим стандартам. Проект “Розвиток агростраховання в Україні” виконує роль незалежного консультанта, що сприяє співпраці усіх учасників на агростраховому ринку – держави, страхових компаній та виробників сільськогосподарської продукції, при цьому не бере участі у процесі прийняття рішень. Роботу Проекту “Розвиток агростраховання в Україні” має продовжити інший Проект – “Розвиток фінансування аграрного сектору в Східній Європі та Центральній Азії ”. Одним з пріоритетних завдань реалізації даного Проекту є формування сучасних підходів страхування сільськогосподарських ризиків.

Авторська інтерпретація розвитку інфраструктурних інституцій на ринку аграрного страхування базується на необхідності максимальної координації та збалансуванні фінансово-економічних інтересів інститутів прямого і непрямого посередництва, а також інфраструктурних інституцій з метою гарантування належного рівня страхового захисту аграріїв. Подальше реформування інфраструктурного середовища у сфері аграрного страхування спрямоване на забезпечення синергетичних ефектів від взаємодії учасників страхового процесу. Потенціал синергії має бути акумульований і спрямований на захист майнових інтересів страхувальників, а також інтересів страховиків щодо капіталізації їх фінансово-економічних ресурсів як основи для виконання взятих на себе зобов’язань за договорами страхування.

Ключовим пріоритетом діяльності інфраструктурних інститутів ринку аграрного страхування полягає у формуванні прозорого, безпечного та ефективного середовища, у якому будуть максимально захищені економічні, соціальні, фінансові та правові інтереси суб’єктів ринку. У цьому контексті постає необхідність щодо відображення методологічної послідовності інституціональних перетворень в рамках функціонування ринку аграрного страхування (рис. 3.5). Представлена методологічна послідовність включає три взаємопов’язаних рівні інституціональних перетворень, кожен з яких виконує властиві йому функції щодо організації страхового процесу в аграрній сфері. Основна мета здійснення інституціональних перетворень полягає у відтворенні синергетичних ефектів розвитку ринку аграрного страхування на засадах сталого розвитку.

Перший рівень інституціональних перетворень ґрунтується на філософії довіри та взаєморозуміння між учасниками страхового ринку. За визначенням Ф. Фукуями зміст поняття довіри розглядається як очікування одних членів

суспільства того, що інші члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, відповідно до деяких загальних норм¹.

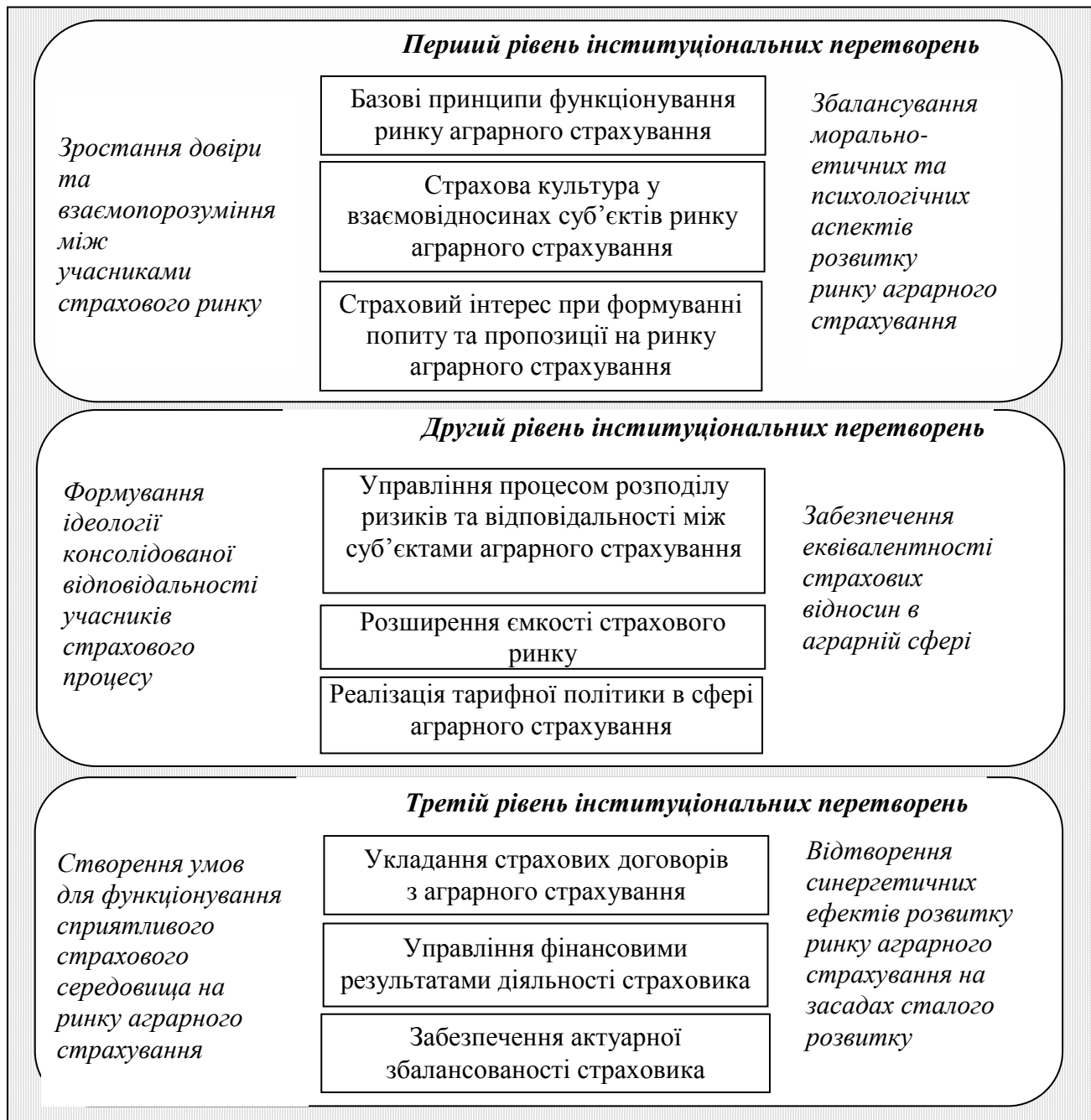

Рис. 3.5. Трансформаційні зміни інституціональних перетворень на ринку аграрного страхування

Джерело: власні дослідження.

Поняття економічної довіри розглядається як впевненість у надійності економічного об'єкта, що ґрунтується на уявленні або знанні про нього і пов'язана зі здатністю передбачати, прогнозувати чи впливати на дії цього

¹Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с

об'єкта¹ Наявність довіри між членами суспільства забезпечує сталий економічний розвиток. Такої думки дотримуються відомі економісти Дж. Кейнс² і В. Геєць³, які досліджували дану проблему у різні періоди і в різних умовах.

Процес організації взаємовідносин між суб'єктами страхового ринку потребує максимальної довіри та взаєморозуміння між його учасниками та має базуватися на певних принципах, які формують та визначають норми, правила й критерії поведінки суб'єктів страхових відносин. Реалізація основних принципів забезпечує необхідні умови для толерантної та ефективної взаємодії між усіма зацікавленими особами в страхуванні. Основними принципами формування інституціональної побудови ринку аграрного страхування слід вважати:

- наявність майнового інтересу до страхування, який виражається у страхувальника через його потребу придбати певний страховий продукт, а у страховика реалізувати його страхувальнику;
- забезпечення прозорості та довіри між усіма зацікавленими суб'єктами ринку аграрного страхування;
- гарантування добровільної участі у системі страхових відносин за умов контролю з боку держави при субсидуванні страхових премій та інших форм державної підтримки;
- створення умов для доступності страхових послуг аграріям (що передбачає наявність широкого спектру страхових продуктів, які за своїми ціновими параметрами повинні задовольняти попит у страховому захисті страхувальників);
- підвищення економічної зацікавленості страховиків у наданні страхових послуг аграріям (можливість отримання прибутку або наявність інших переваг діяльності на ринку аграрного страхування);
- забезпечення ефективності використання державних ресурсів на підтримку аграрного страхування (максимальне досягнення державних цілей за умови обмеженості бюджетних коштів).

Необхідною умовою функціонування сучасного соціуму є формування відповідної страхової культури на ринку аграрного страхування. Забезпечення еквівалентності та паритету страхових інтересів можливо лише за умов дотримання високої культури надання і, відповідно, культури споживання страхових послуг. Поняття “страхова культура” у науковій літературі розглядається як рівень поширеності серед населення знань, навичок, правил, вимог, цінностей, що стимулюють споживачів до користування страховими послугами та їх фінансову грамотність⁴. Необхідно зазначити, що страхова

¹ Кузьмін О. Є. Довіра як економічна категорія [Текст] О. Є. Кузьмін, О. О. Бонецький // Вісник НЛТУ України. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 103.

² Keynes, J. M. An Open Letter to President Roosevelt [Електронний ресурс] / J. M. Keynes. – Режим доступу: [www. URL: http://newdeal.feri.org/misc/keynes2.htm](http://newdeal.feri.org/misc/keynes2.htm).

³ Геєць, В. М. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України [Текст] / В. М. Геєць // Економічна теорія. – 2010. – № 3. – С. 10

⁴ Алехина И. Г. Что такое страховая культура ? / И. Алехина, А. Н. Зубец // Страховое ревю. – № 8. – 2002. – С. 3.

культура визначає не просто рівень поширеності, а виступає відбитком суспільної культури, тобто є результатом взаємодії людей.

Страхову культуру необхідно розглядати як ефективне поєднання двох підсистем: внутрішньої й зовнішньої. Внутрішню підсистему формують знання, цінності, стереотипи індивіда, набуті ним внаслідок отриманої освіти, досвіду користування страховими послугами. Зовнішню підсистему страхової культури становлять відповідні інституціональні одиниці, до компетенції яких входять формування знань, навиків та цінностей споживачів, необхідних для маркетингу страхових послуг. У вужчому значенні страхова культура – це сукупність певних знань, навичок, вмінь, цінностей, традицій, набутого досвіду, норм і стереотипів поведінки споживача, які є визначальними у виборі та споживанні ним страхових послуг, а також сприяють його розвитку як суб'єкта страхових відносин. Отже, зростання загального рівня страхової культури серед наявних та потенційних учасників страхового процесу сприятиме підвищенню рівня захисту їх страхових інтересів.

Рушійною силою розвитку ринку аграрного страхування є формування страхового інтересу у суб'єктів страхового процесу. Економічна наука визначає інтерес як предмет зацікавленості, бажання, потреби, спонукальні дії економічних суб'єктів¹. З точки зору функціональності страхового ринку, страховий інтерес доцільно розглядати як первинну ланку в ієрархії взаємовідносин між страховиком та страхувальником. Страховик реалізуючи страховий продукт отримує страховий платіж (внесок, премію) від страхувальника, який зацікавлений у покритті існуючих ризиків та отриманні страхового захисту у разі настання страхової події. Забезпечення спільності майнових інтересів між страховиком та страхувальником стає визначальним мотивом для подальшого розвитку страхового ринку.

Дотримання основоположних принципів страхової діяльності, підвищення рівня страхової культури та стимулювання страхового інтересу поміж існуючих та потенційних суб'єктів страхового ринку створює необхідні морально-етичні та психологічні засади для формування та функціонування ринку аграрного страхування. Віддаючи належне ролі та значенню сільськогосподарської продукції у формуванні продовольчої безпеки держави, страхування повинно розглядатися як незамінний фінансово-економічний інструмент протидії існуючим ризикам та гарантією безпеки виробництва, переробки та реалізації аграрної продукції. Усвідомлення необхідності розвитку страхових відносин в аграрній сфері дає підстави для переходу до другого рівня інституціональних перетворень тобто впровадження ідеології консолідованої відповідальності, яка за своїм змістом спрямована на паритетний розподіл ризиків між суб'єктами страхового процесу.

Логіка інституціональних перетворень на ринку аграрного страхування зумовлена необхідністю домінування ідеології консолідованої відповідальності.

¹Большой экономический словарь / Под ред. Азрилияна А. Н. – М.: Институт новой экономики, 2007. – С. 549.

Суть даної ідеології полягає у консолідації прав, обов'язків та інтересів суб'єктів ринку аграрного страхування з метою створення умов для середньострокового та довгострокового забезпечення беззбиткового процесу виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Безпосередній процес управління розподілом ризиків та відповідальності здійснюється між страховими компаніями, виробниками сільськогосподарської продукції та перестраховими компаніями (у разі необхідності). З точки зору страхової науки такий розподіл пов'язаний з необхідністю нейтралізації наслідків негативних подій в силу виникнення об'єктивних та суб'єктивних причин під час виробництва та переробки аграрної продукції.

Наявність ризиків в аграрній сфері та необхідність їх розподілу зумовлює потребу в оцінюванні ємкості страхового ринку, тобто визначення здатності страховика покривати страхуванням сільськогосподарські ризики при цьому забезпечуючи прийнятний рівень платоспроможності та ліквідності страхової компанії. У теорії страхування ємкість страхового ринку розглядається як: потенційно можливий обсяг продажу конкретного виду страхових послуг у заданий період залежно від попиту на них, рівня цін, загальної кон'юнктури ринку, доходів населення, ділової активності¹; грошова оцінка максимально можливого ризику без загрози зниження фінансової стійкості страховика²; обсяг продажів страхових полісів клієнтам протягом певного періоду часу, зазвичай – за рік³.

Потенціал ємкості ринку аграрного страхування в Україні можна розглядати як надзвичайно великий. Таке твердження обґрунтовується декількома причинами: а) попит на сільськогосподарську продукцію у світі постійно зростає, що стимулює вітчизняних товаровиробників до нарощування обсягів та масштабів виробництва аграрної продукції при широкому використанні страхування як інструмента мінімізації наявних ризиків; б) рівень залучення інвестиційного капіталу в аграрне виробництво залежить від можливостей захисту прав інвестора та надійності функціонування механізму страхування; в) розширення покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків розглядається як важливий атрибут надійності, безпечності та прогнозованості розвитку аграрної сфери. У той же час реалізація існуючого потенціалу розвитку ринку аграрного страхування залежить від чотирьох основних взаємопов'язаних факторів: 1) наявності платоспроможного попиту на страхові послуги у аграріїв; 2) достатності обсягу сформованих технічних резервів та гарантійного фонду страховика для безпечного обслуговування договорів з сільськогосподарського страхування; 3) можливості страховиків перестраховувати ризики, у тому числі з доступом на міжнародні страхові ринки; 4) сформованості нормативно-правового та інституціонального забезпечення для функціонування ринку аграрного страхування.

¹Ефимов С. Л. Экономика и страхование / С. Л. Ефимов: Энцикл. словарь. – М.: Цериx-ПЭЛ, 1996. – С. 45.

²Юлдашев Р.Г. Страховой бизнес / Р.Г. Юлдашев: Словарь-справочник. – М.: АНКІЛ, 2005. – С. 423.

³Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: монографія / В.М. Фурман. – К.: КНЕУ, 2005. – 295с.

Методологічна узгодженість між суб'єктами ринку аграрного страхування досягається через реалізацію відповідної цінової політики на страхові продукти. Ключовим інструментом ціноутворення на страховому ринку прийнято вважати страховий тариф, який розглядається як ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування¹. З методичної точки зору тариф пов'язує між собою страхову суму та страхову премію, тобто, з одного боку, обсяг страхової відповідальності, який бере на себе страховик, а з другого – плату, яку має внести страхувальник за те, що страховик візьме на себе цей обсяг страхової відповідальності².

Страховий тариф в аграрному страхуванні розраховується у відповідності до обраних умов страхового покриття, періоду страхування (повий цикл виробництва, зимовий період або весняно-літній), відсотка виплат при пошкодженні в зимовий період (20 % або 30 % від страхової суми), врожайності окремого господарства та регіональної приналежності господарства. Для страховика страховий тариф відображає собівартість страхової послуги (вартість страхового ризику та інших витрат страховика на організацію страхового захисту згідно договору страхування) і запланований прибуток. Страхувальник, сплачуючи вартість страхової послуги відповідно до встановленого тарифу, отримує страхове покриття згідно умов страхування.

Домінанта актуарних розрахунків полягає у реалізації основоположного принципу страхування – еквівалентності страхових відносин між суб'єктами аграрного страхування. Даний принцип означає, що нетто-ставка повинна максимально відповідати ймовірності збитку, тобто забезпечити зворотність коштів страхового фонду за тарифний період тієї сукупності страхувальників, у масштабі якої будувалися страхові тарифи³. Еквівалентність страхових відносин для страхової компанії означає необхідність акумулювання такого обсягу страхових резервів, які необхідні для виплати страхового відшкодування за страховими подіями, а для страхувальника – вартість страхування, яка б максимально покривала ризики, пов'язані із виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції.

Забезпечення еквівалентності страхових відносин створює умови для формування сприятливого страхового середовища щодо нарощування кількості укладання договорів аграрного страхування. Визначальними умовами зростання кількості укладених договорів аграрного страхування є: а) наявність платоспроможного попиту на страхові послуги у селян; б) зрозумілі, прийнятні та доступні “правила гри” для суб'єктів страхового процесу; в) рівень надання

¹Про страхування [Електронний ресурс]: закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР [зі змінами станом на 05.03.2015 р.]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

²Основи страхування сільськогосподарських культур: Навчальний посібник для аварійних комісарів / за ред. Н. В. Ілліна, С. Г. Хоружий // Консультативна програма IFC в Європі та Центральній Азії Проект “Розвиток агрострахування в Україні”, 2012. – С. 173

³Ковтун І. О. Основи актуарних розрахунків / І. О. Ковтун, М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов. – К. “ВД”Професіонал”, 2008. – С. 18-19.

державної підтримки щодо фінансування страхових програм аграріїв; г) професіоналізм страховиків (перестраховиків) та страхових посередників у забезпеченні страхового захисту аграріям; д) сприяння державної аграрної політики формуванню та функціонуванню ринку аграрного страхування.

Третій рівень інституціональних перетворень пов'язаний зі створенням умов для функціонування сприятливого страхового середовища на ринку аграрного страхування. Основою формування такого середовища є процес укладання договорів страхування (перестраховування), що створює умови для формування доходів та можливостей щодо здійснення витрат страховика в рамках реалізації його операційної та фінансової діяльності. Одним із ключових показників, що відображає ефективність страхової діяльності є рентабельність, яка визначається за формулою:

$$P_{co} = \frac{\Pi}{D} \times 100, \quad (3.5)$$

де: P_{co} – рентабельність страхових операцій, % ;

Π – річна сума прибутку;

D – доходи (річна сума надходжень платежів)

З точки зору організації страхової діяльності показник рівня рентабельності не повинен бути високим, оскільки в цьому випадку зростає ціна на страхові послуги і зменшується попит на неї з боку страхувальників. При низьких же показниках обмежуються можливості самоокупності витрат на страхування у страховиків. Зрівноважений рівень рентабельності для страховиків, які надають страхові послуги аграріям, має відповідати двом основним критеріям: 1) страхові продукти, які реалізуються на ринку мають бути доступними за ціною широкому колу потенційних страхувальників; 2) сформовані страхові резерви страховика мають бути достатніми для здійснення виплат за страховими подіями.

Надійність та безпечність функціонування страхової компанії на ринку аграрного страхування корелюються з такими категоріями, як платоспроможність та ліквідність страховика. У науковій літературі під платоспроможністю страхової організації розглядають багатофакторне, синтетичне, системне поняття, яке характеризує реальне існуюче динамічно рухливе (внаслідок постійного впливу різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів) співвідношення ринкових зобов'язань страховика, у тому числі й не страхових, перед страхувальниками, застрахованими, вигодонабувачами та іншими контрагентами, та наявних ресурсів (активів) для їх покриття (компенсації), які сформовані в достатньому обсязі та ліквідній формі без збитку для капіталу, що дозволяє страховикові своєчасно та повною мірою виконувати зобов'язання¹. Поняття ліквідності щодо страхової компанії визначається як

¹Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія методологія, методологія та практика [Текст]: монографія / Н. В. Ткаченко; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. – Черкаси: “Черкаський ЦНТЕІ”, 2009 – С. 177.

здатність забезпечувати своєчасне трансформування активів у гроші для виконання з мінімальними затратами зобов'язань, які виникають¹.

Поняття платоспроможність та ліквідність тісно взаємопов'язані, але не є тотожними. У науковій літературі платоспроможність страхової компанії оцінюється достатністю покриття зобов'язань страховика власними коштами, у той же час поняття ліквідність трактується як здатність елементів основного та обігового капіталу компанії швидко і легко реалізовуватися². Отже, забезпечення належного рівня платоспроможності та достатньої ліквідності страховика на ринку аграрного страхування означає його здатність виконувати свої прямі функціональні обов'язки, пов'язанні з повнотою та своєчасністю виплат страхових відшкодувань за страховими подіями.

Фахівцями Українського товариства актуаріїв³ запропоновано інтегральний підхід до визначення фінансової надійності страховика, що розраховується з урахуванням трьох параметрів: ліквідності; платоспроможності та рентабельності. Коефіцієнт надійності страхової компанії визначається за формулою:

$$K_H = \sqrt[3]{K_L \times K_P \times K_R}, \quad (3.6)$$

де: K_L – коефіцієнт ліквідності активів;

K_P – коефіцієнт платоспроможності;

K_R – коефіцієнт рентабельності страхової компанії

Цей коефіцієнт відображає фінансову надійність страховика. Чим вище значення показника надійності, порівняно із середнім за однорідною групою страхових компаній, тим краще їх фінансова стійкість.

Ключовою ознакою стабільності функціонування страхової системи є її здатність виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками. У міжнародній практиці аграрного страхування застосовується поняття “актуарна збалансованість”, суть якої полягає у накопиченні коштів в страховій системі за рахунок страхових внесків, що повинні покривати страхові виплати у разі настання страхового випадку. Світовий досвід пропонує два основних напрями щодо забезпечення актуарної збалансованості системи аграрного страхування: 1) шляхом концентрації страхової системи, тобто утвердження на ринку обмеженої кількості страхових компаній, які займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків; 2) шляхом відмови від страхування, що покриває широкий спектр ризиків на користь страхування від окремих ризиків. Ці два напрями загалом не вступають у протиріччя один з одним, тобто цілком можливо створювати концентровану систему страхування від окремих ризиків⁴

¹ Там само – С. 15.

² Большой экономический словарь / Под ред. Азрилияна А. Н. – М.: Институт новой экономики 2007. – С.427.

³ Страхування: підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Р. В. Пікус [та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. –С. 484-485.

⁴ Богомаз Н. В. Проблеми та перспективи розвитку єдиного страхового ринку України ЄС / Н. В. Богомаз // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Економіка 106/2008. – С.14.

Методологія досліджень інституціональних перетворень ринку аграрного страхування спрямована на забезпечення економічної, соціальної та екологічної безпеки страхувальників та третіх осіб в рамках реалізації концепції сталого розвитку у сільській місцевості. Модель сталого, стійкого розвитку, як і будь-яка соціальна модель, є системою інтегрованих компонентів, їх суттєвих відносин і зв'язків, що відображають основний зміст процесів збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку¹. Сталий розвиток суспільства базується на тріаді економічної, соціальної та екологічної відповідальності людини перед майбутніми поколіннями. Страхові інститути, що приймають участь у вирішенні проблеми забезпечення сталого розвитку трансформують свою діяльність та поступово переходять до ідеології консолідованої відповідальності між суб'єктами ринку аграрного страхування.

Сталий розвиток ринку аграрного страхування необхідно розглядати як певне динамічне фінансово-економічне та соціально-екологічне середовище, головним призначенням якого є досягнення достатнього рівня консолідації та збалансування інтересів основних суб'єктів ринку з метою формування відповідного спектру страхових продуктів, які за своїми кількісними та якісними властивостями зможуть максимально задовольнити потреби виробників сільськогосподарської продукції у страховому захисті. Інтерпретація даного поняття пов'язана з необхідністю забезпечення поступального процесу цивілізаційного розвитку даного сегменту суспільних відносин та інтеграції у світовий та загальноєвропейський страховий простір.

З точки зору світоглядних позицій аграрії потребують страхового захисту, який ґрунтується на єдності трьох взаємопов'язаних та взаємозалежних груп чинників економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної доцільності. У цьому контексті перед страховиками постають завдання щодо розробки відповідного страхового інструментарію, який за своїми якісними та кількісними параметрами відповідатиме фінансово-економічним інтересам аграріїв (рис. 3.6).

Удосконалення діючого механізму надання страхового захисту аграріям можливе за умов збалансування інтересів між суб'єктами страхового процесу, що зумовлює необхідність страховикам використовувати сучасний управлінський інструментарій спрямований на досягнення поставлених цілей. Основними завданнями інноваційного управління страховою компанією є перехід до клієнто-орієнтованої організаційної структури компанії, формалізації бізнес-процесів (андерайтинг ризиків, розробка та впровадження інноваційних страхових продуктів, розширення майнової відповідальності страховика при незмінних тарифах, управління платоспроможністю та ліквідністю страховика, перестраховування тощо), а також впровадження системи контролю та управління якістю послуг відповідно міжнародним стандартам якості ISO 9001-2000.

¹Ефимов С. Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование / С.Л. Ефимов. – М.: Церих-ПЭЛ, 1996. – С. 9.

Стратегічне управління діяльністю страхової компанії має ототожнюватись з наданням максимально можливого страхового захисту аграріям та забезпечення їх економічного добробуту в рамках діючого страхового договору.

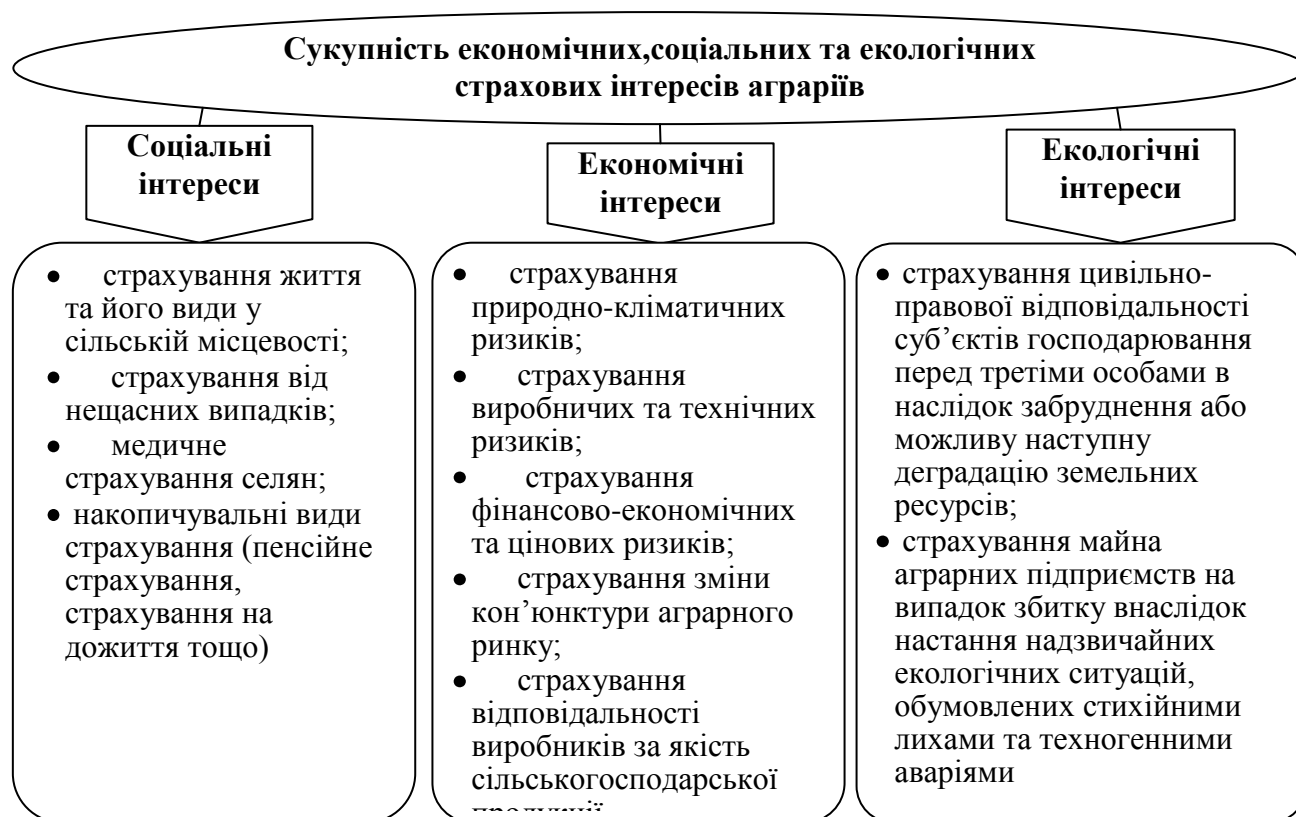

Рис. 3.6. Взаємозв'язок соціально-економічних та екологічних інтересів аграріїв у сфері страхування

Джерело: власні дослідження.

Забезпечення належного рівня страхового захисту аграріям це, насамперед, гарантування їх економічної безпеки у процесі виробництва переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Формування сучасної моделі страхових відносин необхідно розглядати, як одну з ключових умов для залучення короткострокових та довгострокових інвестицій в аграрну сферу. Поступове відтворення дієвого механізму страхового захисту аграріїв має ґрунтуватися на еквівалентності страхових інтересів суб'єктів страхового процесу, тобто своєчасному і у повному обсязі покриття збитків страхувальників (або третіх осіб) при настанні страхових подій, а також підтримання прийняттого рівня рентабельності страхової діяльності при надання послуг з аграрного страхування.

Розділ 4

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

- 4.1. Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства**
Абрамова І. В.
- 4.2. Зарубіжний досвід державної підтримки аграрного сектора**
Абрамова І. В.
- 4.3. Стан та ефективність державної підтримки аграрної сфери**
Фещенко Н. О., Сус Л. В., Сус Ю. Ю.
- 4.4. Бюджетна підтримка сільського господарства**
Фещенко Н. О., Сус Л. В., Сус Ю. Ю.
- 4.5. Застосування системного підходу до формування механізму державної підтримки аграрного сектора**
Сус Л. В., Сус Ю. Ю.

4.1. Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства

На сучасному етапі державна підтримка аграрного сектору економіки країни не завжди характеризується узгодженістю та системністю заходів, здійснюваних органами державної влади стосовно сільськогосподарських підприємств. Відсутність чіткої визначеності ролі і місця держави у розвитку сільськогосподарських підприємств, недостатня обґрунтованість концептуальних та методологічних засад у відносинах між державою та сільськогосподарськими товаровиробниками значно уповільнюють темпи розвитку аграрного сектору економіки України. Основні принципи взаємовідносин держави та сільськогосподарських товаровиробників, передбачені нормативно-правовими актами, не завжди витримуються у повсякденній практиці як державою, так і самими виробниками.

Системні дослідження з питань методології державного регулювання аграрного сектору економіки виконані відомими вітчизняними вченими–економістами В.Г. Андрійчуком, П.М. Макаренком, О.М. Могильним, О.М. Онищенком, П.Т. Саблуком, Г.В. Черевком, В.В. Юрчишиним та ін. Однак, на сучасному етапі, взаємовідносини держави та сільськогосподарських підприємств є недостатньо обґрунтованими, а напрями державної підтримки розвитку аграрного сектору економіки країни не є чітко визначеними. Важливість вирішення цих питань вказує на необхідність проведення окремого дослідження у зазначеному напрямі.

Сільське господарство, безумовно, є однією з найперспективніших галузей економіки України, але для свого успішного розвитку потребує зваженої та збалансованої державної підтримки. Підтвердженням цьому є дослідження проведені В. Андрійчуком, в яких він довів, що вільна конкуренція в чистому вигляді на ринку сільськогосподарських продуктів давно перестала існувати в розвинених країнах заходу. Держава через різні важелі почала вливати на процес саморегуляції попиту і пропозиції в інтересах сільськогосподарських товаровиробників і суспільства в цілому. Стало очевидним, що ринок як основний регулятор виробництва сам стає об'єктом регулювання з орієнтацією на досягнення соціального прогресу.

Вивчаючи досвід державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в країнах з розвинутою ринковою економікою, В. Андрійчук приходять до висновку, що існуюче протиріччя між державним регулюванням економіки і ринковим саморегулюванням не має антагоністичного характеру. В умовах досконалої економіко-правової бази ці два регулятори взаємодоповнюють один одного, забезпечують високий рівень виробництва і споживання. Він наголошує на тому, що в умовах розвинутого ринку державне регулювання повинно здійснюватися не директивними методами, а управлінням

соціально-економічними процесами за допомогою перевірених світовою практикою економічних і правових важелів¹.

С. Покропивний вважає, що будь-яка держава виконує низку функцій, але першочерговою та визначальною є функція регулювання економіки, тобто ступінь втручання держави в процеси формування стратегії і тактики розвитку народного господарства та окремих його ланок, включаючи підприємства та інші суб'єкти господарювання. Він вважає, що метою державного регулювання економіки є досягнення найбільш ефективного економічного, соціального, наукового й культурного розвитку країни. Таке регулювання здійснюється як економічними, так і адміністративними методами. Їх слід поєднувати, виходячи з того, якою мірою адміністративне регулювання відповідає вимогам об'єктивного розвитку сучасного стану економіки².

Проблеми розбудови ефективного державного управління сільським господарством є предметом досліджень економіста-аграрника В. Юрчишина. На його думку, одним із найневідкладніших завдань законодавчої та виконавчої гілок державної влади в сучасних умовах повинно стати якомога швидше формування досконалішого державного управління аграрним сектором на основі нової за сутністю, соціальним і стратегічним спрямуванням, характером здійснення й, що найважливіше, за соціально-економічною результативністю державної аграрної політики та реальне забезпечення її ефективного здійснення³.

Ф. Горбонос стверджує, що необхідною економічною умовою розвитку сільськогосподарських підприємств, має стати формування єдиної державної регуляторної політики у сфері їх підприємницької діяльності, особливо в питанні активізації фінансово-кредитної та інвестиційної політики, встановлення системи пільг, впровадження спрощеної системи оподаткування тощо. Водночас, вчений-економіст звертає увагу на те, що аграріям має бути надана повна економічна незалежність при вирішенні господарських питань, можливості демократичного вибору виду діяльності, партнерів у співпраці, способів реалізації продукції тощо⁴.

Разом з тим існує думка, що "Предпринимательство может полноценно развиваться только в условиях рыночной экономики и независимости от государственных структур. Попытки его огосударствления, прямого или косвенного государственного регулирования неизбежно приводят к перерождению и ликвидации"⁵. Проте загальновідомим є факт, що в умовах

¹ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероблене. – К.: КНЕУ, 2002. – С.592-593.

² Покропивний С.Ф. Економіка підприємства / С.Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 293.

³ Юрчишин В.В. Розбудова системного державного управління сільським господарством / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 6.

⁴ Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф.В. Горбонос. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. – С. 241.

⁵ Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в годы НЭПА: некоторые выводы для современной экономической реформы / Е.В. Серова // Кооперация. Место и роль в экономической истории. Реферативный сборник. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. – С. 95.

ринку сільське господарство піддається впливу різних факторів нестабільності: природних, економічних, соціальних. Тому не випадково в країнах з розвинутою ринковою економікою державне регулювання сільськогосподарського виробництва, підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників та їх захист займають чільне місце в соціально-економічній політиці.

О. Могильний вважає, що розв'язання базових проблем державно-регуляторних відносин щодо розвитку аграрного виробництва в ринкових умовах потребує нових теоретико-методологічних підходів до всебічної оцінки чинних засобів державного регулювання, особливо в частині дотримання принципів поступовості, комплексності та системності запровадження ринкових інструментів. Він вважає важливим запровадження державою ринкових важелів впливу на сільське господарство, пакетне опрацювання інструментарію, доповнення державним регулюванням ринкового механізму саморегулювання економічних агентів. Не менш важливим, на думку вченого, є встановлення граничної межі державного втручання, за якою відбувається руйнування ринкового механізму¹.

Наведені вище позиції щодо взаємовідносин держави та сільськогосподарських підприємств не вичерпують усього розмаїття концептуальних підходів та міркувань з цього питання, проте дають можливість стверджувати про необхідність державної підтримки їхньої діяльності. Правова основа такої підтримки в Україні забезпечується Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877–IV (редакція станом на 05.04.2015 р.). Цей Закон визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення².

Відповідно до вказаного законодавчого акту державне регулювання переважно зосереджується на підтримці гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції через інтервенції Аграрного фонду. Іншими видами підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку є: надання бюджетних позик виробникам зерна; фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів; дерегуляція українського ринку сільськогосподарської продукції та заборона дискримінації прав її власників; бюджетна підтримка виробників тваринницької продукції.

¹ Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери [Текст] / О.М. Могильний; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – Ужгород: ІВА, 2005. – С. 48–49.

² Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс] // Закон України від 24.06.2004 р. № 1877–IV (Редакція станом на 05.04.2015 р.). – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

Крім того, підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду та обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися шляхом: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь; часткового бюджетного відшкодування вартості висіяного високорепродукційного насіння сільськогосподарських культур; виконання цільових державних програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин, ведення сільського господарства на радіаційно забруднених територіях¹.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982–IV від 18.10.2005 р. визначив пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці. У ньому зазначено, що основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки на період до 2015 р., системності та комплексності під час здійснення заходів з реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Відповідно до зазначеного законодавчого акту, основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій².

Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р. було визначено причини, шляхи та засоби вирішення гострих соціально-економічних проблем аграрного сектору економіки країни. Відповідно до основних положень урядової програми розвиток соціальної сфери села та аграрного сектору мав забезпечуватися шляхом: здійснення чіткого розмежування функцій і повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері розвитку сільських територій; удосконалення на законодавчому рівні міжбюджетних відносин центральних та місцевих органів виконавчої влади; забезпечення впровадження соціальних стандартів та нормативів у сільській місцевості; визначення перспектив розвитку сільської поселенської мережі на період до 2015 р. на основі розробленої та затвердженої в установленому порядку містобудівної документації; визначення пріоритетів розвитку аграрного сектору з урахуванням зональних та регіональних особливостей; удосконалення механізму надання державної підтримки аграрному сектору та забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням вимог СОТ; створення організаційно-правових умов для розвитку паритетних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки; інноваційно–

¹ Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс] // Закон України від 24.06.2004 р. № 1877–IV (Редакція станом на 05.04.2015 р.). – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

² Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року [Електронний ресурс] // Закон України № 2982–IV від 18.10.2005 р. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>

інвестиційного зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектору, впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій; удосконалення страхової та податкової політики у сфері аграрного сектору; підвищення ролі аграрної науки і освіти, розвитку дорадництва; удосконалення системи управління в аграрному секторі тощо¹.

Результатом виконання Програми мало б стати: збереження сільських населених пунктів та забезпечення їх об'єктами соціальної інфраструктури відповідно до визначених соціальних стандартів та нормативів; підвищення рівня ефективної зайнятості сільського населення, рівня доходів сільського населення і середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до рівня, не нижче середнього в галузях національної економіки; забезпечення формування ємності аграрного ринку шляхом виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції в обсязі, що гарантує продовольчу незалежність країни; виробництво валової продукції сільського господарства в 2015 році порівняно з 2006 роком у 1,6 рази; експорт сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів (переважно з високою доданою вартістю) у два рази тощо².

Незважаючи на все різноманіття програм та заходів, здійснюваних органами державної влади стосовно аграріїв, вважаємо державу підтримку діяльності сільськогосподарських підприємств недостатньою, інструменти та важелі такої підтримки – неузгодженими і, досить часто, спонтанними. Недостатнє фінансуванням розвитку аграрного сектору, декларування соціально-економічних і екологічних заходів, за відсутності реальних механізмів їх здійснення унеможливають розв'язання основних проблем розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема його інтеграції у світовий економічний простір, формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектора економіки держави.

Саме тому визначення, розробка та імплементація напрямів розвитку аграрного сектора економіки на основі оптимізації його виробничої і соціальної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів, підвищення рівня зайнятості сільського населення, створення нових робочих місць є пріоритетом при розробці Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.³ Водночас, як показав досвід реалізації Державної цільової програми розвитку українського

¹ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.

² Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.

³ Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>

села на період до 2015 р. – неможливо отримати очікуваних результатів, якщо базові принципи взаємовідносин держави та сільськогосподарських товаровиробників, що задекларовані в нормативно-правових актах, порушуються у повсякденній практиці як державою, так і об'єктами цих відносин.

Оцінюючи сучасний стан аграрного сектора економіки країни, можна стверджувати, що Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. уже вичерпала свій потенціал. Тому потрібні нові імпульси, які надаватимуть додаткову мотивацію сільськогосподарським товаровиробникам до ведення аграрного бізнесу. Таким імпульсом може стати якісно нова, більш досконала, чітка і передбачувана система державної підтримки аграріїв, побудовано на основі комплексності та поступальності. Доречними при формуванні такої системи можуть бути основні положення нашого дисертаційного дослідження на тему: «Організаційно-економічний механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів», оприлюднені 29 листопада 2006 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.083.02 у Державному вищому навчальному закладі “Державний агроекологічний університет”¹. Вважаємо, що домінанти, запропоновані нами для формування організаційно-економічного механізму державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, можуть бути використані та адаптовані для поліпшення діяльності і інших, господарюючих в аграрному секторі економіки, суб'єктів.

На нашу думку, якісно нова система державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників повинна формуватися на основі комплексності та поступальності здійснення, тобто такої організації, за якої, на основі цілеспрямованого використання всієї сукупності вивірених світовою практикою ринкових механізмів державного регулювання, буде забезпечено результативність діяльності сільськогосподарських підприємств відповідно до їх економічного та соціального призначення. Розпочинати роботу над запровадженням такої системи державної підтримки слід з розробки організаційних заходів. Зміст заходів, етапи здійснення та термін виконання представлені в табл. 4.1.

Підготовчий етап здійснення комплексної та поступальної державної підтримки сільськогосподарських підприємств полягає у формуванні організаційного підґрунтя для її втілення. Тут важливо чітко розмежувати сфери компетенцій між окремими гілками органів державної та місцевої влади, не допускати дублювання та міжвідомчого протистояння, дотримуватися спадкоємності та регулярності в роботі відповідних міжвідомчих органів, забезпечувати контроль над виконанням прийнятих рішень.

¹ Абрамова І.В. Організаційно-економічний механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: Дис... канд. економ. наук: 08.07.02 / Абрамова Ірина В'ячеславівна. – Ж., 2006. – 150 с.

**Організаційні основи забезпечення комплексності та поступальності
державної підтримки сільськогосподарських підприємств**

<i>Етапи здійснення</i>	<i>Зміст заходів</i>	<i>Термін виконання</i>
<i>1 етап – підготовчий</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування чітко і всебічно обґрунтованих проміжних і кінцевих завдань та результатів, етапів і механізмів їх досягнення з одночасним розробленням відповідних планів, програм та нормативних актів. 2. Підвищення ефективності державного регулювання діяльності аграріїв і ролі місцевих органів виконавчої влади через перерозподіл на користь місцевих органів влади повноважень і коштів, необхідних для реалізації проектів комплексного розвитку аграрного сектору економіки країни. 3. Створення умов для своєчасного і повного фінансового та іншого ресурсного забезпечення виконання планів, програм, завдань та заходів. 4. Передбачення можливих ризиків з одночасним визначенням і формуванням фінансової чи іншої ресурсної бази для їх подолання. 	<i>Невідкладно</i>
<i>2 етап</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Адаптація та гармонізація аграрного законодавства до вимог ЄС. 2. Формування адекватної вимогам ЄС фінансової, цінової та податкової політики в аграрному секторі економіки країни. 3. Розвиток навчальних закладів для підготовки сільськогосподарських працівників та підвищення їх кваліфікації. 4. Створення системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграріїв. 5. Визначення провідних напрямів наукових досліджень у сфері сільського господарства, включаючи підготовку наукових кадрів. 6. Розробити систему індикаторів успіху як впровадження державних регуляторних заходів, так і функціонування аграрного сектору економіки в цілому. 7. Формування перманентної системи моніторингу державної підтримки сільськогосподарських підприємств. 	<i>Після завершення 1-го етапу</i>
<i>3 етап</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотримання законодавчих та нормативно-правих актів усіма управлінськими, адміністративними і безпосередньо господарюючими суб'єктами. 2. Ефективне здійснення цінової, фінансової та податкової політики щодо сільськогосподарських товаровиробників. 3. Забезпечення високого рівня функціонування мережі навчальних закладів для підготовки та перепідготовки працівників сільського господарства. 4. Надання суб'єктам аграрного бізнесу інформаційно-консультаційних послуг. 5. Сприяння впровадженню наукових досягнень у практичну діяльність аграріїв. 6. Здійснення моніторингу державної підтримки сільськогосподарських підприємств з використанням одержаних у процесі його проведення узагальнень і рекомендацій щодо подолання виявлених недоліків, прорахунків і помилок. 	<i>Постійно</i>

Джерело: власні дослідження.

Наступні завдання у межах підготовчого етапу полягають у формуванні чітко і всебічно обґрунтованих проміжних і кінцевих завдань та результатів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, етапів і механізмів їх досягнення з одночасною розробкою відповідних планів, програм та нормативних актів. Водночас доцільним вбачається створення умов для своєчасного і повного фінансового та іншого ресурсного забезпечення виконання таких планів і програм. Важливим також є завчасне передбачення можливих ризиків, які можуть виникнути в процесі реалізації намічених заходів та визначення джерел фінансової чи іншої ресурсної бази для їх подолання.

Другий етап державної підтримки сільськогосподарських підприємств пов'язаний з формуванням ефективної та життєздатної державної політики стосовно суб'єктів АПК, основою якої повинно стати аграрне законодавство адаптоване у відповідності з вимогами СОТ та ЄС, недосконалість якого і досі не дозволяє сконцентрувати зусилля усіх зацікавлених сторін на забезпеченні швидкого розвитку аграрного сектора економіки країни. Важливим вбачається чітке законодавче обґрунтування взаємовідносин держави та сільськогосподарських товаровиробників, визначення пріоритетних шляхів та напрямів державної підтримки розвитку суб'єктів аграрного бізнесу.

Не менш важливим є формування адекватної ринковим умовам та вимогам ЄС фінансової, цінової та податкової політики. Ефективна цінова політика повинна сприяти прибутковому веденню аграрного бізнесу та здійснюватися на основі вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням та посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги, що надаються товаровиробникам.

Фінансова політика пов'язана з бюджетною підтримкою аграріїв, а також ефективною податковою політикою. Серед засобів державної підтримки функціонування сільськогосподарських підприємств особливе значення має бюджетне фінансування. Як свідчить зарубіжний досвід, за рахунок асигнувань з державного та місцевих бюджетів, різних фондів цільового призначення здійснюється регулювання та підтримка діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Бюджетні трансферти повинні мати цільовий та регулярний характер і спрямовуватися фінансування державних програм розвитку сільськогосподарської галузі; формування інфраструктури аграрного ринку; кадрову, інформаційно-консультаційну та наукову підтримку діяльності сільськогосподарських товаровиробників; фінансове забезпечення органів державної влади, відповідальних за розвиток аграрного сектору економіки країни тощо (рис. 4.1).

Без щонайменшої недооцінки всіх інших заходів державної підтримки сільськогосподарських підприємств й одержання від неї соціально-економічної віддачі, ефективне вивільнення закладеного в державній підтримці потенціалу буде можливим лише за умови надійного кадрового забезпечення її здійснення. За важливістю й складністю проблема кадрового забезпечення

сільськогосподарських товаровиробників не поступається найскладнішим макроекономічним проблемам.

Рис. 4.1. Розподіл бюджетних витрат на фінансову підтримку сільського господарства між рівнями бюджетної системи

Джерело: власні дослідження.

Однією з складових розв'язання кадрових проблем для сільськогосподарських підприємств повинно стати формування ефективно діючої системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників, спеціалістів і працівників безпосередньо виробничих процесів. Вирішення цієї проблеми також вимагає втручання з боку держави в напрямках визначення структури професій і спеціальностей вищих начальних закладів, зокрема підготовки спеціалістів з аграрного менеджменту, права, технологій виробництва, комерції, економіки, комп'ютерних технологій; організації доступних для сільської молоді форм і умов навчання; адаптації змісту навчання до специфіки сільськогосподарської діяльності; організації і впровадження навчальних програм спільно з міжнародними організаціями тощо. Крім того, держава повинна взяти на себе частину витрат пов'язаних з підготовкою сільськогосподарських кадрів.

Ринкові умови, в яких працюють сільськогосподарські товаровиробники, об'єктивно вимагають створення інформаційно-консультативного середовища, найсприятливішого для їх діяльності, яке б функціонувало на основі кооперування зусиль як державних служб усіх рівнів, так і недержавних структур (рис. 4.2).

Інформаційна система в цілому створюватиме передумови для ефективної діяльності державних та недержавних служб. В свою чергу, кожен рівень системи, чітко виконуючи свої функції, забезпечить безперервність та єдність

інформаційних потоків, тим самим зробить свій внесок в стабільне функціонування та цілісність всієї системи. Важливо також, щоб в цьому процесі державна складова системи з її сукупністю національних інформаційних фондів, баз даних, а також розвинутою системою комунікації конкурувала з недержавними структурами за обсягом інформаційного сервісу¹.

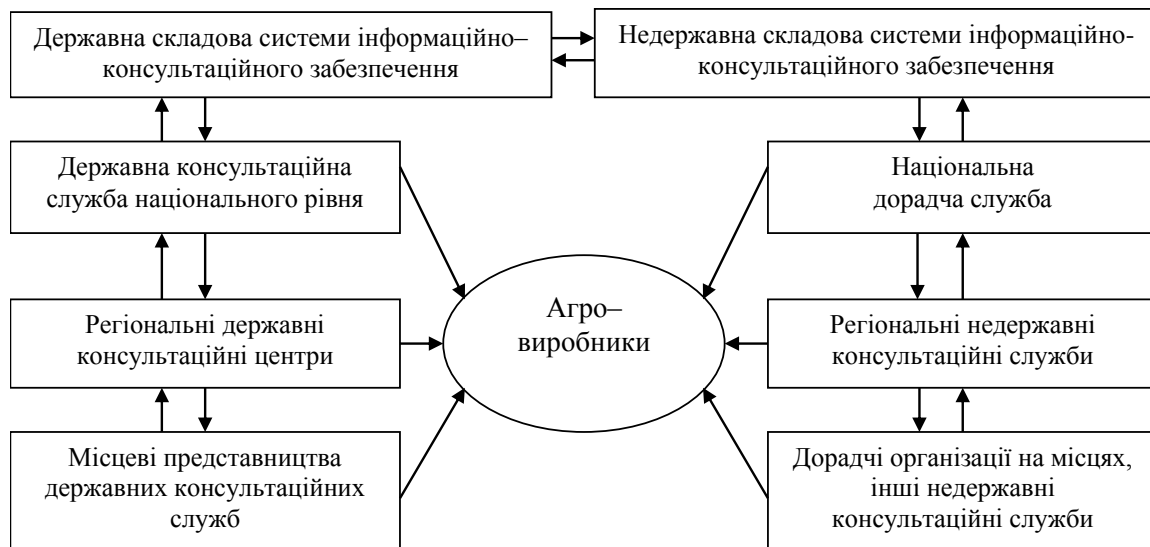

Рис. 4.2. Система інформаційно-консультаційного забезпечення аграріїв

Джерело: власні дослідження.

Крім того, у процесі створення нової інформаційно-консультаційної системи відкритим залишається питання фінансування заходів інформаційно-консультаційного обслуговування, адже загально відомим є постулат, що інформація і консультації – товар, який має собівартість і ціну. Як показує світовий досвід, інформація державних органів завжди є доступною і безоплатною для всіх суб'єктів підприємницької діяльності і населення, а інформаційно-консультаційні послуги недержавних структур надаються на платній основі.

Так, у США самофінансуванню дорадницької служби (extension service) належить 10–20 % загального бюджету, у ФРН – 50, у Великій Британії – 28-50, в Італії – 20, Данії – 50-60 %, причому допомога держави є дуже відчутною в ініціюванні інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників².

В Україні умови складніші, тому що становлення інформаційно-консультаційного обслуговування відбувається в умовах нестабільного розвитку аграрного сектору. При побудові оновленої системи інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, до

¹ Кропивко М.Ф. Інформаційна система як фактор забезпечення життєдіяльності сільськогосподарських товаровиробників в ринкових умовах / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 125.

² Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практ. посіб. / Р. Блок, В.В. Гончаренко, Н.А. Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – С. 204.

фінансування послуг державних служб доцільно залучати кошти як державного та місцевих бюджетів, інноваційних фондів, так і спонсорську допомогу, а послуги недержавних структур повинні оплачуватися сільськогосподарськими товаровиробниками та населенням.

Третій етап формування комплексної та поступальної державної підтримки сільськогосподарських підприємств полягає у реалізації запропонованих заходів, кожен з яких має чітке цільове призначення та виконує властиві йому функції. Наразі не існує ні методології, ні методики обчислення місця, “ваги” кожного з них у кінцевих результатах. Передусім тому, що всі вони глибоко різнопланові, а багато з них не мають кількісних вимірників. Виходячи з цього будемо спиратися на дещо інтуїтивні та емпіричні уявлення про шляхи забезпечення комплексної та поступальної державної підтримки аграріїв (рис. 4.3).

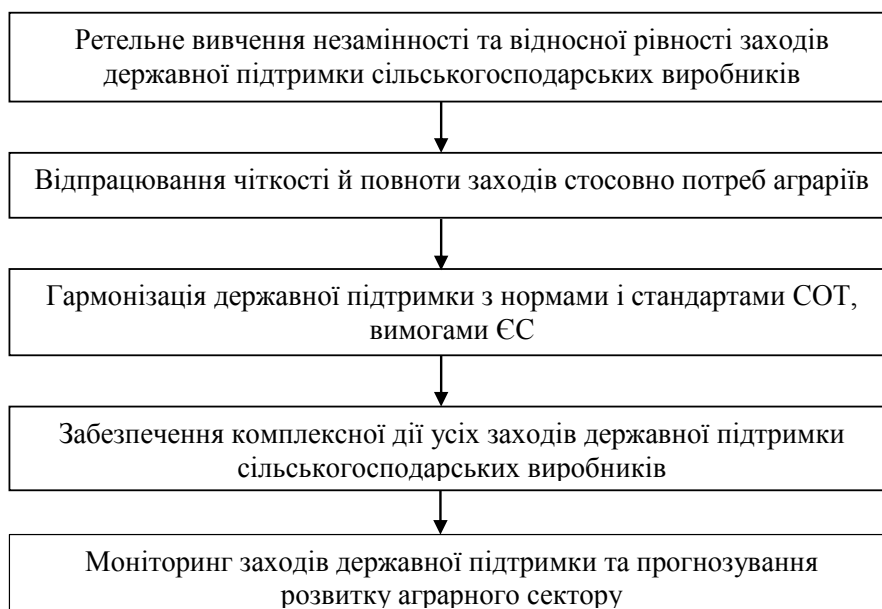

Рис. 4.3. Забезпечення комплексності та поступальності у державній підтримці сільськогосподарського господарства

Джерело: власні дослідження.

Визначальним у забезпеченні реалізації заходів державної підтримки є відпрацювання чіткості й повноти кожного з них стосовно потреб сільськогосподарських товаровиробників. Всі заходи державної підтримки повинні здійснюватися таким чином, щоб у процесі їх реалізації можливі ризики зводилися до мінімуму або повністю були відсутні.

Реальне визначення незамінності заходів означає, що найменша невідпрацьованість або недостатній прояв хоча б одного з них робить всю систему державної підтримки недосконалою і знижує результативність не лише невідпрацьованого заходу, а й всієї системи. Розвитком визнання незамінності заходів має стати таке саме визнання їх відносної рівності. Відносна рівність означає, що всі заходи державної підтримки є рівно важливими для аграріїв і

серед них не повинно бути першочергових і другорядних. Лише комплексна дія всіх заходів державної підтримки здатна вивести аграрний сектор економіки країни на вищий щабель розвитку.

Наприклад, чимало сучасних економістів-аграрників понад усе виділяють цінові, фінансові і податкові заходи державної підтримки, вважаючи, що саме вони здатні забезпечити ефективний розвиток сільського господарства. Проте вважаємо за доцільне визнавати їх першими серед рівних, а ніж ставити понад усі інші заходи, оскільки останнє, як правило, призводить до недооцінки важливості таких заходів як наукове, інформаційно-консультаційне, кадрове та інше забезпечення діяльності аграріїв. Водночас не відпрацьованість хоч одного заходу державної підтримки або невміле використання закладеного у нього потенціалу може призвести до негативних наслідків з відомими у таких випадках кінцевими результатами. Адже не будучи достатньо розкритим та реалізованим будь-який захід державної підтримки не лише не реалізує поставлених перед ним завдань, а й обмежує потенційні можливості інших взаємодіючих з ним заходів. Проблема може ще більше загостритися, якщо невідпрацьованими та нереалізованими залишаться декілька заходів державної підтримки, що наразі досить гостро відчувають сільськогосподарські товаровиробники.

Додатковим випробуванням для сільськогосподарських товаровиробників є ризики, пов'язані з виходом на європейські ринки сільськогосподарської продукції. Зокрема, запровадження аграрної політики, гармонізованої з нормами і стандартами СОТ та ЄС, вимагатиме відмови від ідеології антикризової державної підтримки всіх товаровиробників, в тому числі тих, що працюють неефективно. Напрями фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників коригуватимуться відповідно до взятих Україною зобов'язань з дотриманням правил та стандартів ЄС. Прямі державні субсидії та дотації спрямовуватимуться лише конкурентоспроможним підприємствам на реалізацію життєздатних інноваційних проектів. В таких умовах сільськогосподарські виробники вимушені будуть змагатися з іншими учасниками ринку щоб довести свої конкурентні переваги та отримати фінансову підтримку з боку держави.

Запропоновані зміни сприятимуть формуванню ефективної та життєздатної державної підтримки аграріїв та системно розвиватимуть аграрний сектор економіки країни на основі скоординованих дій органів державної влади та сільськогосподарських товаровиробників. Такі взаємовідносини відкриють можливості для формування та функціонування конкурентоспроможного аграрного ринку, сприятимуть більш повній реалізації потенціалу вітчизняних товаровиробників як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках та зможуть забезпечити у взаємовідносинах суб'єктів господарювання дотримання засад взаємодопомоги та співробітництва.

Крім того, державна підтримка сільськогосподарських виробників може бути ефективною та життєздатною, коли вона перебуває у центрі уваги як державних,

так і господарських структур. Саме тому неодмінною умовою її реалізації, крім кадрового, організаційного, фінансового та ресурсного забезпечення, є налагодження кропіткої роботи щодо її здійснення. Йдеться про ретельне вивчення реальних зрушень по реалізації державної підтримки і організацію спостережень на всіх етапах її здійснення. Тут особлива роль повинна належати державному і громадському контролю, використанню досвіду інших країн, узагальненню і поширенню власних позитивних здобутків.

На цій підставі у реалізації державної підтримки аграріїв виникає об'єктивна необхідність мати такий важливий інструмент як моніторинг, під яким слід розуміти безперервне і тривале відстеження заходів, які здійснюються з боку органів державної влади та їх коригування як з позиції строків виконання накреслених завдань, так і з точки зору досягнення очікуваних результатів. Моніторинг повинен стати органічною складовою державної підтримки сільськогосподарських виробників, здатною відстежувати якісні та кількісні зміни в процесі державного впливу на їх діяльність. Це означає не що інше як можливість на основі одержаних завдяки моніторингу показників, адаптувати заходи, здійснювані органами державної влади до вимог і потреб сільськогосподарських товаровиробників, а також забезпечити гармонійне та ефективне функціонування всього аграрного сектору економіки країни.

Моніторинг державної підтримки аграріїв повинен утворювати цілісну систему збору та обробки інформації про діяльність як сільськогосподарських товаровиробників, так і органів державної влади, відповідальних за їх розвиток. Щоб глибше зрозуміти важливість і необхідність моніторингу державної підтримки аграріїв, варто розглянути можливий алгоритм його здійснення (рис. 4.4).

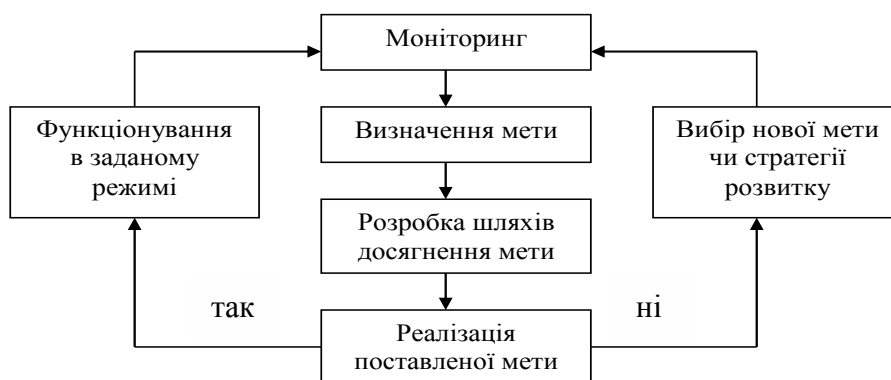

Рис. 4.4. Алгоритм моніторингу державної підтримки сільськогосподарського господарства

Джерело: власні дослідження.

Запропонований алгоритм показує, що моніторинг повинен проводитися у декілька етапів. На початковому етапі моніторингу визначають мету його проведення. Відповідно до поставленої мети відбирають об'єкти дослідження. Наступним кроком є розробка або ж уточнення вже існуючих шляхів та засобів здійснення моніторингу. При цьому основою організації моніторингу повинно

статі планування. У плані проведення моніторингу висвітлюються мета моніторингу, напрями використання його результатів, календарний графік та термін виконання намічених завдань, розподіл окремих ділянок роботи між виконавцями, способи одержання інформації, пропозиції щодо оформлення результатів моніторингу тощо.

Реалізація поставленої мети повинна досягатися відповідно до наміченого плану шляхом ретельного обстеження діяльності як сільськогосподарських виробників, так і органів державної влади, відповідальних за їх розвиток. На цьому етапі моніторингу здійснюється збір і перевірка достовірності одержаної інформації, систематизація та обробка накопичених матеріалів, розробка показників, необхідних для вирішення поставлених перед моніторингом завдань тощо.

Алгоритм також показує, що не завжди в процесі проведення моніторингу можна досягти поставленої мети або ж одержані результати можуть виявитися небажаними. Якщо мета, поставлена перед проведенням моніторингу, не була досягнута, рекомендується ще раз її уточнити, оцінити реальний потенціал та можливості досягнення. Якщо ж результати моніторингу виявилися небажаними, рекомендується здійснити ретельну оцінку факторів, що на них вплинули; оцінити сильні та слабкі сторони об'єкта дослідження, перспективи його подальшого розвитку, виявити фактори, що мали негативний вплив. Після цього слід уточнити або ж запропонувати нову стратегію розвитку об'єкта дослідження. Моніторинг, що здійснюється на рівні сільськогосподарських товаровиробників, повинен включати оцінку стану їх розвитку; дослідження соціально-економічного потенціалу; формування інформаційних матеріалів тощо. Головна задача моніторингу діяльності аграріїв полягає в створенні об'єктивної основи для формування пріоритетних напрямів державної підтримки їх розвитку¹.

Моніторинг діяльності органів державної влади, відповідальних за розвиток аграрного сектору, спрямований в першу чергу на відстеження шляхів та напрямів державної підтримки, визначення ступеня їх впливу на діяльність сільськогосподарських виробників. В ході моніторингу відстежуються зміни, що відбуваються в аграрному законодавстві; збирається інформація про рівень фінансової допомоги спрямованої сільськогосподарським виробникам; перевіряється стан інформаційно-консультаційного, наукового та кадрового забезпечення їх діяльності тощо. Важливим завданням моніторингу є визначення відповідності заходів, здійснюваних органами державної влади стосовно аграріїв їх потребам та інтересам.

¹ Степаненко Н.І. Методичні засади обстеження діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / Н.І. Степаненко, Т.В. Швець // Формування стратегії розвитку регіонального АПК: Матеріали міжфакультетської науково-практичної конференції молодих вчених, магістрів та студентів, 12 травня 2005 р. – Житомир: Вид-во “Державний агроєкологічний університет”, 2005. – С. 133.

Завершальний етап моніторингу державної підтримки полягає у формуванні єдиної інформаційної бази даних, яка б містила узагальнюючу інформацію про сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектору, а також про діяльність органів державної влади, яка здійснюється у відношенні до сільськогосподарських виробників. Створення єдиної інформаційної бази забезпечить інтеграцію інформації, можливість її багаторазового та комплексного використання без додаткових перетворень та дублювань¹. Важливим елементом завершального етапу моніторингу державної підтримки є використання результатів моніторингу. Важливо, щоб результати моніторингу були доступними для широкого кола споживачів інформації (органів державної влади, сільськогосподарських виробників, населення тощо), тому їх доцільно висвітлювати в різних засобах масової інформації. Отже, через організацію моніторингу можна не лише по новому оцінити той чи інший захід державної підтримки, а й забезпечити науково обґрунтований аналіз і прогноз, сучасну оцінку новітніх процесів розвитку аграрного сектору та очікуваних соціально-економічних результатів.

Як було доведено вище, хоч якою б ідеальною не була ринкова економічна система, вона не здатна створити належних умов для всіх учасників ринкових відносин, тому постійне втручання держави необхідне. Але, як свідчить вітчизняний і світовий досвід, надмірне втручання держави в економічне життя суб'єктів господарювання, як правило, стає причиною спаду ефективності їх діяльності. Тому втручання держави вкрай необхідне, але такою мірою, яка дає користь.

Здійснюючи державну підтримку того чи іншого виду діяльності або напряму господарювання, важливо усвідомлювати, що більшість процесів починають формуватися ще задовго до того, як з'являються їх перші відчутні наслідки. Такими процесами слід навчитися управляти, починаючи ще з того періоду, коли вони лише зароджуються. Але для цього їх потрібно пізнавати, вивчати і спрямовувати у потрібне русло, щоб пристосовувати все другорядне або допоміжне до основного процесу, спираючись на науково обґрунтований прогноз його розвитку.

Прогнозування розвитку аграрного сектору економіки повинно стати елементом комплексної та поступальної державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. В цьому контексті прогнозування слід розуміти як наукове обґрунтування можливого стану розвитку сільськогосподарського господарства, а також альтернативних шляхів та строків досягнення цього стану. Прогнозування повинно дати відповідь на питання яким чином державна підтримка вплине на цей процес в майбутньому та як необхідно змінити умови щоб досягти бажаного стану розвитку.

¹ Економічний аналіз: навч. посібник / Ф.Ф. Бутинець, В.В. Зіновчук, Є.В. Мних та ін.; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута", 2003. – С. 178.

Отже, комплексною та поступальною можна вважати таку державну підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників, якщо заходи, які вона включає є чітко відпрацьованими і діють з належною (очікуваною) соціально-економічною віддачею. При цьому винятково важливими є всі заходи державної підтримки: вдосконалення, забезпечення функціонування та дотримання законодавчих і нормативно-правих актів всіма управлінськими, адміністративними і безпосередньо господарюючими суб'єктами; формування та забезпечення ефективного здійснення адекватної ринковим умовам фінансової, цінової та податкової політики; створення та забезпечення ефективного функціонування системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграріїв; створення та забезпечення високого рівня функціонування мережі навчальних закладів для підготовки та перепідготовки кадрів для сільського господарства; визначення провідних напрямів наукових досліджень в аграрній сфері, включаючи підготовку наукових кадрів та впровадження наукових досягнень у практичну діяльність сільськогосподарських підприємств; формування перманентної системи моніторингу державної підтримки сільськогосподарських виробників та забезпечення ефективного її здійснення з використанням одержаних узагальнень і рекомендацій щодо подолання виявлених недоліків, прорахунків і помилок; прогнозував розвитку аграрного сектора тощо.

Головною умовою реалізації запропонованих заходів є їх всебічне опрацювання та інтеграція у єдиний організаційно-економічний механізм державної підтримки сільськогосподарських виробників. Відповідно до цього всі заходи державної підтримки вимагають безперервного і детального відстеження та адаптації відповідно до вимог кожного конкретного етапу розвитку аграрного сектора. Лише за таких умов державна підтримка в кінцевому результаті здатна забезпечити його динамічний розвиток з відповідною соціально-економічною результативністю.

4.2. Зарубіжний досвід державної підтримки аграрного сектора

Державне регулювання агропромислового виробництва в зарубіжних країнах є одним з важелів проведення аграрної та фінансової політики в сільському господарстві. Починаючи з реформ 30-х років, в системі державного регулювання економіки США та Західної Європи склалася ситуація, коли виробники сільськогосподарської продукції виділялися в особливу групу, яка отримує доплату від держави, по суті, тільки за свій статус. Причина підвищеної уваги більшості країн до аграрного сектору економіки пояснюється специфічними особливостями сільськогосподарського виробництва.

Основними напрямками державної підтримки сільськогосподарського виробництва провідних країн світу є: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності аграрних суб'єктів господарювання у зв'язку із виробництвом ними екологічно чистої продукції; підтримка дрібних товаровиробників, починаючих підприємців, сімейних ферм та кооперативних об'єднань; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції; розвиток аграрної науки та впровадження у виробництво новітніх екологобезпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, догляду за тваринами, систем обробітку ґрунту та ін.

У практиці країн ЄС широкого розвитку набула державна допомога, правила якої є цілісним механізмом, що забезпечує ефективне спрямування бюджетних та інших ресурсів держав-членів ЄС на проведення структурних перетворень в економіці та підвищення конкурентоспроможності суб'єктів спільного ринку Європейського Союзу. Цей механізм складається з базових положень Лісабонського договору, процедурних правил, схвалених Радою ЄС та Єврокомісією, а також низки горизонтальних, секторальних та інших правил, регламентів і настанов, які безпосередньо визначають вимоги до схем державної допомоги. Дієвість державного регулювання економіки із застосуванням цих правил досягається завдяки збалансуванню цілей промислової, конкурентної та бюджетної політики. Захищаючи ринок від спотворення конкуренції внаслідок надмірного державного втручання, ці правила сприяють спрямуванню різних форм державної підтримки на вирішення конкретних завдань, що приводять до якісних змін у секторальному та регіональному вимірах¹.

Особливе значення серед засобів державної підтримки в країнах ЄС має бюджетне фінансування. Так, на субсидії у країнах ЄС щорічно виділяться близько 40 % всього бюджету Союзу. Із загальної суми компенсаційних платежів 2/3 становлять виплати з розрахунку на земельну площу і поголів'я тварин. З метою стимулювання фермерів до пошуку нових прибуткових напрямів їх діяльності значне поширення також одержали виплати субсидій на підтримку якості сільськогосподарських угідь².

Так, у 2013 р. максимальна пряма підтримка сільського господарства серед країн ЄС була у Греції – 544 євро/га (у 23 рази більша ніж в Україні), мінімальна – у Латвії – 83 євро (3,5 рази більше), не кажучи вже про субсидії на розвиток територій (табл. 4.2).

Загальна ж сума пільг в Україні за спеціальним режимом оподаткування ПДВ у 2013 р. складала 16 млрд грн. Загальна площа усіх сільськогосподарських угідь – 41,5 млн га. Отже, державна підтримка за рахунок ПДВ на 1 га

¹ Черніков Д. О. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні / Д. О. Черніков ; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2013. – С. 16.

² Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія [М.Я.Дем'яненко, П.Т.Саблук, В.М.Скупий та ін.]; за ред. М. Я. Дем'яненка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011. - С. 38.

сільгоспугідь в Україні у 2013 р. складала 385 грн або € 25/га. У 2012 р. із загальної суми наданих субсидій, пов'язаних з виробництвом (36,6 млрд грн), сільське господарство, даючи 9,3% валової доданої вартості (ВДВ), отримало лише 2,8% субсидій, у той час, коли добувна промисловість, при частці у ВДВ 6,9%, отримала 38,6% субсидій¹.

Таблиця 4.2

Субсидії у країнах ЄС у 2013 році, €/га

Країна	Пряма підтримка	Розвиток територій	Всього
Греція	544	165	709
Мальта	494	1032	1526
Нідерланди	469	54	529
Бельгія	447	57	504
Данія	394	40	434
Кіпр	366	144	511
Німеччина	346	82	428
Італія	343	113	456
Ірландія	324	85	409
Угорщина	312	138	450
Франція	310	47	357
Словенія	295	231	526
Люксембург	283	101	384
Фінляндія	249	126	375
Швеція	247	86	333
Великобританія	247	46	294
Австрія	236	167	403
Іспанія	206	52	258
Словаччина	200	165	366
Польща	197	120	316
Болгарія	190	130	320
Португалія	174	176	35
Литва	143	96	239
Естонія	112	125	237
Румунія	92	99	191
Латвія	83	85	168

Джерело: побудовано на основі².

За даними Міністерства аграрної політики України у 2013 р. рівень державної підтримки у вартості продукції сільського господарства мав досить низькі показники, в той час як у розвинених країн світу – істотну питому вагу (рис. 4.5).

¹ Агросектор: Листу Мініфіну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://a7d.com.ua/analitika/16801-agrosector-listu-mnfnu-pro-pdv-plgiprisvyachuye-tsya.html>

² Агросектор: Листу Мініфіну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://a7d.com.ua/analitika/16801-agrosector-listu-mnfnu-pro-pdv-plgiprisvyachuye-tsya.html>

У країнах ЄС до числа основних напрямів щодо підтримки фермерів відносяться високі фіксовані внутрішні ціни, а також субсидування експорту надлишкової продукції. Слід наголосити на двох важливих правилах державного регулювання аграрної сфери в ЄС: забороняється продавати ввезену продукцію за ціною нижче, ніж аналогічна продукція власного виробництва, тобто нижче ціни внутрішнього ринку; той, хто ввозить продукцію в країни співдружності, повинен на митниці заплатити до бюджету ЄС (частково – до бюджету тієї країни, яка імпортує продукцію) різницю між граничною ціною і ціною світового ринку. Ця різниця називається виплатою за угоду¹.

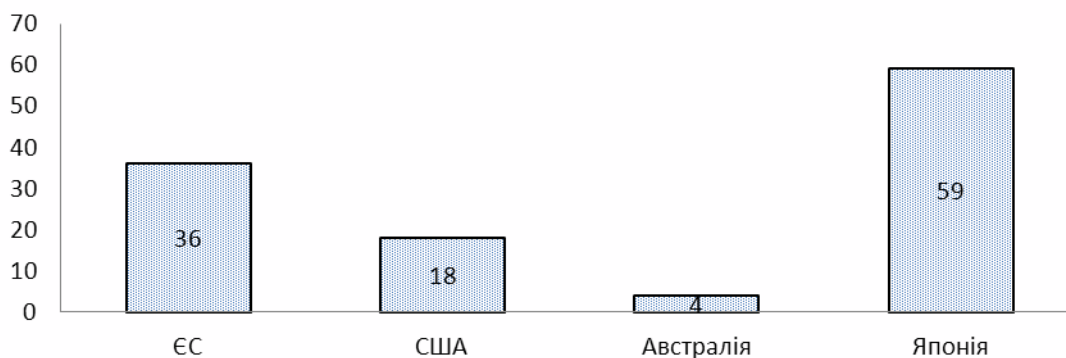

Рис. 4.5. Рівень державної підтримки в країнах з розвиненими економічними системами (% у вартості продукції сільського господарства)

Джерело: побудовано на основі².

Країною ЄС з високим рівнем державної підтримки сільського господарства, багатоманітністю її форм є Польща. Тут закони ринку поєднуються з виваженою державною аграрною політикою спрямованою на підтримку і допомогу сільськогосподарським виробникам шляхом встановлення певного рівня заготівельних цін, дотування експортних поставок, обмеження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, стимулювання розвитку сільських територій тощо.

Порівняння засобів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні та Польщі представлено на рис. 4.6.

Польська модель системи державного регулювання аграрного сектора орієнтована на стимулювання: інвестицій у сільському господарстві, сільськогосподарській переробці і послугах для сільського господарства; заходів для створення нових, постійних місць роботи в несільськогосподарській діяльності для жителів села; розвитку техніко-виробничої і ринкової

¹ Агросектор: Листу Мінфіну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a7d.com.ua/analtika/16801-agrosector-listu-mnfnu-pro-pdv-plgiprivyachuye-tsya.html>

² Система державної підтримки сільського господарства в країнах Євросоюзу та США. Громадська рада Міністерства аграрної політики та продовольства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: minagro.gov.ua/.../Система%20державної%20підтримки%20сільського%20господарства%20в%20країнах%20ЄС%20...

інфраструктури села; діяльності по підвищенню і зміні фахових кваліфікацій населення, сільськогосподарські консультації, тощо¹.

Рис. 4.6. Порівняльна характеристика засобів державної підтримки сільського господарства в Україні та Польщі

Джерело: побудовано на основі².

У США відповідно до Закону «Щодо продовольства, охорони природних ресурсів та енергетики» від 18.06.2008 р. державна підтримка спрямовується на розвиток товарного виробництва та підвищення рівня доходів фермерів і включає прямі виплати і цільові ціни. Передбачено субсидії при виробництві пшениці, кукурудзи, ячменю, вівса, рису, бавовни, горошку, чечевиці, нуту. Підтримка виробників молочної продукції здійснюється через ціни підтримки сиру типу «чеддер» (1,13 дол./фунт), масла вершкового (1,05 дол./фунт) і знежиреного молока (0,8 дол./фунт). Якщо ринкові ціни на цю продукцію нижчі від зазначених рівнів, товарно-кредитна корпорація викуповує молочну

¹ Алейнікова О. В. Використання світового досвіду державного регулювання розвитку АПК / О.В. Алейнікова // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Сер. Економіка. – 2012. – Вип. 4(60). – С. 11–19.

² Сус Л. В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання галузі тваринництва: Дис... канд. економ. наук: 08.00.03 / Сус Леся Валеріївна. – Ж., 2015. – 215 с.

продукцію за цінами підтримки. Також надається грошова компенсація виробникам молока у випадку, якщо ринкова ціна на молоко нижча, ніж 16,94 дол. США за 100 фунтів¹.

У Законі посилено державну підтримку розвитку фермерських ринків через виділення грантів для фермерських придорожніх ринків та інших форм продажу сільськогосподарськими товаровиробниками продукції безпосередньо в місцях її виробництва. Вводиться в дію програма часткової компенсації витрат на сертифікацію органічної продукції в обсязі 22 млн дол. США протягом 5 років. Законом передбачено надання державної підтримки фінансово слабшим товаровиробникам або фермерам, які розпочинають свою діяльність: фермерам, які одержують понад 0,5 млн дол. США річного доходу від їх позафермерської діяльності або 0,75 млн дол. США від фермерської діяльності, не надаються субсидії. Характерною рисою сучасності в багатьох країнах є швидкий розвиток органічного ринку дитячого харчування².

В США, як і в більшості розвинених країн, програми підтримки фермерів здійснюються по каналах міністерства сільського господарства. Їх реалізація спрямована на забезпечення стабільності зростання цін на продукцію сільського господарства і доходів фермерів. Програми підтримки передбачають заходи з контролю за рівнем цін, обсягами виробництва, прямі виплати фермерам, субсидування експорту, а також інші форми непрямого субсидування фермерських господарств. Реалізація цих заходів потребує значних витрат. Пшениця, кормові зернові, бавовна, цукор, молочні продукти, тютюн, арахіс відносяться до сільгосппродукції, що підпадає під дію програми підтримки американського уряду. Кожна програма підтримки має відмінні риси. Найбільш ґрунтовно розроблені програми підтримки для зернових культур, що дуже актуально і для нашої країни³.

Як відомо, в 1990 р. території колишньої НДР і ФРН були поєднані. Сільське господарство східної Німеччини розвивалося протягом майже сорока років на основі планової економіки за радянським зразком. Також як і в Росії, на початку 90-х років там стався демонтаж планової економіки в сільському господарстві з ліквідацією державної власності. Однак руйнувань, подібних російському варіанту, в економіці сільськогосподарського виробництва східної Німеччини не відбулося. Навпаки, у східних землях ФРН розвивається відмінна від західної Німеччини структура сільськогосподарських підприємств, що характеризується більш великими їх розмірами, більш високої індустріалізацією і різноманіттям правових форм. У порівнянні з селянськими господарствами західних земель,

¹ Собкевич О.В. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні. Аналітична записка / О.В.Собкевич, В.М.Русан, А.Д.Юрченко //Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/910/>

² Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи /О.А.Томашевська //Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 163.

³ Агросектор: Листу Мінфіну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a7d.com.ua/analtika/16801-agrosector-listu-mnfnu-pro-pdv-plgiprivyachuye-tsy.html>

великі сільгосппідприємства, що переважають у східній частині, мають значні переваги, більш конкурентоздатні й мають стійку перспективу розвитку.

Урядом ФРН, Європейським союзом, урядами земель надається велика фінансова допомога сільгосппідприємствам і сільському населенню східних земель з метою адаптації виробництва до нових ринкових умов і прискорення темпів розвитку, в тому числі на основі науково-технічного прогресу, прискореного відновлення техніки, підвищення родючості ґрунтів та інших інтенсивних методів господарювання. Річні обсяги допомоги сільгосптоваровиробникам перевищують вартість виробленої сільськогосподарської продукції¹.

У Західній Європі державне регулювання аграрного сектора має економічне спрямування, а однією з його найважливіших функцій є регламентування кількості й якості виробленої продукції шляхом контролю за організаційно-економічною структурою виробництва, зокрема заохоченням кооперації та вертикальної інтеграції, що має вплив на галузеву спеціалізацію виробництва сільськогосподарських продуктів і порядок постачання ними населення.

До важливих функцій державного регулювання відносять також управління технічним прогресом у сільському господарстві через систему наукових установ або заклади освіти, професійного навчання, підвищення кваліфікації, надання консультативної допомоги фермерам; технічне та комерційне обслуговування за допомогою державних закупівель, державних оптових ринків, ветеринарне обслуговування та кредит. Держава здійснює також контрольно-облікові функції (інспекція за якістю продукції, ветеринарна інспекція, статистика та ін.). У деяких західноєвропейських країнах зараз беруться до керування соціальною перебудовою села шляхом ліквідації дрібного виробництва, перепідготовки осіб, витіснених із сільського господарства, для роботи в інших галузях, а також розробки та впровадження спеціальних програм розвитку сільських районів².

Європейське сільське господарство, більш ресурсномістке порівняно з високоефективним і низькозатратним сільським господарством США, Канади та Австралії, мало бути надійно захищене від руйнації при його порівняно низькій конкурентоздатності. Створення ЄС певною мірою сприяло збереженню та розширенню потенціалу сільського господарства. Саме завдяки заходам регулювання ЄС із традиційно великого імпортера продовольства перетворилося на найбільшого експортера. При цьому послідовно були вирішені завдання насичення внутрішнього ринку найважливішими видами продовольства та створення великих експортних запасів. На сьогодні вирішуються проблеми не стільки виробництва, скільки збуту продукції.

¹ Агросектор: Листу Мініну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a7d.com.ua/analtika/16801-agrosector-listu-mnfnu-pro-pdv-plgiprisvyachuye-tsya.html>

² Ульяновченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України /Ю.О.Ульянченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.khaikov.Ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf>

Досвід державного регулювання продовольчого комплексу в Європейських країнах свідчить про принципово нову схему взаємодії держави і господарських суб'єктів. Цей підхід пов'язаний з прямим вирішенням економічних проблем через створення ефективних, прозорих інструментів регулювання. Державні заходи щодо регулювання аграрного сектора економіки в країнах Європи та США мають не тільки ринкове спрямування (підтримка чи обмеження попиту і пропозиції), вони також мають на меті визвати структурні зрушення в разі необхідності збалансування внутрішньо та міжгалузевого розподілу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Основні заходи державного регулювання аграрного сектора економіки США і країн Європейського економічного співтовариства

Країни	Заходи державного регулювання аграрного сектора економіки	
	ринкового спрямування	спрямовані на структурні зрушення
США	<ul style="list-style-type: none"> - компенсації за 1 га посівних площ, виведених з обігу; - підтримка цін для стабілізації доходів фермерів; - підтримка методів обробітку ґрунту, що незначно впливають на навколишнє середовище за допомогою компенсаційних платежів. 	<ul style="list-style-type: none"> - пільгове кредитування виробництва окремих видів продукції; - різні форми сприяння експорту; - надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок; - організація вільних економічних зон для залучення інвестицій.
Країни ЄС	<ul style="list-style-type: none"> - компенсація за 1 га посівних площ, виведених з обігу; - використання квот по молоку, м'ясу; - підтримка цін на маслинову олію і тверді сорти пшениці; - компенсація за проведення екологічно чистого виробництва; - дотування участі фермерів в системах контролю якості харчових продуктів. 	<ul style="list-style-type: none"> - спільне фінансування програм розвитку найбільш слабких і нужденних територій; - організація вільних економічних зон для залучення інвестицій; - гранти для програм розвитку сільських районів; - дія програм розвитку органічного виробництва.

Джерело: побудовано на основі¹.

Головною проблемою сучасного розвитку аграрного сектора економіки в багатьох країнах та зокрема в Україні є неефективність обміну між промисловістю і сільським господарством, що отримала назву “диспаритет цін”. У розвинутих країнах ця проблема найчастіше вирішується шляхом державного регулювання цін. Найпоширенішими серед різноманітних механізмів регулювання цін на сільськогосподарську продукцію є такі:

- створення буферних запасів (державна закуповує сільськогосподарську продукцію, якщо ціни на неї занадто низькі і відправляє на ринок створені запаси при підвищенні цін. Цей механізм не має прямого впливу на ціну, він лише призводить до ущільнення вершин коливань цін в обох напрямках);

¹ Ульянченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України /Ю.О.Ульянченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.khaikov.Ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf>

- закупівля з метою підтримки цін на сільськогосподарську продукцію (держава або цілком призупиняє продаж продукції на внутрішньому ринку, або зводить його до мінімуму, тим самим забезпечуючи фермерам довготермінові високі ціни. Водночас, використання цього механізму може призвести до збільшення державних запасів, що інколи потребує фізичного знищення продукції);

- субсидування експорту з метою підтримки високих цін на внутрішньому ринку (застосування цього механізму має декілька негативних наслідків: високі споживчі ціни, бюджетні витрати для країни, що запровадила цей механізм, зниження рівня світових цін і, як наслідок, виникнення напруги між окремими країнами - найбільшими експортерами певного виду продовольчої сировини);

- обмеження імпорту продовольства (цей механізм, як і попередній, спрямований на підтримку високих цін на внутрішньому ринку, що, з одного боку, сприяє збільшенню пропозиції, а з іншого - призводить до скорочення попиту. Значний розрив між пропозицією та попитом на внутрішньому ринку викликає необхідність застосування попереднього механізму з усіма його негативними наслідками);

- компенсаційні платежі (застосовуються за необхідності підтримки попиту на продукцію сільськогосподарського виробництва. Виробники отримують з бюджету прямі компенсаційні платежі в разі суттєвого падіння ринкових цін, що дозволяє їм утримувати відповідний рівень рентабельності виробництва).

У розвинутих країнах регулювання цін на аграрну продукцію і фермерських прибутків передбачає організацію спостереження за динамікою низки економічних показників, у числі яких:

- витрати виробництва по групах спеціалізованих господарств (у країнах ЄС) чи по видах виробництва (у США);

- паритет цін на засоби виробництва для сільського господарства і на сільськогосподарську продукцію;

- прибутковість ферм і галузей виробництва, а також усього сільського господарства¹.

Важливою умовою ефективної роботи сільськогосподарських виробників є налагоджена система кредитування сільськогосподарських виробників. У розвинутих країнах основною метою державної політики у сфері аграрного кредиту залишається підвищення ефективності кредитного ринку, що передбачає розширення конкуренції між кредиторами, зниження вартості кредиту, поліпшення інформаційного забезпечення позичальників (табл.4.4).

¹ Ульянченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України /Ю.О.Ульянченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.khaikov.Ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf>

Таблиця 4.4

**Середньозважені ставки за кредитами по окремих країнах, %
(дані за 2012 р.)**

Назва країни	Ставка, %	Назва країни	Ставка, %
Японія	1,5	Польща	8,7
Австрія	2,5	Молдова	13,3
Німеччина	3,1	Аргентина	14,1
Франція	3,4	Україна	18,4
США	3,3	Гондурас	18,5
Велика Британія	4,2	Грузія	22,1
Італія	5,2	Білорусь	19,5
Китай	6	Уганда	26,3

Джерело: побудовано на основі ¹.

Крім використання непрямих економічних важелів, окремі держави також застосовують заходи прямого втручання у виробництво з метою його обмеження (введення квотування на виробництво окремих видів продукції). Це можуть бути заходи прямого втручання: забій корів за умови надвиробництва молока і молочних продуктів, викорчовування виноградників і садів в умовах надвиробництва ординарного вина і деяких видів фруктів з відповідною компенсацією виробникам прогнозованих втрат.

З іншого боку, з метою стимулювання розвитку виробництва застосовуються прямі державні субсидії по землевпорядженню, природоохоронних заходах, господарському будівництву, придбанню деяких окремих видів засобів виробництва, а також підтримка за державний рахунок сільськогосподарської науки, служби сільськогосподарської пропаганди, освоєння нової техніки і технологій.

В останні роки відбуваються значні зміни в умовах економічних реформ ГАТТ, що регулюють зовнішню торгівлю Європейського Союзу. Так, у деяких економічно сильних держав, таких як Бельгія, Німеччина, Австрія, Нідерланди, було запроваджено зниження цін на сільськогосподарську продукцію. Залежно від економічної ситуації, для кожної окремо взятої країни, що бере участь у формуванні Європейського ринку продовольства, застосовуються знижувальні чи підвищувальні коефіцієнти до діючого на даному етапі рівня цін. У ЄС в останні роки були встановлені і діяли диференційовані, із застосуванням різних курсів валют, ціни на зерно. Регулювання внутрішнього ринку зерна в країнах ЄС здійснюється особливо жорстко, за допомогою щомісячних надбавок і гарантованих державою цін.

¹ Агросектор: Листу Мініну про ПДВ-пільги присвячується /Аналітичний департамент УАК // Аграрний тиждень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://a7d.com.ua/analtika/16801-agrosector-listumnfu-pro-pdv-plgiprisvyachuye_tsy.html

Як інструменти державної політики та регулювання цін у зарубіжних країнах реалізуються також програми, які мають на меті пряму підтримку доходів фермерів, зокрема програми компенсаційних платежів, гнучких виробничих контрактів, страхування. Програма компенсаційних платежів сприяла підвищенню доходів виробників, захистивши їх від непередбачених коливань кон'юнктури ринку. У країнах ЄС здійснюється допомога у формі субсидій виробникам високоякісних сортів пшениці, що обмежує площі вирощування зернових відповідно до встановлених квот; виробникам “малого зерна” (рис, ячменю, вівса, кукурудзи тощо); дотується до 50 % ціни молока, виробленого в межах установлених квот.

Такий досвід особливо актуальний для України в сучасних умовах. Уведення компенсаційних платежів по основних видах продукції, зокрема по зерну продовольчому та фуражному, дозволило б знизити собівартість продукції тваринництва і птахівництва, а отже, ціни на молочні продукти, м'ясо, яйця, підвищивши таким чином рівень споживання цих продуктів населенням та конкурентоздатність вітчизняної продукції. Однак подібні заходи в масштабах України можливі лише як складова аграрної політики держави. Компенсації вітчизняним виробникам, аналогічні тим, що використовуються в США, можуть бути впроваджені з одночасним наданням права Міністерству аграрної політики визначати орієнтовні ціни на основі сформованої середньої собівартості основних видів сільськогосподарської продукції, що забезпечило б достатній рівень продовольчої безпеки по зонах країни. Для цього необхідно створити відповідні служби моніторингу та виділити необхідні компенсаційні суми у видатковій частині державного бюджету. Очевидно, що без необхідної системи дотацій і компенсацій неможливі стабілізація та подальший розвиток сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки України.

Важливе значення в регулюванні розвитку АПК має податкова політика. Податкова система в країнах Заходу досить складна, для вітчизняної економіки прийнятні лише основні принципи оподаткування в аграрному секторі цих країн. У багатьох країнах податкова система не орієнтована на стягнення ПДВ для сільськогосподарської продукції, і сільськогосподарські товари як такі практично не підлягають оподаткуванню: реалізується принцип, що податок на додану вартість має сплачуватися не на кожному етапі розподілу продукту, а на його кінцевій стадії, коли товар набуває остаточної споживчої вартості. Це економічно більш справедливо і одночасно є регулятором споживання¹.

Отже, досвід країн з розвиненою ринковою економікою свідчить про різноманітність форм державної підтримки аграрного сектору та її виключно важливу роль у забезпеченні ринкової рівноваги і збільшенні можливостей економічного вибору для сільськогосподарських товаровиробників. Основними

¹ Ульянченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України /Ю.О.Ульянченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf>

важелями такої підтримки є регулювання цін на сільськогосподарську продукцію через різні механізми з метою забезпечення сільськогосподарським товаровиробникам нормальних умов господарювання в роки з несприятливою для них кон'юктурою ринку; антимонопольне та податкове регулювання, спрямоване на стимулювання розвитку сільськогосподарських підприємств; обмеження обсягів виробництва з метою недопущення перевиробництва продукції; широке застосування кредитної форми підтримки шляхом здешевлення процентів і відшкодуванням або відстроченням платежів основного боргу; фінансова підтримка; наукове, кадрове та інформаційне забезпечення аграріїв, їх соціальна підтримка тощо.

Проведене дослідження дає підстави виділити основні напрями формування державної підтримки аграрного сектору в Україні. Серед них найважливішими є економічна, правова, організаційна, а також соціальна підтримка діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Економічна підтримка повинна включати економічну свободу, систему економічного регулювання, захист економічних інтересів господарюючих суб'єктів, багатоукладність економіки тощо. Правова підтримка передбачає постійне удосконалення аграрного законодавства відповідно до вимог сільськогосподарських товаровиробників та міжнародних партнерів.

Організаційна підтримка діяльності сільськогосподарських товаровиробників з боку держави є також необхідною умовою на шляху до розвитку аграрного сектору економіки в Україні. Роль держави в цьому процесі повинна бути обмеженою і чітко визначеною. Насамперед, потрібно чітко сформулювати структурні підрозділи в органах державної влади і управління, які б відповідали за розвиток сільського господарства, підготовку кадрів, наукове забезпечення діяльності аграріїв, проводили інформаційно-роз'яснювальну роботу.

Забезпечення державою соціальної підтримки працівників сільського господарства набирає сьогодні винятково важливого значення. Необхідність такої підтримки виникає з наростанням розуміння суспільством доцільності і необхідності сприяння розвитку аграрного сектора як форми соціально-економічного захисту товаровиробників і важливого інструменту підвищення їх життєвого рівня та забезпечення прогресу суспільства в цілому.

У контексті розвитку економічного співробітництва України з Європейським Союзом та підготовки до виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію важливою є адаптація економіки України до функціонування в межах європейських правил і принципів державної допомоги. Незастосування такої допомоги наперед ставитиме вітчизняні підприємства в нерівні (порівняно з конкурентами із країн ЄС) умови, натомість модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання є необхідною в контексті завдань структурних реформ та активізації розвитку економіки.

4.3. Стан та ефективність державної підтримки аграрної сфери

Вирішення короткострокових та довгострокових проблем аграрної сфери частково здійснюється через запровадження відповідної державної підтримки. На сьогодні сформований певний інструментарій державної підтримки агропромислового комплексу, який в переважній більшості характеризує спрямованість на стимулювання виробничої ланки створення аграрної продукції, тому одержувачами лівової частки державної підтримки є сільськогосподарські виробники.

Відповідно до поставлених цілей, характеру і засобів реалізації в державному регулюванні виокремлюють такі групи методів: адміністративно-правові, організаційно-інформаційні, фінансово-економічні, соціально-екологічні (рис. 4.7).

Рис 4.7. Групування методів та важелів державної підтримки аграрної сфери за характером впливу

Джерело: власні дослідження.

Кожен з методів має свої переваги та недоліки: методи жорсткого характеру є найменш затратними для держави, ефект від методів м'якого характеру регулювання проявляється тільки після значного проміжку часу, методи стимулюючого характеру є особливо привабливими для аграрних товаровиробників, але є найдорожчими для держави ¹, а методи концентричного характеру можуть надати запізнілий ефект у випадку неправильного вибору спільного центру уваги. Враховуючи це, пропонуємо провадити державну підтримку з комбінованим характером впливу на процеси розвитку аграрної сфери.

Державна підтримка, як сукупність інструментів державного регулювання, може здійснюватись в наступних формах: прямій, умовно-прямій та непрямій (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Форми та напрями державної підтримки аграрної сфери

Джерело: адаптовано²

Форма непрямой бюджетної підтримки полягає у здійсненні закупівель сільгосппродукції і продовольства для державних потреб; регулюванні виробничого ринку за допомогою проведення закупівельних і товарних інтервенцій

¹ Мартин А. Г. Економічне регулювання земельних відносин: як виправити недоліки? / А. Г. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 6. – С. 22–29.

² Антонов, А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>

із зерном; захисту економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в сфері АПК та ін. До цієї форми можна віднести підтримку аграрної науки, розвиток соціальної сфери та сільських територій тощо.

Форма прямої бюджетної підтримки передбачає надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і матеріально-технічні ресурси; субсидування короткострокового та інвестиційного кредитування підприємств і організацій АПК; надання субсидій на компенсацію частини витрат товаровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур; субсидії на витрати капітального характеру, лізинг та інше.

Умовно-пряма бюджетна підтримка спрямована на зміцнення виробничого потенціалу і позицій на споживчому ринку через опосередковані форми для забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування аграрного сектору. Серед них державні закупівлі через Аграрний фонд, митно-тарифне регулювання, підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; створення оптових ринків, реалізація державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть використовуватися і кошти позабюджетних фондів¹

Зазначимо, що непряма державна підтримка аграрних товаровиробників у відповідності до Податкового Кодексу України поділяється на такі види: спеціальний режим оподаткування (фіксований сільськогосподарський податок) і акумуляція агровиробниками коштів податку на додану вартість.

Таблиця 4.5.

Непряма державна фінансова підтримка аграрного сектора економіки України, млрд грн

Показник	Роки					2013 р. до 2009 р., %
	2009	2010	2011	2012	2013	
Підтримка через спеціальні режими та механізми оподаткування, всього	5,2	16,4	16,0	17,2	18,3	у 3,5 рази
в т. ч. за рахунок ФСП	1,4	2,8	3,1	3,3	3,5	у 2,5 рази
за рахунок спец. режимів справляння ПДВ	3,8	13,6	13,9	13,9	14,8	у 3,9 рази

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Як свідчать дані табл. 4.5. держава з кожним роком нарощує обсяги непрямої підтримки аграрного виробництва. Так, протягом 2009-2013 рр. загальний обсяг непрямої державної фінансової підтримки аграрного виробництва в Україні суттєво зріс – з 5,2 млрд грн у 2009 р. до 18,3 млрд грн у 2013 р. (або більше ніж у 3,5 разів). За цей період підтримка за допомогою спеціальних режимів (ПДВ) також зросла більше ніж у 3,9 рази, і в 2013 р. становила 14,8 млрд грн, або 1,26% ВВП.

Важливість пільгових режимів оподаткування сільгоспвиробників підкреслюється тим фактом, що їх наявність забезпечує приблизно 50 %

¹Фещенко Наталія Миколаївна. Бюджетне регулювання виробництва продукції рослинництва : дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки". - К., 2006. - 241с.

дохідності сільгосппідприємств, а в окремих секторах аграрного виробництва (наприклад, в тваринництві) збереження позитивних економічних результатів роботи повністю залежить від наявності податкових пільг.

Вся державна підтримка сільського господарства України може бути структурована у чотири великі блоки: звільнення від сплати ПДВ, прямі субсидії, загальні послуги і фіксований сільськогосподарський податок. Негативні моменти породжуються відсутністю відшкодування ПДВ та наявністю експортних квот і мит. Щоб уникнути подвійного оподаткування та вимушеного неоподаткування в рамках міжнародної торгівлі, поширеним є підхід, за якого імпортовані товари обкладаються ПДВ за ставкою, виходячи з цін на імпорт, в той час як експортовані товари мають право на відшкодування ПДВ за сплачені витрати. Зіткнувшись із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію в 2011 р., уряд прийняв рішення про скасування відшкодування ПДВ на експорт зерна з 1 липня 2011 р. по 31 грудня 2013 р.

Тим не менш, змін в непрямому оподаткуванні експорту, коли ціни на сільськогосподарські товари різко знизилися в 2013 р. і звели нанівець прибуток середньостатистичного фермера, так і не відбулося. Ситуація не змінилась із обранням нового уряду навесні 2014 р., коли державний бюджет був катастрофічно незбалансованим.

Таблиця 4.6

Результат державної політики щодо відсутності відшкодування ПДВ

Культура	Одиниця виміру	МР11/12	МР12/13	МР13/14	МР14/15Е
Сільськогосподарське виробництво, що не підлягає відшкодуванню ПДВ					
Пшениця	млн т.	22,3	15,8	22,3	24,1
Ячмінь	млн т.	9,1	6,9	7,6	9,0
Кукурудза	млн т.	22,8	21,0	31,0	28,5
Рапсові зерна	млн т.	1,4	1,2	2,3	2,2
Середня експортна ціна					
Пшениця	Дол/тон	245	286	240	206
Ячмінь	Дол/тон	249	282	235	200
Кукурудза	Дол/тон	244	270	197	174
Рапсові зерна	Дол/тон	624	615	493	423
Втрати сільськогосподарського сектора через неповернення ПДВ*					
Пшениця	Дол. млн	1,004	838	980	896
Ячмінь	Дол. млн	416	363	326	326
Кукурудза	Дол. млн	1,022	1,049	1,096	877
Рапсові зерна	Дол. млн	174	141	218	177
Всього	Дол. млн	2,616	2,391	2,620	2,277

Примітки: * Розраховано як 20% (Різниця між експортною ціною та витратами FOB)*Виробництво. Витрати FOB обраховуються як 20 \$/т для всіх культур.

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України, АПК-Інформ для оцінок експорту в МР14/15.

Скільки ж фермери втрачають через відсутність відшкодування ПДВ на експорт зерна? Варто відзначити, що приблизно половина зерна, виробленого в

Україні, експортується, таким чином, фермерські відпускні ціни визначаються міжнародними цінами – незалежно від того, чи було зерно насправді експортоване чи продане на внутрішньому ринку. Тобто, відсутність відшкодування ПДВ зменшила відпускні ціни для всіх фермерів, а не тільки тих, які свою продукцію експортують.

Розрахунки показують (табл. 4.6), що українське сільське господарство втрачало 2,3–2,6 млрд доларів щорічно тільки через відсутність відшкодування ПДВ на експорт зерна, що перевищує вартість наданих пільг при сплаті ПДВ.

Водночас, уряд заощадив приблизно вдвічі менше, так як до уваги бралися лише експортовані обсяги, а сільгоспвиробники втрачали доходи з усього виробництва (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Державні заощадження через неповернення податку на додану вартість

Культура	Одиниця виміру	МР11/12	МР12/13	МР13/14	МР14/15Е
Експорт, млн тонн					
Пшениця	млн т.	5,3	6,9	9,4	10,8
Ячмінь	млн т.	2,5	2,1	2,5	3,7
Кукурудза	млн т.	13,7	13,6	20,1	18,0
Рапсові зерна	млн т.	1,2	1,3	2,2	1,8
Державні заощадження через неповернення ПДВ					
Пшениця	Дол/тон	236	366	414	402
Ячмінь	Дол/тон	113	112	107	132
Кукурудза	Дол/тон	613	680	713	555
Рапсові зерна	Дол/тон	146	151	212	145
Всього	Дол.млн	1,107	1,309	1,446	1,233

Джерело: Державний комітет статистики України.

Окрім скасування відшкодування ПДВ, уряд також ввів мита на експорт зерна в 2011/12. Хоча вони діяли лише протягом декількох місяців, та негативно позначилися на прибутках сільськогосподарської галузі. Роком раніше, в 2010/11, мало місце обмеження експорту зерна шляхом введення квот на експорт зерна. Оскільки суми, передбачені квотами, були істотно нижче наявних надлишків експорту зерна (різниця між виробництвом та внутрішнім споживанням), різко зросла різниця між внутрішніми та міжнародними цінами, що суттєво обмежило доходи фермерів.

За оцінками ОЕСР, поєднання експортних мит і квот знизило доходи сільськогосподарської галузі на 5 млрд дол США в 2011-2012 рр. (табл. 4.8)

В сумі позитивні та негативні явища дають негативний ефект державної політики щодо сільськогосподарської галузі у 2011-2012 рр. та помірно нейтральний фінансовий ефект за 2013-2014 рр.¹

¹ Самусенко С. Чи субсидується українське сільське господарство [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/02/25/subsidiyuvannya-ukrayins%CA%B9koho-sil%CA%B9s%CA%B9koho-hospodarstva->

Таблиця 4.8

**Наслідки державної політики щодо сільського господарства України,
млн дол. США**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Звільнення від ПДВ с.-г. галузі *	1,540	1,334	1,709	1,900	n/a**
Прямі субсидії	259	359	365	109	83
Загальні послуги	608	673	774	n/a	n/a
<i>Всього позитивний ефект</i>	<i>2,408</i>	<i>2,366</i>	<i>2,848</i>	<i>~2,900</i>	<i><2,500**</i>
Відсутність відшкодування ПДВ на експорт зерна	—	(2,616)	(2,391)	(2,620)	(2,277)
Підтримка ринкової ціни***	276	(3,422)	(1,589)	n/a	n/a
<i>Всього негативний ефект</i>	<i>276</i>	<i>(6,038)</i>	<i>(3,981)</i>	<i>(2,620)</i>	<i>(2,277)</i>

*Розраховується як підтримка виробників (ОЕСР) за мінусом прямих субсидій.

**Звільнення від ПДВ вартості у зв'язку зі значним падінням цін на сировинні товари сільського господарства.

***Включає позитивні ефекти державної політики, такі як мінімальна ціна молока, і негативний ефект від експортних квот і мит. В 2013-2014 рр. – нематеріальні суми.

Джерело: ОЕСР, Українська аграрна асоціація, власні розрахунки.

На нинішньому етапі сільськогосподарське виробництво потребує не тільки вдосконалених технічних засобів, застосування інноваційних технологій, залучення інвестиційних ресурсів безпосередньо на виробничий процес, а й у розвиток села в цілому та його інфраструктури зокрема. Розвиток сільських територій потребує постійного росту головної рушійної сили села – людини. Вона повинна мати високий загальний рівень культури, освіти, високу кваліфікацію. Дієвими методами державної підтримки в цьому випадку виступають організаційно-інформаційні. Кроком до підвищення ефективності розвитку соціальної та технічної інфраструктури на селі є формування регіональної системи з елементами державної підтримки. Завданням якої є раціональне використання наявного ресурсного потенціалу на базі можливостей діючих підприємств і організацій та створення нових, шляхом залучення інвестицій в село на пільгових умовах. Потрібно підкреслити, що інтенсивний розвиток інфраструктури села напряму пов'язано зі стабілізацією економічної ситуації в країні¹.

Системна державна підтримка передбачає і підвищення інформаційної обізнаності сільськогосподарських виробників. Правильна та своєчасна інформація щодо зміни внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури аграрного ринку або вектора державної політики щодо аграрного виробництва може тільки посилити позитивний ефект розвитку окремо взятої галузі. Нами проведено соціологічне опитування респондентами якого стали власники особистих селянських господарств та керівники сільськогосподарських підприємств. За

¹ Фещенко Н. Политика конвергенции регионального развития. Общество в эпоху перемен: формирование новых социально-экономических отношений: Материалы IV международной научно-практической конференции, СГТУ, г. Саратов, 12.12.2013 г.– С.67-73.

результатами соціологічного опитування 88 респондентів різних населених пунктів Житомирської області встановлено, що 54,5 % опитаних потребує додаткових консультацій з питання отримання інформації щодо державної підтримки аграрного виробництва. При цьому 23,9 % вищезгаданих мають низький рівень інформаційної обізнаності, а решта – достатній. Жоден з респондентів не вважає свій рівень обізнаності високим (рис. 4.9).

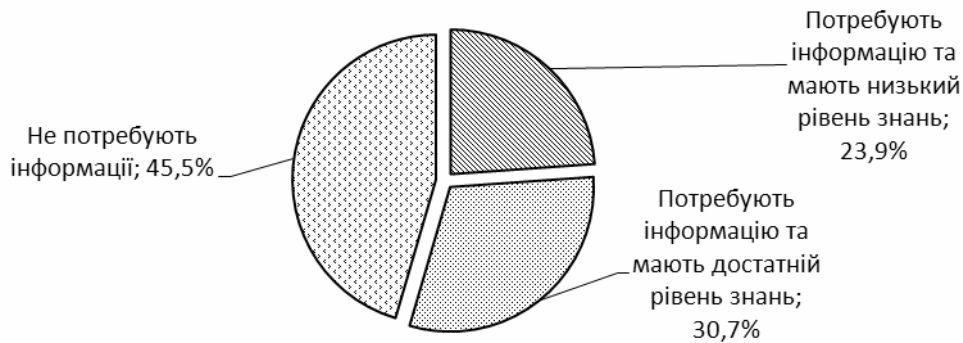

Рис. 4.9. Рівень поінформованості товаровиробників щодо державної підтримки аграрної сфери

Джерело: власні дослідження.

Висока поінформованість виробників сільськогосподарської продукції дасть можливість оперативно переорієнтувати своє виробництво відповідно умовам, що склалися на ринку. За результатами соціологічного опитування, визначено джерела отримання інформації щодо напрямів державної підтримки сільського господарства (рис. 4.10). Враховуючи той факт, що респонденти мали можливість вибрати декілька можливих варіантів, визначена структура щодо фактичних джерел інформації на селі: самостійний пошук (ЗМІ – 50,9 %, друзі – 19,0 %, інші джерела – 13,8 %) та через працівників органів влади – 16,4 %. Потрібно зауважити, що кардинально протилежна ситуація є щодо побажань товаровиробників: 74,7 % опитаних бажають отримувати інформаційні консультації на базі сільських рад або управлінь АПК та 25,3 % в разі необхідності готові шукати інформацію самостійно.

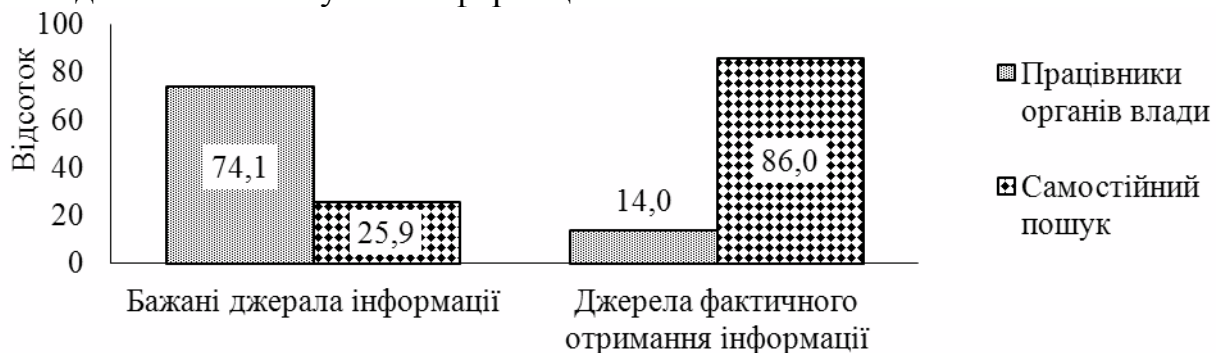

Рис. 4.10. Структура джерел інформації респондентів щодо державної підтримки

Джерело: власні дослідження.

Тому доцільно буде змінити вектор надання консультацій через засоби масової інформації на вектор по проведенню діалогово-консультативної роботи на місцях. Для оцінки ефективності каналів отримання інформації суб'єктами господарювання галузі тваринництва було проаналізовано джерела проведеної роз'яснювальної роботи Міністерством аграрної політики та продовольства України щодо державної стратегії розвитку аграрного сектору та систематизована думка експертів по визначенню найефективніших каналів (рис. 4.11).

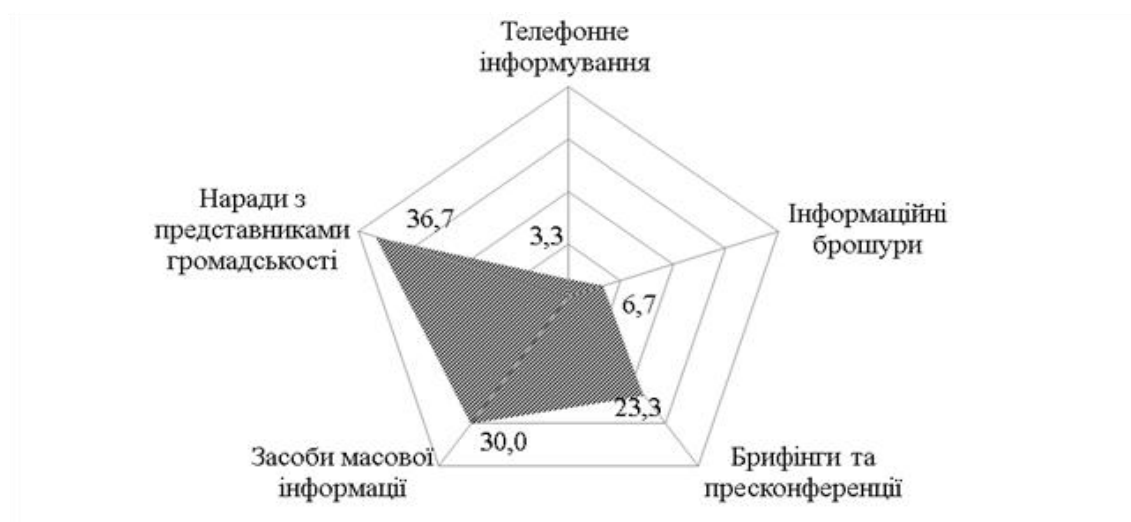

Рис. 4.11. Канали отримання інформації сільськогосподарськими товаровиробниками, у % до загальної кількості респондентів

Джерело: власні дослідження.

Висновки експертів свідчать, що традиційну інформаційно-консультативну роботу через засоби масової інформації необхідно замінювати інноваційними способами надання інформації через безпосередньо інформаційно-консультативний діалог з уповноваженими представниками органів влади та представниками громадськості, шляхом проведення брифінгів, прес-конференцій та регіональних (місцевих) нарад.

Система інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарських виробників в Україні представлена мережею установ з упровадження досягнень науково-технічного прогресу та поширення передового досвіду: 25-ма обласними сільськогосподарськими дослідними станціями і науково-дослідними інститутами, які виконують їх функції, інноваційними підрозділами та дослідними станціями близько 50-ти науково-дослідних інститутів аграрного профілю УААН і НАН України, 20-ма галузевими проектно-технологічними інститутами Міністерства аграрної політики й інших відомств сфери АПК, районними та обласними управліннями сільським господарством. Важливими складовими інфраструктури ринку інформаційно-консультативних послуг у сільському господарстві є дорадчі служби, функціонування яких спрямоване як на навчання, так і на практичну допомогу сільськогосподарським підприємцям,

агроконсалтингові фірми, діяльність яких зорієнтована переважно на надання послуг великим сільгоспприємствам, насамперед, у інвестиційно-інноваційній сфері, та екстеншн-центри, які займаються навчанням окремих цільових груп за межами офіційної системи освіти.

Основними причинами, що стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні є:

1. Щорічне зменшення обсягів фінансування системи інформаційно-консультаційного обслуговування з державного бюджету, а також неповне використання державних коштів безпосередньо розпорядниками. Матеріали аудиту, який Рахункова палата провела щодо виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. у частині підтримки дорадництва, засвідчують, що з державного бюджету на згадану мету за цією програмою протягом 2008–2011 рр. фактично було використано 7 млн. грн., або 15,6 % від прогнозного обсягу, зокрема у 2008 р. – 3487,6 тис. грн. (33 % від запланованого обсягу), 2009 р. – 1863 тис грн (17,3 %), 2010 р. - 1659,4 тис грн (14,9%). У 2012 р. з державного бюджету України було використано 1600 тис грн із 2 млн грн запланованих, а в 2011 р., 2013 р. та 2014 р. кошти на державну підтримку інформаційно-консультаційної діяльності не виділяли.

2. Гальмування розвитку інституційної бази дорадництва. Так, розпорядженням КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 р.» ще у 2012 р. передбачалося створення Національного центру сільськогосподарського дорадництва та регіональних інформаційно-консультаційних служб з їх районними відділами. Проте такий центр досі не створено.

3. Складність процедури отримання бюджетних коштів елементами системи інформаційно-консультаційного обслуговування, що не дає змоги забезпечити планомірність і ритмічність надання дорадчих послуг, а також своєчасність сплати соціальних платежів. Фінансування соціально спрямованих служб з державного бюджету здійснюють за фактом виконання робіт, тобто всі видатки, пов'язані з проведенням консультаційних заходів, повинна забезпечити інформаційно-консультаційна установа, і лише після здачі акта виконаних робіт територіальні управління агропромислового розвитку відшкодовують витрати. Через відсутність можливості отримання коштів з державного бюджету, а також низький рівень власних обігових коштів інформаційно-консультаційні установи часто не мають можливості оплатити витрати щодо здійснення дорадчих заходів.

Проблеми зі сплатою соціальних платежів інформаційно-консультаційних служб зумовлені тим, що у момент оформлення акта передачі виконаних робіт у них виникає зобов'язання щодо сплати єдиного соціального внеску, а фактична відсутність розрахунків з боку державного казначейства щодо відшкодування витрат дорадчих служб унеможливорює своєчасне його здійснення.

4. Низька платоспроможність фермерських господарств, малого підприємництва та сільського населення, що знижує їхню здатність замовляти сільськогосподарські дорадчі й консультаційні послуги, не зважаючи на їх помірну вартість. Так, спільним наказом Міністерства аграрної політики й Міністерства економіки України про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг від 21. 11. 2007 р. № 816/394 визначено наступну вартість таких послуг: одноденний семінар (25 осіб–учасників) – 2000 грн.; демонстраційний показ (30 осіб–учасників) – 3294,24 грн.; індивідуальні дорадчі послуги (за 1 год. консультацій) – 25 грн; інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури (за один примірник) – 200 грн. Навіть те, що вартість послуг не переглядалася починаючи з 2007 р. особливо не впливає на фінансову здатність суб'єктів їх оплатити.

5. Скорочення міжнародних програм технічної допомоги розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. В нашій країні з 71 зареєстрованої дорадчої служби працюють одиниці. Їхню діяльність фінансують в основному коштами міжнародної технічної допомоги, але значна частина міжнародних проектів вже завершилася або перебуває на стадії завершення.¹ В сукупності вище перераховані чинники стримують розвиток вітчизняної системи інформаційно-консультативного забезпечення аграріїв, в той час як у розвинутих країнах світу підтримка сільськогосподарської дорадчої діяльності є одним з найважливіших інструментів стимулювання розвитку сільських територій.

Загалом, на державному рівні значення та роль дорадництва у забезпеченні сільськогосподарської діяльності в Україні сьогодні недооцінені. Водночас, варто врахувати, що витрачені державою кошти на підтримку системи інформаційно-консультативного забезпечення можуть компенсуватися значним підвищенням ефективності сільського господарства – оскільки віддача від вкладень у розбудову дорадчих служб найвища в порівнянні з іншими напрямками державної підтримки сільського господарства і складає 15-40 %.²

Статтею 404 проекту Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачається, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме, серед іншого, наступні сфери: поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів; сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників.

Таким чином, забезпечуючи стабільне прибуткове ведення сільського господарства в Україні, ефективно функціонуюча інформаційно-консультативна діяльність в аграрній сфері сприятиме формуванню принципово нових виробничих відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, іншими

¹ Жураковська Л. А. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні: аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://www.niss.gov.ua/articles/1521>

² Пояснювальна записка до проекту Закону України від 04.02.2003 р. «Про аграрну дорадчу службу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=14151

учасниками аграрного ринку та органами державної влади, аграрною освітою і наукою, а також зниженню рівня бідності та поліпшенню добробуту селян. Для активізації державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні необхідно здійснити наступні заходи:

- забезпечити виконання норм ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»¹ передусім в частині фінансування інформаційно-консультативної діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених державними цільовими програмами, що спрямовані на розвиток сільського господарства та сільської місцевості;

- розглянути можливість формування дорадчих служб на кооперативних засадах, а також засадах державно-приватного партнерства із залученням бізнесових, професійних та громадських організацій;

- забезпечити інформування через засоби масової інформації сільгоспвиробників і сільського населення щодо видів та можливостей отримання послуг служб сільськогосподарського дорадництва;

- сприяти залученню міжнародної технічної допомоги для створення та розвитку інформаційно-консультативних служб за участі органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на позитивні зрушення в державній політиці щодо розвитку аграрної сфери, дослідження його сучасного стану показали, що виробники відчують незавершеність процесу формування інституційно-правової бази регулювання їх діяльності, інвестиційно-інноваційного клімату, інформаційно-консультаційного забезпечення діяльності виробників, в частині надання повної інформації про ринкові ціни та способи отримання державної підтримки. Зазначені недоліки державної підтримки ускладнюють процеси розвитку агропромислового комплексу та вказують на необхідність визначення ефективності державної підтримки. Відсутність чіткого методологічного обґрунтування поняття ефективності державної підтримки аграрної сфери, а тим більше єдиних критеріїв її визначення, вказують на необхідність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

В економічній літературі з питань ефективності набула поширення думка, що суть ефективності полягає в досягненні максимального ефекту за мінімальних витрат ресурсів.² Таким чином, ключовими словами в цих дефініціях є максимум результату за мінімуму витрат. Проте, як зазначає В. Андрійчук, досягти такого максимуму за мінімуму витрат через дію закону спадної дохідності практично неможливо. Тому в умовах, коли ресурси обмежені, правомірно вважати, що досягти максимуму ефекту можна за фіксованих, тобто насамперед визначених обсягів ресурсів.³

¹ Про сільськогосподарську дорадчу діяльність [Електронний ресурс] : закон України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

² Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – С. 265

³ Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 11

Вкладення ресурсів у виробництво повинно приносити користь. Це означає, що дії держави в процесі регулювання по відношенню до аграрної сфери мають спричинити появу позитивного ефекту в її розвитку. Для початку потрібно уточнити, який саме ефект можна вважати критерієм ефективності. Зауважимо, що економічні результати діяльності завжди є проміжними і служать фінансовою базою для вирішення організаційно-правових та соціальних потреб сільськогосподарських товаровиробників.

Державна підтримка є ефективною, якщо вона на зовнішньому та внутрішньому рівні відповідає інтересам національних виробників сільськогосподарської продукції. З цього приводу ефективність державної підтримки слід розглядати на: загальнодержавному рівні, де відобразатиметься ефект підтримки для всього суспільства та аграрної сфери в цілому; регіональному рівні, де ефективність державної підтримки оцінюватиметься по відношенню до конкретного регіону або сільськогосподарської зони і т.д.; галузевому рівні, де державна підтримка оцінюється по відношенню до підгалузей аграрної сфери (переробне виробництво, тваринництво, рослинництво)¹; корпоративному рівні, що оцінює результативність підтримки для окремих виробників або їх об'єднань і населення.²

У світовій практиці використовується ціла низка показників кількісної оцінки якості державної підтримки аграрного сектора.³ Оцінка проводиться у кількісному виміру її рівня або міри, а саме порівнянням з нормативом, що розроблений на основі аналізу минулих або прогнозованих результатів. На нашу думку, помилковим є порівняння фактичних результатів з середньостатистичними даними, особливо якщо це стосується категорії ефективність. Адже ефективність – це найкращий результат, дієвість, і правильно буде проводити порівняльну оцінку з ще більш дієвими показниками.

Вирішити проблему оцінки результатів втручання держави допомагають показники, які досить довго використовуються науковцями та практиками у всьому світі, а саме показник «еквівалент субсидування виробників» (ЕСВ), за допомогою якого визначають величину трансфертів, що направляються сільгоспвиробникам від споживачів їх продукції і платників податків в результаті реалізації заходів у рамках аграрної політики. Цей показник виражається у відсотках і дорівнює частці сумарної величини цих трансфертів у валовому доході виробників. ЕСВ застосовується переважно в США. Інший показник – «агрегована міра підтримки» (aggregate measure of support – AMS),

1 Милосердов В. В. Аграрная политика России – XX век / В. В. Милосердов, К. В. Милосердов ; ФГУП, ВО Минсельхоз России. – М., 2002. – 543 с.

2 Аграрная политика : учеб. пособие / А. П. Зинченко, В. И. Назаренко, В. В. Шайкин [и др.] : под ред. А. П. Зинченко. – М. : Колосс, 2004. – 305 с.

3 Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія / М. А. Латинін. – Х. : ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. – 320 с.

який є лише дещо модифікованим варіантом ЕСВ, визнаний як основний в розрахунках Світової організації торгівлі.¹²

Іншими показниками оцінки рівня державної підтримки є показники, які засновані на порівнянні сформованих внутрішніх (фактичних) цін на сільськогосподарську продукцію з світовими цінами на аналогічних ринках або цінами, що найбільш точно відображають альтернативні витрати (для продукції тваринництва, яка не йде на світові ринки): «коефіцієнт номінального захисту» (nominal protection coefficient – NPC) – співвідношення внутрішньої і світової цін на той або інший продукт; «ступінь номінального захисту» (nominal protection rate – NPR) – різниця внутрішньої і світової цін на той або інший продукт.

Потрібно зазначити, що ці показники враховують співвідношення цін на сільськогосподарський продукт, але не на засоби виробництва, які використовуються для його випуску. Вищезгадані показники не враховують нецінових форм регуляторної політики держави, а саме бюджетну підтримку. Найчастіше використовуваними показниками є «сукупна підтримка сільського господарства» (total support estimate – TSE) та «еквівалент субсидій виробникові» (producer subsidy equivalent – PSE). Останній показник досить близький до AMS, але більш комплексний, який включає оцінку широкого кола заходів державної підтримки аграрного сектора: як явні субсидії, так і непрямі податки.

Для оцінки результативності державної підтримки та визначення її ефективності потрібно підходити зі сторони системного аналізу. Протягом довгих років, науковці підходили до комплексної оцінки з використанням індексного аналізу показників виробництва аграрної сфери. З цього приводу В. Микитюк зауважив, що комплексна оцінка з використанням інтегрального індексу звужується за критерієм масштабу діяльності, оскільки в такому випадку не враховуються стратегічні трансформації виробничо-фінансової діяльності у поєднання з показниками ефективності виробництва.³ Ми підтримуємо думку, що побудова конструктивної та дієвої державної підтримки аграрної сфери потребує розробки універсального підходу, який би спирався на масштаб виробництва, ефективність діяльності складових елементів аграрної сфери (підгалузі, категорії виробників (скотарства, свинарства, птахівництва та інших напрямів) та ефективність використання бюджетних коштів. При цьому оцінка функціонування механізму державного регулювання повинна базуватися на експертно-статистичних розрахунках.

При розробці збалансованої системи показників оцінки результативності державної підтримки аграрної сфери використано напрацювання Т. Уманець, С.

1 Овчинников О. Г. Государственное регулирование аграрного сектора США / О. Г. Овчинников. – М. : ДеЛи, 1999. – С.637.

2 Серова Е. В. Оценка уровня государственной поддержки сельского хозяйства: применимость стандартных методов переходной экономике / Е. В. Серова, О. Мелюхина // Вопр. экономики. – 1996. – № 7. – С. 101–111.

³ Микитюк В. М. Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій : монографія / В. М. Микитюк. – Житомир : ЖНАЕУ, 2012. – С. 196

Степаненко¹ стосовно того, що алгоритм оцінки складається з таких етапів як: а) формування мети оцінки, спираючись на стратегічні цілі; б) розробка критеріїв оцінки, які будуть характеризувати різні прояви державного регулювання та рівень і якість цього механізму відповідно потреб та інтересів регіону; в) добір показників та їх кількості, на базі яких буде здійснюватись оцінка впливу процесів державного регулювання на економічний розвиток та ефективність функціонування галузі тваринництва.

М. Латинін ефективність державної підтримки розвитку аграрного сектора вважає доцільним визначати за допомогою показників економічного ефекту (в абсолютному та відносному значеннях), а саме: приріст обсягів виробництва валової продукції у чинних та порівнянних цінах; приріст доданої вартості; приріст прибутку.² О. Могильний пропонує подібну систему критеріїв ефективності державної підтримки конкурентного розвитку аграрного виробництва, що визначається: по-перше, мірою досягнення визначених пріоритетів, що відповідають економічним і соціальним потребам суспільства та можливостям економіки, по-друге, витратами ресурсів, спрямованими на реалізацію пріоритетних напрямів, порівняно з досягнутими результатами, по-третє, оптимальністю функціонування самих органів державного регулювання галузі, які забезпечують реалізацію пріоритетних цілей, з точки зору максимального використання ними порівнянних переваг і стимулів ринкового механізму для реалізації стратегії конкурентного розвитку.³

З цього приводу, керуючись нормативно-правовими актами загальнодержавного рівня, систематизовано показники оцінки регуляторних дій держави щодо аграрної сфери (табл. 4.9).

Слід зауважити, що набір показників та їх кількість може змінюватися, залежно від визначеної мети, рівня оцінки та глибини аналізу, але при цьому відповідати принципам методологічним положенням: а) принцип найповнішого обліку витрат та результатів, що забезпечить розрахунок найточнішого ефекту того чи іншого заходу; б) принцип порівняння з правильним базовим варіантом; в) принцип приведення витрат і результатів до єдиної бази зіставлення або ж до одного моменту часу.⁴

1 Степаненко С. Методологія оцінки та моніторинг ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів / С. Степаненко // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – № 3. – С. 149

2 Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія / М. А. Латинін. – Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – С. 269

3 Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – С.365

4 Майстро С. В. Теоретико-методологічні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного ринку в умовах глобалізації / С. В. Майстро // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 3. – С. 223.

Таблиця 4.9

**Показники результативності державної підтримки аграрного сектора
в нормативно-правових актах**

Джерело	Показник
Ст. 4 п. 6 ЗУ «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» ¹	<ul style="list-style-type: none"> - Рівень зайнятості сільських працездатних жителів; - Рівень споживання продуктів харчування; - Рівень заробітної плати працівників сільського господарства.
Дод. 2 Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року ²	<ul style="list-style-type: none"> - Рівень розвитку підприємництва (розмір фінансової підтримки фермерським господарствам); - Темпи виробництва валової продукції; - Частка держави у придбанні технічних засобів; - Кількість акредитованих лабораторій ветеринарної медицини.
Ст. 13 ЗУ Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України ³	<ul style="list-style-type: none"> - Обсяги та ефективність виробництва, - Розвиток конкуренції, конкурентоспроможність продукції, - Забезпеченість сировиною та матеріалами, - Фінансове становище підприємств галузі, - Розвиток міжгалузевих зв'язків, - Ефективність системи збуту продукції, - Обсяги інвестицій.
Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року ⁴	<ul style="list-style-type: none"> - Темпи виробництва валової продукції; - Обсяг експорту продукції; - Рівень заробітної плати працівників сільського господарства; - Рівень конкурентоспроможності галузі (витрати енергетичних ресурсів на 1 т виробленої продукції, питомої ваги сільсько-господарської продукції, що реалізується за довгостроковими контрактами, у загальному обсязі її реалізації); - Рівень продовольчої безпеки (відношення загального виробництва до попиту внутрішнього ринку)

Джерело: власні дослідження.

Потрібно підкреслити, що оцінка результативності державної підтримки спирається на систему показників, які характеризують не тільки результативність виробництва (дій, втручання), а і його масштаби. У запропонованій методиці оцінки державної підтримки основними показниками є: а) показники затрат, що відображають обсяг та структуру ресурсів, які використовуються у процесі державного регулювання (обсяг дотацій, бюджетна

1 Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року [Електронний ресурс] : закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 19.09.2007 № 1158. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>

3 Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс] : закон України від 23 березня 2000 р. № 1602. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.

4 Про стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс] : розпорядження КМУ від 17.10.2013 р. № 806-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#n7>

підтримка фінансування науково-технічних робіт); б) показники виробництва, що визначають обсяг виробленої продукції чи наданих послуг у ході реалізації державної політики (валова продукція, обсяг експортних операцій), або ж кількість створених об'єктів (кількість ветеринарних лабораторій, підприємств по виробництву органічної продукції); в) показники якості, що характеризують досягнуті результати та відображають корисність проведених дій через послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій (рівень конкурентоспроможності, рівень самозабезпеченості, рівень обізнаності виробників, розмір середньомісячної заробітної плати, частка органічної продукції)¹.

Варто зазначити, що розробка системи оцінюючих показників, які характеризують стан об'єкта підтримки, не повинна бути кінцевою метою дослідження. Для статистичного оцінювання державної підтримки нами запропоновано визначати комплексний показник оцінки результативності державної підтримки аграрної сфери, який акумулює значення коефіцієнтів узагальнення по окремих компонентах. Етапи формування комплексного показника результативності державної підтримки представлено на рис. 4.12.

Рис. 4.12. Етапи формування комплексного показника результативності державної підтримки аграрної сфери

Джерело: власні дослідження.

Система показників оцінки результативності підтримки аграрної сфери повинна охарактеризувати масштаб та якість конкретних методів задіяних в процесі регуляторних дій, а саме: адміністративно-правових, організаційно-інформаційних, фінансово-економічних, соціально-екологічних. Тому на першому етапі сформовано систему показників оцінки результативності державної підтримки, яка спирається на вище проаналізовану Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Крім того

¹ Natalya Feshchenko. The priority direction of rural areas development in Ukraine. The Papers of the Third International Scientific Conference "Rural Development", 8-10 November, 2007, Lithuanian University of Agriculture. -Volume 3, Book 2.- P. 142-146.

включено показники, що характеризують підвищення стандартів виробництва, розвиток інформаційної обізнаності та екологічної безпеки (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Система показників оцінки результативності методів державної підтримки аграрної сфери

Напрями реалізації	Показники результативності	Одиниці виміру
Адміністративно-правовий метод		
Підвищення стандартів виробництва	Забезпеченість господарств основними засобами виробництва	од.
Адаптація та гармонізація аграрного законодавства до вимог ЄС та потреб аграріїв	Збільшення обсягів виробництва та якості сільськогосподарської продукції	тис т/ грн
Організаційно-інформаційний метод		
Підвищення поінформованості	Обізнаність виробників у державній підтримці (потреба у консультаціях)	%
Фінансово-економічний метод		
Підвищення конкурентоспроможності	Витрати енергетичних ресурсів на 1 т виробленої продукції,	кВт
Збільшення темпів виробництва	Обсяги виробництва валової продукції	тис т/ грн
	Обсяг експорту с.-г. продукції	тис т/ грн
Соціально-екологічний метод		
Зростання добробуту	Середньомісячна заробітна плата працівників	грн
Забезпечення суспільних потреб	Виробництво с.-г. продукції на 1 особу	т/особу
Екологізація виробництва	Частка органічної продукції у загальному обсязі валової продукції тваринництва	%

Джерело: власні дослідження.

Показники оцінки результативності неоднорідні та мають різні одиниці виміру, а оцінка полягає у наданні рівню державної підтримки числового значення. Тому на другому етапі для зведення їх до одномірного вигляду розраховуються індекси змін по кожному показнику окремого компоненту (методу) (4.1):

$$I_i = \frac{\Pi_{i\phi}}{\Pi_{i\delta}} \quad 4.1$$

де I_i – індекс змін i -го показника, $\Pi_{i\phi}$ і $\Pi_{i\delta}$ – значення i -го показника у базовому (δ) та фактичному (ϕ) періоді.

У разі необхідності по кожному компоненту розраховуємо коефіцієнти узагальнення що розраховуються як середньо геометричне значення (4.2).

$$K_q = \sqrt[m]{I_1 \cdot I_2 \cdot \dots \cdot I_m}, \quad 4.2$$

де K_q – узагальнений коефіцієнт окремого компонента (метода), I_1, I_2, I_m – індекс змін по кожному показнику, m – кількість індексів.

Цей коефіцієнт за допомогою індексного методу надає можливість оцінити державну підтримку аграрної сфери в динаміці у порівнянні з базовим періодом (базовими показниками). В результаті чого отримуємо 4 узагальнених коефіцієнта, які використовуються для розрахунку комплексного показника результативності.

На третьому етапі розрахунок комплексного показника здійснюємо за формулою (4.3).

$$I_{DP} = \sqrt[n]{K_{АП} \cdot K_{ОІ} \cdot K_{ФЕ} \cdot K_{СЕ}}, \quad 4.3$$

де I_{DP} – комплексний показник оцінки державної підтримки аграрної сфери; $K_{АП}$, $K_{ОІ}$, $K_{ФЕ}$, $K_{СЕ}$ – узагальнені коефіцієнти окремих компонентів (методів державного регулювання) – адміністративно правових, організаційного-інформаційних, фінансово-економічних, соціально-екологічних; n – кількість методів за якими оцінюється загальний рівень державної підтримки.

Результати розрахунку комплексного показника рівня державної підтримки аграрного виробництва представлено в таблиці 4.11.

Таблиця 4.11

Вихідні дані для розрахунку комплексного показника результативності державної підтримки аграрної сфери

Показники	Роки		Індекс
	2012	2013	%
Акредитовані лабораторії ветеринарної медицини, од.	33	30	0,909
<i>Коефіцієнт адміністративно-правової результативності</i>	X		0,909
Обізнаність виробників у державній підтримці (не потребують консультацій), %	54,4	28	0,515
<i>Коефіцієнт організаційно-інформаційної результативності</i>	X		0,515
Витрати енергетичних потужностей на 1 підприємство, кВт	1595	1767	1,108
Обсяг виробництва валової продукції, млн грн	223255	252859	1,133
Експорт с.-г. продукції, млн дол США	17906	17039	0,952
<i>Коефіцієнт фінансово-економічної результативності</i>	X		1,061
Рівень середньомісячної заробітна плати с.-г. працівників відносно середньої заробітної плати по Україні, %	67	69,5	1,037
Частка органічної продукції у загальному обсязі валової продукції с.-г., %	0,04	0,05	1,462
<i>Коефіцієнт соціально-екологічної результативності</i>	X		1,231
Комплексний показник державної підтримки			0,884

Джерело: побудовано за даними^{1 2 3}.

¹ Перелік випробувальних лабораторій, акредитованих на відповідність вимогам ДСТУ ISO/IEC 17025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naau.org.ua/reyestr-akreditovanih-ovv>.

² Сільське господарство України: [стат. зб.] / за ред. Н. С. Власенко; Держ. служба статистики України. – К., 2014. – С. 32, 44, 69.

³ Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.

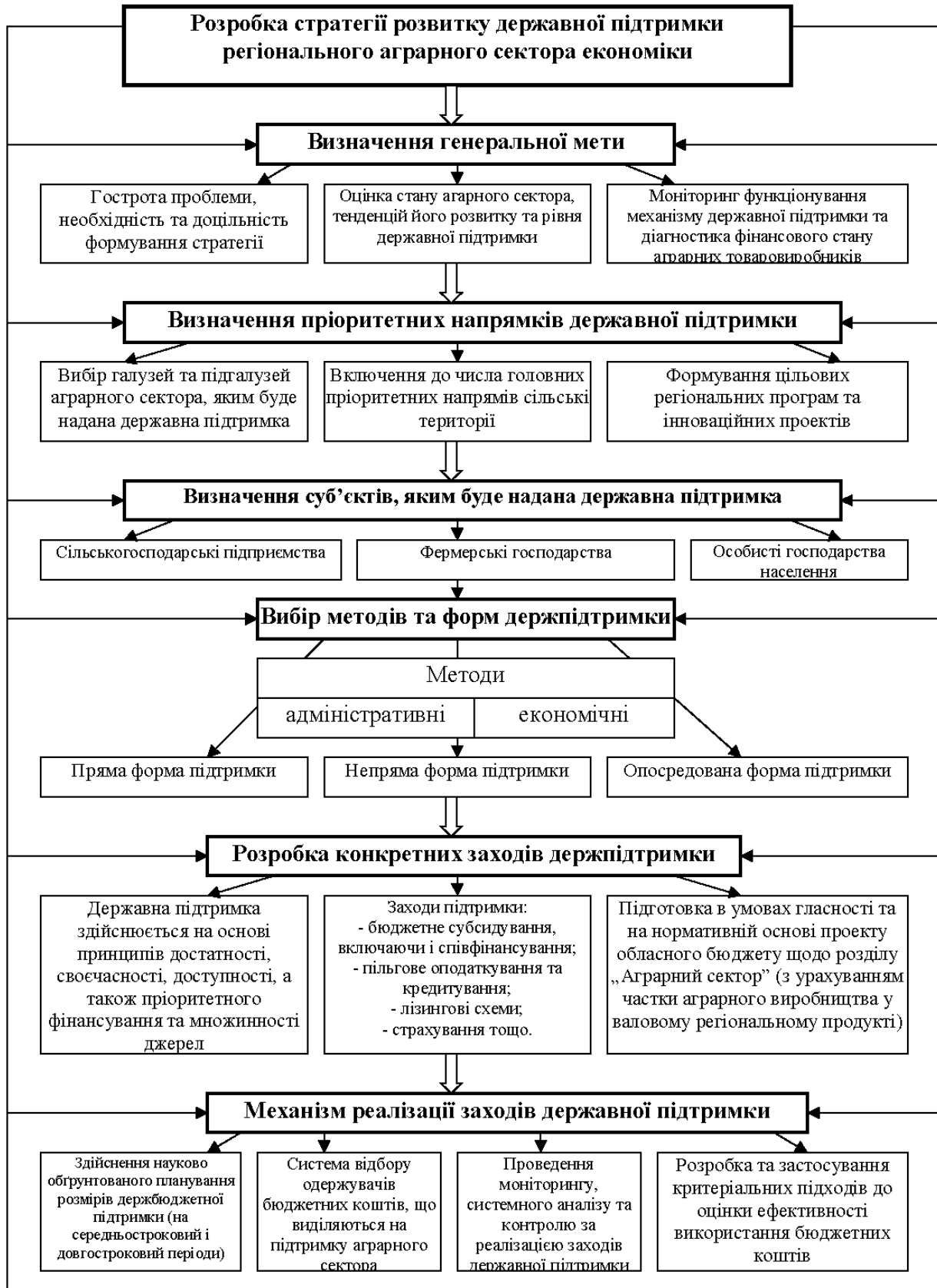

Рис. 4.11. Формування стратегії державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні

Джерело: власні дослідження.

Даний показник можна використовувати для оцінки результативності підтримки як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному або ж галузевому рівнях. Методика побудови комплексного показника дозволяє оцінювати якісні зміни рівня результативності державної підтримки аграрного ринку в динаміці. Тобто, залежно від того, більше чи менше одиниці розрахований показник, можна зробити висновок, наскільки підвищилась ($I_{др} > 1$) чи знизилась ($I_{др} < 1$) результативність державної підтримки аграрного ринку в i -му періоді в порівнянні з базовим. Отже, результативність державної підтримки у 2013 р. знизилась в порівнянні з попереднім роком в переважній більшості за рахунок використання недієвих організаційно-інформаційних методів регуляторного впливу.

Переконані, що результативність державної підтримки аграрної сфери зростає, якщо механізм підтримки гармонійно поєднує в собі різні форми її забезпечення – пряму (субсидування), непрямую (пільгове оподаткування тощо) й опосередковану (прямо не пов'язану з аграрним виробництвом), надаючи механізму додаткової стійкості та ефективності. При певних умовах їх взаємодія може викликати і синергетичний (кооперативний) ефект. Саме комплексний підхід має бути покладений в основу розробки стратегії державної підтримки аграріїв регіонального аграрного сектору (рис. 4.11).

Стратегія формується з наступних взаємопов'язаних елементів: визначення генеральної мети, обґрунтування пріоритетних напрямів державної підтримки, виділення суб'єктів аграрного сектору – отримувачів державної підтримки; вибір методів та форм державної підтримки, розробка конкретних заходів державного регулювання, формування механізму реалізації зазначених заходів.

Водночас, успішне функціонування підприємств аграрного сектору економіки можливе лише при умові переходу на модель інноваційного розвитку. Першочерговими серед основних напрямів досягнення зазначених стратегічних цілей, на нашу думку, мають стати, насамперед: 1) розробка ефективного організаційно-економічного механізму розвитку інноваційного підприємництва в аграрній сфері; 2) формування сприятливої інноваційної інфраструктури; 3) розвиток аграрних кластерів. Важливим є підтримка інтегрованого розвитку АПК, що дасть змогу реалізувати економічні та екологічні цілі завдяки свідомому використанню сучасних виробничих технік, систематичному вдосконаленню управління та впровадженню різноманітних форм науково-технічного прогресу.

Таким чином, стратегія державної підтримки розвитку аграрного сектору України найближчими роками буде полягати в стимулюванні виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції і підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств.

4.4. Бюджетна підтримка сільського господарства

Підняття аграрної сфери на новий щабель розвитку можливий за умови реалізації якісного бюджетного фінансування, яке є складовою системи державної підтримки. Державна підтримка аграрного сектору покликана збалансувати інтереси виробників, споживачів та держави, а бюджетна підтримка – забезпечити достатній рівень рентабельності для розширеного виробництва, стимулювати виробництво продукції тваринництва з метою вирішення продовольчої безпеки, створити підґрунтя для стабільної економічної ситуації в галузі.

Через специфіку аграрного виробництва бюджетна підтримка сільського господарства є найбільш жаданим методом для сільськогосподарських товаровиробників та найбільш затратним для держави. Вона існувала за умов адміністративно-планової економіки, наявна практично в усіх зарубіжних державах з розвинутою ринковою економікою. Її форми, методи та напрями розвиваються паралельно зі зміною комплексу економічних відносин в аграрній сфері відповідно до трансформації аграрної політики.¹

Аналіз виконання видаткової частини Державного бюджету України на фінансування аграрного сектору проведемо за статистичними даними Звітів «Про виконання показників розподілу видатків Державного бюджету України» за 2009–2013рр., оприлюднених на офіційному сайті Державної казначейської служби України. Аналіз результатів оцінювання рівня виконання фінансування бюджетних видатків на аграрний сектор за динамікою та структурою відображено у табл. 4.12.

У 2010 р. співвідношення між фінансуванням із загального та спеціального фондів було відповідно – 48,4 % до 51,6 %, у 2011 р. – 64,5 % до 35,5 %, у 2012 р. – 62,9 % до 37,1 %, у 2013 р. – 58 % до 42 %, тобто зросла роль і підвищився рівень надходжень до спеціального фонду. У 2013 р., порівняно з 2011 роком, фінансування Міністерства аграрної політики України було зменшене на 10,2 % через скорочення на 16,5 % фінансування апарату Міністерства та на 18,6 % Державної інспекції сільського господарства України. Іншим негативним фактором фінансування аграрного сектору економіки є низький рівень виконання видатків бюджету. Так, у 2011 р. сукупні видатки загального і спеціального фондів бюджету Міністерства аграрної політики України було профінансовано лише на 76,5 %, у 2012 р. – на 94,7 %, у 2013 р. – на 82,5 %. Загальний приріст сукупних видатків на фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства України протягом 2010–2013 рр. становив 12,2 %.

¹ Радченко О. Д. Напрями державної фінансової підтримки сільського господарства України / О. Д. Радченко // 36. наук. пр. Таврійського держ. агротехнолог. ун-ту. Сер. Економічні науки. – 2013. – № 1 (21), т. 3. – С. 207.

Таблиця 4.12

**Зведені показники рівня виконання видатків на фінансування
Міністерства аграрної політики та продовольства України**

Відомча класифікація видатків	Одиниця виміру	2010		2011		2012		2013	
		ЗФ*	СФ**	ЗФ	СФ	ЗФ	СФ	ЗФ	СФ
Міністерство всього	млн грн	3550	3789	5166	2846	5036	2969	4175	3018
	%	98,0	90,2	97,8	54,9	107,2	79,1	80,1	86,1
Апарат Міністерства	млн грн	2031	2946	2980	1349	2596	1698	1669	1944
	%	96,7	90,6	96,6	35,1	132,7	60,1	72,3	81,3
Ветеринарна та фітосанітарна служба України	млн грн	898	622	973	902	1213	936	1263	949
	%	99,8	93,9	99,9	112,7	95,9	143,7	97,0	102,2
Агентство земельних ресурсів України	млн грн	-	-	377	236	734	246	769	81
	%	-	-	98,3	180,5	76,0	105,8	69,6	76,6
Агентство рибного господарства	млн грн	168	45	189	29	233	28	202	28
	%	100	75	100	86	112	1669	95	70
Інспекція с.-г. України	млн грн	-	-	220	134	261	62	273	16
	%	-	-	99,3	81,2	86,7	136,7	96,0	36,5

Примітки: * ЗФ – загальний фонд Державного бюджету України;

** СФ – спеціальний фонд Державного бюджету України.

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.¹

У структурі видатків Міністерства аграрної політики України більша частина фінансування припадає на апарат Міністерства – 50,2 % у 2013 р. у тому числі 40 % загальний фонд, 64,4 % спеціальний фонд. Питома вага сукупних видатків на фінансування Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України у 2013 р. – 30,8 % (30,2 % загальний фонд, 31,4 % спеціальний фонд). Частка сукупних видатків на фінансування Державного агентства земельних ресурсів України у 2013 році – 11,8 % (18,4 % загальний фонд, 2,7 % спеціальний фонд). Питома вага сукупних видатків на фінансування Державного агентства рибного господарства України у 2013 р. – 3,2 % (4,8 % загальний фонд, 0,9 % спеціальний фонд). Частка сукупних видатків на фінансування Державної інспекції сільського господарства України у 2013 р. – 4,0 % (6,5 % загальний фонд, 0,5 % спеціальний фонд).

Отже, можна зробити висновок, що переважна більшість бюджетних коштів спрямовується на функціонування державних органів влади – апарату Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, Державного агентства земельних ресурсів України, Державного агентства рибного господарства України, Державної інспекції сільського господарства України, які в межах своїх повноважень здійснюють розподіл та перерозподіл цих коштів згідно з програмами розвитку та планами.

¹ Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=212666>

Внаслідок започаткованої бюджетної підтримки попередніх років, державою продовжується розвиток стратегічної галузі сільського господарства – тваринництво. Державна фінансова підтримка сільськогосподарського виробництва нині спрямовується переважно на стимулювання виробництва продукції тваринництва. Підтвердженням цього є проведений нами порівняльний аналіз обсягів та структури бюджетної підтримки галузі (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

**Динаміка та структура бюджетної підтримки
сільськогосподарських підприємств України**

Показники	Роки					Зміна, 2013 р. до 2009 р.
	2009	2010	2011	2012	2013	
<i>Асигнування, млн грн</i>						+ / -
Бюджетні дотації	667	1316	729	742	382	-285
в т.ч. рослинництво	177	466	231	184	57	-120
тваринництво	197	270	101	437	242	45
інші види	293	581	398	121	84	-209
За рахунок ПДВ	2109	3292	3599	6232	7096	4987
в т.ч. рослинництво	1125	1790	2781	4321	4519	3394
тваринництво	984	1502	818	1911	2577	1593
<i>Структура, %</i>						
Бюджетні дотації	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0
в т.ч. рослинництво	26,5	35,4	31,6	24,8	14,8	-11,7
тваринництво	29,5	20,5	13,9	58,9	63,3	33,8
інші види	44	44,1	54,5	16,3	21,9	-22,1
За рахунок ПДВ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0
в т.ч. рослинництво	53,3	54,4	77,3	69,3	63,7	10,4
тваринництво	46,7	45,6	22,7	30,7	36,3	-10,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики¹

У структурі прямих бюджетних дотацій 2012–2013 рр. виплати на тваринництво становлять в межах 58,9–63,3 %, а у 2014 р. 64,3 %, тоді як за попередні роки досліджуваного періоду вони не перевищували 30 %, а у 2011 р. склали 13,9 %. Протягом останніх 5 років варто відзначити зменшення прямої фінансової підтримки сільського господарства більш ніж втричі з 667 млн грн. у 2009 р. до 382 млн грн. у 2013 р. Така ж тенденція спостерігається і в 2014 р.

Одночасно спостерігаємо кардинально іншу ситуацію щодо непрямой підтримки галузей через спеціальний режим оподаткування ПДВ (рис. 4.12).

У структурі бюджетної підтримки 2013 р. підтримка через спеціальний режим оподаткування ПДВ становила 94,9 %, тоді як цей показник у 2009 р. складав 76,0 %. А за результатами 2014 р. непряма підтримка виросла до 97,9 % загальних бюджетних дотацій сільського господарства.

¹ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/

Рис. 4.12. Обсяги прямої та непрямой державної підтримки сільськогосподарських підприємств України

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики.¹

Рівень бюджетної підтримки є низьким. За результатами 2013 р. видно, що всього лише 0,3 % від валової доданої вартості (далі ВДВ) сільського господарства складають прямі дотації, тоді як цей показник у 2009 р. становив 1,0 % (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Рівень бюджетної підтримки сільського господарства в Україні

Показник	Роки					2013 р. до 2009 р.	
	2009	2010	2011	2012	2013	+/-	%
Пряма бюджетна підтримка, млн грн	667	1316	729	742	382	-285	57,3
Питома вага прямої бюджетної підтримки у ВДВ, %	1,0	1,6	0,7	0,7	0,3	-0,7	28,5
Пряма бюджетна підтримка на 1 га с.-г. угідь, грн	16,0	31,6	17,5	17,9	9,2	-6,8	57,4
Непряма бюджетна підтримка, млн грн	2109	3292	3599	6232	7096	4987	336,5
Питома вага непрямой бюджетної підтримки у ВДВ, %	3,2	4,0	3,3	5,5	5,4	2,2	167,2
Непряма бюджетна підтримка на 1 га с.-г. угідь, грн	50,7	79,1	86,5	150,2	171,0	120,3	337,3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики.^{2 3 4}

Водночас, в США питома вага прямих дотацій сільського господарства у ВДВ галузі складають – 12 %, а в ЄС – 21 %¹, а розмір прямої державної підтримки

¹ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07

² Там само.

³ Сільське господарство України: [стат. зб.] / служба статистики України. – К., 2012. – С. 37, 77.

⁴ Там само С. 35, 79.

фермерських господарств становить – майже 10 тис. дол. на господарство, що в перерахунку складає близько 1 тис. дол. на 1 га.² Якщо у більшості країн ЄС дотації складають 300-460 євро на 1 га³, то в українських реаліях цей показник у 2014 р. склав – 5,0 грн/га.

Розподіл прямої державної підтримки у вигляді дотацій по напрямках виробництва пропонуємо розглянути на прикладі сільськогосподарських підприємств в таблиці 4.15.

Таблиця 4.15

**Обсяги та структура прямої підтримки
сільськогосподарських підприємств України**

Напрямок	Роки					2013 р. до 2009 р., +/-
	2009	2010	2011	2012	2013	
<i>Обсяг підтримки, млн грн</i>						
Рослинництво	176,8	429,2	212,7	157,1	49,5	-127,3
В т.ч. озимі зернові	16,7	15,4	14,6	21,8	4,9	-11,8
ярі зернові та зернобобові	6,0	10,7	2,5	1,9	1,3	-4,7
ріпак	2,6	0,2	0,4	0,2	-	-2,6
інша продукція	151,5	402,9	195,2	133,2	43,3	-108,2
Тваринництво	196,6	264,9	91,5	427,1	222,6	26,0
У т.ч. скотарство	126,9	108,0	35,7	299,6	145,2	18,3
свинарство	24,4	47,7	4,4	114,5	21,6	-2,8
птахівництво	23,0	13,3	4,3	0,1	0,1	-22,9
інша продукція	22,3	95,9	47,1	13,0	55,7	33,4
Інші напрями підтримки	293,2	558,2	379,7	101,5	71,7	-221,5
Всього дотацій	666,6	1252,3	683,9	685,7	343,8	-322,8
<i>Структура, %</i>						
Рослинництво	26,5	34,3	31,1	22,9	14,4	-12,1
У т.ч. озимі зернові	9,4	3,6	6,9	13,9	9,9	0,5
ярі зернові та зернобобові	3,4	2,5	1,2	1,2	2,6	-0,8
ріпак	1,5	0,0	0,2	0,1	-	-1,5
інша продукція	85,7	93,9	91,8	84,8	87,5	1,8
Тваринництво	29,5	21,2	13,4	62,3	64,7	35,2
У т.ч. скотарство	64,5	40,8	39,0	70,1	65,2	0,7
свинарство	12,4	18,0	4,9	26,8	9,7	-2,7
птахівництво	11,7	5,0	4,7	0,0	0,0	-11,7
інша продукція	11,3	36,2	51,5	3,0	25,0	13,7
Інші напрями підтримки	44,0	44,6	55,5	14,8	20,9	-23,1
Всього дотацій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики⁴.

Бюджетне фінансування галузі рослинництва характеризується виплатами на гектар з метою підтримки товаровиробників при здійсненні діяльності, що

¹ На підтримку агросектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a7d.com.ua/agromoney/16278-na-...>

² Кропивко М. Фермерські реалії [Електронний ресурс] / М. Кропивко. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/1048-fermerski-realii.html>.

³ Кобилкіна С. В. Створення умов підвищення конкурентоздатності сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2381>

⁴ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat/org/uk/druk/publicat/>.

вимагає значного обсягу інвестицій та має тривалий період окупності капіталу (закладка садів, виноградників, хмільників, вирощування нерентабельних, але соціально важливих культур тощо). За проведеними розрахунками видно, що на нинішньому етапі дотування виробництва продукції рослинництва здійснюється фактично в трьох напрямках: озимі, ярі зернові та інша продукція.

За результатами 2013 р. дотації на зернову продукцію є в межах 12,5 %, а 87,5 % прямих бюджетних виплат припадає на іншу продукцію рослинництва. За весь період дослідження виробники галузі рослинництва отримали 1025,3 млн грн. прямих бюджетних дотацій, а виробники продукції тваринництва – 1202,8 млн грн. При цьому доля дотацій на підтримку виробництва продукції рослинництва має тенденцію до зменшення за рахунок збільшення дотацій у розвиток тваринництва. Для галузі тваринництва найбільш дотованим є скотарство – 65,2 %, зокрема його молочний напрямок. Структура прямої бюджетної підтримки галузі тваринництва з 2009 р. зазнала значних змін: у 2010-2011 рр. найбільш дотованим було бджільництво, а з 2012 р. – пріоритетним напрямком визнано скотарство. З огляду на позитивний розвиток птахівництва з 2011 р. пряме дотування цього напрямку суттєво зменшено, якщо суми бюджетних дотацій 2008 р. у птахівництво склали 535,9 млн грн, то у 2012-2013 рр. менше 100,0 тис. грн.

Потрібно зауважити, що основним напрямом бюджетної фінансової підтримки аграрної сфери є непрямі дотації. Окремими положеннями Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. регулюється надання підтримки сільськогосподарським товаровиробникам через спеціальні режими оподаткування податком на додану вартість. З прийняттям нового Податкового кодексу державою запропоновано новий механізм дотування сільськогосподарського виробництва. Згідно якого, сума ПДВ, що сплачують переробні підприємства за реалізацію ними молочної, м'ясної продукції та іншої продукції переробки тварин і птиці, перечислюється до спеціального фонду державного бюджету. Порядок нарахування, виплати і використання зазначених коштів визначається Постановою Кабінету Міністрів України від 02 березня 2011 року № 246.¹

На відміну від попереднього Порядку № 246, яким передбачалося спрямування бюджетних коштів на державну підтримку галузі тваринництва шляхом здійснення виплати дотації за реалізоване переробним підприємством молоко, його нова редакція передбачає здійснення:

а) виплати спеціальної бюджетної дотації фізичним особам за утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби, а саме 250 грн за голову – за молодняк віком від 3 до 6 місяців; 500 грн за голову – за молодняк віком від 6 до 9 місяців; 750 грн за голову – за молодняк віком від 9 до 12 місяців; 1000 грн за голову – за молодняк віком від 12 до 15 місяців. Надалі бюджетна дотація виплачуватиметься фізичним особам за збереження молодняка до досягнення

¹ Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 246. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

ним одинадцятимісячного віку у розмірі 250 грн. за кожні наступні три місяці його утримання;

б) виплати на часткове відшкодування:

- вартості закуплених племінних телиць, нетелей та корів молочного, м'ясного і комбінованого напряму продуктивності, а саме у розмірі 50% їх вартості, але не більш як 7000 грн;

- відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких та птахівничих ферм і комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, закупівлю тварин і птиці. Компенсація надається позичальникам за кредитами, залученими у національній валюті у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків за користування кредитами, та в іноземній валюті у розмірі 7 відсотків річних, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами;

- вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств з виробництва комбікормів, а також придбаного обладнання та механізмів вітчизняного виробництва для тваринництва і птахівництва. Бюджетні кошти становлять до 50 відсотків вартості будівництва ферм (без урахування податку на додану вартість) у яких згідно з проектом повинно утримуватися не менш як 500 голів великої рогатої худоби, або не менш як 1200 свиноматок, або не менш як 1 млн. голів птиці, та до 30 відсотків вартості (без урахування податку на додану вартість) будівництва та реконструкції підприємств з виробництва комбікормів. Слід зазначити, що дана постанова передбачається розподіл бюджетних коштів через конкурсні комісії, що в реальності відсікає доступ до даної програми для переважної більшості сільгоспвиробників, особливо з огляду на попит на даний продукт, що істотно перевищує обсяги бюджетного фінансування;

- витрат на закупівлю установки індивідуального доїння, а саме 30 % вартості обладнання та механізмів, але не більше 5000 грн;

в) виплати дотацій за продану на забій худобу. Дотація надається за 1 кілограм прийнятої живої ваги в таких розмірах: 2,5 грн за молодняк ВРХ живою масою не менш як 330 кг, 1,5 грн за свиней (крім свиноматок і кнурів) живою масою від 100 до 120 кг, 1 грн за свиней (крім свиноматок і кнурів) живою масою від 120 до 150 кг,

г) виплати спеціальної бюджетної дотації за поголів'я корів м'ясного напряму продуктивності у розмірі: до 1900 грн за голову – племінним заводам, до 1000 грн за голову – племінним репродукторам, до 600 грн за голову – іншим сільськогосподарським підприємствам.

За рахунок спеціального механізму відшкодування ПДВ у 2009-2013 рр. непряма підтримка аграрної сфери становила 20803 млн грн. в т.ч. галузь рослинництва – 13165,9 млн грн., галузь тваринництва – 7637,2 млн грн (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

**Обсяги та структура непрямой підтримки
сільськогосподарських підприємств України**

Напря́м	Роки					2013 р. до 2009 р., +/-
	2009	2010	2011	2012	2013	
<i>Обсяг підтримки, млн грн</i>						
Рослинництво	1124,8	1637,1	2544,8	3884,3	3974,9	2850,1
Тваринництво	983,7	1490,0	811,0	1889,6	2462,9	1479,2
в т.ч. скотарство	498,5	828,1	167,3	826,7	1312,4	813,9
свинарство	105,8	117,0	128,9	175,1	288,4	182,6
птахівництво	325,5	491,4	442,2	816,2	777,0	451,5
інша продукція	53,9	53,4	72,5	71,6	85,1	31,2
Всього дотацій	2108,5	3127,1	3355,8	5773,9	6437,8	4329,3
<i>Структура, %</i>						
Рослинництво	53,3	52,4	75,8	67,3	61,7	8,4
Тваринництво	46,7	47,6	24,2	32,7	38,3	-8,4
в т.ч. скотарство	50,7	55,6	20,6	43,7	53,3	2,6
свинарство	10,8	7,9	15,9	9,3	11,7	1,0
птахівництво	33,1	33,0	54,5	43,2	31,5	-1,5
інша продукція	5,5	3,6	8,9	3,8	3,5	-2,0
Всього дотацій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики¹

Структура непрямой бюджетної підтримки у період 2009-2013 рр. зазнала кардинальних змін. У 2009 р. доля дотацій була майже рівною між галузями, а в 2013 р. дотування виробництва продукції рослинництва за рахунок спеціального режиму оподаткування становить 61,7 %, а тваринництва – 38,3 %. Потрібно відмітити, що обсяги даного виду бюджетної підтримки з кожним роком ростуть, так у 2014 р. непрямі дотації рослинництва збільшено в 5 разів у порівнянні з 2009 р. і склали 6106,9 млн грн, а тваринництва – у 2 рази і становили 2233,3 млн грн.

Це може означати те, що державна політика відносно дотування напрямів виробництва еластично реагує на зміни, що відбуваються в аграрному секторі. Проте, з іншого боку, це може породжувати невпевненість виробників продукції тваринництва щодо політики держави відносно них на перспективу. Тому питання створення ефективного механізму розподілу бюджетних коштів та визначення його оптимальної структури є завжди актуальним. Загалом видатки на розвиток агропромислового виробництва формуються, виходячи з фінансових можливостей бюджету, та мало кореспондують з реальними потребами розвитку аграрного сектору.²

¹ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/

² Радченко О. Д. Напрями державної фінансової підтримки сільського господарства України / О. Д. Радченко // 36. наук. пр. Таврійського держ. агротехнолог. ун-ту. Сер. Економічні науки. – 2013. – № 1 (21), т. 3. – С. 211.

Фінансування розвитку аграрного виробництва здійснюється відповідно до ЗУ «Про Державний Бюджет України на відповідний рік» та на основі принципів програмно-цільового методу. Складання та затвердження паспортів бюджетних програм дає змогу на етапі планування детально визначити кількісні та якісні показники, які необхідно досягти, забезпечити встановлення зв'язку між виділенням бюджетних коштів і результатами їх впровадження. Щорічно Постановами Кабінету Міністрів України затверджуються порядки використання коштів по кожній бюджетній програмі, які визначають головних розпорядників коштів, одержувачів асигнувань, спрямування і порядок розподілу бюджетних дотацій, перелік документів та порядок надання звітних матеріалів.

Застосування технології програмно-цільового бюджетування є ефективним, тому що в умовах дефіциту бюджетних коштів ресурси концентруються по пріоритетних проблемних напрямках аграрної економіки. Якщо вести мову про бюджетне фінансування цільових програм (з державного, обласного або міського бюджетів), то при виборі ефективного варіанта фінансування цільової програми слід спиратися на такі критерії: пріоритетність цілей програми; форма фінансування; обґрунтованість обсягу необхідних коштів; результативність (очікуваний економічний, екологічний, соціальний або інший вид ефекту); ефективність фінансування.¹

Методичне забезпечення процесу програмно-цільового бюджетування аграрної сфери повинно забезпечуватися на таких принципах: 1) відповідність програми оперативним та стратегічним цілям і завданням розвитку сільського господарства. Виконання даної відповідності сприятиме акумуляції обмежених бюджетних ресурсів на вирішення ключових проблем; 2) обсяги фінансування цільових програм повинні бути обґрунтованими і виваженими. Враховувати можливості по забезпеченню ресурсами в межах коштів регіональних і місцевих бюджетів та не перевищувати реальних можливостей державного бюджету; 3) цільові програми повинні мати терміновий характер, а результати програми кількісно виражені і бути закріпленими за конкретними виконавцями за суворо встановленими етапами; 4) гнучкість та прозорість, що дасть можливість швидко відслідковувати зміни та реагувати на них. Виконання даної відповідності є каталізатором залучення додаткового фінансування з боку бізнес-структур; 5) концентрація зусиль, адже, занадто велика кількість цільових програм сприяє розпорошуванню фінансових ресурсів і зниження ефективності програмних заходів.

Механізм формування та оцінки бюджетно-цільових програм представлено на рис. 4.13.

¹Амоша О.І., Про фінансове забезпечення реалізації програм сталого соціально-економічного розвитку О. І. Амоша, К. В. Міхальова // Ефективна економіка. – 2014. – №1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2703>.

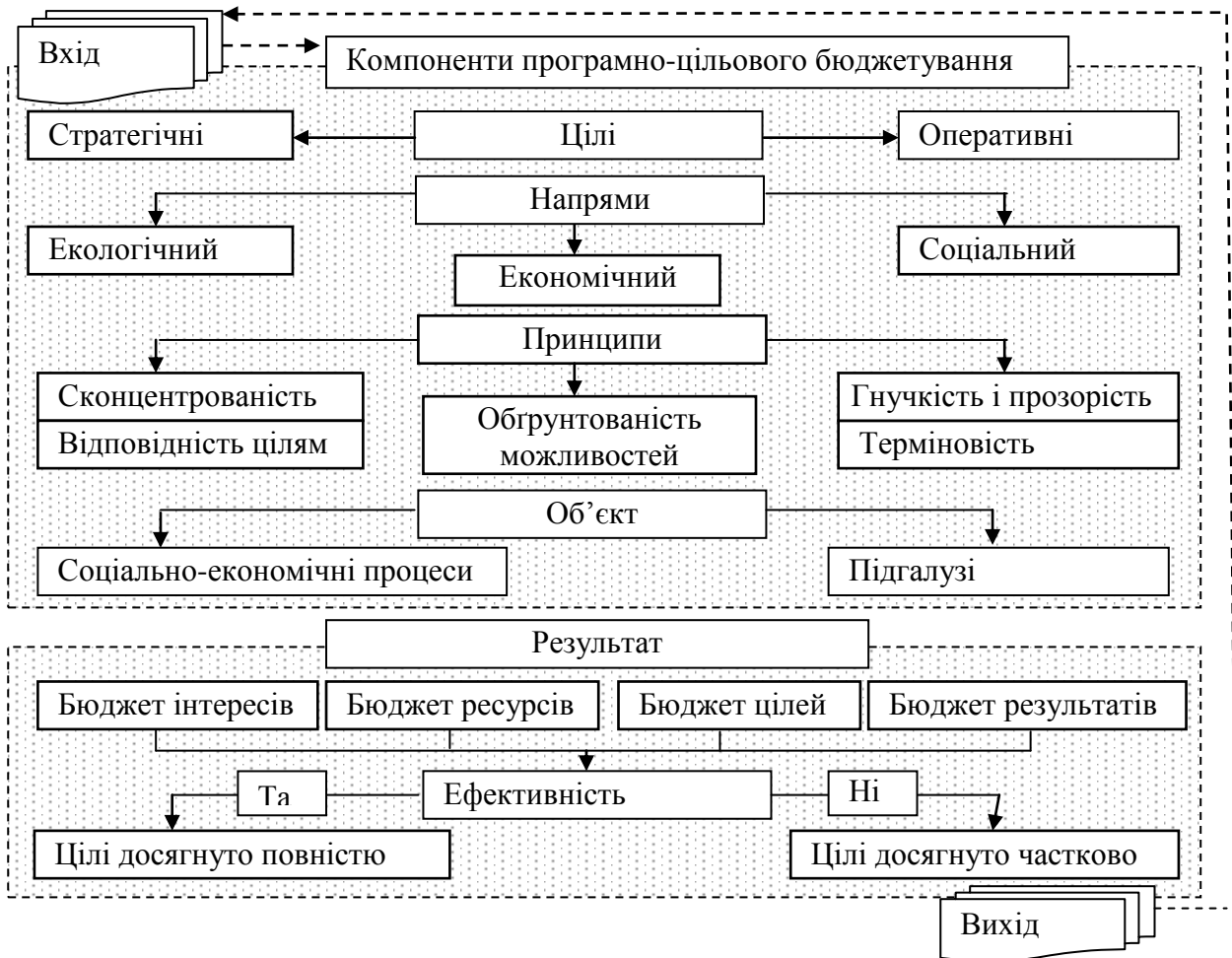

Рис. 4.13. Алгоритм оцінки програми на збалансованість для прийняття рішення про її реалізацію

Джерело: власні дослідження.

Для програм, спрямованих на покращення економічних результатів, найважливішим показником пріоритетності під час відбору повинна бути інноваційна спрямованість, наукоємність, висока кваліфікація працівників, тобто тих аспектів, які сприяють підвищенню виробництва конкурентоспроможної продукції. Щодо цільових програм, спрямованих на отримання іншого ефекту (соціального, екологічного) головним показником при відборі є рівень соціального забезпечення сільського населення та екологічної безпеки виробництва сільськогосподарської продукції. Надання фінансової підтримки аграрної сфери з державного бюджету передбачене за наступними програмами:

– державна підтримка галузі тваринництва (Постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2009 р. N 282 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку тваринництва», від 4 жовтня 2010 р. № 900 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткового відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств з виробництва комбікормів» та від 23 квітня 2012 р. № 342 «Порядок

використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету»). Код програмної класифікації – 2801540;

– державна підтримка розвитку хмелярства, овочівництва, закладення молодих садів, виноградників та ягідників (Постанова КМУ від 15.07.05 №587 «Порядок справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства»). Код програмної класифікації – 2801350;

– заходи по боротьбі з шкідниками та хворобами с.-г. рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин (Постанова КМУ від 29 лютого 2012 р. № 205 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин»). Код програмної класифікації – 2802100;

– фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі (Постанови КМУ від 13 лютого 2012 р. № 104 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі» та від 29 квітня 2015 р. № 300 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів»). Код програмної класифікації – 2801180;

– фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу, для забезпечення суб'єктів господарювання племінними нетелями та коровами, а також вітчизняною сільськогосподарською технікою і обладнанням (Постанова КМУ від 28 липня 2010 р. № 648 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу»). Код програмної класифікації – 2801490;

– формування державного інтервенційного фонду Аграрним фондом, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників (Постанова КМУ від 24 вересня 2012 р. № 879 «Порядок проведення державних форвардних закупівель зерна»). Код програмної класифікації 2801560.

– надання кредитів фермерським господарствам (Постанова КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1102 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам») Код програмної класифікації 22090200.

В межах даних програм надаються дотації особистим селянським господарствам та сільськогосподарським підприємствам (рис. 4.14).

Рис. 4.14. Класифікація дотацій сільському господарству

Джерело: власні дослідження.

Починаючи з 2012 р. було укрупнено бюджетні програми, що дало змогу покращити ведення процесу управління, моніторингу та оцінки їх виконання. Тому динаміку видатків Державного бюджету у розрізі бюджетних програм проведено на підставі даних за 2012–2013 рр. (табл. 4.17).

Таблиця 4.17

Виконання Державного бюджету України, млн грн

Програми	2012 р.			2013 р.		
	план	факт	% вико- нання	план	факт	% вико- нання
Загальна сума видатків міністерства	8451,3	8005,5	94,7	8721,2	7193,0	82,5
Підтримка розвитку хмелярства, овочівництва, молодих садів, виноградників	1075,0	309,1	28,8	100,0	94,7	94,7
Підтримка заходів в АПК	827,4	247,4	29,9	96,8	9,6	9,9
Заходи по боротьбі з шкідниками та збудниками інфекційних хвороб	34,0	33,6	98,8	25,5	24,7	96,9
Державна підтримка галузі тваринництва	732,0	238,9	32,6	650,0	721,0	110,9
Підтримка заходів в АПК на умовах фінансового лізингу	30,0	0,0	0,0	8,8	0,0	0,0
Кредити фермерським господарствам	27,8	6,4	23,0	27,9	6,4	22,9
Формування інтервенційного фонду та закупівля МТР для с.-г. товаровиробників	7200,0	2227,6	30,9	7200,0	625,9	8,7

Джерело: розраховано за даними додатку №3 та №4 до Державного бюджету України¹, Звіту про виконання ЗУ «Про державний бюджет України» додаток 18 та 19².

¹ Про Державний бюджет на 2011-2013 рр. [Електронний ресурс]: закон України – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2857-17.

² Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=212666>.

Перш за все потрібно відмітити розходження між запланованими показниками та фактично виконаними. За 2014 р. із загальних запланованих сум державної підтримки галузі тваринництва та виробництва продукції рослинництва процент виконання бюджетних програм становив близько 40 %. Виключенням був 2013 р., в якому фактичні видатки перевищили заплановані за рахунок погашення простроченої заборгованості минулих років.

В 2013 р. майже не профінансовані виплати на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі (виконання 9,9 %), а фінансування на умовах фінансового лізингу не проводиться протягом останніх двох років. Зауважимо, що у 2015 р. підтримку змінено в напрямі фінансування заходів в АПК та виділено 300 млн грн.

Погоджуємося з науковцями та експертами, які бачать проблему розриву між запланованими та фактично виконаними видатками у недостатньому взаємозв'язку із виконавцями та забезпеченням конкретних результатів, відсутності системності і своєчасності фінансування. Тому така бюджетна підтримка не здійснює і не може здійснювати позитивний стимулюючий вплив на розвиток аграрного виробництва і економіку взагалі.¹ Особливу увагу потрібно звернути на те, що одночасно з державними програмами діє безліч регіональних програм. Цікаво, що від самого початку прийняття цих програм було відомо про обмеженість їх фінансово-ресурсного забезпечення. При цьому кожна з програм містить масштабні і глобальні завдання і цілі, які зазвичай є дубльованими із загально державних програм.

У процесі здійснення оцінки фінансування всіх діючих цільових програм, які виконувалися в Україні у 2009–2014 рр., на підставі даних Міністерства аграрної політики та продовольства доведено, що головними розпорядниками коштів не було реалізовано необхідних заходів щодо забезпечення повного та своєчасного фінансування по бюджетних та позабюджетних коштах.²

Як учасник СОТ Україна протягом 2009–2013 рр. застосовувала заходи державної підтримки, які належать до «жовтої та зеленої скриньок» (рис. 4.15). Запроваджені заходи «жовтої скриньки частково сприяли списанню боргів перед державою з боку аграріїв. З табл. 4.15 та 4.16 видно, що структура заходів продуктової підтримки за окремими видами сільськогосподарської продукції є незбалансованою. Так, якщо для тваринництва питома вага підтримки через прямі бюджетні виплати склала в 2013 р. 64,7 %, то підтримка виробництва продукції рослинництва в досліджуваному періоді більшою мірою здійснювалася через спец режими ПДВ – 61,7 %.

¹ Зятковська Л. І. Вплив фінансової політики держави на підвищення екологічної безпеки промислового виробництва / Л. І. Зятковська // Ефективність державного управління в контексті Європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. / за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛІДУ НАДУ, 2004. – Ч. 2. – С. 180.

² Амоша О.І., Про фінансове забезпечення реалізації програм сталого соціально-економічного розвитку О. І. Амоша, К. В. Міхальова // Ефективна економіка. – 2014. – №1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2703>

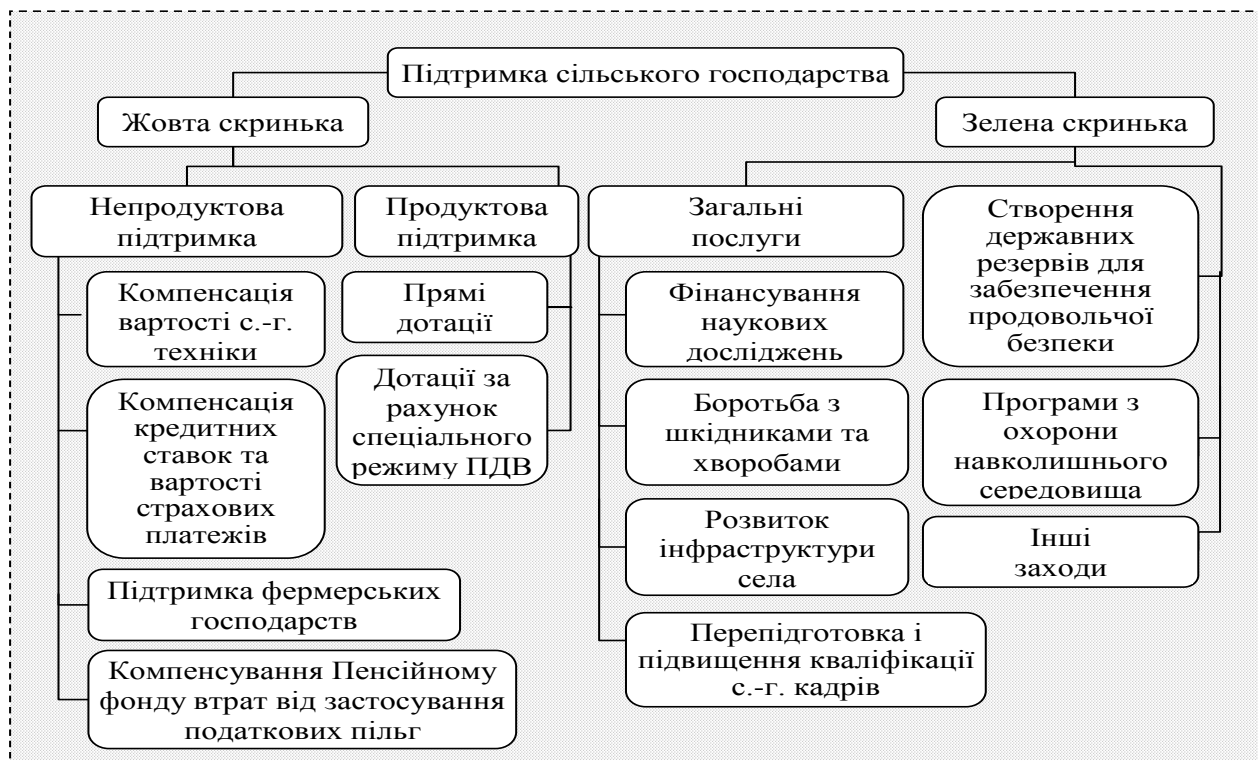

Рис. 4.15. Класифікація заходів фінансової підтримки сільського господарства

Джерело: власні дослідження.

Оскільки одним із напрямів збільшення обсягів державної підтримки сільського господарства є нарощення обсягів виробництва, слід більш детально розглянути структуру непродуктової підтримки аграрного виробництва. Найбільшу питому вагу серед заходів не продуктової підтримки сільського господарства в досліджуваному періоді займають заходи вигода від різниці між сумою страхових внесків до Державного Пенсійного Фонду, сплачених сільськогосподарськими підприємствами за спеціальною зниженою ставкою та внесками на загальних підставах.¹

Наступним напрямом збільшення обсягів державної фінансової підтримки сільського господарства, включаючи галузь тваринництва є переорієнтація заходів "жовтої скриньки", що обмежуються, на заходи "зеленої скриньки", які не обмежуються. Програми зеленої скриньки в Україні не мають специфічного спрямування на продукцію аграрної сфери, окремі з них лише частково розповсюджуються на сільськогосподарську продукцію. В Україні 33–41 % сукупної підтримки приходить на програми «жовтої скриньки», на «зелену» – відповідно 58–67 %.² У країнах світу з розвиненим сільськогосподарським

¹ Шолойко А.С. Оцінка структури державної фінансової підтримки галузі тваринництва відповідно до класифікації СОТ / А.С. Шолойко // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 4. – с. 170.

² Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.minagro.gov.ua.

виробництвом це співвідношення таке: в Австралії на програми, що звільнені від зобов'язань щодо скорочення, тобто «зелені» та розвитку, направляється 91 % коштів держави, у США – 78%, країнах ЄС – 59 %, Бразилії та Канади – 53 %.¹

По програмах "зеленої скриньки" є можливість збільшення асигнувань оскільки вони не обмежуються вимогами СОТ. " Зелена скринька" – це заходи державної підтримки, що зовсім не впливають або впливають мінімально на виробництво і торгівлю. Вони фінансуються з держбюджету і не мають своїм наслідком підтримку цін виробників. Держава має право фінансувати заходи "зеленої скриньки" у будь-якому необхідному обсязі, залежно від можливостей бюджету. До них відносяться: підтримка доходів виробників сільськогосподарської продукції, що непов'язана з виробництвом; допомога на структурну перебудову та реструктуризацію виробничої діяльності з метою підвищення конкурентоздатності виробництва; відшкодування збитків від стихійних лих; створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки; боротьба з шкідниками та хворобами; розвиток інфраструктури на селі; підтримка депресивних територій; консультації та дорадчі послуги; охорона навколишнього середовища; науково-дослідні роботи, підготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів для села; підтримка діяльності пов'язаної з забезпеченням рівня якості та стандартів харчової продукції (утримання інспекцій, тощо).

У нашій країні існує тенденція до зростання частки заходів "зеленої скриньки" у структурі державної підтримки аграрної сфери. Як показує досвід інших країн з перехідною економікою – членів СОТ ця тенденція триватиме і підсилюватиметься в подальшому. Зростання підтримки села заходами "зеленої скриньки" означає, що поступово відбувається зміщення акцентів бюджетної підтримки сільського господарства з підтримки сільськогосподарських підприємств у бік підтримки розвитку сільської місцевості.

Найбільшу питому вагу в заходах "зеленої скриньки" займають загальні послуги, що включають такі основні напрями фінансування: 1) загальні науково-дослідні роботи та розвиток і науково-дослідні програми, націлені на окремі види продукції; 2) розвиток інфраструктури на селі: будівництво об'єктів охорони здоров'я, водопроводів, каналізаційних систем і споруд, мережі газоелектропостачання, шляхів, об'єктів служби побуту, благоустрій території; 3) боротьбу з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин (4,4 % в 2009 р.); 4) підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації спеціалістів і робочих кадрів для виробничої і соціальної сфери села.² Тоді як з метою підвищення попиту на вітчизняну аграрну продукцію та її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках слід більше уваги приділити послугам з маркетингу та просування продукції на ринки.

1 Сула О.Г. Сучасні проблеми сільського господарства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://sworld.com.ua/konfer34/713.pdf>.

² Шолойко А.С. Оцінка структури державної фінансової підтримки галузі тваринництва відповідно до класифікації СОТ / А.С. Шолойко // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 4. – с. 171.

Право на виплати по програмам з захисту навколишнього середовища надається в рамках чітко визначених урядових програм охорони або захисту навколишнього середовища і залежать від виконання конкретних умов за такими урядовими програмами. Вартісна оцінка цього заходу знаходиться в межах витрат Державного бюджету по розділу “Охорона навколишнього середовища”. В основу розрахунків витрат по розділу Державного бюджету України “Охорона навколишнього середовища” покладено заходи, передбачені екологічними програмами, які затверджені в установленому порядку: “Охорона і раціональне використання земель”, “Створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг”, “Збереження природно-заповідного фонду”.¹

Україні необхідно максимально ефективно структурувати державну підтримку, використовуючи всі можливості зеленої скриньки. Зокрема, південно-східні та гірські території України, які мають несприятливі кліматичні умови для сільського господарства, можна субсидувати із «зеленої скриньки» і не враховувати при розрахунку агрегованого показника підтримки. Окрім цього, зернові інтервенції можна представити як створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки, а необхідністю ротації запасів можна аргументувати щорічне проведення інтервенцій. Доцільно було б врахувати досвід ЄС і відкрити в межах «зеленої скриньки» спеціальну програму, направлену на підтримку заходів по екологічним (органічним) стандартам.²

Аналізуючи використання бюджетних коштів, що виділяються на підтримку сільського господарства, чимала кількість наших економістів-аграріїв свідчить, що реального впливу на поліпшення її становища вони з різних причин не мають. Наприклад, згідно з прийнятим на початку реформ Законом «Про пріоритетний розвиток села і агропромислового комплексу» на зазначені цілі передбачалося виділення 20 % бюджетних асигнувань, тоді як останніми роками частка бюджету для села становила лише близько 3 %.³

На думку С. Дем'яненка при створенні дієвого механізму державної підтримки слід розрізняти аграрний бізнес і проблеми розвитку села. Для аграрного бізнесу, як і будь-якого іншого його різновиду, необхідні чіткі, постійні правила у вигляді стабільної аграрної політики й законодавства. Йому не потрібні спеціальні пільги. На його переконання помилкою політики підтримки сільськогосподарських виробників є орієнтація на середні показники їхньої роботи: середню продуктивність тварин, середній рівень рентабельності й норми прибутку в цілому по галузі. Орієнтація на середньостатистичне сільськогосподарське підприємство означає неефективне використання коштів

¹ Андрієвський В.Є. Державна підтримка галузі тваринництва відповідно до вимог СОТ / В.Є.Андрієвський, І.В.Кобута, Н.В.Сеперович, О.О.Протченко // Посібник українського хлібороба. – 2008. – с. 275.

² Луценко О. А. Державна підтримка сільського господарства країн ЄС в умовах СОТ: досвід для України / О.А. Луценко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2015. – Вип. 161. – С. 213-220.

³ Мангель В. М. Роль держави у фінансуванні екологічних заходів в аграрній сфері регіону / В. М. Мангер // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2011. – Вип. 3. – С. 128.

державного бюджету, і така підтримка не може істотно змінити становище слабких господарств. А сильним вона, по суті, і не потрібна.¹

Статистичні спостереження показують, що щорічні зростання обсягів бюджетних дотацій (пряма підтримка) та податкових пільг (не пряма підтримка) виробникам продукції тваринництва не призводять до прямо пропорційного покращення економічних показників їх роботи.² На прикладі сільськогосподарських підприємств України проведемо аналіз впливу динаміки бюджетних дотацій на валові показники сільського господарства, а саме, обсяги виробництва продукції рослинництва та тваринництва (рис. 4.16–4.17).

Тісноту лінійного зв'язку результативної ознаки (валова продукція рослинництва) та факторів впливу (бюджетна підтримка) оцінимо за допомогою коефіцієнту кореляції. За результатами парної кореляції R^2 склав – 0,5351, що підтверджує гіпотезу існування певного зв'язку між представленими групами ознак. При цьому відмітимо, що вплив прямих та непрямих дотацій на виробництво валової продукції у рослинництві є приблизно на однаковому рівні (додаток Г), але прямі дотації мають обернений зв'язок із обсягами виробництва. А це дає можливість стверджувати про необхідність створення нового механізму бюджетної підтримки галузі рослинництва в частині розробки нових бюджетних програм, що стимулюватимуть виробників до збільшення обсягів виробництва.

Рис. 4.16. Вплив бюджетної підтримки на виробництво валової продукції рослинництва

Джерело: власні дослідження.

Що стосується галузі тваринництва, то в цілому вплив бюджетних дотацій на виробництво продукції є суттєвим (коефіцієнт парної кореляції склав – 0,8765).

¹ Дем'яненко С. І. Яка аграрна політика потрібна Україні / С. І. Дем'яненко // Дзеркало тижня. – 2004. – № 17. – С. 5.

² Метелиця В. М. Порівняльний аналіз ефективності прямої та непрямой державної фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Метелиця. – Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/767/35>.

Проте ця залежність сформована виключно на підставі визначального впливу підтримки за рахунок спеціального режиму оподаткування ПДВ (коефіцієнт парної кореляції – 0,7743). Одночасно нами спростована гіпотеза існування зв'язку між виробництвом продукції тваринництва та її прямим дотуванням.

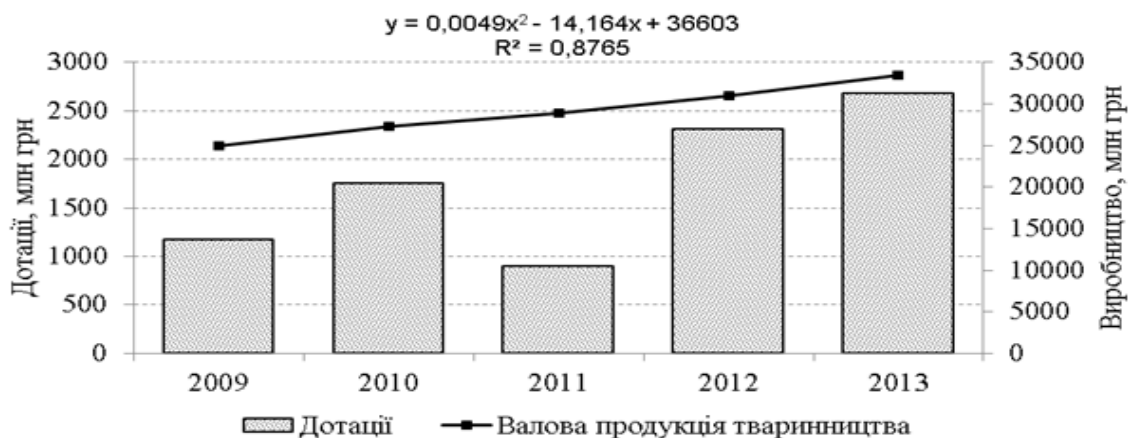

Рис. 4.17. Вплив бюджетної підтримки на виробництво валової продукції тваринництва

Джерело: власні дослідження.

Слід зауважити, що розмір прямих дотацій був низьким у період збору інформації для даної моделі. Тому можна припустити, що значне підвищення прямої бюджетної підтримки приведе до бажаного результату, а саме збільшення виробництва продукції тваринництва. Враховуючі одержані результати, можна стверджувати, що наразі непрямі дотації, можуть створити умови швидкого та ефективного розвитку в галузі тваринництва.

Вважаємо, що бюджетна підтримка аграрної сфери повинна існувати нарівні з іншими напрямками державного регулювання. Її основним завданням повинен бути стимулюючий характер виплат, а не компенсуючий. Крім того кожна гривня державної підтримки повинна носити виключно цільовий характер. Всі процеси фінансової державної підтримки сільського господарства мають проходити державний контроль за принципом превентивності (запобігання нечесній поведінці при отриманні підтримки), що сприятиме підвищенню рівня її ефективності. Адже апарат сільськогосподарських управлінь є занадто лояльним з приводу даної проблеми, тому багаторівневий контроль виключить можливість корупційної складової.

4.5. Застосування системного підходу до формування механізму державної підтримки аграрного сектора

У період коли держава знаходиться у фінансовій кризі, а аграрна сфера у тривалому занепаді відбувається переоцінка цінностей. Важливу роль відіграє дисципліна ринку в цілому та ринку аграрної продукції зокрема. У даній ситуації для держави програмою мінімуму є підтримання стабільності на сільськогосподарському ринку, а стратегічною ціллю державного регулювання повинен стати стрімкий розвиток аграрного виробництва за рахунок підвищення конкурентоспроможності продукції.

Варіанти вибору наступні: чи буде держава регулювати аграрний ринок на міжнародному та загальнодержавному масштабі, або запропонує кожному виробнику самостійно захищати власні інтереси тими засобами, які будуть йому доступні. Другий шлях є доволі таки не визначеним. Виробники є лише частиною загальної ринкової системи і не можуть безпосередньо протидіяти загальносвітовим тенденціям.

Держава теж не може самостійно прискорити розвиток аграрного виробництва, але поряд з тим державна підтримка повинна створювати правила гри, які дозволять розвиватися всім формам господарювання і забезпечать належні умови виробництва сільськогосподарської продукції, а саме стимулювання розвитку інфраструктури, охорона навколишнього середовища, контроль за цінами, проведення збалансованої бюджетної та податкової політики і т.д. Правила гри будуть ефективно діяти, якщо держава матиме чіткий механізм державної підтримки, через дію якого швидко та адекватно реагуватиме на ринкові зміни та потреби учасників ринкових відносин.

Дослідження процесу державної підтримки аграрного сектору безсумнівно доводить, що воно є явищем багаторівневим та багатогранним. Знаходження оптимальної й ефективної взаємодії держави та виробничої сфери є актуальною проблемою економічної дійсності. Беручи до уваги багатогранність проблем аграрного сектору державна підтримка побудована на різносторонньому впливі на його процеси розвитку. Потрібно зазначити, що кожний період розвитку галузі потребує перманентного пошуку нових або вдосконалення існуючих механізмів державної підтримки. У зв'язку з інтеграційними процесами України в світові співтовариства, аграрний сектор вимагає нову модель розвитку, а це передбачає перетворення у системі та структурі механізмів державного регулювання в цілому та державної підтримки, як його частини. Важливу роль в цьому відіграє принцип системного підходу, який дає змогу дослідити взаємозв'язки між різними аспектами таких систем та передбачає наявність особливої єдності системи з середовищем.

В результаті дослідження констатуємо, що системний підхід у державній підтримці аграрного сектору дає змогу глибше зрозуміти походження багатьох явищ в процесі виробництва продукції тваринництва та рослинництва, які у

відокремленому вигляді мають випадковий характер, але, будучи об'єднаними в систему, допомагають знаходити певні закономірності. Зокрема, виробничо-технічні проблеми галузей сільського господарства є наслідком економічних проблем, які в свою чергу досить часто породжуються політичними причинами. Системний підхід дає змогу по-іншому оцінювати ефективність функціонування державної підтримки по відношенню до аграрної сфери.

Нами системність розглядається у вузькому та широкому розумінні. Системний характер механізму державної підтримки у вузькому розумінні передбачає створення функціонального взаємозв'язку органів влади, товаровиробників, науки, бізнесу з використанням всього арсеналу можливих методів, важелів, інструментів для впливу на будь-який процес в аграрному секторі. Для більш повнішого висвітлення саме таких системних засад державної підтримки доцільно побудувати контекстну модель, яка в поєднанні з переліком системних вимог прагне відповісти на запитання «Що робить система?» та передбачає наявність таких складових:

- робота – функція, яка досліджується – формування механізму державної підтримки аграрної сфери;

- вхід – матеріал або інформація, які використовуються або перетворюються роботою для одержання результату (виходу) – якісні та кількісні показники соціально-економічної діяльності в процесі розвитку аграрного виробництва;

- управління – правила, стратегії, процедури або стандарти, якими регулюється робота – нормативно-правові документами, що включають акти, постанови, закони, накази;

- ресурси – суб'єкти, які виконують роботу – державні органи (КМУ, ВР, Міністерство аграрної політики та продовольства України), місцеві органи самоврядування (Міська рада, Обласне управління сільського господарства) або спеціальні органи регулювання (Антимонопольний комітет);

- вихід – матеріал або інформація, що виробляються роботою – ефективні державні програми розвитку галузей, забезпечення продовольчої безпеки країни, створення умов для виробництва високоякісної та конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

У процесі декомпозиції функціональний блок в контекстній діаграмі піддаємо деталізації, при цьому не втративши цілісності моделі (рис. 4.18).

Отже, за допомогою інструментарію програми BPwin 4.1 нами створена IDEF модель, яка передбачає наявність чітко сформульованої мети єдиного суб'єкта моделювання. А саме, на протязі всього процесу, від збору інформації щодо проблем аграрного виробництва і до виконання прийнятого рішення по вирішенню цієї проблеми, інструментарій механізму державної підтримки направлено на виконання кінцевої мети – забезпечення продовольчої безпеки та створення умов для виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

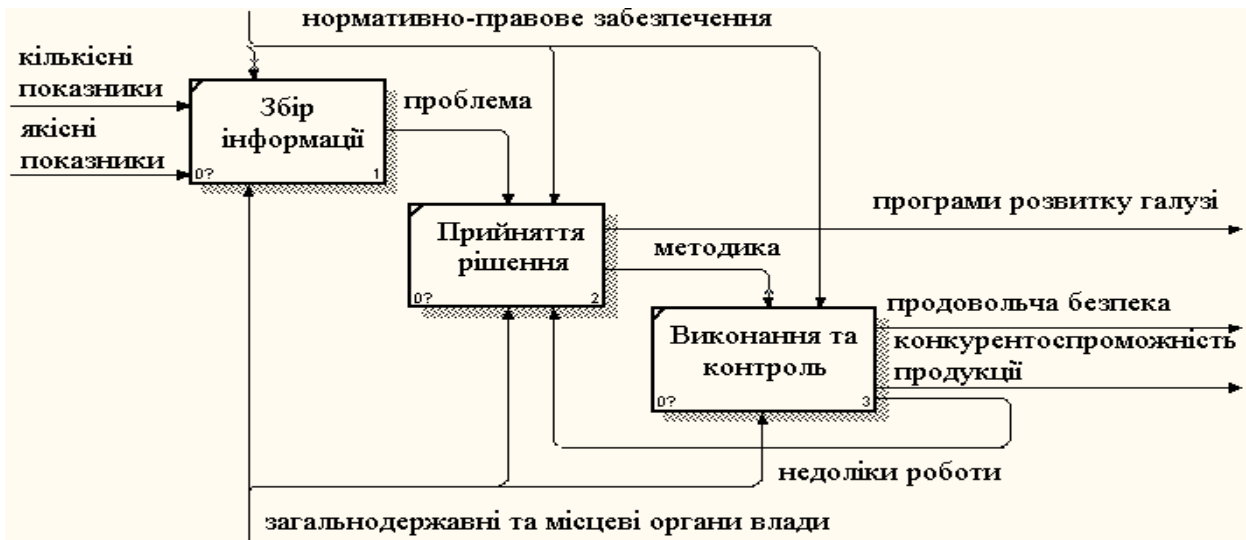

Рис. 4.18. Декомпозиція контекстної моделі державної підтримки аграрного сектора

Джерело: власні дослідження.

Якщо розглядати механізм державної підтримки в широкому розумінні системного характеру, то досягнення поставлених цілей щодо розвитку галузей аграрної сфери повинно гармонійно взаємодіяти з проблемами навколишнього середовища та проблемами сільської місцевості. Тобто всі регуляторні дії держави повинні дотримуватися ще й принципів екологічної відповідальності та соціальної спрямованості. Саме системний підхід в широкому розумінні включає такий напрям державної підтримки як розвиток сільських територій.

Надаючи виняткового значення системному підходу при розробленні державної політики розвитку аграрного сектора та формуванні механізму державної підтримки, нами аграрна сфера розглядається як система, якій притаманні властивості емерджентності та синергізму. Емерджентність – це поява нових якостей, не властивих елементам, що складають систему¹, а синергія – це процес, коли об'єднані економічні потенціали двох чи більше систем (підсистем) функціонують більш ефективно, ніж статична сума потенціалів цих систем.² Емерджентність більше належить до явищ (об'єднань, союзів і т.д.), а синергія – до процесів, що відбуваються в елементах організацій.

Найяскравішим прикладом досягнення емерджентності та синергізму є об'єднання господарств населення в кооперативи або сільськогосподарських товаровиробників та переробників в інноваційні кластери. Наприклад, молочна ферма об'єдналася з науково-дослідним інститутом та молокопереробним заводом в результаті розраховано оптимальні обсяги виробництва молочної ферми для забезпечення максимального використання виробничих потужностей

¹ Чернишов В. В. Класифікації та властивості систем в економіці / В. В. Чернишов // Інноваційна економіка. – 2012. – № 12. – С. 296–297.

² Ходаківський Є. І. Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики : монографія / Є. І. Ходаківський, В. К. Данилко, Ю. С. Цаль-Цалко. – Житомир : Рута, 2009. – С. 20.

переробного заводу і, як результат, істотно виріс обсяг закупівель молока і обсяг продажів молочної продукції на ринку – це емерджентність. Крім того, залучення у виробництво наукових інновацій по вирощуванню високопродуктивних порід корів, запровадженню збалансованих раціонів, різко підсилив оптимізм у колективі господарства, стимулював впровадження нових технологій і, як наслідок, істотно підвищилася продуктивність корів, продуктивність праці, якість продукції та ефективність виробництва в цілому це – синергія.

Ще одним прикладом досягнення синергетичного ефекту в державній підтримці є стимулювання експортного потенціалу та ширше залучення сільськогосподарських та переробних підприємств до експортної діяльності. Цим самим буде вирішено низку проблем: зростання обсягу інвестицій, покращення якості продукції, зокрема забезпечення її екологічної безпеки, підвищення конкурентоспроможності галузі, покращання рівня та якості життя населення та ін.

Розвиток сільськогосподарського виробництва безпосередньо залежить від повноцінного життєвого середовища у сільській місцевості, інвестицій у розширене відтворення людського потенціалу, відновлення престижу сільських професій, забезпечення еколого-ощадливого використання природних ресурсів.¹ Таким чином, механізм державного регулювання, слід розглядати, як сукупність важелів адміністративно-правових, організаційно-інформаційних, фінансово-економічних, соціально-екологічних методів жорсткого, м'якого, стимулюючого та концентричного характеру впливу.

Проте, яким би досконалим не був механізм, в реальному житті він наражатиметься на постійні зміни в економічному та соціальному житті суспільства. Саме ця обставина і визначає той факт, що механізм не може бити статичним.

Інструментарій механізму не є ізольованим, а навпаки, в процесі взаємодії вдосконалюється, адаптується до нових реалій та змін. Таким чином, виділяємо динамічну складову механізму, яку можна розглядати як сукупність цілей, функцій та принципів державної підтримки аграрного сектора (рис. 4.19).

Динаміка цього процесу реалізується через: по-перше, відповідні зміни до законодавства, шляхом процесу планування діяльності з підготовки та аналізу регуляторного впливу нормативно-правових актів; по-друге, оприлюднення проектів розроблених стратегій, концепцій, програм розвитку галузі тваринництва з метою одержання зауважень і пропозицій від громадськості та бізнесу; по-третє, відстеження результативності регуляторного впливу та, в разі потреби, перегляд попередніх двох позицій.

¹ Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – С. 352.

Рис. 4.19. Схема механізму державної підтримки аграрної сфери
 Джерело: власні дослідження.

Авторське бачення проблеми дає можливість визначитися з відповідями на питання, як зміняться вихідні параметри (продовольча безпека, конкурентоспроможність продукції галузі) при зміні інструментів державного регулювання та як повинен взаємодіяти інструментарій в межах заданих обмежень на вході, щоб забезпечити ефективні показники на виході.

Отже, механізм державної підтримки, слід розглядати, як систему сукупності методів та важелів жорсткого, м'якого, стимулюючого та концентричного характеру, які взаємопов'язані під впливом надбудованих динамічних елементів системи (цілей, напрямів та принципів), що здатна забезпечити ефективний та стабільно-зростаючий розвиток аграрної сфери на умовах сталого розвитку сільських територій.

Неспроможність механістичного підходу в регуляторних діях держави врахувати всю складність взаємозв'язків, процесів і впливів на розвиток аграрного сектора, як економіко-соціо-екологічної системи, дало поштовх новому підходу до формування механізму державної підтримки, який передбачає, що держава не управляє безпосередньо поведінкою системи, а запускає за допомогою стимулюючих інструментів її внутрішній механізм самоорганізації. З позиції даного твердження та для окреслення перспективного сценарію формування механізму державної підтримки аграрної сфери здійснено експертне опитування 19 висококваліфікованих спеціалістів. Базуючись на судженнях респондентів проведено експертну оцінку ваги впливу окремого методу державного регулювання на процес ефективного розвитку аграрного виробництва (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Результати експертної оцінки впливу методів державної підтримки на розвиток аграрної сфери

Фактори (методи)	Сума рангів	Відхилення від середньої суми	Квадратичне відхилення
Адміністративно-правові	52	4,5	20,25
Організаційно-інформаційні	42	-5,5	30,25
Фінансово-економічні	56	8,5	72,25
Соціально-екологічні	40	-7,5	56,25
Всього	190	х	179,0
В середньому	47,5	х	х

Джерело: власні дослідження.

Важливим параметром достовірності отриманих результатів є оцінка узагальненої міри узгодженості думок експертів, яка розраховується за коефіцієнтом конкордації (4.4):

$$K_{кон} = \frac{12}{m^2 (n^3 - n)} * \sum_{j=1}^n \left[\sum_{i=1}^m x_{ij} - \frac{m(n+1)}{2} \right]^2 \quad 4.4$$

де x_{ij} – сума рангів, m – кількість експертів, n – кількість факторів (методів), i – номер експерта, j – номер фактора

Отже, думки експертів практично не узгоджені, оскільки коефіцієнт конкордації становить $0,099 \left(K_{\text{кон}} = \frac{12 \cdot 179}{19^2 \cdot (4^3 - 4)} = \frac{2148}{21660} = 0,099 \right)$.

Узагальнюючи результати експертної оцінки можна стверджувати, що не можливо виокремити найбільш значущого методу державної підтримки. Отже, розв'язання окресленої проблеми ґрунтується на необхідності комплексного аналізу механізму державного регулювання зокрема державної підтримки агропромислового комплексу для виявлення пріоритетних напрямків його розвитку, що згодом можуть стати своєрідним генератором для розвитку аграрного виробництва.

На прикладі сільськогосподарських підприємств, досліджено вплив важелів фінансово-економічного методу державного регулювання на валове виробництво сільськогосподарської продукції. Для виявлення основних причинно-наслідкових зв'язків між валовим виробництвом сільськогосподарської продукції (рослинництва та тваринництва) та низкою факторних ознак, зокрема, показниками обсягу прямих та непрямих дотацій, обсягу бюджетної підтримки с.-г. інновацій, обсягу інвестицій в сільське господарство, застосовано кореляційно-регресійний аналіз. Кореляційно-регресійний аналіз дає змогу побудувати дескриптивну модель, призначену для пояснення фактичної ситуації чи тенденцій розвитку [11, с. 13]. Його метою є отримання функції $y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$, яка б найточніше відображала вплив підібраних факторних ознак на результативний фактор. За даними додатку Ж побудована модель, що характеризує вплив державної фінансової підтримки на обсяги виробництва продукції галузі тваринництва. Її можна подати у вигляді регресійного рівняння (4.5), що відображає залежність результативної ознаки – валове виробництво продукції тваринництва ($Y1$) від обраних факторів.

$$Y1 = 8829,52 - 0,91x_1 + 44,63x_2 + 0,08x_3, \quad (4.5)$$

де x_1 – обсяги прямої та непрямой бюджетної підтримки галузі тваринництва, млн. грн;

x_2 – бюджетне фінансування науково-технічних робіт у сільському господарстві, млн. грн;

x_3 – капітальні інвестиції в сільське господарство, млн грн.

Важливим завданням кореляційно-регресійного аналізу є не тільки визначення зв'язку між корелюючими величинами, а й відновлення (прогноз) значень результуючої змінної Y відповідно поданим значенням впливових факторів x_i та виявлення причинних зв'язків між ними. Зв'язок між обраними факторами та результативною ознакою (валове виробництво тваринництва) даної моделі суттєвий. Отриманий коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,8964$) показує рівень якості проведеної апроксимації та свідчить, що 89,64 % обсягів виробництва м'яса залежить від обраних факторів, а 10,36 % – від інших не врахованих чинників.

Враховуючі одержані результати, можна стверджувати, що в процесі державного регулювання виробництва продукції тваринництва основним напрямом повинен стати інноваційно-інвестиційний розвиток галузі. Наразі такі

важелі державного регулювання, як фінансове забезпечення наукових інновацій та капітальні інвестиції в тваринництво, можуть створити умови швидкого та ефективного розвитку в м'ясному напрямі виробництва.

Аналогічно розрахована залежність результативної ознаки валове виробництво рослинництва (Y_2) від вищезгаданих факторів (додаток 3). Її подано у вигляді лінійного рівняння:

$$Y_2 = 40133,5 + 3,14x_1 - 8,01x_2 + 2,32x_3, \quad (4.6)$$

де x_1 – обсяги прямої та непрямой бюджетної підтримки галузі рослинництва, млн. грн;

x_2 – бюджетне фінансування науково-технічних робіт у сільському господарстві, млн. грн;

x_3 – капітальні інвестиції в сільське господарство, млн. грн..

Згідно проведених розрахунків видно, що тіснота зв'язку між обраними факторами є дещо нижчою ніж для галузі тваринництва, проте залишається на високому рівні – $R^2 = 0,7863$. Звідси можна зробити висновок, про прямо пропорційну залежність валового виробництва рослинництва від обсягів бюджетних дотацій та капітальних інвестицій в галузі та обернено пропорційну залежність від обсягів бюджетного фінансування інноваційних робіт в галузі. Тому державна підтримка галузі рослинництва повинна спрямовуватися на створення сприятливого клімату для залучення інвестицій в аграрну сферу, зокрема і за рахунок бюджетного фінансування.

Проведені розрахунки на підставі кореляційно-регресійного аналізу щодо впливу фінансово-економічних важелів на виробництво сільськогосподарської продукції підтверджують застосування точкового інструментарію підтримки аграрного сектору. Останній передбачає по-перше, поляризований підхід при впровадженні програм розвитку аграрної сфери, що дає змогу виокремити позитивні тенденції її розвитку та деструктивні чинники впливу на аграрне виробництво; по-друге, селективно атомізований підхід при розподілі бюджетних коштів, що дає змогу виокремити виробників, які максимально потребують прямих дотацій у виробництво або непрямой бюджетної підтримки.

В результаті проведеного дослідження, спираючись на основний принцип системного підходу з використанням властивостей емерджентності та синергії, запропоновано теоретичні та методичні основи формування механізму державної підтримки аграрного виробництва, який спирається на комплексний характер взаємодії між елементами системи з використанням точкового інструментарію в фінансовій підтримці (рис. 4.20).

Зауважимо, що запропонований механізм прискорить результати адаптації аграрних виробників до стандартів європейського ринку. А це можливо за умови тотальної модернізації виробництва сільськогосподарської продукції за стандартами ЄС. З боку держави необхідно:

- по-перше, підтримувати відкриту інвестиційно-інноваційну політику держави задля залучення підприємств готових до інвестування в адаптацію технологій виробництва сільськогосподарської продукції, розробки нових продуктів. Адже, для розвитку інноваційної діяльності необхідним є залучення коштів. Створення мотиваційного поля активізації кредитування аграрної сфери

забезпечить залучення внутрішніх інвестицій для удосконалення процесу виробництва сільськогосподарської продукції на інноваційній основі, що забезпечить умови для отримання сертифікату на систему управління якістю. А для підприємств, що прагнуть отримати іноземні інвестиції, це може мати на нинішньому етапі вирішальне значення;

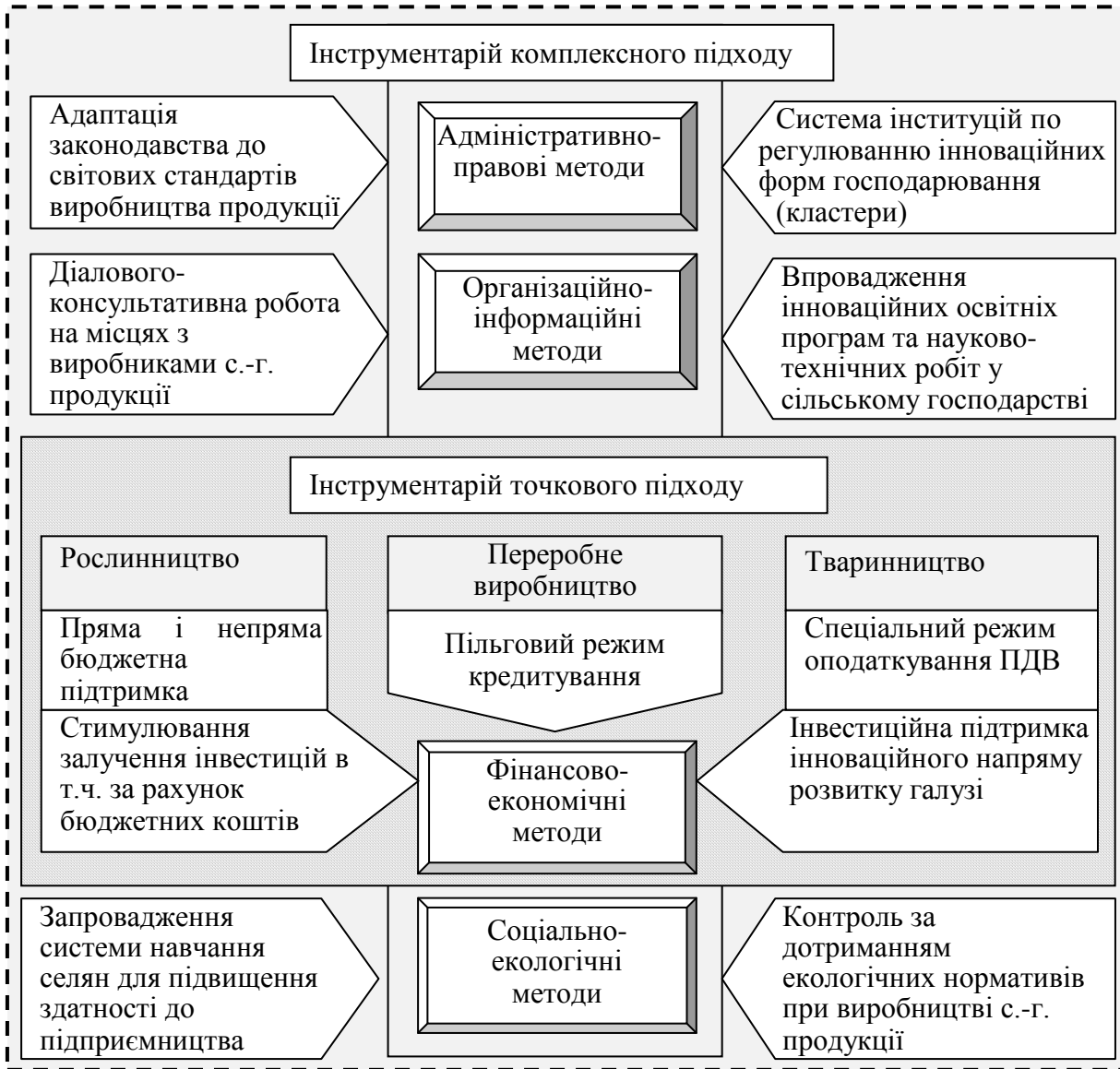

Рис. 4.20. Схема системного підходу формування механізму державної підтримки аграрної сфери

Джерело: власні дослідження.

- по-друге, активізувати заходи щодо покращення процесу забезпечення готівковими коштами сільськогосподарських виробників. Пропозиціями щодо цього напрямку є законодавче введення пільгового кредитування для закупівельників з метою вчасного розрахунку з виробниками за продукцію. Крім цього державна підтримка повинна спрямовуватися на стимулювання виробників до продажу продукції на ринку через власні торгові точки. Це

зменшить їх залежність від посередників та диверсифікує їх доходи. На сучасному ринку є новий спосіб продажу продукції через торгові автомати для розливу молока (молочні автомати). Для держави потрібно відпрацювати механізм використання коштів з державного бюджету на часткову компенсацію сільськогосподарським підприємствам або селянським кооперативам витрат по придбанню молочного автомату (наприклад 10 % вартості). Цю вільну нішу на ринку молока України мають зайняти саме виробники, а не посередники, як ми вже звикли бачити.

Дієвим способом щодо покращення забезпечення готівковими коштами виробників є налагоджування механізму ціноутворення сучасними біржовими технологіями. Проте, в силу специфічних властивостей сільськогосподарської продукції особливо продукції тваринництва, широкого масштабу біржова торгівля не набула. Іншим шляхом вирішення цієї проблеми є створенні оптових ринків. Очікувалося, що вони будуть зведені поблизу кожного обласного центру. Та через рік існування урядом змінено стратегію формування мережі цих ринків: вирішено розгортати їх будівництво не біля кожного обласного центру, як це очікувалося раніше, а лише поблизу міст-мільйонників. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» навіть передбачав державну підтримку у цьому напрямку, але на сьогодні уряд взагалі заморозив виконання цієї програми.

На нашу думку, це стимулюватиме до пошуку нових проектів, а саме формування дієвих логістичних об'єктів, розвивати національну мережу оптово-роздрібною торгівлі. Політика держави повинна сприяти створенню невеликих регіональних ринків поблизу зони концентрованого виробництва продукції тваринництва, співвласниками яких мають стати виключно сільськогосподарські виробники та органи місцевої влади. Проте обов'язковою умовою залишатиметься контроль якості продукції на таких ринках з боку держави.

Державна підтримка як частина державного регулювання аграрної сфери в Україні може базуватися з частковим використанням принципів моделі, яка була запропонована у 90-х роках минулого століття – "Вашингтонський консенсус". Вона була підтримана МВФ і рекомендована також всім країнам що зазнають фінансової та економічної кризи. Стосовно розвитку аграрної сфери України пропонуємо модель середньострокової перспективи, яка дасть змогу припинити занепад в сільському господарстві та вивести її продукцію на конкурентоспроможний рівень, що дозволить ствердити свою позицію на світових ринках.

Отже, модель системної державної підтримки аграрної сфери спрямована на:

а) пріоритети державних витрат – державні витрати спрямовуються на розвиток аграрної науки, на впровадження інноваційних проектів, створення інфраструктури аграрних ринків, на підтримання виробництва з найбільш високою доданою вартістю. Витрати по бюджетним програмам на розвиток аграрного виробництва повинні нести більш економічну користь (підтримка

виробництва) ніж соціальну вигоду (підтримка доходів населення); бути спрямовані на заохочення підвищення якості продукції; підвищити рівень підтримки селекційних господарств; зміна вектора витрат на виробничо-технологічну базу (будівництво тваринницьких ферм, доїльних станцій, м'ясопереробних пунктів) за рахунок зменшення витрат у сировинній базі (дотування поголів'я або виробленої продукції);

б) податкову складову – зниження податкових ставок для інвесторів, що зайшли на аграрний ринок та збереження спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських підприємств;

в) фінансову лібералізацію – забезпечити стабільність банківської системи, гарантувати всім суб'єктам господарювання аграрної сфери не залежно від форм та розмірів рівні права і створювати рівні можливості доступу до фінансових ресурсів. Створення пільгових умов кредитування переробних підприємств для забезпечення своєчасного розрахунку з виробниками сільськогосподарської продукції. Пріоритетність кредитних програм, що спрямовані на оновлення основних засобів сільськогосподарських виробників;

г) ціноутворення – створити дієву системи гарантій дотримання цінового паритету для аграрного сектора національної економіки, враховуючи реальну інфляційну ситуацію, в Україні. Антимонопольному комітету України необхідно систематично здійснювати перевірки наявності узгоджених монопольних дій переробних підприємств та наявності факту змови щодо цінової політики на ринку заготівлі сільськогосподарської продукції;

г) лібералізацію торгівлі – усунення тарифних перепонів, що впливають на активність експортних та імпорتنих операцій. Запровадження європейських стандартів виробництва та підвищення контролю за якістю продукції з метою збільшення експорту до країн ЄС, розробленні системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами ЄС як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни аграрного ринку;

д) інвестиційне середовище – усунення бар'єрів для залучення широких інвестицій, створення умов для конкуренції на внутрішньому ринку між іноземними і національними фірмами; просування перспективних інвестиційних проектів в галузі, які претендують на “ручний супровід”; інвестиції в техніко-технологічні інновації;

е) інформаційно-комунікаційну систему – традиційну інформаційно-консультативну роботу через засоби масової інформації необхідно замінювати інноваційними способами надання інформації через діалогово-консультативну роботу з уповноваженими представниками органів влади та представниками громадськості, шляхом проведення брифінгів, прес-конференцій та регіональних (місцевих) нарад;

є) розвиток сільських територій, що передбачає: соціальний захист населення; збільшення доходів сільського населення через урізноманітнення діяльності підприємств галузі тваринництва (не холдингового типу) та

фермерських господарствах у сфері переробки продукції тваринництва, виготовлення продовольчих товарів тваринного походження та їх пакування; створення системи навчання і перенавчання дорослого сільського населення з метою підвищення його здатності до сільського підприємництва та конкурентоспроможності на ринку праці; покращення якості життя у сільській місцевості в тому числі й екологічної складової, а саме, забезпечення чітких та прозорих правил з боку держави для функціонування органічного сектору, створить сприятливе бізнес-середовище для розвитку органічної продукції; розвиток інфраструктури послуг на селі.

Розділ 5

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В РЕФОРМОВАНОМУ АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

- 5.1. Тенденції в оподаткуванні сільськогосподарських підприємств в процесі земельної реформи
Дема Д. І.*
- 5.2. Особисті селянські господарства та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в системі оподаткування України
Дема Д. І.*
- 5.3. Оподаткування доходів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та вплив податкової політики на інвестиційні процеси в Україні
Шевчук І. В.*
- 5.4. Особливості системи оподаткування суб'єктів малого і середнього бізнесу
Лимар О. Ф.*

5.1. Тенденції в оподаткуванні сільськогосподарських підприємств в процесі земельної реформи

Важливе місце у формуванні продовольчих та фінансових ресурсів держави належить аграрному сектору економіки. Зокрема, він забезпечує 9,6 % валової доданої вартості, тут зайнято 3,4 млн. працівників та використовується 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь¹. У 2012 р. у структурі експорту країни частка аграрного сектору становила майже 26 % при позитивному сальдо зовнішньої торгівлі в 10,4 млрд. дол. США. В той же час, як сальдо зовнішньої торгівлі товарами України негативне – 15,8 млрд. дол. США². Успішна діяльність сільськогосподарських товаровиробників в значній мірі залежить від їх оподаткування.

Після здобуття Україною незалежності в аграрному секторі економіки України було розпочато ряд реформ, зокрема: майнову, земельну, податкову та ін. Якщо реформа щодо майнових відносин практично завершена, то реформа земельних та податкових відносин перебуває в процесі їх розвитку. Відмітимо, що до 1991 року основу сільського господарства складала два основних види підприємств – колгоспи і радгоспи, які трансформувалися в колективні сільськогосподарські підприємства. В перші роки незалежності, незважаючи на певні реформаційні процеси по становленню ринкових відносин в сільському господарстві склалася стала тенденція до зниження обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва та зниження ефективності їх виробництва. Причому, спостерігається досить неприваблива ситуація: середньорічні темпи прибутковості більше характерні для 1991-1995 рр., а в 1996-1998 рр. аграрна сфера економіки з прибуткової перетворилася у збиткову. Так, у 1997 р. 87,4 % господарств колективного сектора закінчили рік зі збитками, у 1998 р. – 93 %. У 1998 р. сума збитків досягла 4 млрд. грн.³

Ринкове середовище, в якому почав працювати аграрний сектор не сприяло ефективному веденню господарювання. В умовах монополізму виробників засобів виробництва та ринку збуту, неконтрольованої лібералізації цін, руйнації міжгалузевих зв'язків, недоступності до кредитів, високого рівня інфляції колективна власність на майно і землю та колективна безвідповідальність довели аграрний сектор до банкрутства. Сприяла цьому також не ефективна податкова політика в галузі, яка базувалася на основі пострадянської податкової системи.

Розглядаючи еволюцію становлення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників слід відмітити, що механізм стягнення більшості податків неодноразово змінювався, не має стабільності в цьому і в

¹ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.

даний час. Найбільше змін відбувалося в механізмі оподаткування доходів як основного елемента в системі оподаткування. Так, в 1992 році, на початку функціонування системи оподаткування в сільському господарстві об'єктом оподаткування було визначено валовий доход, через рік валовий доход, як об'єкт оподаткування було змінено на прибуток. Прибуток, як об'єкт оподаткування використовувався лише кілька місяців. Починаючи з 1994 року об'єктом оподаткування знову було визначено валовий доход. Законом №334/94 від 12 грудня 1994 року «Про оподаткування прибутку підприємств» з 1995 року валовий доход було замінено на прибуток. Принцип стабільності в оподаткуванні прибутку підприємств постійно порушувався. Так, в цей закон, до відміни його Податковим кодексом України було внесено більше 140 поправок і змін. Відмітимо, що за цих умов в сільському господарстві застосовують й інші податки: податок на додану вартість, податок на землю, податок з власників транспортних засобів, платежі до Пенсійного та інших цільових фондів та ін. Реформи в економіці України зумовлювали і зміни в податковій системі, до речі, не завжди позитивні. Внаслідок цього в кінці 90-х років сільське господарство, як відмічалось вище, стало неплатоспроможним. Відбувається пошук шляхів виходу сільськогосподарського виробництва з кризи, зокрема і через зменшення податкового тиску на нього. Обґрунтовуються пропозиції щодо запровадження єдиного податку як джерела поповнення бюджету.

Слід зазначити, що ідея єдиного податку не є новою, його прихильниками були ще фізіократи на чолі з французьким вченим Франсуа Кене. Вони пропонували застосовувати податок на землю (земельну власність), їх вчення полягало в створенні чистого продукту, який може створювати тільки земля, а інші галузі чистий продукт не створюють.

Спробу реалізації цієї ідеї було зроблено і в Радянському Союзі, що зафіксовано в Декреті про єдиний сільськогосподарський податок, який об'єднував всі раніше існуючі податки. Сільськогосподарський податок визначався в натуральних одиницях (пудах жита, пшениці залежно від району), а потім – у грошовій формі. Ефективність застосування цього податку була не високою і вже в 1924 році він був реформований у декілька податків.

Таким чином, спроба запровадження єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників закінчилася невдачею. Як переконує практика багатьох країн світу пошук єдиного податку не є для них таким актуальним як для України.

Дискусія серед вчених та економістів-практиків про необхідність введення єдиного податку для сільськогосподарських підприємств завершилася його експериментальною перевіркою в ряді регіонів України. Починаючи з 1 січня 1999 року Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» передбачено застосування сільськогосподарськими товаровиробниками єдиного податку. В основу його застосування було покладено два фактори: наявність в

сільськогосподарського підприємства землі та доля доходу від сільськогосподарського виробництва у загальній виручці. Експеримент по його запровадженню показав зростання податкових надходжень до бюджету від сільськогосподарських підприємств, оскільки підприємства цей податок сплачували незалежно від наявності чи відсутності в них прибутку.

Запровадження фіксованого сільськогосподарського податку має як позитивні, так і негативні сторони. До позитивної ознаки слід віднести зменшення кількості податків і обов'язкових зборів (платежів) – один проти дванадцяти, що значною мірою зменшувало обсяг облікової роботи і звітності. Вимога спрощення системи оподаткування заперечень не викликає, хоча це має відбуватися в раціональних розмірах. Слід мати на увазі, що дана вимога до податкової системи ще за часів А.Сміта не стояла на першому місці. Адже кількість податків не завжди свідчить про складність системи оподаткування, оскільки податкова система – це не проста сукупність різних податків. Вона формується на певних методологічних засадах і має відповідну базу оподаткування. Якщо цього не буде забезпечено, не існуватиме податкової системи, а буде лише певний набір податків. До того ж кількість податків не завжди свідчить про високий податковий тиск.

Як показують дослідження, у країнах з розвинутою економікою податків стає більше. Думки окремих вчених щодо необхідності спрощення системи оподаткування, наприклад, в США не знаходять підтримки. Адже не можна забезпечити наповненість бюджетів країни за рахунок двох-трьох податків, хоча кілька з них можуть бути бюджетоформуючими. Наприклад, у США федеральний прибутковий податок забезпечує 46% доходів федерального уряду, а податок на власність формує на 75% бюджету місцевих органів управління¹. Водночас велика кількість податків не обов'язково повинна призводити до великого податкового тягаря.

Разом з тим, на нашу думку, введення фіксованого сільськогосподарського податку мало і ряд негативних моментів. Основний з недоліків цього податку закладено в методологічному підході до його визначення, оскільки його введення виключає можливість застосування в якості об'єктів оподаткування прибутку, праці, власності та інших ресурсів, а лише землі в її нормативній грошовій оцінці.

Основними податками та податковими платежами, які не сплачували сільськогосподарські підприємства при запровадженні фіксованого сільськогосподарського податку були: податок на прибуток підприємств; плата (податок) за землю; податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту

¹ Дема Д.І. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у США і Україні. Житомир: Полісся, 2001. – 228 с.

населення; збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; збір до Державного інноваційного фонду; плата за придбання торгового патенту на здійснення торгівельної діяльності; збір за спеціальне використання природних ресурсів (щодо користування водою для потреб сільського господарства). Як видно з цього переліку податків і платежів, база, що може їх об'єднувати, відсутня, оскільки це різні платежі як за сутністю, так і джерелами сплати. Частина з них – податок на прибуток, податок за землю, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів сплачуються за рахунок прибутку, інші податки і збори включаються у витрати виробництва. Незважаючи на це, податки і податкові платежі об'єднуються та «прив'язуються» до землі в нормативній грошовій оцінці, а суми нарахованого фіксованого сільськогосподарського податку включаються до складу валових витрат платника податку. Вважається, що таким чином досягатиметься основна мета: спрощення механізму оподаткування і зниження податкового тиску.

Ряд економістів вважають, що з введенням фіксованого сільськогосподарського податку спрощується механізм оподаткування. На перший погляд, це так, оскільки для обчислення розміру податкового платежу достатньо перемножити податкову ставку та вартість сільськогосподарських угідь (земель). Але вважаємо, що це фіктивне спрощення податкового механізму. Реально він не спрощувався, а ускладнювався, тому й було розроблено Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку. Адже для цього державні земельпорядні організації повинні подати дані про грошову оцінку сільськогосподарських угідь, погодити обсяги фіксованого сільськогосподарського податку за видами сільськогосподарської продукції з управлінням агропромислового комплексу районної державної адміністрації, погодити ціни, за якими ця продукція реалізується, укласти угоди з заготівельними підприємствами й організаціями про приймання сільськогосподарських продукції, погодити терміни поставки зерна в рахунок фіксованого сільськогосподарського податку з районною державною адміністрацією і т.д. Як бачимо, за простотою, на перший погляд, криється багато чинників, що підриває довіру до такого податку. В цьому випадку порушується регулююча функція податку. Податки перетворюються на просте перерахування певної суми коштів у бюджет у вказані терміни і незалежно від фінансових результатів підприємств. Тобто спостерігається тенденція, аналогічна тій, що діяла за адміністративної системи управління, лише з тією різницею, що тоді доход розподілявся за нормативами, а тепер податок залишається один. Це – один бік справи. Інший, полягає в тому, що за такого підходу порушується один з основних принципів – рівність умов. Оскільки при цьому всі податки штучно пов'язані з однією базою оподаткування – землею, податки відокремлюються від фінансових результатів і не враховують

фінансового стану суб'єктів господарювання. Практично весь податковий тягар перекладено на землю.

Дослідження свідчать, що основний податковий тягар при застосуванні фіксованого сільськогосподарського податку переміщується у більш слабкі у фінансовому відношенні господарства, особливо зі значною площею землі і зменшується у господарствах з відносно високими доходами, але не великою площею – тепличні комбінати, птахофабрики, свинокомплекси. Звичайно, із запровадженням фіксованого сільськогосподарського податку держава мала на меті одержати частину надходжень до бюджету від сільськогосподарських підприємств, перенісши їх сплату не від результатів фінансової діяльності, а грошової оцінки землі. Але для того, щоб платити і цей податок підприємства повинні мати готівкові кошти, їх вилучення протягом року може негативно позначитися на їх фінансовому стані, а отже, на можливості сплачувати податки. Завдяки такій тенденції може не виправдатися сподівання держави на збільшення надходжень до бюджету від сільськогосподарських товаровиробників при запровадженні фіксованого сільськогосподарського податку. Даний податок має і ряд інших недоліків.

По-перше, формуючи єдину базу оподаткування, держава певним чином втрачає можливість стимулювання окремих видів діяльності підприємств, що послабляє фіскальну функцію податків, оскільки можливе неврахування функціональних навантажень усіх податків у єдиній оподатковуваній базі.

Щодо бази оподаткування, то вона для більшості податків і зборів до державних цільових фондів пов'язана не із вартістю землі, а з іншими показниками. Це стосується практично всіх платежів (зборів) до фондів, включених у фіксований сільськогосподарський податок, Такою базою є фонд оплати праці, вартість реалізованої продукції, потужність сільськогосподарської техніки, об'єм використаної води та ін. Виходячи з цього, «прив'язка» таких платежів до сільськогосподарських угідь в постійному розмірі може негативно відобразитися в надходженнях коштів до бюджету. Це і підтверджує виключення через півтора місяця після введення в дію Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» з його переліку платежів на обов'язкове пенсійне страхування і на обов'язкове соціальне страхування, які підприємства вже не повинні були сплачувати з введенням фіксованого сільськогосподарського податку.

По-друге, цей податок могли застосувати сільськогосподарські підприємства в яких доход, одержаний від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний рік, перевищував 50%, а з 2004 року – 75% загальної суми валового доходу підприємства. Таким чином, менш ніж один відсоток або його доля вирішує можливість застосування цього податку суб'єктами господарювання, чим порушується один із принципів функціонування податкової системи – принцип рівності.

Для того щоб цей принцип податкової системи не порушувався, слід надати можливість самим виробникам сільськогосподарської продукції приймати рішення про застосування фіксованого сільськогосподарського податку замість тих, які він заміняє.

По-третє, термін дії податку неодноразово змінювався. Спочатку було визначено його дію періодом з 1 січня 1999 р. по 1 січня 2004 р., а потім продовжено до 1 січня 2010 року. Знайшов він своє місце і в Податковому кодексі України, спочатку як самостійний податок, а з 1 січня 2015 року його включено в склад платників єдиного податку четвертої групи. Так змінено назву податку, а суть залишилася.

По-четверте, на початковому етапі сплата податку продукцією вимагала додаткових витрат на транспортування товарної сільськогосподарської продукції і обмежувала коло покупців. В результаті ця вимога також була відмінена.

Незважаючи на наведені нами недоліки фіксованого сільськогосподарського податку, вважаємо за доцільне його застосування для певних форм сільськогосподарських підприємств, зокрема особистих селянських і фермерських господарств та невеликих інших сільськогосподарських підприємств.

Відмітимо, що на формування податкової політики в аграрному секторі економіки значний вплив мали процеси реформування відносин власності на майно і землю. Цей процес здійснювався через механізм паювання і завершився тим, що майже 7 млн. селян одержали у власність земельні та майнові частки (паї). За даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, земельні паї було використано для створення 4,75 млн. особистих селянських господарств, 43 тис. фермерських господарств та 16 тис. інших організаційно-правових форм господарювання¹. Спочатку більшість власників земельних паїв, розмір якого в середньому складає 4 гектари, самостійно почали на них господарювати. У 2013 р. в аграрному секторі функціонувало 55,6 тис. підприємств (табл. 5.1).

Дані табл. 5.1 показують, що більше 80% підприємств в аграрному секторі працюють рентабельно. Слід відмітити, що більшість підприємств аграрного сектору використовують як спеціальний режим оподаткування фіксований сільськогосподарський податок. Таке різноманіття форм ведення аграрного бізнесу значно розширює реалізацію податкової політики в аграрній сфері економіки і надає можливість державі одержувати гарантовані податкові надходження до бюджетів². Виходячи із різноманітності форм господарювання та відносин власності на землю сьогодні земля займає особливе місце в системі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників.

¹ Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011

² Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доповідь на 13 річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених, економістів-аграрників 20-21 червня 2011 р. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – С. 33.

Таблиця 5.1

**Основні показники функціонування сільського господарства України
в 2009-2013 рр.***

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість суб'єктів господарювання	57152	56493	56094	55866	55630
Кількість найманих працівників, тис. осіб	1171,0	645,2	632,1	621,8	585,0
Середньомісячна заробітна плата, грн.	1285,0	1472,0	1853,0	2086,0	2340,0
Чистий прибуток, млн. грн.	7584,8	17170,5	25341,3	27001,3	15806,0
Підприємства, які одержали прибуток, % до загальної кількості	69,5	69,2	82,9	78,1	80,2
Підприємства, які мали збиток, % до загальної кількості	30,5	30,8	17,1	21,9	19,8
Рентабельність сільськогосподарського виробництва, в т.ч.,%					
у рослинництві	16,9	26,7	32,3	22,3	11,1
у тваринництві	5,5	7,8	13,0	14,3	11,3

* без господарств населення

Земля може виступати з різних сторін, як об'єкт та база оподаткування. Так, якщо земля використовується власником тільки для ведення особистого селянського господарства її оподаткування здійснюється земельним податком. При використанні землі для створення фермерського господарства чи для створення сільськогосподарських підприємств, шляхом об'єднання земельних паїв вона оподатковується через ФСП, а в даний час єдиним податком.

Разом з тим, дослідження показують, що більшість селян не в змозі самостійно працювати та обробляти земельні паї. Виходячи з цього, земельні паї передаються в оренду власникам новостворених сільськогосподарських підприємств, а в останні роки – агрохолдингам, за передбачену в договорі оренди земельного паю плату. Держава встановила мінімальну плату за оренду земельного паю спочатку в розмірі 1 відсотка, а пізніше – не менше 3 відсотків його нормативної грошової оцінки.

Сьогодні багато орендарів виплачують власникам земельних паїв значно вищий розмір орендної плати ніж визначено законодавством. Таким чином, селяни одержали специфічну форму доходу – дохід від здавання землі (земельного паю) в оренду, а держава значно розширила базу оподаткування доходів. Слід відмітити, що оподаткування цього доходу не залежить від рівня прибутковості веденого орендарем бізнесу, що гарантує державі значні податкові платежі до бюджету, що підтверджують дані табл. 5.2.

Дані таблиці 5.2 показують, що лише в Житомирській області з орендної плати за передачу земельних паїв в оренду в 2011 р. буде перераховано до бюджету більше 18 млн. грн. За даними 2009 р. в масштабах України ці надходження по нашим розрахункам можуть скласти 270-320 млн. грн. Це підтверджують дані, наведені в таблиці 5.3.

Таблиця 5.2

**Податкові надходження від передачі в оренду земельних паїв власників
Житомирської області, 2011 р.**

Назва району	Кількість орендодавців, осіб	Розмір земельної частки (паю), га	Загальна площа орендованої землі, тис. га	Грошова оцінка землі, тис. грн./га	Розмір орендної плати, тис. грн.	Розмір орендної плати, % від грошової оцінки землі	Розмір податку з орендної плати за земельні паї, тис. грн.**
Андрушівський	10627	3,68	39,1	12,53	14448	3,4	2167,2
Бердичівський	10509	2,34	24,6	13,11	9834	3,3	1475,1
Любарський	10717	2,87	30,8	12,32	10396	3,7	1559,4
Попільнянський	12567	2,53	44,3	15,30	19366	3,5	2904,9
Ружинський	15136	3,04	46,0	13,14	19511	3,1	2926,6
Чуднівський	12497	2,86	35,7	12,92	13925	3,3	2088,8
Романівський	5495	3,11	17,1	9,40	3394	4,7	509,1
Житомирський	6884	2,64	18,2	17,10	4632	6,7	694,0
Коростишівський	4590	3,22	14,8	10,50	2143	7,3	321,4
Новоград-Волинський	8539	2,73	23,3	8,41	5247	3,7	787,1
Черняхівський	3710	3,07	11,4	4,90	1723	3,2	258,4
Баранівський	3636	2,86	10,4	5,40	1563	3,6	234,5
Володарськ-Волинський	1002	3,19	3,2	9,13	425	6,9	63,7
Смільчинський	3055	1,96	6,0	2,76	925	3,0	138,8
Коростенський	1911	3,56	6,8	3,39	539	4,3	80,8
Лугинський	143	2,10	0,3	6,78	266	3,0	39,9
Малинський	2758	2,83	7,8	2,38	767	3,0	115,1
Народицький	685	2,63	1,8	7,33	362	3,6	54,3
Овруцький	7375	1,53	11,3	2,99	2761	3,0	414,2
Олевський	479	3,76	1,8	31,84	721	7,9	108,1
Радомишльський	3557	2,92	10,4	4,23	1880	3,0	282,0
Червоноармійський	5682	3,20	18,2	4,57	2208	3,8	331,2
Брусилівський	4972	4,06	20,2	7,11	4184	3,4	627,6
Разом	136526	2,96*	403,5	9,46*	121220	3,1*	18183**

* в середньому по Житомирській області

** при умові, що дохід від орендної плати буде оподаткований за ставкою 15 %

Таким чином, передача державою у власність селян земельних паїв та передача власниками їх в оренду фермерським господарствам, сільськогосподарським підприємствам, агрохолдингам та іншим орендарям створює гарантоване джерело податкових надходжень до бюджету країни. Дослідження показують, що в останні роки значно зростає конкуренція серед орендарів земельних паїв, а значить у селян є можливість значно підвищити розмір орендної плати, що збільшить як доходи селян, так і податкові надходження. Також слід враховувати те, що доходи селян і податкові надходження держави в 2012 та послідуєчих роках значно зростуть, оскільки з 1 січня 2012 року нормативна грошова оцінка гектара ріллі окремої земельної

ділянки, проведеної станом на 1 липня 1995 року індексується на коефіцієнт 1,756¹. Так, орендодавцям Житомирської області за 2014 рік було нараховано 311,6 млн. грн. плати за оренду земельних паїв та 0,5 млн. грн. за майнові паї, а в бюджет надійшло 46,8 млн. грн. податку з доходу від землі і майна.

Таблиця 5.3

**Вартість продукції, виданої пайовикам
у рахунок орендної плати за землю та майнові паї (частки)
та утриманого податку з орендної плати, млн грн**

Показники	2000 р.	2002 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Продукція сільського господарства	747,6	991,9	1071,4	1021,4	1002,8	1120,1	1516,8	1795,0
Продукція рослинництва	731,2	945,1	1026,5	984,2	963,9	1086,8	1488,8	1760,0
Продукція тваринництва	16,4	46,8	44,9	37,2	38,9	33,3	28,0	35,0
Сума податку з орендної плати*	112,1	148,8	160,7	153,2	150,4	168,0	227,5	269,2

Джерело: розраховано за даними щорічного статистичного збірника України за 2009 р., с. 151

* при умові, що дохід від орендної плати буде оподаткований за ставкою 15 %

Важливе джерело наповнення бюджету, пов'язане із землею, виникає із запровадженням ринку землі сільськогосподарського призначення. Держава одержить значні податкові надходження через державне мито від операцій купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення та від реєстрації земельних ділянок в земельному кадастрі. Розрахунки показують, що лише від первинної державної реєстрації договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення до бюджету надійде до 210 млн. грн. Враховуючи те, що процес укладання-розірвання договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення є постійним, а значить бюджет буде мати ще одне джерело наповнення бюджету.

Як відмічалось вище, на початку реорганізації аграрних підприємств більшість селян свої земельні паї передали підприємствам, які були створені на місці розпайованих колективних підприємств. Значна кількість цих підприємств не змогла ефективно використовувати землю селян, яку вони передали їм в оренду. В цей час розпочинається переливання капіталу промислових підприємств та фінансових установ в аграрний сектор через оренду значної кількості земельних паїв цими підприємствами, які одержують назву агрохолдингів. Їх функціонування в аграрному виробництві має як позитивні так і негативні сторони. З однієї сторони вони позитивно вплинули на підвищення ефективності аграрного сектору економіки, підвищили його капіталізацію. З іншої-створили ряд проблем – екологічного, соціального та фінансового характеру.

¹ Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р., № 1185.

З появою в аграрному бізнесі вертикально-інтегрованих компаній-агрохолдингів, українські дослідники розпочали і продовжують вивчати різні сторони їх діяльності. Проблеми, пов'язані з агрохолдингами досліджують В.Андрійчук, П.Гайдуцький, Ю.Лупенко, А.Данкевич, П.Саблук та ін. Дослідження проведені цими вченими розкривають тенденції розвитку та організації агрохолдингів, показують зростаючу роль агрохолдингів в аграрному секторі економіки, висвітлюють негативні сторони діяльності агрохолдингів в соціальній сфері сільських населених пунктів та їх впливу на навколишнє природне середовище, розкривають зміни, що відбуваються з орендою земельних паїв. Разом з тим, потребують подальших досліджень проблеми пов'язані з оподаткування агрохолдингів та розрахунків за оренду ними земельних паїв.

Агрохолдинги – це вертикально та горизонтально інтегровані підприємства, які як правило, орендують земельні паї селян і створили земельні банки площею більше 100 тис. га. З їх появою в системі оренди землі розпочалися серйозні зміни. Так, якщо в 2005 році агрохолдинги орендували 23% земельних паїв, то в 2013 році – 44%¹. В 2015 році земельний банк агрохолдингів становив 5,6 млн гектарів, що становить 26,7% землекористування сільськогосподарських підприємств України. В 2014 році агрохолдингами було вироблено 22,5 % валової продукції сільського господарства на суму 55,6 млрд грн.²

Агрохолдинги на сьогодні перетворилися на основних гравців на ринку аграрної продукції. Цьому в значній мірі сприяє використання пільгового режиму оподаткування через механізм застосування фіксованого сільськогосподарського податку як узаконеної форми ухилення від сплати податків. Це твердження ми робимо виходячи з того, що на сьогодні не визначено юридично такої форми підприємства як агрохолдинг. Агрохолдинги сьогодні об'єднали виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку, зберігання та реалізацію, включаючи на зовнішні ринки.

Практично в склад агрохолдингів входять юридично самостійні підприємства: хлібозаводи, м'ясо- і молокопереробні підприємства, цукрові заводи, олійно-жирові комбінати, сільськогосподарські підприємства та інші підприємства. Дані підприємства не повинні бути платниками фіксованого сільськогосподарського податку, оскільки вони не мають у власності сільськогосподарських угідь, а лише їх орендують. Виходячи з цього, на нашу думку, фіксований сільськогосподарський податок (єдиний податок з 2015 року) повинні застосовувати підприємства першого рівня інтеграції агрохолдингів – сільськогосподарські підприємства, які мають у власності землю чи її орендують у селян і виробляють (виросчують) лише сільськогосподарську продукцію або

¹ Гайдуцький П.І. Структурні переноси і ризики в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. - №7. – С. 38-45.

² Обзор производства валовой продукции агрохолдингами // Крупнейшие агрохолдинги Украины. – 2015. – С. 12-21.

переробляють її на власних потужностях (підприємствах), які не є окремими юридичними особами. Підприємства вищих (інших) рівнів вертикальної інтеграції, які входять в агрохолдинги повинні оподатковуватися податком на прибуток та сплачувати податок на землю, яка не використовується в сільськогосподарському виробництві.

Останнім часом, серед науковців та дослідників на ряду з позитивними характеристиками агрохолдингів, все частіше відмічаються негативні сторони їх діяльності. Особливо відмічається негативний вплив на соціальний розвиток сільських територій та на навколишнє природне середовище. Серед таких факторів слід відмітити, ріст безробіття на селі, незначну їх участь у підтримці сільської інфраструктури, диктат при укладанні договорів оренди землі на тривалий період, зниження вартості оплати оренди землі та значна її виплата натуральною продукцією, тінзація землі «відмерлої» спадщини, вирощування монокультур, високі норми внесення мінеральних добрив та засобів боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин і тварин. Виходячи з цього, для вирішення цих проблем з точки зору фінансів сільських громад ряд дослідників та практиків пропонують запровадити податок, який називають соціальним податком. Даний податок повинні сплачувати всі орендарі сільськогосподарських угідь до бюджетів сільських громад на території яких знаходиться орендована земля. Розміри соціального податку пропонуються різні. Ми підтримуємо точку зору тих дослідників, які пропонують за базу оподаткування нормативну грошову оцінку сільськогосподарських угідь, а ставка цього податку повинна бути не менше 1% від нормативної оцінки одиниці площі сільськогосподарських угідь. З запровадженням ринку сільськогосподарських земель базою оподаткування повинна бути ринкова вартість землі.

Застосування в оподаткуванні агрохолдингів податку на прибуток та соціального податку сприятиме більш справедливому розподілу доходів від володіння та використання земельних ресурсів.

Перехід країни на умови ринку дає можливість змінити інфраструктуру сільських населених пунктів. Сьогодні на селі активно розвивається приватний бізнес. Звичайно, більшість вивільнених в результаті реформування колективних та державних сільськогосподарських підприємств працівників, започаткували торгівельний бізнес та бізнес в сфері надання послуг. З іншої сторони, одержавши в приватну власність землю, селяни почали активно працювати на власній землі та виробляти продукцію рослинництва та тваринництва на ринок. Тобто, їхні господарства перетворюються із натуральних в товарні. На сьогодні постає питання, як оподатковувати діяльність таких підприємств.

Діюча система оподаткування має декілька варіантів щодо оподаткування малого і середнього бізнесу на селі. Зокрема, це звичайна система оподаткування, фіксований сільськогосподарський податок, єдиний податок, фіксований податок та інші. На нашу думку, ми вважаємо за доцільне запровадження для суб'єктів малого підприємництва в якості об'єкта оподаткування також прибутку.

Разом з тим, застосовувати не єдину ставку податку, а встановити диференційовані ставки податку. При запровадженні оподаткування прибутку підприємств дуже важливим залишається організація обліку доходів та витрат підприємницьких структур та розширення застосування безготівкових платежів.

Таким чином, запровадження в аграрній сфері оподаткування прибутку підприємницьких структур в найбільшій мірі відповідає функціонуванню приватного бізнесу.

5.2. Особисті селянські господарства та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в системі оподаткування України

Вище відмічалось, що результатом реформування колективних та державних сільськогосподарських підприємств є одержання селянами в приватну власність земельних та майнових паїв. Біля 70 % селян передали цю власність в оренду сільськогосподарським підприємствам і одержують від них дохід у вигляді орендної плати. Решта селян самостійно використовують земельні та майнові паї і самостійно реалізують вирощену сільськогосподарську продукцію в особистих селянських господарствах. В процесі реалізації сільськогосподарської продукції індивідуальними виробниками перед ними постає ряд проблем. Зокрема, вони відчувають тиск зі сторони покупців та переробників при реалізації сільськогосподарської продукції, відсутність державної підтримки, недоступність кредитних ресурсів. Вирішенню цих та інших проблем можуть сприяти обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи. Разом з тим, нині не на достатньому рівні вирішено ряд питань щодо оподаткування обслуговуючої кооперації та інформування їх щодо цього питання.

Дослідженню кооперації в цілому та сільськогосподарської, зокрема, присвячено значну увагу зі сторони українських вчених-економістів. Так, в роботах А. Андрійчука, В. Горбоноса, В. Гончаренка, В. Зіновчука, М. Маліка, Л. Молдаван, П. Саблука, Г. Черевка та інших розглянуто еволюцію становлення та розвитку сільськогосподарської кооперації, організацію створення кооперативів, ефективність їх діяльності^{1,2}. Разом з тим, питанням оподаткування їх діяльності, особливо обслуговуючої кооперації, не приділено значної уваги.

Розкриваючи механізм оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів необхідно показати їх місце в ієрархії

1 Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. - К.: Логос. - 1999. - 256 с.

2 Малік М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. - 2010. - № 3. - с. 3-9.

кооперативів, визначених законодавством України. Так, у ст. 94 Господарського кодексу України подається таке трактування кооперативів: «кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо)»¹. Відмітимо, що в цьому Кодексі інформація про обслуговуючі кооперативи відсутня. Разом з тим, вказано, що вони можуть створюватися в різних галузях, зокрема і в сільському господарстві. Це визначено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Зокрема, сільськогосподарська кооперація включає сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські виробничі кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та об'єднання сільськогосподарських кооперативів (асоціації, спілки). У відповідності із цим законом «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив - підприємство, створене для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва».

Пізніше Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» уточнено визначення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів»². Це визначення, на нашу думку, є більш точним. Оскільки у відповідності з ним сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є юридичною особою, а значить може бути суб'єктом підприємницької діяльності і зобов'язаний зареєструватися в органах державної фіскальної служби України як платник податків та зборів.

Відмітимо, що сьогодні серед науковців та працівників кооперативів дискутується питання щодо їх оподаткування. В багатьох випадках ототожнюються поняття «платник податків» та «неприбутковий» статус кооперативів. Значна частина як науковців, так і практиків вважають, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не є платниками податків і зборів. Це твердження не відповідає дійсності. На нашу думку, незалежно від виду кооперативів вони є платниками податків та обов'язкових зборів або виступають в ролі податкових агентів. У відповідності з діючим податковим законодавством України всі кооперативи як суб'єкти підприємницької діяльності, включаючи тих, що мають статус неприбуткових, мають об'єкти (базу) оподаткування. Такими об'єктами оподаткування виступають заробітна плата членів кооперативу, земельні ділянки на яких розміщені чи ведуть

1 Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., № 436-IV.

2 Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р., № 469/97-ВР (зі змінами).

діяльність кооперативи, транспортні засоби, вартість продукції, робіт та послуг, природні ресурси, прибуток (дохід) тощо.

Таким чином, якщо в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі є найняті працівники, кооператив буде виступати як податковий агент щодо утримання та перерахування до місцевого бюджету податку з доходів громадян (податку із заробітної плати цих працівників) та єдиного соціального внеску, маючи земельну ділянку – буде сплачувати земельний податок, буде реалізувати сільськогосподарську продукцію – сплачуватиме податок на додану вартість (при умові реєстрації платником податку на додану вартість), маючи джерела забруднення навколишнього природного середовища – сплачуватиме екологічний податок, придбає транспортні засоби – сплатить збір за першу реєстрацію транспортних засобів і т. д. Виходячи з вищенаведеного стверджуємо, що кооперативи, включаючи сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, є платниками податків та зборів при наявності в них об'єктів оподаткування, визначених податковим законодавством України.

Щодо іншої частини дискусійності оподаткування кооперативів, а саме неприбуткового їх статусу, слід розуміти оподаткування їх прибутку. Виробничі кооперативи, включаючи сільськогосподарські виробничі кооперативи ціллю своєї діяльності мають одержання прибутку. У відповідності з Податковим кодексом України прибуток виступає об'єктом оподаткування і при наявності його у суб'єкта підприємницької діяльності він підлягає оподаткуванню¹. Виходячи з цього, виробничі кооперативи мають статус прибуткових організацій, а значить виступають платниками податку на прибуток.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, як відмічалось вище, створюються для надання послуг переважно членам кооперативу. Нині необхідним є створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з надання заготівельно-збутових послуг при реалізації сільськогосподарської продукції, вирощеної (одержаної) в особистих селянських господарствах, зокрема молока, тварин, овочів, фруктів, тощо. Для того щоб стверджувати, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив не є платником податку на прибуток, їх організаторам слід одержати статус неприбуткової організації та зареєструватися в Реєстрі неприбуткових установ та організацій, про що нами відмічалось раніше².

Відмітимо, що сьогодні після внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу такий статус буде одержати не важко³. Це твердження ми робимо, виходячи із того, що в ст. 133.4.6 Податкового кодексу

1 Податковий кодекс України від 02.12.2010 р., № 2755-IV.

2 Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 5-7 квітня 2012 р., Житомир. – С. 198-202.

3 Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій» від 17 липня 2015 р.-№652-III

України в перелік неприбуткових установ та організацій внесено сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Разом з тим, щоб одержати статус неприбуткового обслуговуючого кооперативу йому слід одночасно відповідати таким вимогам:

- утворюється та реєструється в порядку, визначеному законом, що регулює його діяльність як неприбуткової організації;
- установчі документи (статут) якого містять заборону розподілу отриманого доходу (прибутків) або їх частин серед засновників(учасників), членів такого кооперативу, працівників (крім оплати їх праці, нарахування єдиного соціального внеску членів органів управління та інших пов'язаних осіб);
- внесений контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Також підтвердження щодо неприбуткового статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу міститься в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». В ст. 9 цього закону визначено, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здійснюють обслуговування своїх членів-виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку і є неприбутковими організаціями. Фінансовим результатом господарської діяльності (чистим доходом) кооперативу є різниця між доходами кооперативу від господарської діяльності та витратами на її провадження¹.

На нашу думку, тут криється методологічна помилка в визначенні чистого доходу, оскільки в цьому випадку ототожнюються ці поняття. Судячи з цього визначення, це не є чистий доход, а є прибуток чи збиток. Таким чином, прибуток від їх діяльності, а не доход, буде розподілятися серед членів кооперативу, але для членів кооперативу він буде виступати як доход. Кожен член кооперативу зобов'язаний одержану суму цього доходу включити до його сукупного оподаткованого доходу за відповідний звітний період та сплатити податок з доходу. У випадку, коли сільськогосподарський обслуговуючий кооператив буде виступати як податковий агент, він буде самостійно утримувати податок з доходу як з частини прибутку, який належить кожному члену кооперативу та перераховуватиме його до бюджету. Члени кооперативу, в цьому випадку, прибуток розподілений кооперативом не будуть включати до свого сукупного оподаткованого доходу, таким чином вони уникнуть подвійного оподаткування доходу.

Відмітимо, що на сьогодні є всі підстави для розширення діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема наявність більше 5 млн особистих селянських господарств, які потребують значної кількості їх послуг при виробництві, переробці та реалізації вирощеної в них

¹ Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р., № 469/97-ВР (зі змінами)

Таблиця 5.4

Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) станом на 1 січня 2015 року

Напрямок діяльності СОК	Кількість СОК, одиниць		за видами діяльності, одиниць									
			переробні		заготівельно- збутові		постачальницькі		інші		багатофункціо- нальні	
	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі	зареєстр.	діючі
З обробітку землі та збирання врожаю	246	147	9	7	14	11	4	3	39	24	180	102
Молочарські	288	179	9	2	159	94	4	3	14	5	102	75
М'ясні	30	16	3	0	9	5	0	0	6	3	12	8
Плодоовочеві	102	66	2	0	43	23	8	5	10	5	39	33
Зернові	47	34	7	5	12	5	1	1	3	1	24	22
Інші	309	171	11	8	27	17	6	2	108	76	157	68
Всього:	1022	613	41	22	264	155	23	14	180	114	514	308

сільськогосподарської продукції та надання цим кооперативам при дотриманні встановлених законодавством вимог статусу неприбуткових організацій. Цей тезис підтверджують дані табл. 5.4¹.

Досліджуючи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників слід особливу увагу звернути на особисті селянські господарства, які не мають офіційного статусу виробника сільськогосподарської продукції, а неофіційно є такими². Їх значення, як виробника сільськогосподарської продукції, значно зросло після реформування колгоспно-радгоспної системи господарювання. В результаті земельної реформи земельні наділи сільських домогосподарств зросли з 0,25-0,5 до 1,0 і більше гектара. На сьогодні в сільській місцевості налічується 5 млн. домогосподарств з середнім розміром трохи більше 1 гектара та збільшується кількість домогосподарств, землекористування яких перевищує 5 або навіть 10 гектарів³.

Особисті селянські господарства слід віднести до специфічної організаційно-правової форми господарської діяльності. За часів Радянського Союзу їх значення у виробництві сільськогосподарської продукції применшувалося, оскільки основними виробниками цієї продукції були радгоспи і колгоспи – підприємства, відповідно, державної і колективної форм власності. Місце особистих селянських господарств, як приватної форми власності було відведено для забезпечення сільськогосподарською продукцією мешканців особистих домогосподарств.

Після реформування державної і колективної форм власності на селі та перетворення їх у приватну значення особистих господарств населення в виробництві сільськогосподарської продукції значно зросло, але поки що ці господарства перебувають за межами правового поля, оскільки не мають статусу підприємницької структури. Хоча в економічній літературі достатньо уваги приділено дослідженню ролі та місцю цих господарств для аграрного сектору економіки України.

Господарства населення займають важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції України (табл. 5.5)⁴

Дані таблиці 5.5 показують, що частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства (всі категорії господарств) в 2013 році становила 46% проти 29,6% у 1990 році. Частка таких видів продукції як картопля складає 97%, овочі – 88,3%, плодів та ягід – 80,7%, молоко – 77,5%. Починаючи з 2000 року ця частка має тенденцію до зменшення, що можна

¹ <http://minagro.gov.ua/uk/print/ministry?nid=15751>

² Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року, №742-IV [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

³ Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку/ Б.Й.Пасхавер// Економіка АПК, 2015. - №9. - С.5-15.

⁴ Статистичний щорічник України за 2013 рік [Електронний ресурс]: library.oseu.edu.ua/files/StatSchorichnyk_Ukrainy_2013.pdf

вважати позитивним явищем, оскільки продукція вироблена сільськогосподарськими підприємствами має вищу якість та товарність.

Таблиця 5.5

**Частка господарств населення
у виробництві продукції сільського господарства, %**

Показник	1990 р.	1995 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Продукція сільського господарства	29,6	45,9	59,5	51,7	48,2	49,3	46,0
Продукція рослинництва	18,9	36,5	51,4	46,4	43,3	45,0	41,4
Зернові культури	2,8	8,1	24,3	24,2	22,1	21,9	21,2
Цукрові буряки (фабричні)	0,0	2,6	21,5	7,9	8,5	8,7	15,6
Соняшник	2,4	4,4	21,2	17,5	15,9	15,0	14,5
Картопля	71,4	95,8	98,8	97,4	96,9	96,7	97,0
Овочі	26,9	72,7	89,3	88,1	84,3	85,7	88,3
Плоди та ягоди	53,6	83,6	88,2	83,6	84,2	81,6	80,7
Виноград	20,5	26,5	41,8	36,3	35,4	35,8	33,2
Продукція тваринництва	40,8	58,9	73,8	61,2	59,4	58,2	56,5
М'ясо (у забійній вазі)	28,9	51,7	63,2	44,9	43,3	42,5	39,7
Молоко	24,0	45,3	81,2	80,3	79,7	77,7	77,5
Яйця	37,8	55,6	50,5	39,9	37,2	37,3	37,6
Вовна	11,2	30,1	78,3	83,1	83,3	85,1	86,6

Вищенаведене показує, що незважаючи на відсутність державного регулювання щодо діяльності особистих селянських господарств, включаючи механізм оподаткування вони залишаються важливим виробником сільськогосподарської продукції, а їх ринком залишається неорганізований ринок.

Враховуючи негативні тенденції на ринку праці, ріст інфляційних процесів, зниження доходів значної кількості населення, неорганізований, а фактично тіньовий ринок сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств має постійно зростаючий сегмент її споживачів (покупців). В результаті цього бюджети, особливо місцевий, втрачають значні податкові надходження, втрачають при цьому також і господарства населення через неможливість одержання державної фінансової підтримки, зокрема через механізм відшкодування податку на додану вартість, дотації. Постає запитання – де вихід? На нашу думку, на державному рівні слід врегулювати питання, щодо включення особистих селянських господарств в організований ринок виробників сільськогосподарської продукції.

Звичайно, найкращий шлях це надання їм статусу сімейного фермерського господарства з обов'язковою реєстрацією в ЄДРПОУ. Інший шлях це реєстрація своєї діяльності в якості фізичної особи – підприємця. Зі сторони держави

необхідно надавати державну підтримку за виробництво сільськогосподарської продукції конкретному виробнику при наявності документів, що документально підтверджують реалізацію цієї продукції. В цьому випадку, господарства населення можуть попасти в податкове поле податку на додану вартість, податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб.

Звичайно, на першому етапі виникає багато проблемних питань, але через державне регулювання можливе їх вирішення. Сприятим цьому буде також входження українського виробника у європейський ринок сільськогосподарської продукції, де особлива увага звертається на безпечність харчових продуктів. Це зобов'язує вироблену в особистих господарствах населення сільськогосподарську продукцію реалізовувати на території України також відповідно до цих вимог, що може бути досягнуто через розширення діяльності обслуговуючих та збутових сільськогосподарських кооперативів. Держава не повинна стояти в стороні, а через механізм державної підтримки надавати допомогу на придбання холодильників, обладнання для переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, будівництво складських приміщень. Таким чином, можливий вихід значної кількості сільськогосподарської продукції виробленої в особистих господарствах з тіні та залучення особистих селянських господарств в податкове поле України.

Платниками яких податків на сьогодні є особисті господарства населення? Враховуючи, що ці господарства не внесені в реєстр суб'єктів підприємницької діяльності більшість податків на них не поширюється, тобто вони не є платниками податків пов'язаних з господарською діяльністю. Разом з тим, деяких податків на особисті господарства населення поширюється. Зокрема, власники особистих господарств являються платниками місцевих податків, таких як податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плати за землю. Це з точки зору теорії. З практичної сторони, результати фактичних надходжень від цих податків незначні. Вони втрачають значимість через пільги. Зокрема, платниками податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки є власники житлової та нежитлової нерухомості, а об'єктом оподаткування є житлові будинки або квартири та будівлі і споруди.

На сьогодні для власників особистих господарств, які мають житлові будинки застосовується пільга в розмірі 120 квадратних метрів. Відмітимо, що переважна більшість житлових будинків мають розмір будинку менше цієї площі. З іншої сторони, якщо власник особистого селянського господарства є офіційним (зареєстрованим) виробником сільськогосподарської продукції, в цьому випадку його будівлі і споруди, призначені для використання безпосередньо у сільськогосподарській діяльності не є об'єктом оподаткування цим податком. Аналогічну дію має земельний податок, об'єктом оподаткування яким є земельні ділянки та земельні частки (паї) які перебувають у власності чи користуванні домогосподарств. Разом з тим, наявність пільг щодо сплати цього

податку, зокрема звільнення від сплати земельного податку пенсіонерів (за віком) значно зменшує надходження коштів до місцевих бюджетів.

Таким чином, для залучення особистих селянських господарств в податкові відносини необхідно вирішити питання їх обов'язкової державної реєстрації і надання їм статусу сімейних ферм та розширення їх участі в створенні та функціонуванні обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Це дозволить вивести з неорганізованого (тіньового) ринку значну кількість виробленої в особистих селянських господарствах населення сільськогосподарської продукції, а їх власникам приймати участь а програмах державної підтримки. Правове визначення та забезпечення ведення бізнесу особистими селянськими господарствами як самостійно, так і їх участь в обслуговуючих кооперативах розширить об'єкти оподаткування та сприятиме росту податкових надходжень до бюджетів.

5.3. Оподаткування доходів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та вплив податкової політики на інвестиційні процеси в Україні

Подальший розвиток України як соціально-орієнтованої правової держави націленої на інтеграцію у європейське співтовариство визначатиметься рівнем розвитку усіх державних інститутів, зокрема й податкової системи. Податкова система потребує приведення у відповідність з пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку, забезпечення достатнього обсягу сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів на основі проведення збалансованої бюджетної політики.

Водночас ключовою умовою структурної перебудови національної економіки та економічного зростання є інвестиції. Рівень інвестиційної активності нашої держави є недостатнім через низку причин: недостатню розвиненість вітчизняного фондового ринку, недовіру з боку вітчизняних інвесторів, розшарування доходів населення країни, недосконалу бюджетно-фіскальну політику тощо. Інвестиції в основний капітал в Україні останні роки знаходилися на рівні 13-16 % від ВВП. Для порівняння в країнах ЄС показник норми інвестицій не нижче 30 %, а в Китаї, де економіка стрімко розвивається, цей показник знаходиться на рівні 40-46 %¹. Тому особливо актуальним на сучасному етапі є пошук важелів активізації інвестиційної діяльності, адже практика економічно розвинутих держав свідчить про роль інвестицій як найважливішого чинника економічного зростання.

¹Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua>.

Істотний вплив на інвестиційну активність спричиняє податкова політика. Податкова система України характеризується передусім фіскальною спрямованістю, що є лейтмотивом більшості змін, які вносяться до податкового законодавства. Водночас її регулююча функція не зорієнтована на стале економічне зростання. Значне податкове навантаження на виробництво та недостатнє податкове навантаження за використання природних ресурсів негативно впливає на розвиток економіки. Разом з цим нормативно-правова база оподаткування продовжує залишатися складною та нестабільною, а окремі законодавчі норми – недостатньо узгоджені, інколи суперечливі, що негативно позначається на діяльності підприємницьких структур, знижує привабливість національної економіки для іноземних інвесторів. Тому останні реформи були покликані покращити саме податкову складову інвестиційного клімату з метою збереження підприємницьких стимулів до розширення діяльності.

Господарська діяльність, реалізація певного інвестиційного проекту може здійснюватися зі створенням юридичної особи в результаті об'єднання ресурсів згідно з договором про спільну діяльність та на основі підприємницької діяльності без створення юридичної особи. В Україні можуть діяти підприємства таких видів (табл. 5.6):

- приватні, засновані на власності фізичної особи;
- колективні, у т. ч. господарські товариства, кооперативи;
- комунальні, засновані на власності відповідної територіальної громади;
- державні, засновані на державній власності;
- суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями.

Таблиця 5.6

Класифікація організаційно-правових форм ведення бізнесу

Право власності / Форма	Приватне	Колективне	Державне
Юридичні особи	Приватне підприємство Селянське (фермерське) господарство	Колективне підприємство Спільне підприємство Кооператив Господарські товариства	Державне підприємство Державне комунальне підприємство
Без створення юридичної особи	Приватний підприємець	Договір про спільну діяльність	Договір про спільну діяльність
Об'єднання	Асоціація	Асоціація Корпорація Консорціум Концерн	Асоціація Корпорація Консорціум Концерн

Існує тісний зв'язок між організаційною формою підприємництва та структурою капіталу, можливостями його фінансування та вартістю мобілізації фінансових ресурсів, формою організації менеджменту, оподаткуванням, рівнем накладних затрат, можливостями виходу на ринок капіталів тощо. Отже,

правильний вибір форми організації бізнесу має для подальшої діяльності суб'єкта господарювання стратегічне значення.

Формування ринкової системи господарювання в Україні пов'язане із зростанням підприємницької активності в усіх сферах економіки. Підприємництво, без сумніву, відіграє визначальну роль у становленні та розвитку ринкової економіки України. Одним із перспективних напрямів створення конкурентного ринкового середовища є стимулювання розвитку підприємництва через податкові інструменти. Світовий досвід та практика реалізації податкової політики свідчить про результативність застосування податкових інструментів для стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

Відповідно до Господарського кодексу України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством¹.

Відповідно до Податкового кодексу господарська діяльність – діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами².

Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим Кодексом.

Суб'єкти господарювання як платники податків мають властиві ознаки, а саме:

- це суб'єкти податкових правовідносин;
- це суб'єкти підприємницької діяльності або неприбуткові організації;
- залежно від способу організації господарської діяльності вони є фізичними або юридичними особами та особами, що не мають статусу юридичної особи (спільна діяльність, відокремлені підрозділи юридичних осіб);
- це резиденти або нерезиденти³.

¹ Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р., редакція від 22.03.2012 р.

² Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

³ Хомутенко В. П. Оподаткування суб'єктів господарювання: навч. посіб. / [В. П. Хомутенко, І. С. Луценко, А. В. Хомутенко, О. Г. Волкова]; за заг. ред. В. П. Хомутенко. – Одеса: «ВМВ», 2014. – 418 с.

Права та обов'язки суб'єктів господарювання як суб'єктів податкових правовідносин визначені Податковим кодексом України. Зокрема, платник податків зобов'язаний:

- стати на облік у контролюючих органах в порядку, встановленому законодавством України;

- вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів;

- подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів;

- сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених Податковим Кодексом та законами з питань митної справи;

- подавати на належним чином оформлену письмову вимогу контролюючих органів документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування, первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи, пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів. У письмовій вимозі обов'язково зазначаються конкретний перелік документів, які повинен надати платник податків, та підстави для їх надання тощо.

Разом з цим платники податків мають такі права:

- безоплатно отримувати у контролюючих органах, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;

- представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника;

- обирати самостійно, якщо інше не встановлено ПКУ, метод ведення обліку доходів і витрат;

- користуватися податковими пільгами за наявності підстав у порядку, встановленому ПКУ;

- одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит в порядку і на умовах, встановлених ПКУ;

- бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, встановленому ПКУ;

- оскаржувати в порядку, встановленому ПКУ, рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), надані контролюючими органами податковій консультації тощо¹.

Потребують уточнення поняття «об'єкт оподаткування» та «податкова база». Перший термін визначає юридичне поняття, тобто виражає зобов'язання платника податку. Згідно із законодавством, об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

Питання визначення об'єкта оподаткування та формування податкової бази, тобто включення до складу об'єкта оподаткування тих чи інших видів доходів, є найбільш дискусійним, адже саме воно визначає величину податкового зобов'язання платника податку. Так, об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємства є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на відповідні різниці.

Об'єктом оподаткування ПДФО резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);
- іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України².

Визначення бази оподаткування податком з доходів фізичних осіб має особливості у кожній державі, що обумовлено соціально-економічною політикою, що провадиться нею рис. 5.1.

На думку Д. Стігліца, податкова система базується на вузькому визначеному понятті добробуту, вона неспроможна бути мірою загального достатку і в цьому розумінні може вважатися глибоко несправедливою. Розвиваючи свою думку, науковець наголошує на тому, що, з одного боку, не економічні альтернативи створюють справедливу базу оподаткування, а міра того як індивіди обмежують своє користування товарами суспільного споживання (реальний дохід забезпечує відповідну базу оподаткування). З іншого боку, визначальним фактором може бути не існуючий дохід, а спроможність заробляти гроші. Тому існує протиріччя між тим, що може бути ідеальною податковою базою – економічний добробут чи здатність платити (дохід, потенційний дохід,

¹Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

²Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

споживання)¹.

Підґрунтям наукових поглядів Д. Стігліца були наукові дослідження представників посткейнсіанської теорії американського економіста І. Фішера та англійського вченого Н. Кандора. Вони запропонували замість деяких податків, зокрема, прибуткового податку з громадян, ввести податок на споживання, що сприятиме зростанню заощаджень, розвитку приватного підприємництва, інвестиціям у виробництво і ефективності економіки в цілому. Введення такого податку дозволить зменшити темпи інфляції, тобто він буде стримувати придбання населенням виробів, а тому сприятиме економії коштів².

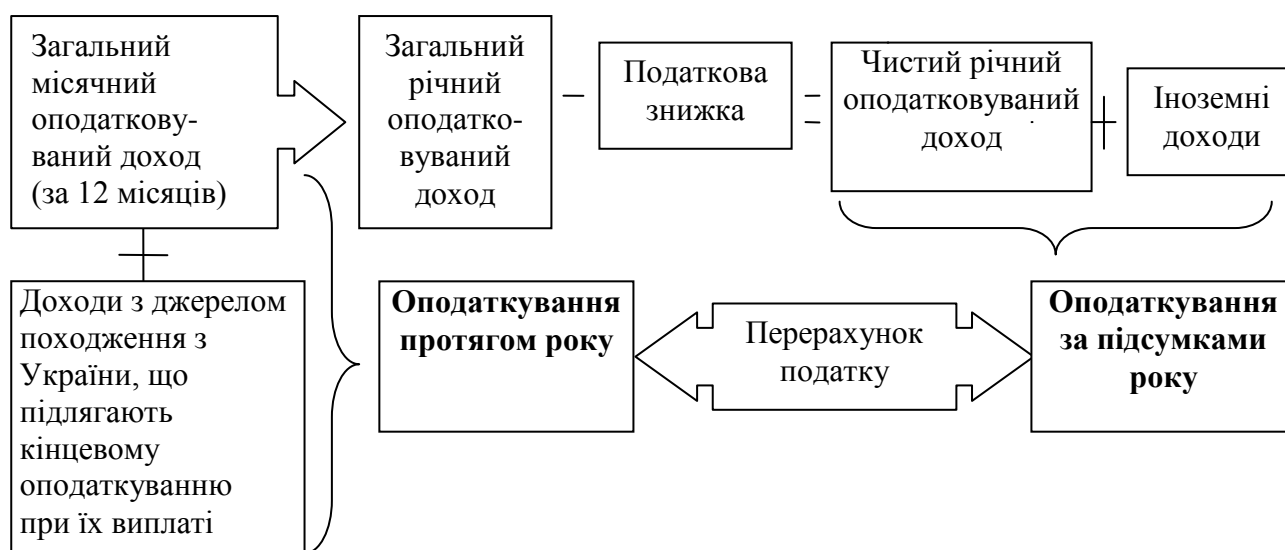

Рис. 5.1. Етапи визначення об'єкту оподаткування ПДФО³

В економічній літературі найчастіше джерело сплати податку визначають як засоби платника, тобто доходи, отримані в різних формах або ж кошти платника, (переважно дохід), що він використовує для сплати податку. М. Тургенєв вважав, що податок завжди повинен стягуватися з доходу і при тому з чистого доходу, а не з самого капіталу, щоб джерела доходів не вичерпувались⁴. Такої ж наукової позиції дотримувався І. Янжул вважаючи, що будь-яка діяльність, в тому числі виробнича, неможлива без первинного капіталу. Він стверджував, що податки повинні сплачуватися тільки з доходу, а капітал залишати поза оподаткуванням⁵.

Якщо взяти до уваги джерела сплати податків в сучасних економічних системах, то переважно ними є не прибуток, а дохід суб'єкта оподаткування.

¹Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 854с.

²Захожай В.Б. Система оподаткування та податкова політика: навч. посіб. / В.Б.Захожай, Я.В.Литвиненко, К.В.Захожай, Р.Я.Литвиненко; під заг. ред. В.Б. Захожая та Я.В. Литвиненка. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468с.

³Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

⁴Тургенєв Н. Опыттеорииналогов / Н.Тургенєв. – М.: Соцэґиз, 1937.

⁵ЯнжулИ.И. Основные начала финансовой науки / И.И.Янжул. – [4-е изд.].– СПб., 1904.

Законодавством визначено, що при самостійній сплаті податкових зобов'язань, джерелом їх сплати є будь-які власні кошти платника податку. За бажанням платника сплата податку можлива також шляхом проведення взаємозаліку заборгованостей платника перед відповідним бюджетом та бюджету перед платником. При стягненні податкового боргу за рішенням відповідного державного органу джерелом сплати такого боргу є будь-які активи платника, окрім тих, що надані ним у заставу та активів, право власності на які належить іншим особам¹.

Американські вчені Р. Хейг і Г. Сіменс запропонували комплексний підхід до формування оподаткованого доходу платника. На їх думку, сукупний дохід платника повинен включати доходи, отримані ним з усіх джерел: зарплату, додаткові блага, доходи від приросту вартості, дохід від підприємницької діяльності, від оренди, соціальні допомоги, спадщину, подарунки та ін.².

Формування бази податку з доходів фізичних осіб, відповідно до концепції комплексного доходу, збільшує можливість щодо забезпечення справедливості оподаткування доходів громадян по вертикалі, оскільки враховуються всі можливі їх джерела, тобто загальний добробут платника податків³. Послідовність перетворення сукупного доходу фізичної особи на оподатковуваний наведено на рис. 5.2.

Сукупний дохід – це сукупність доходів з усіх джерел, що отримала фізична особа протягом податкового періоду. Податкова база – це економічний дохід зменшений на суму податкових вилучень тобто доходів, що згідно із Законом не включається до об'єкту оподаткування. Податкова база – це економічна категорія, яка визначає розмір об'єкта оподаткування, на який встановлюється ставка. Тобто, це сукупність різних джерел доходу фізичних осіб, з яких сплачуються податки.

Оподатковуваний дохід – це податкова база за вирахуванням неоподаткованого мінімуму доходів громадян (універсальної знижки) та інших податкових пільг (стандартних знижок), тобто сума доходу, з якого безпосередньо стягується податок. Чистий дохід – це дохід фізичної особи, що вона отримує безпосередньо після сплати податку.

Отже, можна узагальнити, що доходом фізичної особи з метою оподаткування є сукупний дохід, скоригований на суму податкових вилучень та зменшений на суму економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму та інших пільг.

¹Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

²Бланкерт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: [вступ до фінансової науки] / Ш.Бланкерт. – К.: Либідь, 2000. – 654с.

³Райнова Л.Б. Теоретичні аспекти визначення окремих складових бази податку з доходів фізичних осіб / Л.Б.Райнова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №12(66). – С. 61-69.

Рис. 5.2. Формування оподатковуваного доходу фізичних осіб

Більшість науковців дотримується думки, що податок з доходів фізичних осіб повинен бути забезпечений широкою податковою базою, що дозволить застосовувати відносно невеликі податкові ставки та забезпечити достатні надходження до бюджету.

Надзвичайно важливим для суб'єкта господарювання є питання вибору системи оподаткування з метою ведення ефективної господарської діяльності, оптимізації оподаткування та отримання економічної вигоди.

В Україні чинним законодавством передбачено загальну систему оподаткування та спеціальні податкові режими (спрощена система оподаткування та фіксований сільськогосподарський податок), вибір яких доступний як юридичним, так і фізичним особам-підприємцям.

Юридичні особи та фізичні особи-підприємці на загальній системі оподаткування мають право займатися будь-яким видом діяльності (звичайно при отриманні відповідних дозвільних документів), мати необмежену суму доходу і кількість співробітників. Спеціальні податкові режими встановлюються та застосовуються у випадках і порядку, визначених виключно Податковим кодексом. Крім того, він передбачає особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів.

Спеціальний податковий режим – система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів та може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів тощо.

Для суб'єктів підприємницької діяльності, які можуть застосовувати спеціальний податковий режим, діють визначені розділом XIV Податковим кодексом обмеження та відповідні умови для його застосування, а саме: юридичні особи та фізичні особи-підприємці на спрощеній системі оподаткування мають деякі обмеження у видах діяльності (напр. обмін валюти,

реалізацію дорогоцінних металів і каменів, діяльність у сфері фінансового посередництва тощо згідно з п. 291.5 ст.291 Податкового кодексу України), також законодавством обмежено кількість працівників і дохід таких суб'єктів підприємницької діяльності. Що стосується застосування суб'єктами підприємництва фіксованого сільськогосподарського податку, то вони мають відповідати умовам, передбаченим ст. 301 Податкового кодексу, а саме, бути сільськогосподарськими товаровиробниками, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий період (звітний) рік повинна дорівнювати або перевищувати 75 %.

Найбільш вагомими прибутковими податками, що сплачуються платниками, які перебувають на загальній системі оподаткування, є податок на прибуток та податок доходів фізичних осіб.

Податок на прибуток підприємств – це прямий податок, сплачуваний суб'єктами господарювання з прибутку, одержаного ними від різних видів діяльності. Зазначений податок виступає одним з найважливіших джерел фінансування загальнодержавних потреб. Дана сфера оподаткування – це одна з актуальних економічних проблем сьогодення. Адже саме податок на прибуток за своєю сутністю та механізмом є потужним фіскальним інструментом для стимулювання інвестицій та економічного розвитку. Зазначимо, що останні реформи прибуткового оподаткування в цілому відповідали світовим фіскальним тенденціям. Однак, прийняття Податкового посприяло деякому загостренню протистояння між платниками податків і державою, ускладнило податкове адміністрування, призвело до виникнення нових проблем, хоча і вирішив при цьому деякі існуючі раніше питання.

Податок на прибуток підприємств нараховується платником самостійно за передбаченою ставкою 18 % від бази оподаткування. Відповідальність за повноту утримання та своєчасність перерахування до бюджету податку покладається на платників податку, які здійснюють відповідні виплати.

Податковим (звітним) періодом є календарний, який починається з першого календарного дня податкового (звітного) року і закінчується останнім календарним днем податкового (звітного) року, крім:

- виробників сільськогосподарської продукції, які можуть обрати річний податковий (звітний) період, який починається з 1 липня поточного звітного року і закінчується 30 червня наступного звітного року.

Для цілей оподаткування податком на прибуток до підприємств, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, належать підприємства, дохід яких від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва за попередній податковий (звітний) рік перевищує 50 % загальної суми доходу;

Податок, що підлягає сплаті до бюджету платниками податку, зменшується на суму нарахованого та сплаченого податку на майно (в частині податку на

нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) щодо об'єктів нежитлової нерухомості.

Розробка податкової системи, яка б стимулювала виробництво, особливо в умовах нестабільних грошово-кредитної та банківської систем, є складним процесом. Податкова система має стати засобом створення сприятливих умов як для вітчизняних товаровиробників, так і для іноземних інвесторів. При цьому слід враховувати, що від моменту запровадження нової податкової системи, яка б включала зниження податкового навантаження, до економічного зростання минає два-три роки.

Сучасна податкова система в Україні, попри неодноразові спроби її реформування, залишається недосконалою, оскільки не сприяє економічному зростанню, відродженню вітчизняного товаровиробника, випуску конкурентоспроможної продукції та активізації інвестиційної діяльності. Відтак, важлива роль в активізації інвестиційної діяльності засобами податкової політики належить загальному рівню оподаткування, ставкам окремих податків, які формують обсяги прибутків господарюючих суб'єктів та рівень цін у суспільстві. Податок на прибуток господарюючих суб'єктів та податок з доходів фізичних осіб є тими важливими податками, які безпосередньо впливають на активізацію або гальмування процесів інвестування в державі. Адже підвищення і якісна зміна структури доходів населення і розширення напрямів їх використання впливають на участь громадян у процесі капіталоутворення. Через відповідну податкову політику може пригнічуватися схильність громади до заощадження коштів (за умови високих ставок прибуткового податку) або, навпаки, активізуватися (якщо ставки низькі), перетворюючись при цьому на інвестиції¹.

Світовий досвід свідчить, що в розвинутих країнах зниження надходжень від податку на прибуток підприємств відбулося внаслідок зниження ставок оподаткування, і це привело до активізації інвестиційних процесів. В Україні до введення в дію Податкового кодексу скорочення обсягів надходжень від податку на прибуток підприємств при незмінній ставці оподаткування сталося через падіння обсягів виробництва, а це, у свою чергу, призвело до зменшення обсягів прибутку підприємств.

В Україні надходження податку на прибуток характеризуються нестабільністю як в дореформений період, так і після введення в дію Податкового кодексу. Це свідчить про те, що попри неодноразові спроби лібералізації податкового законодавства активізація підприємницької діяльності та її детінізація не відбувається. Також певну роль у зниженні податкових надходжень відіграло і поступове зменшення податкової ставки з 25 % у 2010 р. до 18 % у 2015 р (рис. 5.3).

¹Інвестування національної економіки [Текст] : монографія / [В. Г. Федоренко, М. П. Денисенко, О. А. Кириченко та ін.] ; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. - К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 295 с.

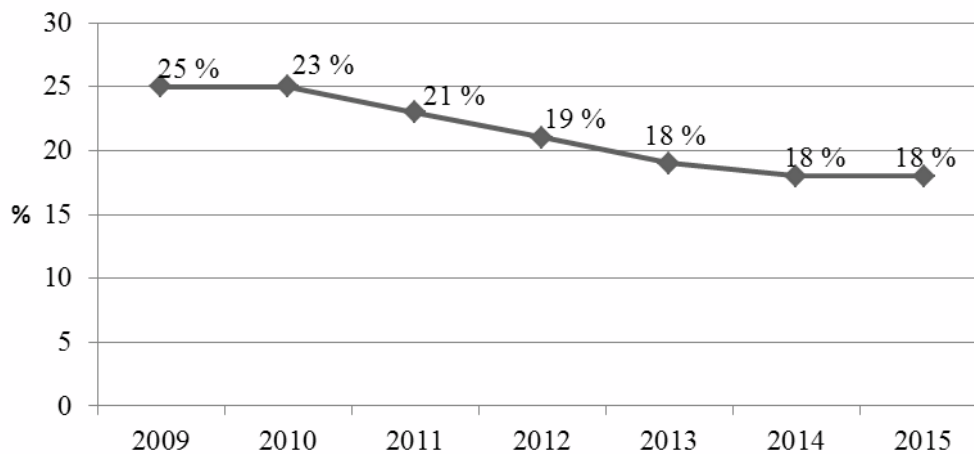

Рис. 5.3. Динаміка ставки податку на прибуток в Україні за 2010-2015 рр.

Тож регулюючий та фіскальний потенціал податку на прибуток підприємства є достатньо вагомим, проте, окремі елементи податкового механізму потребують подальшого реформування і удосконалення. У цьому контексті характерним є не тільки значні можливості регулюючого впливу податку на прибуток на виробничу сферу, стимулювання розвитку окремих галузей та регіонів. Він здатний забезпечити також і дохідну частину бюджету достатніми і стабільними надходженнями, якщо за прикладом нормативів відрахувань ПДФО, запровадити механізм розподілу податку між різними бюджетними ланками бюджетної системи України. Це дасть змогу нівелювати негативні наслідки фінансового забезпечення місцевого самоврядування¹.

Іншим важливим податком, в механізмі якого закладено значний фіскальний і регулюючий потенціал, є податок на доходи фізичних осіб. При визначенні бази оподаткування враховуються всі доходи платника податку, отримані ним як у грошовій, так і негрошовій формах. Під час нарахування (отримання) доходів, отриманих у вигляді валютних цінностей або інших активів (вартість яких виражена в іноземній валюті або міжнародних розрахункових одиницях), такі доходи перераховуються у гривні за валютним курсом НБУ, що діє на момент нарахування (отримання) таких доходів.

Під час нарахування доходів у формі заробітної плати база оподаткування визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності.

¹Письменний В. Податок на прибуток підприємств: проблеми розподілу між різними рівнями бюджетної системи / В. Письменний // Світ фінансів – 2015. - № 1. – С. 23-32.

Ставка податку становить 15 % бази оподаткування щодо доходів, нарахованих у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами, якщо база оподаткування для місячного оподатковуваного доходу не перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року.

Якщо база оподаткування в календарному місяці перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, до суми такого перевищення застосовується ставка 20 %. Також передбачено інші ставки для різних видів доходів фізичних осіб.

Податок сплачується (перераховується) до бюджету під час виплати оподатковуваного доходу єдиним платіжним документом. Банки приймають платіжні документи на виплату доходу лише за умови одночасного подання розрахункового документа на перерахування цього податку до бюджету.

Платник податку, що отримує доходи від особи, яка не є податковим агентом, та іноземні доходи, зобов'язаний включити суму таких доходів до загального річного оподатковуваного доходу та подати податкову декларацію за наслідками звітного податкового року, а також сплатити податок з таких доходів.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності. Платники єдиного податку звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів:

- податку на прибуток підприємств;
- податку на доходи фізичних осіб;
- податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім податку на додану вартість, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які обрали відповідну ставку єдиного податку, а також що сплачується платниками єдиного податку 4 групи;
- податку на майно (в частині земельного податку), крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються платниками єдиного податку 1-3 груп для провадження господарської діяльності та платниками єдиного податку 4 групи для ведення сільськогосподарського товаровиробництва;
- рентної плати за спеціальне використання води платниками єдиного податку 4 групи.

Спрощена система оподаткування у 2015 р. зазнала суттєвих змін:

- по-перше, об'єднано єдиний податок з фіксованим сільськогосподарським податком;
- по-друге, зменшено кількість груп платників;

- знижені ставки податку для платників 3 групи;
- поетапне введення касових апаратів при готівкових розрахунках;
- збільшення річного оподаткованого обороту;
- впровадження системи електронного адміністрування ПДВ.

Особливості оподаткування єдиним податком у 2015 р. наведено в табл. 5.7.

Таблиця 5.7

Особливості оподаткування єдиним податком у 2015 р.

Елементи податку	I група	II група	III група
Обсяг річного доходу	300 тис. грн.	1,5 млн. грн.	20 млн. грн.
Чисельність найманих осіб	0	до 10	Немає обмежень
Види діяльності	– роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках; – побутові послуги населенню	– послуги, в т.ч. побутові, платникам єдиного податку та/або населенню; – виробництво та/або продаж товарів; – діяльність у сфері ресторанного господарства	Немає обмежень
ПДВ	Не є платником податку	Не є платником податку	Можуть добровільно зареєструватися платниками ПДВ
Ставки	до 10% МЗП: до 121,8 грн. (з 01.01.2015 р.); до 137,8 грн. (з 01.12.2015 р.)	до 20% МЗП: до 234, грн. (з 01.01.2015 р.); до 275,6 грн. (з 01.12.2015 р.)	2% доходу + ПДВ; 4% доходу
РРО	Не застосовуються	Обов'язкове застосування з 01.01.2016р., крім провадження діяльності на ринках, при продажу товарів дрібнороздрібної торговельної мережі через засоби пересувної мережі	Обов'язкове застосування з 01.07.2015 р. крім ФОП, які здійснюють діяльність на ринках, при продажу товарів в дрібнороздр. Торговельній мережі через засоби пересувної мережі

Незважаючи на те, що спрощена система оподаткування довела свою ефективність по відношенню до звичайної системи, вона водночас висвітлила і багато проблем, які потребують швидкого вирішення. Оподаткування малого бізнесу повинно бути ефективним не тільки для його суб'єктів, а й для держави, а також справедливим по відношенню до інших платників податків.

Безсумнівним є те, що застосування спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва сприяло багатьом позитивним зрушенням. Однак, полегшені умови виконання податкових зобов'язань підприємцями призвели до викривлення мотивації діяльності, коли вони через вигідність такого оподаткування, перш за все, з точки зору розміру податків, незацікавлені змінювати свій статус в бік розширення діяльності. Внаслідок нечіткого законодавчого регулювання, створюються умови для уникнення оподаткування, а також використання суб'єктів спрощеного оподаткування у схемах мінімізації податкових зобов'язань підприємств, що працюють на загальній системі оподаткування. Отже, застосування спрощеної системи тісно пов'язане з проблемою ухилення від сплати податків. Системні порушення податкового законодавства здійснюються підприємцями стосовно оформлення трудових відносин із найманими працівниками, виконання вимог трудового законодавства щодо соціальних гарантій, заниження обсягів виручки від реалізації та інші.

Відтак, удосконалення оподаткування підприємців - фізичних осіб, повинно відбуватися шляхом впровадження оподаткування чистого доходу за прогресивною шкалою з метою збільшення надходжень до бюджету і забезпечення вертикальної рівності. Відсутність ув'язки ставки податків з сумою доходу при обчисленні розміру податкових зобов'язань, необов'язковість документального підтвердження доходів і витрат та використання контрольно-касових апаратів призводить до безконтрольності діяльності. Наслідком є приховування дійсних розмірів доходів і уникнення оподаткування. Існування декількох варіантів оподаткування створює також труднощі для адміністрування, вимагає збільшення податкового апарату і витрат. Тому, з точки зору дотримання принципу економічності податкової системи, було б доцільним уніфікувати оподаткування приватних підприємців.

Податкові надходження, особливо у частині податків на прибуток підприємства та доходи фізичних осіб, є головним і стабільним джерелом доходів бюджетів усіх рівнів (табл. 5.8). В структурі доходів зведеного і державного бюджету 2014 р. слід відмітити збільшення частки податкових надходжень (0,7 п.п. – і 1,2 п.п відповідно). Частка податкових надходжень у структурі загальних надходжень зведеного бюджету порівняно з аналогічним періодом 2013 р. збільшилась на 0,7 п.п. унаслідок збільшення частки ПДВ на 1,5 п.п., акцизного податку на 1, 6 п.п. та ПДФО на 0,2 п.п.

Частка податку на прибуток підприємств порівняно з попереднім роком зменшилась на 3,6 п.п. Частки решти податкових платежів змінилися незначно.

Частка податкових надходжень у структурі загальних надходжень державного бюджету збільшилась на 1,2 п.п. Зміни у структурі доходів державного бюджету в цілому подібні до змін у структурі доходів зведеного бюджету. В 2014 р. до державного бюджету надійшло 280,4 млрд. грн. податкових надходжень, що на 17,4 млрд. грн. або 0,3 % більше відповідного показника минулого року.

Таблиця 5.8

Структура доходів зведеного та державного бюджетів за 2012-2104 рр., %¹

Доходи	Зведений бюджет			Держаний бюджет		
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Податкові надходження - всього	80,9	79,9	80,6	797	77,8	79,0
в тому числі						
податок на доходи фізичних осіб	15,3	16,3	16,5	2,0	2,2	3,6
податок на прибуток	12,5	12,4	8,8	16,1	16,1	11,3
податок на додану вартість	31,2	29,0	30,5	10,8	10,5	12,7
акцизний податок	8,6	8,3	9,9	10,8	10,5	12,7
збори за спеціальне використання природних ресурсів:						
природних ресурсів:	3,9	6,5	7,4	0,7	4,1	5,3
в т.ч. плата за землю	2,8	2,9	2,7	-	-	-
податки на міжнародну торгівлю та зовнішньоекономічні операції	3,0	3,0	2,8	3,8	3,9	3,5
рента плата	3,9	1,3	1,3	5,1	1,7	1,7
інші податкові надходження	2,5	3,1	3,4	0,9	1,3	1,7

Податку на прибуток до державного бюджету надійшло 39,9 млрд.грн., що на 27 % менше ніж у минулому році (рис. 5.4). Таке зменшення було пов'язане з авансовою сплатою податку за показниками попереднього року. У 2013 р. авансом було сплачено 38,5 млрд. грн., а в 2014 р. – 26,3 млрд. грн., що на 12,2 млрд. грн. або на 31,5% менше.

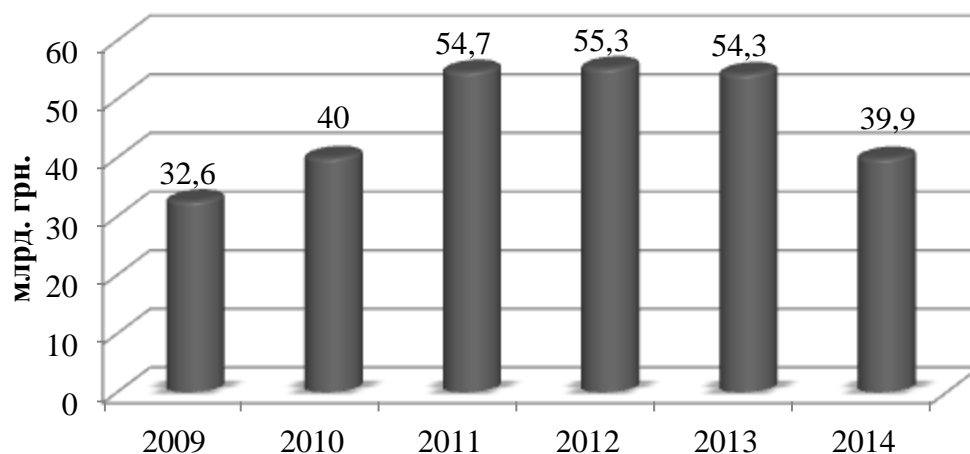

Рис. 5.4. Динаміка надходження податку на прибуток підприємства, млрд. грн.²

¹Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

²Звіт про виконання Державного бюджету України за 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

Від'ємну динаміку надходження податку показали підприємства всіх форм власності. Обсяги надходжень податку сплаченого до бюджету підприємствами державної форми власності скоротилась на 2,2 млрд. грн. або на 33,9 %; підприємствами з іноземним капіталом – на 2,8 млрд. грн., або на 21,5 %; банками та страховими компаніями – на 0,2 млрд. грн., або на 6,5 %; приватними підприємствами – на 8 млрд. грн., або на 26,4 % (рис. 5.5).

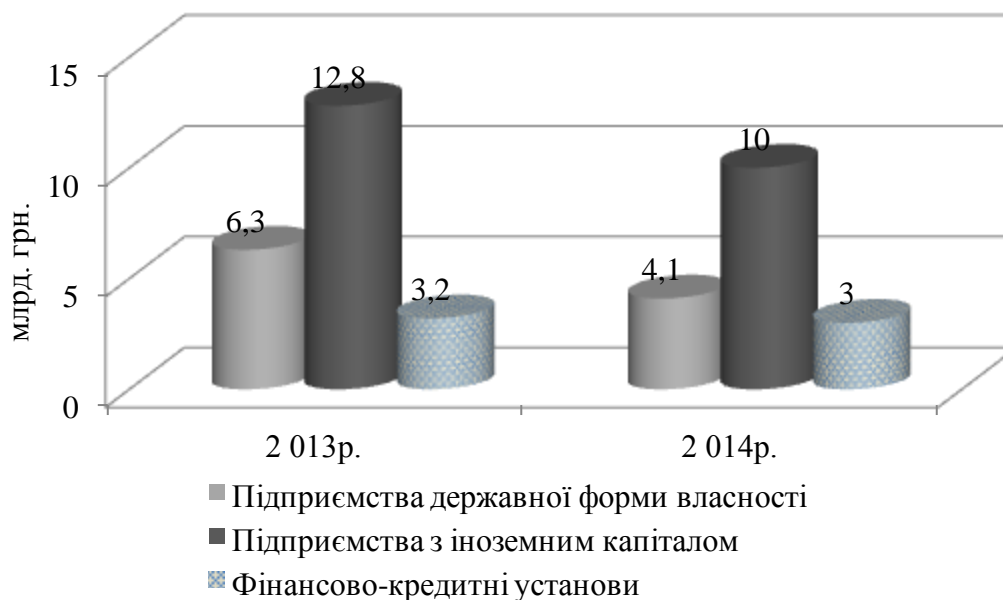

Рис. 5.5. Надходження податку на прибуток підприємств різних форм власності, млрд. грн.¹

Тому для України, особливо актуальним у нинішніх умовах господарювання, могло б стати питання диференціації ставок податку на прибуток залежно від пріоритетності галузей економіки та окремих підприємств. Водночас, у розвинутих країнах спостерігається тенденція скасування податкових знижок і застосування єдиної помірної податкової ставки, що пояснюється необхідністю надання податковим важелям нейтрального впливу на діяльність суб'єктів господарювання.

Гострим залишається питання стосовно впливу непрямих податків на інвестиційну активність. У нинішніх умовах за відсутності конкуренції та достатньої кількості на ринку товарів вітчизняного виробництва, при розбалансованому фінансовому господарстві непрямі податки ведуть до загального підвищення цін і є суттєвим чинником інфляції.

Переважання в Україні непрямих податків над прямими можна пояснити низьким рівнем податкової культури, що призводить до приховування прибутків, існування тіньової економіки, а також низьким рівнем доходів

¹Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.¹

переважної більшості населення. Це не дає можливості перемістити навантаження на прибуткове оподаткування громадян, адже за досвідом розвинених країн – чим вищі доходи населення, тим більше поширені прямі податки.

Податкові надходження складають в середньому 86,4 % доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів)(рис. 6). Проте, у структурі доходів місцевих бюджетів частка податкових надходжень за аналізований період є нестабільною. Однак, порівняно з 2009 р., спостерігається її зростання приблизно на 1-1,5 п.п. завдяки збільшенню частки єдиного податку (у складі місцевих податків і зборів) та плати за землю.

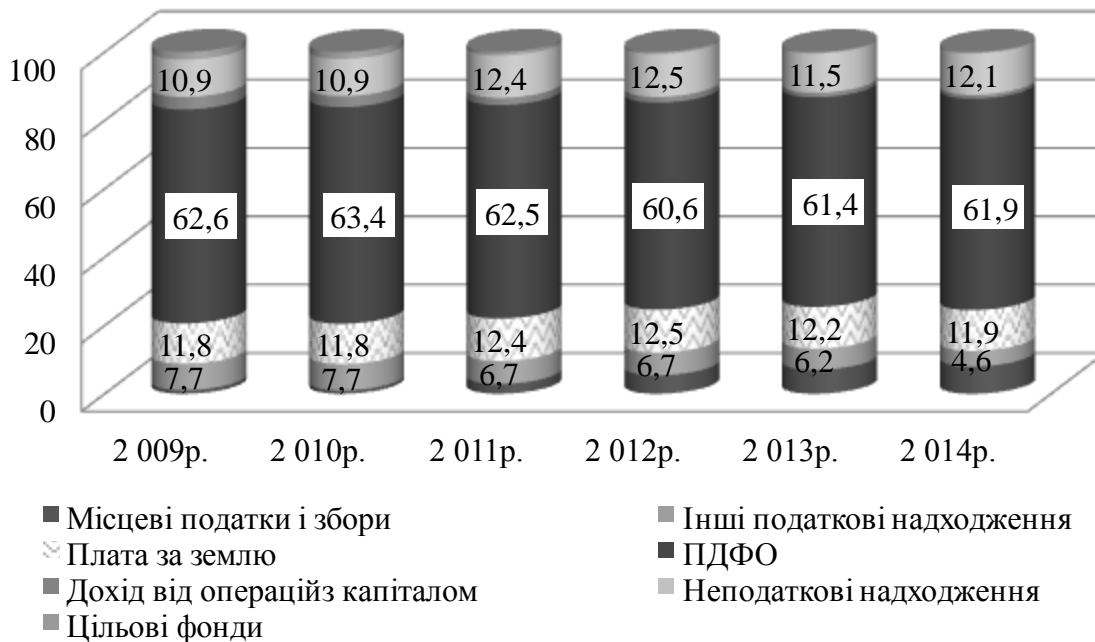

Рис. 5.6. Структура доходів місцевих бюджетів України¹

Зазначимо, що протягом тривалого часу в Україні одним з основних видів податкових надходжень був податок на прибуток підприємств. Але ситуація, коли забезпечення держави фінансовими ресурсами залежить від результатів діяльності підприємств, може мати негативні наслідки, тому що фінансовий стан більшості з них, в сучасних умовах може бути нестабільним. Підприємства намагаються ухилитися від сплати податку на прибуток. Тому зміна ситуації на користь зростання частки податку з доходів фізичних осіб в бюджетних доходах є бажаною і відповідає загальносвітовій тенденції.

Тож наразі однією з основних статей податкових надходжень і джерелом доходів місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб. Втім, частка

¹Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

ПДФО в дохідній частині місцевого бюджету протягом 2009-2014 рр. є нестабільною: 62,6 % в 2009 та 61,9 % у 2014 р.

За даними органів ДФС річний план по надходженням виконано на рівні 93,4 %, що свідчить про достатньо високу ефективність адміністрування. Недовиконання фактичних надходжень над плановими показниками, затвердженими місцевими радами, склало 4,4 млрд. грн¹. Динаміка надходження ПДФО зображена на рис. 7.

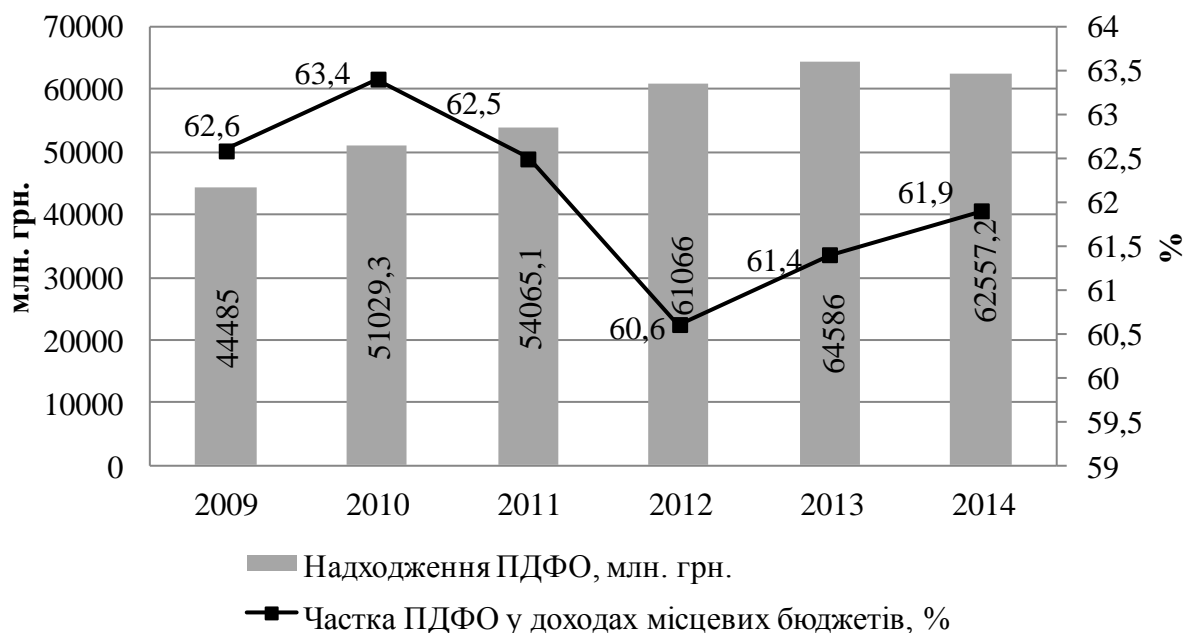

Рис. 5.7. Динаміка надходжень ПДФО у 2009-2014 рр.²

ПДФО забезпечує значну частку в податкових надходженнях місцевого бюджету. Зростання податкових надходжень і високий рівень виконання планових показників забезпечується переважно податком із заробітної плати. Роль податку з інших доходів в наповненні місцевого бюджету залишається другорядною. Тому механізм оподаткування доходів фізичних осіб на сучасному етапі не можна вважати достатньо ефективним. Це перешкоджає нарощуванню податкових надходжень з усіх джерел доходів, а також регулювання диференціації життєвого рівня населення.

Другим за обсягом джерелом доходів місцевих бюджетів є плата за землю, якої надійшло 12,1 млрд. грн., що на 5,6 % менше відповідного показника минулого року (рис. 5.8).

У структурі плати за землю спостерігається тенденція до збільшення орендної плати та відповідне скорочення земельного податку.

¹Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua>.

²Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

Рис. 5.8. Динаміка надходжень плати за землю у 2009-2014 рр.¹

Надходження місцевих податків і зборів до місцевого бюджету становило 8,1 млрд. грн., що на 10,1 % більше аналогічного показник минулого року. Їх частка у структурі доходів за рік зросла на 1 п.п. і становила 8 % (рис. 5.9).

Рис. 5.9. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів²

¹Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

²Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

З 2011 р. після прийняття ПКУ структура місцевих податків і зборів зазнала суттєвих змін. Відбулося істотне скорочення кількості податків з 14 до 5. Однак, зарахування до їх складу єдиного податку забезпечило значне фінансове підсилення доходної частини місцевого бюджету. Найвагомим серед місцевих податків і зборів є єдиний податок, надходження якого становили 7,4 млрд. грн., що на 11,6 % більше за обсяги надходжень 2013 р. (рис. 10).

Рис. 5.10. Динаміка надходжень єдиного податку з суб'єктів малого підприємництва

Таке зростання відбулося, насамперед, через збільшення кількості платників податку: юридичних і фізичних осіб – суб'єктів малого підприємництва. Динаміка надходження єдиного податку в розрізі платників зображена на рис. 11. Підприємницько-інвестиційне середовище країни визначається інвестиційним кліматом – сукупністю різноманітних факторів, що визначають ступінь ризику капіталовкладень, можливість їх ефективного використання, а також забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних та іноземних інвесторів¹.

Поглиблення економічної кризи в Україні, яке спостерігалось протягом останніх років, прагнення урядів, які постійно змінюються, подолати її шляхом дерегуляції і лібералізації економічних відносин, посилення податкового тиску свідчить про відсутність у державі дієвих ринкових механізмів, спрямованих на вихід з кризи і пожвавлення інвестиційної діяльності.

Податкову політику можна визначити як систему правил, відповідно до яких відбувається справляння податків з учасників господарської діяльності

¹Інвестування національної економіки [Текст] : монографія / [В. Г. Федоренко, М. П. Денисенко, О. А. Кириченко та ін.] ; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. - К. : ІПК ДСЗУ, 2011. - 295 с.

(юридичних і фізичних осіб), резидентів і нерезидентів до бюджетів усіх рівнів. Метою податкової політики є забезпечення раціональних пропорцій між частиною сукупних первинних прибутків, що концентруються для подальшого перерозподілу в бюджетній системі, і частиною сукупних первинних прибутків, що залишаються в розпорядженні юридичних і фізичних осіб.

Рис. 5.11. Динаміка надходжень єдиного податку з юридичних і фізичних осіб¹

Тож попри зростання обсягів інвестицій в останні роки в Україні (табл. 5.9), цей фактор економічного росту задіяний недостатньо і зі значною затримкою в часі, оскільки інвестиційна сфера країни за роки ринкових трансформацій зазнала суттєвих негативних змін.

Аналізуючи обсяги і загальні тенденції інвестування в основний капітал, можна зробити висновок про його нераціональну структуру та нестабільну динаміку. Дані таблиці свідчать про те, що власні ресурси незмінно залишаються основним джерелом інвестиційного розвитку підприємств. Зокрема, найбільша питома вага (63,4 %) у 2013 р. та 71,5 % у 2014 р. припадала на фінансуванні інвестиційної діяльності за рахунок власних коштів.

¹Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ – 2): впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с.

Таблиця 5.9

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування в Україні¹

Показник	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млрд. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Обсяг інвестицій, всього	150,7	100	209,1	100	293,7	100	247,9	100	204,1	100
державного бюджету	9,5	6,3	15,6	7,5	17,1	5,8	6,2	2,5	1,5	0,7
місцевих бюджетів	4,4	2,9	6,1	2,9	9,1	3,1	7,0	2,8	5,3	2,6
власних коштів підприємств та організацій	84,0	55,7	113,0	54,0	175,4	59,7	157,1	63,4	145,9	71,5
кредитів банків	20,6	13,7	37,4	17,9	50,1	17,1	36,7	14,8	18	8,8
іноземних інвесторів	3,4	2,3	6,5	3,1	5,0	1,7	4,0	1,6	5,5	2,7
інших джерел	28,8	19,1	30,5	14,6	36,8	12,6	36,8	14,9	27,9	13,7

Водночас незначне зростання спостерігається щодо фінансування інвестиційної діяльності за рахунок коштів іноземних інвесторів (з 3,4 млн. грн. у 2010 р. до 5,5 млн. грн. у 2014 р.), що свідчить про відносно покращення інвестиційного середовища в Україні. Частка позикових коштів у джерелах фінансування є достатньо нестабільною: від 13,7 % у 2010 р. до 8,8 % у 2014 р.

Проте у 2011 році порівняно з попередніми роками частка кредитів комерційних банків зросла до 17,9 %, а у 2013 р. – істотно знизилась на 3,1 п.п. до 14,8 %. Таке коливання може свідчити про недостатню довіру до вітчизняної банківської системи, незважаючи на відносну стабілізацію відсоткової політики комерційних банків. Щодо частки державного фінансування (коштів державного та місцевих бюджетів), то вона теж залишається нестабільною та складає в середньому за 2010-2014 рр. 8,5 %.

Розглянувши динаміку прямих іноземних інвестицій в Україну, можна зазначити, що збільшення обсягів іноземних інвестицій (рис. 5.12) обумовлено, передусім, припливом капіталу з Кіпру (табл. 5.10), який дотепер залишається однією з найбільших офшорних територій. Тобто значна частка інвестицій кіпрського походження фактично є не іноземними інвестиціями, а капіталом українських бізнесменів, які перераховують в офшори з метою отримання податкових пільг.

¹Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

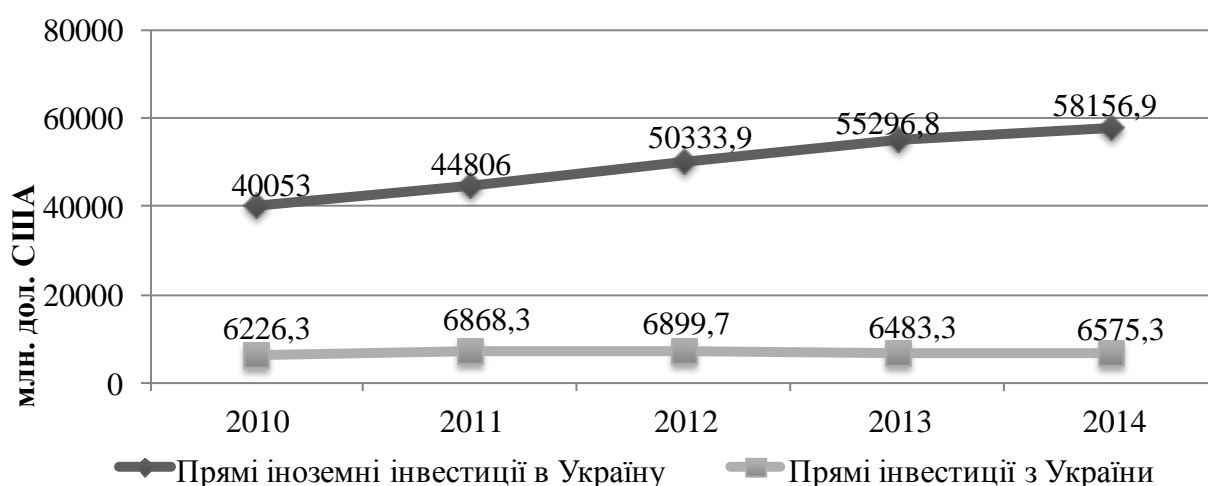

Рис. 5.12. Динаміка прямих інвестицій, млн. дол. США¹

Відтак, позитивна динаміка іноземних інвестицій у цьому контексті набуває іншого змісту, адже надходження прямих інвестицій з інших країн значно уповільнилося (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в економіці України²

Країни-донори	2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%
Кіпр	17,3	40,2	19,0	42,8	13,7	38,4
Німеччина	6,3	14,7	6,3	14,2	5,7	16,0
Нідерланди	5,2	12,1	5,6	12,6	5,1	14,3
Австрія	3,4	7,9	3,3	7,4	2,5	7,0
Велика Британія	2,6	6,0	2,7	6,1	2,1	5,9
Франція	1,8	4,2	1,8	4,1	1,6	4,5
Італія	1,0	2,3	1,3	2,9	1,0	2,8
Польща	0,9	2,1	0,5	1,1	0,8	2,2
Угорщина	0,7	1,6	0,7	1,6	0,6	1,7
Люксембург	0,6	1,4	0,7	1,6	0,4	1,1
Інші країни ЄС	3,2	7,4	2,5	5,6	2,1	5,9
Всього з країн ЄС	43,0	100	44,4	100	35,6	100

Порівняльний аналіз прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну та в країни центральної та східної Європи свідчить про значне відставання України як за обсягами залучених інвестиційних ресурсів, так і за кількістю реалізованих

¹Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

²Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

інвестиційних проектів та створених робочих місць. Лідерами ПІІ у Центральній та Східній Європі за даними компанії «Ernst&Young» є Росія, Польща, Угорщина та Чеська Республіка. Незважаючи на зростання привабливості Центральної та Східної Європи, західноєвропейські країни, такі як Велика Британія, Франція і Німеччина, випереджають за кількістю інвестиційних проектів. Провідними донорами ПІІ залишаються США, Німеччина та Велика Британія у Центральній та Східній Європі¹.

Невизначеність України стосовно свого інвестиційного клімату обмежує ентузіазм інвесторів і підриває інвестиційний потенціал країни. Поєднання інфляції зі скороченням ВВП викликає занепокоєння інвесторів з приводу ділових можливостей в Україні. За умов, коли банківська система України ще не здатна мобілізувати достатні ресурси для довгострокового фінансування та модернізації виробництва, а внутрішні джерела фінансування українських підприємств також вкрай обмежені, приплив прямих іноземних інвестицій має істотне значення. За розрахунками МВФ приріст ПІІ на 1 % стимулює приріст ВВП на 0,4 %.

Серед головних проблем, які гальмують процес поліпшення інвестиційного середовища, серед інших, слід виділити необхідність цільового використання коштів та ефективного менеджменту з боку українських підприємств-реципієнтів, удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, а також досягнення незмінності та гарантованості захисту прав інвестора. Зараз до цих проблем додалися нестабільна політична ситуація, військові дії на Сході України й економічна криза, що призвело до того, що прямі іноземні інвестиції в Україну суттєво знизилися. Тож справжній обсяг іноземних інвестицій в українську економіку значно нижчий, аніж фіксують органи статистики.

Ситуація, що склалася, потребує негайного вжиття заходів, спрямованих на стимулювання зростання притоку іноземного капіталу в українську економіку. Відтак не викликає сумнівів тісний зв'язок між інвестиційною активністю в країні з рівнем оподаткування. Податкові надходження формують дохідну частину державного бюджету та стають основним джерелом державного фінансування пріоритетних напрямів та сфер діяльності, а також державного сектору економіки. Утім через сплату податків зменшуються власні фінансові ресурси, внаслідок чого знижується інвестиційний потенціал суб'єктів господарювання.

Тому не випадково податкове законодавство передбачає низку елементів, які мають позитивний регулюючий вплив на підприємницьку діяльність. У сучасній податковій практиці вони, на жаль, застосовуються не повною мірою. Проте, слід зазначити, що певні позитивні зрушення в цьому напрямку відбулися. Зокрема,

¹Звіт про прямі іноземні інвестиції в Україну, 2011 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fin2top.com>

основними новаціями Податкового кодексу, що стосуються інвестиційної діяльності, були наступні:

- поетапне зниження ставки податку на прибуток з 25 до 16 %;
- створення передумов інвестиційної привабливості країни шляхом зменшення ставки податку на додану вартість до 17 %;
- запровадження автоматичного відшкодування ПДВ сумлінним платникам податків та Єдиного реєстру податкових накладних та впроваджено відповідальність держави за несвоєчасне відшкодування податку на додану вартість таким платникам та інші¹.

Проте в умовах гострої нестачі бюджетних ресурсів з метою забезпечення сталих податкових надходжень до державного бюджету у 2014 р. було відстрочено передбачене Податковим кодексом зниження ставки ПДВ до 17 %, а також поступове щорічне зниження на 1 п.п. ставки податку на прибуток протягом 3-х років з 19 до 16 %, а також . Безумовно зазначені заходи можуть негативно відобразитися на бізнес-середовищі.

Незважаючи на це, за даними органів Державної фіскальної служби підприємства з іноземними інвестиціями активно розширювали свою діяльність в Україні протягом попередніх років (табл. 5.11).

Таблиця 5.11

Результати діяльності підприємств з іноземними інвестиціями²

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	%, р.
Обсяг реалізованої продукції, млрд. грн.:	838,6	870,3	915,6	109,2
в т.ч.: експорт продукції, млрд. грн.	159,4	205,3	234,4	147,1
імпорт продукції, млрд. грн.	679,2	665	681,2	97,9
Загальний обсяг сплачених податків, млрд. грн.	50	64,1	72,3	144,6
Величина відшкодування ПДВ, млрд. грн.	14,8	18,9	24,8	167,6
в т.ч. в автоматичному режимі, млрд. грн.	-	10,2	11,3	-
Кількість планових документальних перевірок	1539	1056	982	63,8
Податковий борг, млн. грн.	342,5	540,4	926,8	2,7

Достатньо проблемним питанням взаємодії підприємців і податкових органів залишається відшкодування ПДВ. Проте останнім часом в його вирішенні намітилися позитивні зрушення. Відшкодування ПДВ іноземним інвесторам у 2013 р. склало 24,8 млрд. грн., що на 67,6 % більше, ніж у 2011 р. (14,8 млрд. грн.). При цьому 45,6 % від обсягу відшкодування на розрахункові рахунки, або 11,3 млрд. грн., в 2013 р. було повернуто в автоматичному режимі. Починаючи з 2011 р., кількість перевірок компаній з іноземними інвестиціями скоротилася в 1,6 рази.

¹Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змін та доп. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

²Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua>.

Сплата податків компаніями з іноземними інвестиціями до зведеного бюджету зросла на 44,6 %, з 50 млрд. грн. у 2011 р. до 72,3 млрд. грн. у 2013 р. Водночас певним негативним сигналом є зростання податкового боргу даних підприємств в 2,7 рази¹. Проте податковою службою проваджується комплекс заходів щодо його погашення шляхом реструктуризації податкової заборгованості у формі розстрочення та відстрочення. Це може свідчити, що незважаючи на непопулярні рішення у фіскальній сфері, Україна системно й цілеспрямовано працює над створенням сприятливого інвестиційного клімату та рівних конкурентних умов як для українських, так і для іноземних компаній.

Слід зазначити, що на рівень інвестиційної активності істотний вплив, серед інших, спричиняє такий елемент податку як податкові пільги. До основних пільг з податку на прибуток, що використовуються у світовій практиці належать: прискорена амортизація, інвестиційний податковий кредит, пільги на новостворені акціонерні товариства, пільги для стимулювання експорту, виключення з оподаткованого прибутку акціонерних товариств частки, яка розподіляється серед акціонерів (дивіденди), звільнення від оподаткування частки прибутку, що виділяється на фінансування наукових досліджень тощо.

В Україні законодавством не передбачено застосування інвестиційного податкового кредиту та податкового кредиту на дослідження. Податкові пільги можуть надаватися лише з метою стимулювання виробничої та інвестиційної діяльності на початку становлення підприємств.

Розв'язуючі проблему підвищення власного інвестиційного потенціалу, треба враховувати, що конкуренти України в залученні світових інвестиційних потоків постійно дбають про зростання своєї інвестиційної привабливості, створюючи особливі режими для іноземних інвестицій та надаючи пільгові умови для підприємницької діяльності (рис. 5.13).

Повертаючись до податкової політики України, слід зауважити, що попри позитивні зрушення сучасна податкова система й далі виконує, по суті, лише фіскальну функцію. Інші завдання, пов'язані зі стимулюванням підприємницької діяльності, зайнятості, інвестицій та інновацій, розв'язуються, як правило, безсистемно та не дають помітно ефекту. Враховуючі надзвичайне значення інвестування як рушійної сили економіки, необхідно всебічно використовувати усі факторів, які могли б сприяти зростанню обсягів інвестицій, підвищенню їх ефективності та позитивного впливу на темпи економічного зростання.

Тому важливого значення набуває подальше вдосконалення механізмів фіскального регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні для підвищення конкурентоспроможності національної економіки. На сучасному етапі вектором податкової політики повинно бути легалізація тіньового сектору, активізація інвестиційних процесів в економіці та на цій основі підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу. Діяльність Державної фіскальної

¹Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua>.

служби необхідно спрямувати на впровадження законодавчих та організаційних новацій для створення комфортних умов ведення бізнесу в Україні.

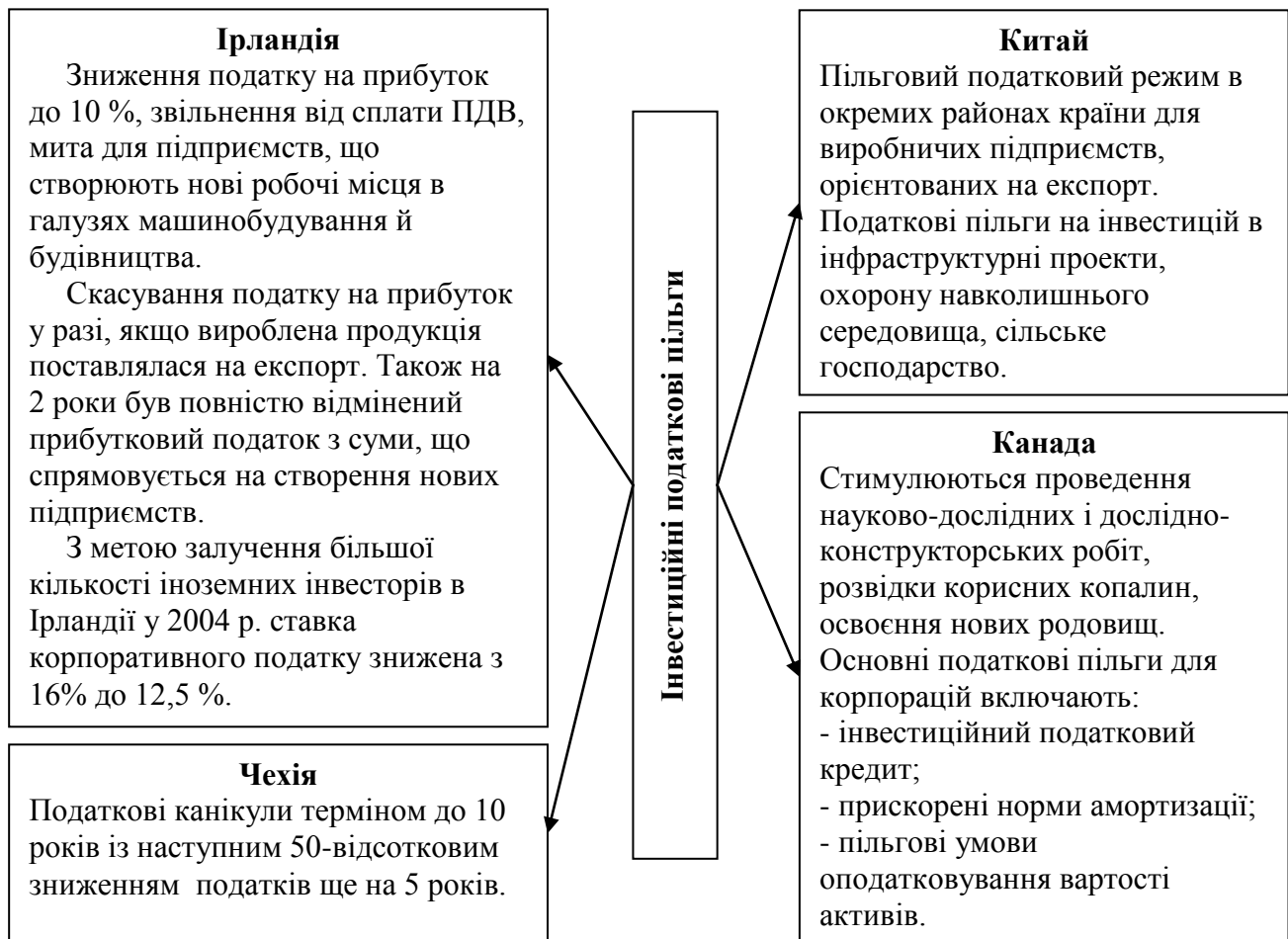

Рис. 5.13. Інвестиційні податкові пільги в розвинутих країнах ¹

Проблемою української податкової системи є не тільки диспропорції у структурі податкових коштів, акумульованих у бюджет, а й недостатньо обґрунтовані підходи щодо надання податкових пільг. Проте зменшення ставки податку на прибуток та пільгова політика не є гарантіями економічного зростання. Було б доцільніше використати з цією метою політику цільового стимулювання економіки за допомогою податку на прибуток. До стимулюючих важелів належать: прискорена амортизація; відрахування з прибутку, що оподатковується; витрати на інвестиції (встановлення відсотку відрахувань з урахуванням пріоритетності проекту для розвитку економіки); надання податкового інвестиційного кредиту; відрахування з оподаткованого прибутку витрат, спрямованих на науково-дослідницьку діяльність та інші.

Отже, істотне зниження ставок податку на прибуток юридичних осіб стало однією з важливих переваг Податкового кодексу. Проте формальне скорочення

¹Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua>.

податкового навантаження на підприємства не означає появу серйозних інвестиційних стимулів. Для реального стимулювання інвестиційного клімату в державі потрібно провести значно глибші реформи та використати напрацьований світовий досвід. Тому подальші дослідження мають бути націлені на вдосконалення податкової політики України у напрямі на створення податкового механізму, який забезпечить збереження капіталу в межах держави, активізацію використання вільних коштів юридичних і фізичних осіб, а також взаємовигідні умови для залучення іноземного капіталу.

5.4. Особливості системи оподаткування суб'єктів малого і середнього бізнесу

Кардинальні зміни у внутрішній і зовнішньоекономічній політиці, у соціально-економічній сфері, які відбуваються на сучасному етапі розвитку України, мають суттєвий вплив на розвиток малого і середнього бізнесу і потребують ретельного дослідження. Саме суб'єкти малого і середнього (МСБ) бізнесу дають можливість забезпечити можливість оперативного реагування на зміни ринкового попиту, швидкої окупності інвестицій, активного впровадження інновацій.

Необхідність створення спеціальних режимів оподаткування для малих і середніх підприємств протягом останнього десятиріччя стала очевидною не лише для розвинених країн, а й для країн, що розвиваються. При цьому для перших характерним є застосування прогресивної ставки податку на прибуток, натомість країни, які розвиваються, частіше використовують спрощені системи оподаткування, що зумовлено необхідністю особливої уваги до проблем малих підприємств у період становлення економічних відносин у країні.

До проведення податкової реформи існувало ряд чинників, які ускладнювали діяльність у малого і середнього бізнесу (рис. 5.14).

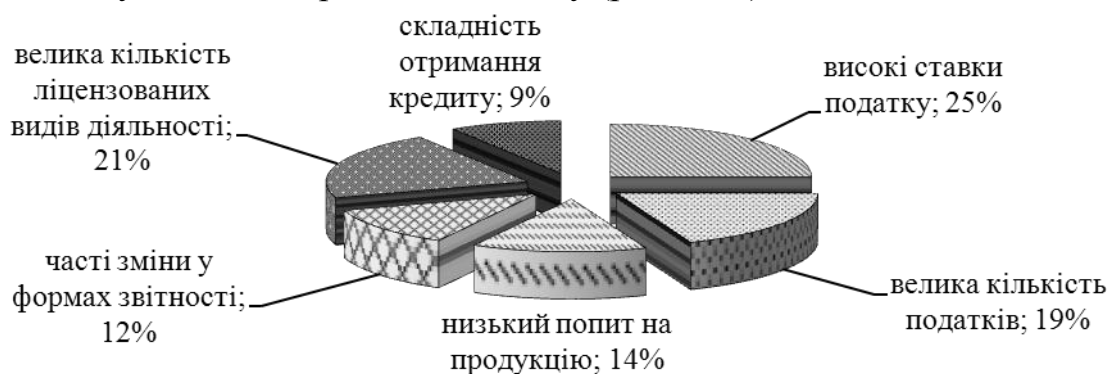

Рис. 5.14. Проблеми розвитку малого бізнесу¹

¹ Біломістний О. М. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні на сучасному етапі розвитку економіки / О. М. Біломістний, М. О. Савельєва // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – № 15. С. 78-84.

З наведеного рисунку видно, що в Україні розвитку малого підприємництва перешкождали високі ставки податків та їх велика кількість. Багато суб'єктів МСБ перейшли на спрощену систему оподаткування, сплачуючи таким чином меншу кількість податків із постійною ставкою з умовою обмеження прибутку¹. З іншого боку, існував ряд нерегуляторних чинників: неупорядкованість відносин власності, вузькість ринків збуту, нерозвиненість ринкової та збутової інфраструктури підприємств, нерозвиненість конкурентного середовища, брак власних обігових коштів та низька доступність кредитних ресурсів, дефіцит інвестиційних ресурсів, відсутність мотивації до інвестиційної та інноваційної діяльності тощо².

Прийняття змін до Податкового кодексу направлене на упорядкування законодавчого забезпечення сфери податкового регулювання та формування сприятливих умов для ведення бізнесу і, як наслідок, стимулювання розвитку економіки.

Основними нормативними актами, які регулюють податкові відносини у сфері малого та великого бізнесу на сучасному етапі, є: Податковий кодекс України; Господарський кодекс України; Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності» та інші.

Наразі чинне законодавство України передбачає декілька видів систем оподаткування, обліку та звітності:

1. Загальна система оподаткування, обліку та звітності – даний вид оподаткування можуть використовувати у своїй діяльності будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, включаючи і суб'єктів малого і середнього бізнесу.

2. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності.

Характеризуючи загальну систему оподаткування, можна сказати, що остання максимально враховує економічні показники діяльності підприємства – в більшості випадків у платника податків з невисокими показниками доходу не виникає великих податкових зобов'язань. Підприємства, що мають збитки у звітному періоді, часто взагалі не сплачують основних податків (для порівняння: якби такі підприємства знаходилися на єдиному податку, то зобов'язання б наставало незалежно від наявності чи відсутності збитків, а залежно від обсягу виручки)³.

¹ Про спрощену систему оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1998. – 7 липня.

² Біломістний О. М. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні на сучасному етапі розвитку економіки / О. М. Біломістний, М. О. Савельєва // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – № 15. С. 78-84.

³ Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / Варналій З.С. – 4-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302 с.; Костюк О.М. Особливості реформування спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу [Електронний ресурс] / О.М. Костюк // Сайт Національного авіаційного університету. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-iouh-pa^^PE/2010110.htm>; Митрофанова І. А. Налогообложение малого предпринимательства в России и за рубежом: реалии и прогнозы [Текст] / И. А. Митрофанова, А. А. Эрентраут // Молодой ученый. — 2012. — №1. Т.1. — С. 130-135.

Оподаткування доходів фізичних осіб – підприємців на загальній системі оподаткування (ФОП-ЗС) будується на нормах ст. 177 ПКУ, відповідно до якої, об'єктом оподаткування є чистий оподатковуваний дохід, тобто різниця між загальним оподатковуваним доходом (виручка у грошовій та негрошовій формі) і документально підтвердженими витратами, пов'язаними з господарською діяльністю такої фізичної особи – підприємця.

Загальна система оподаткування для фізичних осіб-підприємців має найбільш складну систему ведення бізнесу з точки зору обліку та звітності. Також посилюється контроль з боку податкових органів за підприємцями на загальній системі, адже розмір податку з доходів фізичних осіб напряму залежить від результатів господарської діяльності.

Підприємці, що перебувають на загальній системі, є платниками податку з доходів фізичних осіб за ставками: 15% від бази оподаткування, якщо доходи не перевищують 10-разовий розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня поточного року і 20 % - до суми перевищення цієї межі. Безумовною перевагою є те, що оподатковується чистий дохід, за вирахуванням документально підтверджених витрат від підприємницької діяльності фізичної особи.

Найбільшим негативним моментом цієї системи оподаткування є необхідність сплачувати податок з доходів фізичних осіб авансом щокварталу.

Авансові платежі розраховуються платником податку самостійно, але їхній сукупний розмір не може становити менше 100 % річної суми податку, сплаченого за минулий рік. Авансові платежі перераховуються по 25 % щокварталу: до 15 березня, 15 травня, 15 серпня і 15 листопада відповідно.

До недоліків можна віднести також необхідність використання реєстраторів розрахункових операцій (РРО), відповідно до Закону «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг».

Якщо суб'єкт малого підприємництва-юридична особа обрала загальну систему оподаткування, то крім податку на прибуток він може бути також платником таких податків, як ПДВ, земельний, екологічний тощо.

Головними чинниками, які впливають на величину податкових зобов'язань суб'єкта малого і середнього бізнесу, який обрав загальну систему оподаткування, обліку та звітності, є такі:

- співвідношення між доходами та витратами;
- величина доходів, що не включаються до складу валового доходу та величина витрат, що не можуть бути віднесені до складу витрат виробництва;
- величина витрат, що підлягають амортизації;
- величина сум ПДВ, включеного до ціни товарів, робіт, послуг, та величина податкового кредиту¹.

¹ Костюк О.М. Особливості реформування спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу [Електронний ресурс] / О.М. Костюк // Сайт Національного авіаційного університету. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-iom-na^PE/2010110.htm>

Разом з тим загальна система оподаткування складніша в адмініструванні, адже підприємець повинен подавати набагато більше звітності, ніж якби він перебував на спрощеній.

Основною формою державної підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу є спрощена система оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва.

Практичний досвід застосування спрощеної системи оподаткування в Україні свідчить про її позитивний вплив на малий і середній бізнес. Вона дозволяє максимально спростити облік і контроль за діяльністю суб'єктів підприємництва і забезпечує стабільні надходження до бюджету. За роки свого існування в Україні спрощена система довела свою ефективність з погляду стимулювання ділової активності підприємців. За цей час частка малих та мікропідприємств у країні збільшилась з 4 % до 51 % від загальної кількості зареєстрованих підприємств, а частка ВВП, створена у малому бізнесі, – з 1 % до 20 %. Лише офіційно сумарна кількість фізичних осіб – підприємців та найнятих ними працівників становить 2,5 млн. осіб¹.

Вченими висловлюється дві зовсім протилежні точки зору щодо розвитку малого бізнесу в умовах реформованого Податкового кодексу. З одного боку, кодексом передбачено спрощення системи звітності. Замість великої кількості документів підприємці, що знаходяться на спрощеній системі оподаткування, будуть надавати лише один звіт до Пенсійного фонду. З іншого – головними недоліками чинної до 2011 року системи оподаткування України були виділені: нерівномірність та несправедливість розподілу податкового навантаження на різні верстви населення; неоднозначність застосування норм податкового законодавства; корумпованість і каральний зміст податкових відносин; перевантаження непрямыми податками; непрозорість, суперечливість та незрозумілість норм, що застосовувалися.

Порівняння різних чинників оподаткування за останні декілька років свідчить про те, що умови, створені в Україні Податковим кодексом 2011 року, зменшили ставку податків в 1,03 рази (на 1,7%), кількість платежів зменшилась в 1,09 рази (на 12%), а витрати часу на сплату податків зменшились в 1,12 рази (на 79 годин на рік) відносно показників 2010 року. З огляду на те, що 2009 року відносно 2008-го час на сплату податків зменшився в 2,46 рази, зміни у 2011 році, запроваджені Податковим кодексом України, не є реформаторськими і такими, що покращують систему оподаткування в Україні. Про це свідчить загальне місце України в Рейтингу Doing Business, яке залишилось незмінним – 181-е зі 183 країн світу.

Сумарно фіскальне навантаження для МСБ на кінець 2011 року становило $55,5 + 33,2 = 88,7\%$ від прибутку, що на 8,3% вище, ніж у Білорусі. Вищого

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

фіскального навантаження на бізнес, ніж на підприємця на загальній системі оподаткування в Україні, немає серед 183 країн світу.

20 жовтня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу», яким внесено суттєві зміни до спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва. Цей закон вступив в дію 1 січня 2012 року.

На відміну від Податкового кодексу, норми цього Закону чітко регламентують:

- критерії перебування на спрощеній системі;
- порядок переходу платника на спрощену систему оподаткування і навпаки;
- порядок визначення доходу;
- ведення обліку та складання звітності;
- порядок видачі та анулювання свідоцтва платника єдиного податку;
- відповідальність платника єдиного податку за недотримання норм кодексу.

З метою створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу, даним законом передбачено:

- підвищено граничний обсяг доходу, при якому можливе застосування спрощеної системи оподаткування (для фізичних осіб – з 500 тис. грн. до 3 млн. грн., для юридичних осіб – з 1 млн. до 5 млн. грн.);

- введено відсоткову ставку єдиного податку: 3% від доходу для фізичних осіб з обсягом доходу до 3 млн. грн. за умови сплати ПДВ, 5% від доходу – без сплати ПДВ (у діючому законодавстві така норма відсутня);

- скасовано обмеження відносити на витрати платника податку на прибуток витрати на придбання товарів (робіт, послуг) у фізичних осіб – платників єдиного податку;

- скасування надбавок, які застосовувалися до фіксованих ставок податку за кожного найманого працівника фізичної особи;

- обмеження сфери застосування спрощеної системи оподаткування для окремих видів господарської діяльності;

- надано фізичним особам – платникам єдиного податку право реєструватись платниками ПДВ;

- скасовано 50-відсоткову надбавку, що застосовується до фіксованих ставок єдиного податку за кожного найманого працівника (у діючому законодавстві – за кожен найману особу додатково сплачується 50% ставки податку)¹.

Окрім того, розроблено механізм спрощення адміністративних процедур і прийнято наступні рішення:

- скасувати щорічне оформлення свідоцтва платника єдиного податку (згідно з діючим законодавством заява на застосування спрощеної системи оподаткування подається щорічно);

- скасувати авансові внески для платників єдиного податку, які сплачують податок за відсотковими ставками. Податок сплачуватиметься за даними

¹ Єдиний податок: в 2012 році по новому [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://www.podatki.in.ua/accent_ediniy

декларації (відповідно до діючого законодавства – щомісяця авансовими внесками);

– встановити річний звітний період для фізичних осіб з незначним обсягом доходу (до 150 тис. грн.);

– надати право фізичним особам, які не використовують працю найманих осіб, не сплачувати єдиний податок на час відпустки протягом календарного місяця, а також хвороби, підтвердженої лікарняним листком, якщо вона триває календарний місяць і більше;

– встановити для фізичних осіб – платників єдиного податку (за винятком тих, які є платниками ПДВ) обов'язок щодо ведення книги обліку доходів (без обліку витрат).

Зважаючи на те, що існуюча система оподаткування МСБ досить часто стала використовуватись для мінімізації податкових зобов'язань, у законодавство внесено такі зміни:

– подання платниками податку на прибуток переліку доходів та витрат у розрізі контрагентів – платників єдиного податку;

– встановлення вимоги для фізичних осіб, які сплачують податок за фіксованими ставками, щодо надання послуг виключно населенню та платникам єдиного податку;

– встановлення підвищених ставок єдиного податку за порушення умов застосування спрощеної системи оподаткування;

– анулювання свідоцтва платника єдиного податку при встановленні порушень.

Українські науковці по різному визначають роль спрощеної системи оподаткування у розвитку малого бізнесу в Україні, а саме: «спрощена система була впроваджена як тимчасовий захід з метою становлення малого підприємництва, та її застосування не є нормою податкових відносин»¹ та «у сучасному виді спрощена система оподаткування виконує переважно фіскальну, а не стимулюючу функцію податків»².

В країнах ЄС відсутні спрощені системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва, а поширені інші форми їх державної підтримки:

– звільнення деяких підприємств від необхідності ведення звітності про результати господарської діяльності та запровадження спрощеної системи бухгалтерського обліку і звітності;

– запровадження спеціальних режимів сплати податку на додану вартість окремих підприємств (насамперед фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів);

– використання податків на оціночний дохід і мінімальних податків.

¹ Соколовська А.М. До питання про податкову реформу в Україні / А.М. Соколовська // Фінанси України. – 2006. – №4. – С. 55-61.

² Яловий Г. К. Фінансовий механізм стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні / Г. К. Яловий, Д. А. Бабій, Ю. О. Єрешко // Економічний вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць. – 2012. – № 9. – С. 64-75.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності малих підприємств має ряд переваг: спрощення процедури і порядку реєстрації платника податку, можливість переходу на сплату єдиного податку як з початку року, так і з початку будь-якого кварталу; спрощення розрахунків сум податків; формування однієї форми звітності – розрахунку сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємства – юридичною особою, що подається до податкового органу раз на квартал; спрощене ведення поточного бухгалтерського обліку та форм фінансової звітності; право вибору сплати ПДВ.

Але при цьому існують недоліки, що стримують розвиток малого підприємства в Україні: обмеження обсягів виручки суб'єктів малого бізнесу, які дають право використовувати спрощену систему оподаткування; суми єдиного податку фізичної особи – платника податку сплачуються авансом за звітний період (квартал); елемент подвійного оподаткування в спрощеній системі за ставкою 6 % за умови сплати ПДВ¹.

Єдиний податок звільняє їх платників від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів:

1) податку на прибуток підприємств;

2) податку на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності фізичної особи та оподатковані згідно з цією главою;

3) податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім податку на додану вартість, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які обрали ставку єдиного податку, зі сплатою податку на додану вартість;

4) земельного податку, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються ними для провадження господарської діяльності тощо.

Наразі в Україні існує необхідність зростання ролі державного регулювання розвитку малого бізнесу, особливої уваги вимагає удосконалення системи оподаткування суб'єктів малого підприємства.

З 1 січня 2015 року внесено зміни до спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Так, замість шести груп платників єдиного податку запроваджено чотири групи. При цьому збільшується максимальний розміру доходу.

Зокрема, фізичні особи – підприємці реєструються платниками єдиного податку першої, другої та третьої груп. Платники єдиного податку третьої та п'ятої груп, які перебували на обліку в контролюючих органах до 1 січня 2015 року, відповідно до норм глави 1 розділу XIV Податкового кодексу України з 1 січня 2015 року вважаються платниками єдиного податку третьої групи (табл. 5.12).

¹ Деркач Ю.А. Спрощені системи оподаткування: переваги, недоліки та шляхи їх усунення / Ю.А. Деркач, В.М. Чубай // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 155-162.

Таблиця 5.12

Групи платників та ставки єдиного податку з 01.01.2015 р.

Платники податку		Критерії єдиноподатників	Особливості діяльності	Основна ставка податку	Додаткова ставка податку
ФОП	1 група	– працюють без найманих осіб; – річний обсяг доходу не повинен перевищувати 300 000 грн.	Здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню*	до 10% мін зарплати у розрахунку на календарний місяць максимальна сума до 01.12.2015 121,80 грн.	ст. 293.4 ПКУ 15% від: 1) суми перевищення граничного обсягу доходу, який дає право застосовувати спрощену систему; 2) доходу, отриманого від провадження діяльності, не зазначеної у свідоцтві платника єдиного податку, віднесеного до I або II групи; 3) доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків, ніж грошовий;
	2 група	– кількість найманих працівників – не більше 10 осіб; – річний обсяг доходу не повинен перевищувати 1 500 000 грн.	Здійснюють господарську діяльність з надання послуг (у т.ч. числі побутових) платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства	до 20% мін зарплати у розрахунку на календарний місяць максимальна сума до 01.12.2015 243,60 грн.	4) доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування.
ФОП + ЮО	3 група	– кількість найманих працівників – без обмежень; – обсяг доходу не повинен перевищувати 20 000 000 грн.	Здійснюють будь-які види діяльності, крім тих, які заборонені платникам єдиного податку	2% від доходу для платників ПДВ; 4% від доходу для неплатників ПДВ	

Джерело: складено автором за даними¹.

В 4-у групу платників єдиного податку входять с/г товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товарного виробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %.

Для 4-ї групи єдиним податком обкладаються угіддя, права власності та користування на які оформлено і зареєстровано згідно із законодавством.

Підстава нарахування єдиного податку для 4-ї групи – дані Держземкадастру та/або дані з Держреєстру речових прав на нерухоме майно.

Ставки єдиного податку 4-ї групи:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ – 0,45 %;
- для гірських зон і поліських територій, – до 0,27 %;
- для багаторічних насаджень – 0,27 % , а для гірських зон і поліських територій, – 0,09 %;
- для земель водного фонду – 1,35 %.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Голос України / № 229-230 від 4 грудня 2010 р. – С. 4-62.

Таблиця 5.13

Заборонені види діяльності для платників єдиного податку

Види діяльності	Норма ПКУ
1) діяльність з організації, проведення азартних ігор і лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерських парі, парі тоталізатора)	<i>n.n. 291.5.1</i>
2) обмін іноземної валюти	
3) виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та діяльність фізичних осіб, пов'язана з роздрібним продажем пива та столових вин)	
4) видобуток, виготовлення, реалізація дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення (крім виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, а також напівдорогоцінного каміння)	
5) видобуток, реалізація корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення	
6) діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України «Про страхування», сюрвейерами, аварійними комісарами та аджастерами, визначеними розділом III ПКУ	
7) діяльність з управління підприємствами	
8) діяльність з надання послуг пошти (крім кур'єрської діяльності) та зв'язку (крім діяльності, що не підлягає ліцензуванню)	
9) діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату	
10) діяльність з організації торгів (аукціонів) предметами мистецтва, колекціонування або антикваріату	
11) діяльність з організації та проведення гастрольних заходів	
Інші заборони	
Фіз. особи - підприємці, які виконують технічні випробування та дослідження (група 74.3 КВЕД ДК 009: 2005);	<i>n.n. 291.5.2</i>
Фіз. особи - підприємці, які здійснюють діяльність у сфері аудиту	
Фіз. особи - підприємці, які здійснюють діяльність з надання в оренду:	<i>n.n. 291.5.3</i>
земельних ділянок площею понад 0,2 га	
житлових приміщень загальною площею понад 100 кв. м	
нежитлових приміщень (споруд, будівель) та / або їх частин, загальна площа яких перевищує 300 кв. м	<i>n.n. 291.5.4</i>
Страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів	
Суб'єкти господарювання, у статутному фонді яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25%	<i>n.n. 291.5.5</i>
Представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичних осіб, які не є платниками єдиного податку	<i>n.n. 291.5.6</i>
Нерезиденти	<i>n.n. 291.5.7</i>
Суб'єкти господарювання, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг (крім безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин))	<i>n.n. 291.5.8</i>

Для обчислення суми єдиного податку 4 групи береться поточна нормативна грошова оцінка землі з врахуванням.

У п. 291.5 Податкового кодексу міститься перелік видів діяльності, які заборонені для платників єдиного податку (табл. 5.13).

Застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності надає суб'єкту малого і середнього бізнесу ряд переваг:

- спрощення процедури і порядку реєстрації платника податку. Суб'єкти МСБ можуть перейти на сплату єдиного податку як з початку року, так і з початку будь-якого кварталу;

- значно спрощуються розрахунки, пов'язані з визначенням сум податків;

- замість різноманітних форм податкової звітності за податками та зборами, які заміщуються єдиним податком, заповнюється одна форма звітності – розрахунок сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва – юридичною особою, що подається до податкового органу раз на квартал;

- спрощується ведення поточного бухгалтерського обліку та форм фінансової звітності, що передбачена Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;

- надається право вибору сплати ПДВ.

Проте, поряд з перевагами спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого і середнього бізнесу, існують і певні недоліки, що стримують розвиток малого підприємництва в Україні, зокрема:

- обмеження обсягів виручки суб'єктів малого бізнесу, які дають право використовувати спрощену систему оподаткування;

- суми єдиного податку фізичної особи-платника податку сплачуються авансом за звітний період (квартал). При цьому не враховують, чи буде фактично отримано дохід від здійснення такої діяльності за звітний період;

- елемент подвійного оподаткування в спрощеній системі за ставкою 6 % за умови сплати ПДВ. Оскільки 6 % податку нараховується виходячи з вибору включення ПДВ, яка надходить від покупців на поточний рахунок чи в касу підприємства, а це економічно неправильно.

Незважаючи на позитивні зрушення в розвитку оподаткування суб'єктів малого і середнього бізнесу, на наш погляд, спрощена система оподаткування в Україні сприяє ряду негативних наслідків:

- можливість застосування схем ухилення від оподаткування.

Юридичні особи реалізують приватним підприємцям – платникам єдиного податку, які не є платниками податку на додану вартість, продукцію по собівартості або по занижених цінах, формують в себе податковий кредит; приватні підприємці надалі реалізують цю продукцію по ринкових цінах, розраховуються з юридичною особою готівкою, відповідно в нього не виникає податкових зобов'язань перед бюджетом. Крім того, компанія на загальній системі оподаткування переносить прибуток, який є джерелом сплати податку на прибуток, та об'єкта оподаткування ПДВ, на платників єдиного податку, які цих податків не сплачують. Також підприємство виписує учасникам єдиної схеми мінімізації оподаткування фіктивні податкові накладні або реалізує їм

товари за завищеними цінами з метою збільшення нарахованого ПДВ, який така «дружня структура» зарахує до податкового кредиту і вимагатиме його відшкодування з бюджету;

– мінімізація оподаткування доходів найманих працівників і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування шляхом реєстрації найманих працівників суб'єктами підприємницької діяльності – платниками єдиного податку і переводу співробітництва з ними на контрактну основу. Таким чином, роботодавець уникає сплати єдиного соціального внеску, а фізична особа – податку на доходи фізичних осіб і соціального внеску;

– реєстрація платниками єдиного податку осіб, що займаються професійною діяльністю (адвокати, лікарі, консультанти), що суттєво мінімізує їхні податкові зобов'язання при значних доходах.

Через такі негативні явища відбуваються досить значні втрати бюджетних надходжень і, відповідно, тих сфер, що фінансуються з державного бюджету. Це зумовило численні дискусії та дебати між ученими, практиками, представниками податкових та інших органів влади у контексті прийняття Податкового кодексу України¹, щодо її подальшого застосування й визначення перспектив оподаткування малого бізнесу в майбутньому.

Але, попри досить серйозні аргументи проти спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, її ліквідація не є ефективним рішенням, тому що скасування спрощеної системи не означатиме автоматичного переходу всіх суб'єктів підприємницької діяльності на загальну систему оподаткування. Навпаки, наслідком такого рішення стане перехід у тінь значної частини малого бізнесу, що зменшить навіть наявні надходження до бюджету².

Ми підтримуємо пропозицію О. Покатаєвої, яка стверджує, що спрощена система оподаткування потребує удосконалення у таких напрямках:

- спрощення ведення бухгалтерського обліку та зменшення кількості звітності до податкової інспекції та соціальних фондів;
- збільшення обмежень обсягу виручки від реалізації продукції;
- введення індексації показника єдиного податку та обсягу виручки від реалізації продукції з урахуванням рівня інфляції;
- конкретизація кола платників на яких не поширюється спрощена система оподаткування;
- зміна переліку податків, зборів та обов'язкових платежів, які входять до складу єдиного податку, зокрема включити до його складу єдиний соціальний внесок;
- врегулювання питання сплати за землю платниками єдиного податку³.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Голос України / № 229-230 від 4 грудня 2010 р. – С. 4-62.

² Лютий, І. О., Романюк, М. В. Проблеми та перспективи спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні [Текст] / І. О. Лютий, М. В. Романюк // Фінанси України. - 2009. - № 6. - С. 31-38.

³ Покатаєва О.В. Спрощена система оподаткування в контексті Податкового кодексу України / О.В.Покатаєва // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38).

Оцінити ефективність податкової системи МСБ як співвідношення ефекту до витрат ресурсів, які забезпечили його отримання, досягнення результату, практично неможливо, оскільки результатом її функціонування є не тільки наповнення дохідної частини бюджету, а і створення сприятливих умов, стимулювання його розвитку та ін.

У рейтингу Doing Business 2013 за субіндексом «Сплата податків» Україна покращила власну позицію на 18 пунктів і потрапила до десятки країн – найбільших реформаторів даної сфери діяльності за останні 7 років – 6 місце. Так, за даний період Україна наблизилась до оптимального значення на 31 в.п. (з 16% до 47% від оптимального значення).

Завдяки проведенню податкової реформи в Україні поступово скорочується як рівень податкового навантаження, так і кількість та тривалість платежів із сплати податків (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Рейтинг субіндексу податкової системи в Україні та інших країнах світу

Країна	Платежі (кількість)	Час (кількість годин на рік)	Середньозважена ставка оподаткування, %	Місце у рейтингу
Україна	28	491	55,4	165
Росія	7	177	54,1	64
Польща	18	286	43,8	114
Грузія	5	280	16,5	33
Латвія	7	264	36,6	52
Німеччина	9	207	46,8	72
Білорусь	10	338	60,7	129
США	11	175	46,7	69

Джерело: складено на основі даних¹.

За інтегральним індексом «Ведення бізнесу 2013» (Doing Business 2013) Україна покращила свої позиції на 15 пунктів (до 137 місця із 185 країн) та увійшла до списку із 23 країн світу-найбільших реформаторів умов ведення бізнесу у 2011-2012 роках та першу трійку країн, які продемонстрували значне покращення умов ведення бізнесу за останній рік. За оцінками Doing Business країни-найбільші реформатори умов ведення бізнесу, це країни, що кардинально реформували 3 і більше сфери ведення бізнесу (табл. 5.14).

Крім того, Україна увійшла до списку країн-лідерів зростання у рейтингу серед країн СНД на ряду із Вірменією (+18 позиції до 32 місця), а також скоротила на 9 позицій своє відставання від Російської Федерації, яка зайняла 112 місце у рейтингу Doing business 2013 (табл. 5.15).

¹ Ведение бизнеса в Украине – Doing Business – Всемирный Банк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>

Таблиця 5.14

Динаміка позицій деяких країн у рейтингу Doing Business

Країна	Doing Business 2011	Doing Business 2012	Doing Business 2013	Зміна	Країна	Doing Business 2011	Doing Business 2012	Doing Business 2013	Зміна
Сінгапур	1	1	1	0	Казахстан	58	56	49	7
Гонконг	2	2	2	0	Білорусь	91	60	58	2
Нова Зеландія	3	3	3	0	Азербайджан	69	66	67	-1
США	4	4	4	0	Киргизстан	67	69	70	-1
Данія	5	5	5	0	Монголія	89	88	76	12
Грузія	17	12	9	3	Молдова	99	86	83	3
Німеччина	19	18	20	-2	РФ	124	118	112	6
Японія	20	20	24	-4	Україна	149	152	137	15
Вірменія	61	50	32	18	Таджикистан	152	147	141	6
Китай	87	91	91	0	Узбекистан	164	168	154	14

Джерело : складено на основі¹.

П'ятірка країн-лідерів за умовами ведення бізнесу у світі залишилася незмінною: Сінгапур, Гонконг, Нова Зеландія, США і Данія. Варто зазначити, що Сінгапур займає перше місце у рейтингу Doing Business шостий рік поспіль.

Таблиця 5.15

Місце України у рейтингу Doing Business та за складовими у публікаціях

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2012 р.	Тенденція ↓/↑
Складність ведення бізнесу, загальна оцінка	145	147	149	152	137	+15	↑
За субіндексами:							
– започаткування бізнесу	128	136	118	116	50	+66	↑
– реєстрація власності	140	160	165	168	149	+19	↑
– сплата податків	180	181	181	183	165	+18	↑
– підключення до мережі електропостачання			169	170	166	+4	↑
– виконання зобов'язань по контракту	48	43	44	44	42	+2	↑
– банкрутство	143	145	158	158	157	+1	↑
– отримання кредиту	28	30	21	23	23	0	=
– дозвільна система у будівництві	179	181	182	182	183	-1	↓
– зовнішня торгівля	121	139	136	144	145	-1	↓
– захист прав інвесторів	142	108	108	114	117	-3	↓

Джерело: складено на основі².

¹ Ведення бізнесу в Україні – Doing Business – Всемирный Банк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine/>

² Там само.

Україна також потрапила у перші 25 країн, що добилися найбільшого прогресу за останні 7 років у спрощенні умов ведення бізнесу. Так, Україна скоротила своє відставання від абсолютного значення (100% або ідеальні умови ведення бізнесу відповідають значенню країн, що зайняли перше місце) на 12 в.п. Варто зазначити, що найбільшого прогресу з усіх країн світу було досягнуто Грузією (наближення на 32 в.п. до абсолютного значення), Руандою (на 27 в.п.) та Білоруссю (на 24 в.п.).

Проведений аналіз оподаткування малого і середнього бізнесу засвідчив позитивні зрушення у податковій політиці. Зміни податкового законодавства України супроводжувалися збільшення податного тягаря на МСБ, попри те, що прийнятий Податковий Кодекс в розділі, що стосується малого бізнесу залишився майже без змін. Збільшення податкового навантаження і погіршення умов функціонування малих підприємств відбулося за рахунок впровадження єдиного соціального внеску для фізичних осіб-підприємців та заборони юридичним особам, платникам податку на прибуток, відносити витрати на придбання товарів і послуг у фізичних осіб до складу затрат з метою оподаткування.

Для удосконалення системи оподаткування малого підприємництва в Україні доцільно використати досвід країн з розвинутою ринковою економікою, законодавством яких підприємств передбачено такі пільги: оподаткування прибутку малих підприємств за зниженими податковими ставками; не оподатковуються створені за рахунок прибутку фонди спеціального призначення; пільги при стягненні податку на прибуток підприємств у розмірі частки капіталовкладень у нове устаткування, будівництво; диференційований підхід до застосування податку на прибуток, податку на додану вартість, прибуткового податку; створення резерву, який не оподатковується; застосування механізму нарахування прискореної амортизації.

Як видно з таблиці 5.16, у зарубіжних країнах найпоширенішою формою стимулювання розвитку малого бізнесу є створення для них особливих умов оподаткування шляхом введення спеціальних податкових правил, чи застосування загальних правил з окремими пільгами для малих підприємств.

Механізм оподаткування має неабияке значення для розвитку малого підприємництва. Наприклад, однією з найпоширеніших форм стимулювання розвитку сектора малого підприємництва в розвинутих країнах є створення для них преференцій в оподаткуванні шляхом введення спеціальних податкових правил (Франція) або застосування загальних правил з окремими пільгами для малих підприємств (США, Великобританія)¹.

¹ Саваріна О. Удосконалення законодавства з питань оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності / Саваріна О. // Право України. – 2009. – № 7. – С. 46-49.

**Особливості оподаткування малого і середнього бізнесу
у різних країнах світу**

Країни	Критерії переходу на спрощену систему оподаткування		Ставка податку	База оподаткування	Інші умови
	виторг	число працівників			
Росія	15 млн руб. * коефіцієнт дефлятор (у 2011 р. 45 млн руб. ≈ 1,2 млн. дол.	100	6 %	дохід, у який входять обіг з банківського рахунку, каси, а також доходи з взаємозаліку	не можуть перейти на спрощену систему: страхові компанії, банки, довірчі товариства, суб'єкти підприємництва, що здійснюють діяльність з обміну валют, торгівлю лікєро-горілчаними та тютюновими виробами, паливо-мастильними матеріалами
			15%	дохід за мінусом витрат	
Франція	≈ 10,5 млн. дол.	50	15%	прибуток	75 % власності належить приватним особам
США	50-75 тис. дол,	100	7500 дол. + 25 % від суми, що перевищує 50.000 дол.	загальний дохід	не належать до малого бізнесу такі види діяльності: банківська справа; страхування: юридична сфера: бухгалтерський облік або консультації: видобуток нафти або газу: готельна або ресторанна справа
	15000-18333 тис. дол.		5150000 дол. + 38 % від суми, що перевищує 15000000 дол.		
Японія	≈ 13 млн дол.	30	18%	перші 8 млн. єн доходу	сплачений капітал менший за 100 млн. єн
Великобританія	≈ 20 млн. дол.	100	21 %	прибуток	оподаткований прибуток менший ніж 300 тис. фунтів стерлінгів

Джерело: складено автором за даними¹.

¹ Деркач Ю.А. Спрощені системи оподаткування: переваги, недоліки та шляхи їх усунення / Ю.А. Деркач, В.М. Чубай // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 155-162.

Система податкових пільг у різних країнах неоднакова, та загалом можна виділити:

1) пільги податку на прибуток підприємств у розмірі частки капіталовкладень у нове устаткування та будівництво.

2) не оподатковуються створені за рахунок прибутку фонди спеціального призначення,

3) оподаткування прибутку за зниженими податковими ставками;

4) диференційований підхід до оподаткування податку на прибуток, податку на додану вартість, прибуткового податку;

5) створення неоподаткованого податком резерву;

6) застосування механізму нарахування прискореної амортизації.

З часу запровадження спрощена система оподаткування сприяла розвитку малого підприємництва, проте при цьому виявило ряд проблем, зокрема недостатня ефективність наповнення державного бюджету і нерівномірність по відношенню до інших платників податків, зростання обсягів тіньового сектора економіки. Ми погоджуємося з думкою науковців, що сучасна система оподаткування не забезпечує взаємозв'язок суми податкового зобов'язання підприємця із фінансовими результатами його діяльності, що призводить до значних бюджетних втрат¹.

За сучасних умов розвитку МСБ має бути розроблений ефективний механізм підтримки даних суб'єктів господарювання, який має ґрунтуватися на впровадженні ряду пільг в сфері оподаткування та фінансовому стимулюванні з боку держави.

¹ Дема Д.І. Спрощена система оподаткування: реалії та перспективи в Україні / Д.І. Дема, І.В. Шевчук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 146-149.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Feshchenko N. Treasury accomplishment of local budget by disbursement: problems and ways of solution / D.Dema, N. Feshchenko // Весник Финансового университета: Международный научно-практический журнал.-2014.-№1(79).-с.100-108.
1. Feshchenko N. "Special economic zones and territories of priority development in terms of modern economic policy of Ukraine" // Международный научно-практический журнал «Вестник Финансового университета». – 2013. - № 4 (76). - С. 69-81
2. Feshchenko N. Evolutional approach as basis of effective budgetary process // Міжнародний науковий журнал Сумського державного університету “Механізм регулювання економіки”. - 2012. - №3
3. Feshchenko N. Programme-aimed management in the agrarian sector of economics // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського – 2015. – №5. – С.255-265.
4. Vilenchuk O. M. Theoretical and methodological principles of forming the agrarian insurance market in Ukraine // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development 2014. Vol. 36. No.2,3. Scientific Journal: 701-711.
5. Абрамова І. В. Проблеми та перспективи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств // Наукові читання – 2013. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – т. 2. – С. 144-147
6. Абрамова І. В. Сутність та основи функціонування системи управління фінансовими ресурсами підприємств / І. В. Абрамова, Л.В. Никончик // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матеріали дев'ятої міжфакультетської науково-практичної конференції молодих вчених, 22 травня 2013 р. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – С. 246-249.
7. Абрамова І.В. Досвід зарубіжних країн з підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації // Кооперативні читання: 2013 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 4-6 квітня 2013 р.). – Житомир, Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – С. 119-124.
8. Абрамова І.В. Особливості залучення кредитних ресурсів сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами / І.В. Абрамова // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 16-17 жовтня 2014 р. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С.66-70.

9. Абрамова І.В. Особливості розвитку кредитних спілок в Україні / І.В. Абрамова // Наукові читання – 2014. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – т.3. – С. 40-44.
10. Абрамова І.В. Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах Євроінтеграції // Житомир. - Вісник ЖНАЕУ. – 2015. – № 1 (48), т.2. – С. 80-89.
11. Абрамова І.В. Стан та перспективи державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Вісник ЖНАЕУ. – 2014. – Житомир.
12. Абрамова І.В. Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства // м.Житомир. Вісн. ЖНАЕУ – 2015. – № 2 (49), Т. 2. – С.
13. Віленчук О. М. Актуальні проблеми розвитку ринку аграрного страхування / О.М. Віленчук // Міжнародної науково-практичної конференції “Глобальна економічна динаміка як фактор напруги соціально-політичних процесів: цикли, криза і конфлікти” – Афіни: Євро-Середземноморська Академія мистецтв і наук. – К.: Університет менеджменту освіти, 2014. – С. 167-171.
14. Віленчук О. М. Інфраструктурні інституції у системі формування ринку аграрного страхування в Україні // Регіональна економіка (Regional Economy). – 2015. № 2. – С. 105-114.
15. Віленчук О. М. Категоріальний зміст та роль страхування у системі трансформації аграрного сектора економіки // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Том 18. Випуск 4. Економіка. – С. 69-73.
16. Віленчук О. М. Концептуальні підходи до ідентифікації, оцінювання та управління ризиками в аграрній сфері // Вісник ЖНАЕУ. – № 1. – 2014.
17. Віленчук О. М. Концептуальні положення розвитку аграрного страхування. //Наукові читання. – 2014. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С. 38-41.
18. Віленчук О. М. Методологічні засади інституціональних перетворень на ринку аграрного страхування // Сумський державний університет – Міжнародний науковий журнал “Механізм регулювання економіки”. – 2015. – № 1. – С. 105-114.
19. Віленчук О. М. Мікрострахування у системі реалізації прав на страховий захист особистих селянських та фермерських господарств в аграрній сфері // Вісник ЖНАЕУ. – 2015. – № 1 (48), Т. 2. – С.138-145.
20. Віленчук О. М. Організаційні аспекти розвитку страхової культури у сфері аграрного страхування // Наукові читання – 2013, ЖНАЕУ: науково-практичний збірник. Т – II – Житомир 2013. – С. 147-149
21. Віленчук О. М. Особливості формування ринку аграрного страхування в Україні // Фінанси в умовах модернізації економіки // Збірник тез доповідей

- круглого столу, К.: 20 червня 2013. // редакція Т. В. Іванова, А. Б. Кондрашихін, О. С. Феріна, К.: академія муніципального управління, 2013. – с. 12-14.
22. Віленчук О. М. Пенсійне страхування селян на засадах взаємодопомого та довіри // Кооперативні читання: 2013 рік// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 4-6 квітня 2013. – Житомир -2013. – С. 258-264
23. Віленчук О. М. Попит та пропозиція як визначальні категорії розвитку ринку аграрного страхування / О. М. Віленчук // Фінансова політика в аграрному секторі економіки // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ, 16-18 жовтня 2014 року. – Житомир -2014. – С. 89-94.
24. Віленчук О. М. Ризикогенність та методи її нейтралізації в аграрній сфері // Науково-практичний збірник Продуктивність агропромислового виробництва (економічні науки). – № 24, 2013. – С. 72-77.
25. Віленчук О. М. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика): монографія / О. М. Віленчук, І. Л. Литвинчук, І. Є. Януль [та ін.]; під наук. кер. д. е. н. проф. Ходаківського Є. І. – Житомир: вид-во “Полісся”, 2013. – 323 с.
26. Віленчук О. М. Ринок аграрного страхування у фінансовій системі сільських територій: економічні, соціальні та екологічні аспекти розвитку в Україні / О. М. Віленчук // Фінансова система регіонів: проблеми та перспективи: кол. монографія за наук. ред. А. Б. Кондрашихіна, В. К. Присяжнюка. – К.: Академія муніципального управління, 2014. – с. 221-232.
27. Віленчук О. М. Розвиток ринку аграрного страхування: історичний та соціально-економічний вимір // Світ фінансів. Науковий журнал. Вип. 4, 2014. – С. 141-151.
28. Віленчук О. М. Роль медичного страхування у системі формування соціальної інфраструктури сільської місцевості // Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток облікової і фінансової складових економічної науки та практики ” 26-27 вересня 2013. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2013. – С. 602-607
29. Віленчук О. М. Роль та значення теоретичних концепцій при формуванні страхових відносин у суспільстві / О. М. Віленчук // Наукові читання – 2014, ЖНАЕУ: науково-практичний збірник. – Житомир 2014. – С. 110-115.
30. Віленчук О. М. Синергетика: методологія ефектів: монографія / І. Є. Януль, Ю.Ю. Мороз, О.В. Іванюк, [та ін.]; наук. ред. Є. І. Ходаківський, Т.О.Зінчук, І.Г. Грабар. – Житомир: Вид-во “ Житомирський національний агроекологічний університет”, 2012. -624 с.
31. Віленчук О. М. Соціально-економічні та екологічні аспекти розвитку ринку аграрного страхування в Україні // Фінансова система регіонів: проблеми та перспективи: монографія [Текст] / Богдан Н. І., Віленчук О. М.,

- Дейнеко Л. В. та ін.; за заг. ред. А. Б. Кондрашихіна, В. К. Присяжнюка – К.: АМУ, 2014. – С. 221-232.
32. Віленчук О. М. Стан розвитку аграрного страхування в Україні / О. М. Віленчук // Науково-виробничий журнал “Облік і фінанси” / “Accounting and Finance”. – 2014. – № 2 (64) – С. 91-96.
33. Віленчук О. М. Страхові кооперативи як основа взаємодії учасників ринку аграрного страхування / О. М. Віленчук // Кооперативні читання: 2014 рік // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27-29 березня 2014. – Житомир -2014. – С. 110-115.
34. Віленчук О. М. Сучасні погляди до функціонування ринку аграрного страхування на кооперативних засадах / О. М. Віленчук // Вісник ЖНАЕУ. – 2014. – № 1 (40). Т. 2. – С. 50-57.
35. Віленчук О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження страхування як економічної категорії // Економіка України. Науковий журнал – 2015. – №7(644) –С. 18-28.
36. Віленчук О. М. Трансформація поняття “ринок” у теорії функціонування страхових відносин в суспільстві / О. М. Віленчук // Науковий Вісник академії муніципального управління: серія “Економіка”. Вип. 1, 2014. – С. 225-235.
37. Дем’янюк І. В. Економічна та облікова сутність необоротних активів, їх класифікація / І.В. Дем’янюк // Наукові читання – 2014. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – т.3 – С. 61 - 66 с.
38. Дем’янюк І. В. Управлінський аналіз як функція управління підприємницької діяльності. / І.В. Дем’янюк // Науковий журнал ВФЕУ «Регіональна бізнес-економіка та управління», 2014. – Вінниця: Вид - во «Вінницький фінансово - економічний університет», 2014.
39. Дем’янюк І.В. Сутність управлінського аналізу // Всеукраїнської науково – практичної конференції «Актуальні проблеми фінансово-господарського контролю та його ресурсного забезпечення в умовах глобалізації» - м. Кривий Ріг, Криворізький національний університет, 2014
40. Дема Д.И. Налоговая политика в пореформенном сельском хозяйстве Украины// Модернизация национальной экономики на основе инновационного развития: проблемы, решения и перспективы. Мат-лы республиканской конференции.-Ташкент.-2015.-с.111-113.
41. Дема Д.І. Аграрне страхування в системі забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств // Фінансова безпека аграрного бізнесу : Всеукр. конф. 22-23 жовтня 2014 р. м. Житомир, ЖДТУ, 2014.- с.131-133.
42. Дема Д.І. Аудиторський контроль розрахунків за податком на додану вартість: шляхи підвищення ефективності//Вісник Житомирського державного технологічного університету.- Серія: Економічні науки №1(59)-Ч.2.-2012.-с.22-24.

43. Дема Д.І. До питання неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / Д.І. Дема, О.Д. Дема //Вісник Житомирського національного агроекологічного університету, 2012.- №1 (30),т.2. – с.91-96.
44. Дема Д.І. Зміни векторів податкової політики в аграрному виробництві //Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 16-17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О.Лупенко, П.Т.Саблук та ін..- К.: ННЦ «ІАЕ», 2013.-379-383.
45. Дема Д.І. Зміни податкової політики, викликані корпоратизацією аграрного виробництва //Розвиток облікової та фінансових складових економічної науки і практики. Зб. матеріалів V111 міжн.наук.-практ. конф. (26-27 вересня 2013р.,м. Київ), К.: ННЦ ‘ІАЕ’, 2013.-С.615-619.
46. Дема Д.І. Необхідність державного регулювання діяльності агрохолдингів // Проблеми економіки, менеджменту та сільської кооперації / Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (12-13 травня 2015 року).- Львів.-2015.-с.50-52.
47. Дема Д.І. Необхідність змін в оподаткуванні агрохолдингів// Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: міжнародний збірник наукових праць.Випуск3.(м.Луцьк)/ відпов. ред. Н.В.Семенишина.-Тернопіль: Крок,2014.-с.287-290.
48. Дема Д.І. Необхідність змін в податковій політиці щодо аграрного сектору економіки //Збірник тез доповідей магістрів та наукових статей викладачів кафедри бухгалтерського обліку за результатами досліджень в 2013-2014 навчальному році. - Житомир:»Рута»,2015.- с.122-127.
49. Дема Д.І. Необхідність посилення контрольної функції бухгалтерського обліку в оподаткуванні суб'єктів малого бізнесу // Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки: збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (26 лютого 2015 р., м.Київ).- К.: ННЦ «ІАЕ», 2015.-с. 491-494.
50. Дема Д.І. Особисті селянські господарства в податковому полі України // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 листопада 2015 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015.- 506-508.
51. Дема Д.І. Податкова політика щодо оподаткування землі в аграрному секторі економіки України// Методи та моделі фінансового забезпечення сталого економічного розвитку.-Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 5-8 вересня 2012.-Севастополь: СевНТУ.-2012.-с.89-91.
52. Дема Д.І. Податкові наслідки реформування земельних відносин//Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: Зб. наук. доп. та статей-Львів.В-воНВФ ТЗОВ «Українські технології», 2012.-с.319-326.

53. Дема Д.І. Проблеми розвитку та діяльності кредитних спілок України //Кооперативні читання: 2015 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 3 квітня 2015 р.).-Житомир: ЖНАЕУ, 2015.-с.115-120.
54. Дема Д.І. Проблемні питання оподаткування сільськогосподарських кооперативів // Наукові та практичні аспекти сільської кооперації. Зб. наук. Доповідей.-Львів, Ліга-Прес,2013- с.184-188.
55. Дема Д.І. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в системі оподаткування України// Кооперативний маркетинг в агро бізнесі:проблеми і перспективи розвитку в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ конференції, присвяченої Міжнародному року кооперативів (м.Житомир, 5-7 квітня 2012 р.). – Житомир.-2012.- с.198-202.
56. Дема Д.І. Трансформації в оподаткуванні доходів обслуговуючих кооперативів та їхніх членів//Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18-20 квітня 2013 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – с.88-91.
57. Дема Д.І. Трансформаційні зміни у податковій політиці щодо пореформеного аграрного сектору економіки України// Будуємо нову Україну. Збірник конференції.-К. Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2015.- с.270-278.
58. Дема Д.І. Трансформація податкової політики в аграрному секторі економіки // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: Матеріали Всеукр. науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ (м.Житомир,16-17 жовт.2014 р.).- Житомир: ЖНАЕУ,2014.-с.109-114.
59. Дем'янюк І.В. Лізинг як інструмент оновлення основних засобів сільськогосподарських підприємств // Наукові читання – 2013. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2013. – т. 2. – С. 141-144
60. Демьянюк И. В. Особенности понятия необоротные материальные активы: сущность, значение. Особенности разграничения понятий: основные средства, основные фонды, необоротные активы / Демьянюк И. В. // Совершенствование бухгалтерского учета, анализа, аудита, статистики и налогообложения в условиях устойчивого развития экономики // III международная научно – практическая конференция, 18 ноября 2014 года – г. Ростов – на – Дону.
61. Дорохова Л. М. Стратегічні напрями удосконалення управління фінансовими ресурсами аграрних підприємств / Л. М. Дорохова, Н. О. Куровська. – Продуктивність агропромислового виробництва. – К: НДІ «Украгропром-продуктивність», 2014. – № 25. – с. 8-13.

62. Дорохова Л.М. Вплив позикового капіталу на фінансову діяльність аграрних підприємств // Вісн. ЖНАЕУ – 2015. – № 2 (49), Т. 2. – С.
63. Дорохова Л.М. Сучасні тенденції формування механізму управління фінансовими ресурсами аграрних підприємств // Формування стратегії розвитку аграрного сектору регіону: Матеріали десятої між факультетської науково-практичної конференції молодих вчених, 14 травня 2014 р. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2013. – С. 171-174.
64. Дорохова Л.М. Сучасні тенденції формування фінансових ресурсів аграрних підприємств // Наукові читання – 2014. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2014. – Т.2.
65. Дорохова Л.М. Управління оборотними активами як елемент фінансового менеджменту аграрних підприємств // Наукові читання – 2013. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2013. – т. 2. – С. 138-141
66. Дорохова Л.М. Управління фінансовими ресурсами аграрних підприємств // Наукові читання-2013. – Т.1. – Житомир, 2014. – С. 91-99.
67. Куровська Н. О. Капітал як визначальний чинник організації фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств / Н. О. Куровська. – Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 16-17 жовтня 2014 р. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – с. 30-33.
68. Куровська Н. О. Теоретико-методологічні засади формування капіталу сільськогосподарських підприємств / Н. О. Куровська. – Продуктивність агропромислового виробництва. – К: НДІ «Украгпромпром-продуктивність», 2014. – № 26. – подано до друку.
69. Куровська Н. О. Формування капіталу в процесі забезпечення фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств / Н. О. Куровська. – Вісник ЖНАЕУ. – В-во: ЖНАЕУ, 2014. – № 1 (39), Т. 2. – подано до друку.
70. Куровська Н. О. Формування кредитних ресурсів у системі фінансування потреб сільськогосподарських підприємств / Н. О. Куровська. – Наукові читання. – 2014. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – т. 3 – с. 52-55.
71. Куровська Н.О. Концептуальні підходи до кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств // Вісн. ЖНАЕУ – 2015. – № 2 (49), Т. 2. – С.
72. Куровська Н.О. Концептуальні підходи до кредитування сільськогосподарських підприємств // Продуктивність агропромислового виробництва. – К: НДІ «Украгпромпромпродуктивність», 2013.
73. Куровська Н.О. Кредитна кооперація в Україні: стан та перспективи розвитку // Вісник ЖНАЕУ. – 2012. – № 1 (30) т. 2. – С. 105-111.
74. Куровська Н.О. Роль кредитних спілок в активізації кооперативного руху в Україні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції,

- присвяченої Міжнародному року кооперативів: Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні. – Житомир: ПП “Рута”, 2012. – С. 356-360.
75. Куровська Н.О. Формування кредитних ресурсів у системі фінансування потреб сільськогосподарських підприємств // Наукові читання – 2014. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2014. – Т. 3. – с. 52–55.
76. Куровська Н.О. Організаційні засади функціонування кредитних спілок в Україні // Наукові читання. – 2013. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2013. – Т.2. – С. 149-152.
77. Лимар О.Ф. Податкове регулювання діяльності малих підприємств / О.Ф. Лимар // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції (м. Житомир, 14-16 жовтня 2014 р.). – Житомир, Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. - С. 119-124. - 0,3 ум. д. арк.
78. Лимар О.Ф. Регіональні програми розвитку малого підприємництва як фактор підвищення ефективності їх діяльності / О.Ф. Лимар // Облік і фінанси. – 2014. - № 2 (64). – С. – 160-166. - 0,7 ум. д. арк.
79. Мартинюк Г.П. Банківське кредитування як інструмент відродження галузі скотарства сільськогосподарських підприємств в ринковій економіці // Наукові читання ЖНАЕУ., 2014
80. Мартинюк Г.П. Державна підтримка відродження галузі скотарства в сільськогосподарських підприємствах // Наукові читання – 2013. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2013. – т. 2. – С. 163-166
81. Мартинюк Г.П. Інноваційно-інвестиційне забезпечення як шлях відродження скотарства // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (24). – С.91-96
82. Недільська Л. В. Визначальні чинники оновлення техніки сільськогосподарських підприємств / Л. В. Недільська // Наукові читання 2014: науково-теоретичний збірник. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2014. – Т. 3. – С. 59-61.
83. Недільська Л. В. Оптимізація облігаційного портфеля інвестора за методом сіткового планування / Л. В. Недільська, Т. В. Поштарєва // Економіка. Фінанси. Право. – 2014. - № 9/1. – С. 44-49
84. Недільська Л. В. Особливості формування капіталу сільськогосподарських акціонерних товариств // Наукові читання 2013: ЖНАЕУ, -т. 2. – С. 155-158.
85. Недільська Л. В. Поширення ІРО на вітчизняному ринку агро фінансування / Л. В. Недільська // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту, 16–17 жовтня 2014 р. – Житомир, 2014. – С. 55-59
86. Недільська Л. В. Стан та шляхи удосконалення фінансового менеджменту сільськогосподарських підприємств // Вісн. ЖНАЕУ. – 2012. – №.1. – С. 303-310.

87. Недільська Л. В. Уроки світового досвіду функціонування фінансових установ кооперативного типу / Л. В. Недільська // Кооперативні читання: 2014 рік: ЖНАЕУ, – С. 87-93.
88. Недільська Л. В. Управління економічним ризиком суб'єктів господарювання / Л. В. Недільська, Р.В. Писанюк // Вісн. ЖНАЕУ. – 2012. – № 2.
89. Недільська Л.В. ІРО у фінансуванні вітчизняних товаровиробників // Вісн. ЖНАЕУ – 2015. – № 1 (48), Т. 2. – С. 152-160
90. Стойко О. Я. Кредитування сільськогосподарських виробників з використанням складських свідоцтв // Вісн. ЖНАЕУ – 2015. – № 1 (48), Т. 2. – С. 152-160
91. Стойко О. Я. Кредитування сільськогосподарських виробників під заставу майбутнього врожаю з використанням аграрних розписок // Наукові читання – 2013. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2013. – т. 2. – С. 141-144
92. Стойко О. Я. Необхідність і перспективи відродження кооперативних банків в Україні / О. Я. Стойко // Продуктивність агропромислового виробництва. – науково-практичний збірник (економічні науки). – Київ. – 2014. – С. 31-38.
93. Стойко О. Я. Перспективи функціонування Аграрного фонду України / О. Я. Стойко // Наукові читання. – 2014. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2014. – т. 3. – С. 55-59.
94. Стойко О. Я. Розвиток агролізингу в Україні / О. Я. Стойко // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ (м. Житомир, 16-17 жовт. 2014 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С. 60-65 (0,4 ум. др. арк.).
95. Стойко О. Я. Стан і перспективи лізингу в аграрній галузі України / О. Я. Стойко // Продуктивність агропромислового виробництва. – науково-практичний збірник (економічні науки). – Київ. – 2014. – подано до друку (0,8 ум. др. арк.).
96. Стойко О. Я. Становлення та розвиток системи іпотечного кредитування аграрного сектору України // Вісник ЖНАЕУ. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ. – 2013. – № 1, т. 2.
97. Стойко О. Я. Функціонування та удосконалення кредитної інфраструктури аграрної галузі України Державна фінансова підтримка фермерських господарств в Україні // Вісник ЖНАЕУ. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ. – 2012. – № 2, т. 2.
98. Сус Л.В. Вплив цінової політики на виробничо-господарську діяльність виробників продукції тваринництва / Л.В. Сус, Ю.Ю. Сус // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і

- аудиту ЖНАЕУ (м. Житомир, 16-17 жовт. 2014 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С. 140-144
99. Сус Л.В. Головні аспекти державного бюджетного фінансування галузі тваринництва / Л.В. Сус // Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. – 2014. - №25. – С. 39-44
100. Сус Л.В. Оцінка бюджетних програм розвитку галузі тваринництва в Україні / Л.В. Сус // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матеріали десятої міжфакультетської наук.-практ. конференції молодих вчених. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С.205-208
101. Сус Л.В. Перспективи стабілізації цінової ситуації в галузі тваринництва / Л.В. Сус // Вісник аграрної науки Причорномор'я, 2014. – вип. 1 (77). – С. 100-108
102. Сус Л.В. Стан реалізації фінансової державної підтримки виробництва продукції тваринництва в Україні / Л.В. Сус // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. - 2014. - №2. - С. 54-62
103. Сус Ю.Ю. Альтернативні шляхи реалізації продукції тваринництва // Сучасні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів, 7 грудня 2013 р.. – Випуск 6. – Ч. 3. – Луцьк, РВВ Луцького технічного університету, 2013.
104. Сус Ю.Ю. Вплив цінової політики на виробничо-господарську діяльність виробників продукції тваринництва / Л.В. Сус, Ю.Ю. Сус // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ (м. Житомир, 16-17 жовт. 2014 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – С. 140-144
105. Сус Ю.Ю. Обґрунтування резервів підвищення рентабельності виробництва агропідприємств / Ю.Ю. Сус // Ефективна економіка. – 2014. – №11 Режим доступу <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3530> (доступ 10.12.2014 р.)
106. Сус Ю.Ю. Особливості державного регулювання продукції тваринництва в особистих селянських господарствах України / Ю.Ю. Сус // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2014. – №25 – С. 13-17
107. Сус Ю.Ю. Структуризація інвестиційно-інноваційного середовища аграрних підприємств // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного

- економічного університету “Економічна думка”, 2012. – Вип. 11. – Частина 3. С. 71-74
108. Сус Ю.Ю. Франшиза а агрострахуванні та її вплив на рівень відшкодування І.А. Шубенко, Ю.Ю. Сус // Вісн. ЖНАЕУ. – 2012. – №. 2.
109. Фещенко Н. М. До питання проблемності бюджетного контролю // Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ, Житомир, 16-17 жовтня 2014 р.)
110. Фещенко Н. М. Теоретико-методологические основы финансового выравнивания // Вісник ОДЕКУ. – 2014. - № 17 (1,1 д.а.)
111. Фещенко Н.М. Напрями бюджетної підтримки сільського господарства // II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція "Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки" (м. Кам'янець-Подільський, 19-20 грудня 2013 року).
112. Фещенко Н.М. Политика конвергенции регионального развития // IV міжнародна науково-практична конференція «Общество в эпоху перемен: формирование новых социально-экономических отношений» (г. Саратов, 12.12.2013).
113. Фещенко Н.М. Проблеми сучасної системи міжбюджетних трансфертів та напрями їх вирішення» // Міжнародна науково-практична конференція «Ринкова економіка: тенденції і закономірності» (м. Алчевськ, 30 жовтня 2013 р.),
114. Фещенко Н.М. Проблеми фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Економіка та підприємництво. – 2012. - №3.
115. Фещенко Н.М. Проблемні моменти ринку органічної сільськогосподарської продукції // Всеукраїнський фаховий науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". – 2013. - №7
116. Фещенко Н.М. Теоретико-методологические основы финансового выравнивания// Вестник КарГУ. Серия: Экономика. – 2013.
117. Фещенко Н.М. Теоретико-методологические основы финансового выравнивания // Вісник ОДЕКУ. – 2014. - № 17
118. Шевчук І.В. Вплив податкової політики на інвестиційний клімат країни / І.В. Шевчук / Наукові читання – 2014 Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014. – т.3. – С. 36 – 40.
119. Шевчук І.В. Вплив податкової політики на інвестиційні процеси в Україні // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету, 2015.- № 1. – С. 160-170
120. Шевчук І.В. Податкове регулювання інвестиційної діяльності // Наукові читання - 2013

121. Шевчук І.В. Фіскальна роль оподаткування доходів фізичних осіб / І.В. Шевчук / Фінансова політика в аграрному секторі економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю кафедри фінансів і аудиту ЖНАЕУ (м. Житомир, 16-17 жовт. 2014 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2014 – С. 124-128.

Наукове видання

Абрамова Ірина В'ячеславівна,
Віленчук Олександр Миколайович,
Дема Дмитро Іванович та ін.

**ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Редактори: *Л. В. Недільська, О. Я. Стойко,
О. М. Віленчук, І. В. Абрамова, Д. І. Дема*
Макетування *Л. В. Недільська*
Дизайн обкладинки *О. М. В'юнцова*

Підписано до друку .01.2016 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк.
Наклад 300 прим. Зам. № 1.

Свідоцтво суб'єкта про державну реєстрацію
ДК №3402 від 23.02.2009 р.
Житомирський національний агроекологічний університет, 2016.
10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7